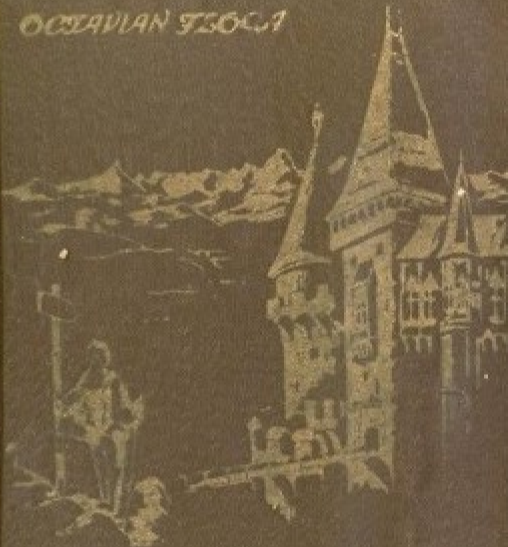
OCTAVIAN FLOCA

REGIUNEA HUNEDOARA

GHID TURISTIC

O. FLOCA
REGIUNEA HUNEDOARA
GHID TURISTIC

GHIDUL

REGIUNII HUNEDOARA

OCTAVIAN FLOCA

REGIUNEA HUNEDOARA

Ghid turistic

CU
174 ILUSTRAŢII ŞI 3 HĂRŢI

— 1957 —

Cuvînt de însoțire

O carte ca aceasta pe care o ai în mînă, tovarășe, cu toată modesta ei înfățișare și în ciuda titlului ei modest de Ghid al Regiunii Hunedoara, *e mai mult decît pare la prima vedere. Ca orice carte bună, în general, ea te învață și te desfată, procurîndu-ți o plăcere și o îmbogățire a cunoștințelor. „Ghidul Regiunii Hunedoara" întrunește, însă și alte calități, specifice unor asemenea publicații. El, ghidul, e un adevărat tovarăș de drum, plăcut și credincios prieten care te povățuiește la fiecare pas.*

Fie că străbați aevea orașele și satele, munții, văile și cîmpiile acestei frumoase și istorice regiuni, fie că le cutreeri numai cu ochii gîndului și ai inimii, acest prieten călăuzitor te face nu numai să vezi, dar să și înțelegi *întreaga bogăție de frumuseți naturale și de mărețe înfăptuiri, de ieri și de azi, ale poporului, lucruri de care, mai mult, poate, decît orice altă regiune a Patriei, e plin acest colț de țară strămoșească.*

Dar făcîndu-te să cunoști și să înțelegi făptura naturii și faptele omului luptei și al muncii, cartea pe care o citești te mai îndeamnă, tovarășe, să și îndrăgești și să admiri ținutul și oamenii din această parte a țării tale și, prin ei, întreg pămîntul Patriei și tot poporul care a făurit-o, a apărat-o și înfru-

musețat-o. Ea te va ajuta, tovarășe, să știi prețui mai bine și gloria veacurilor trecute și grandoarea vremurilor de astăzi. Deși numai un „ghid", cartea aceasta e o înaltă lecție de istorie și un minunat mijloc de educare spre adevăratul patriotism. Din întreaga desfășurare a vieții omenești pe aceste meleaguri ale Hunedoarei, ale Văii Jiului, ale Bălgradului și ale Retezatului, ale Țării Hațegului și Țării Moților, ale munților Vulcan și Orăștiei, se desprinde limpede rolul și rostul pe care l-a avut poporul acestor ținuturi din cele mai îndepărtate vremi și pînă astăzi: lupta și munca pentru libertate și pentru un trai mai fericit. Azi, cînd bogățiile și frumusețile țării sînt ale poporului, sensul frămîntărilor din trecut iese la iveală în toată strălucirea lui.

Realizările uriașe din zilele noastre stau mărturie pentru puterea de muncă și de creație a poporului muncitor descătușat de orice piedecă și asuprire. Datele cuprinse în Ghid, în această privință, sînt revelatoare. Ele ne umplu sufletul de mîndrie și de nădejdi.

Acestea sînt, după noi, marile merite ale cărții de față. Sistematica și grijulia prezentare a lucrurilor înlesnesc întrebuințarea cu folos a materialului documentar și educativ.

Iată de ce noi socotim că trebuie să fim recunoscători celor care au avut gîndul bun de a iniția și de a sprijini această publicație: Comitetului Regional al P.M.R. și Comitetului Executiv al Sfatului Popular din regiunea Hunedoara. Pilda lor va fi și va trebui să fie urmată și de alte regiuni.

Cuvinte de mulțumire se cuvin autorului, tovarășului O. Floca, directorul Muzeului Regional din Deva, pentru osteneala și priceperea depusă cu întocmirea Ghidului.

Sîntem, însă, siguri că cea mai profundă recunoștință și mulțumire către inițiatori și autor va veni din partea celor mulți care vor folosi din plin această utilă și binevenită carte.

Acad. Prof. C. DAICOVICIU

I. Privire generală

1. Poziția geografică. — 2. Privire istorică. — 3. Relieful. — 4. Formații geologice, zăcăminte minerale. — 5. Clima. — 6. Apele. — 7. Solul, flora și fauna. — 8. Vînat și pescuit. — 9. Populația. — 10. Industria. — 11. Comerțul. — 12. Agricultura. — 13. Organizare, împărțire administrativă. — 14. Invățămînt și cultură.

1. POZIȚIA GEOGRAFICA

Regiunea Hunedoara e situată în sud-vestul Transilvaniei. Cuprinde o suprafață de 1.048.196 ha (10.482 kmp), cu o populație de 572.671 locuitori.

Se mărginește, la vest, cu regiunea Timișoara și Oradea; la nord, cu regiunea Cluj; la est, cu regiunea Stalin și Pitești, iar la sud cu cea a Craiovei.

2. PRIVIRE ISTORICA

Actuala împărțire administrativă a regiunii corespunde cerințelor economice ale populației; ea cuprinde atît marile centre industriale, cît și terenuri agricole, pentru a înlesni astfel schimbul între oraș și sat.

In decursul veacurilor, regiunea Hunedoara s-a format și dezvoltat din vechile „districte" ale comitatului. Aceste districte derivă din primele organizații sociale de la începutul evului mediu și anume din vechile obști cneziale, pe care documentele vremii le

amintesc în părțile Hațegului, Devei și Hunedoarei încă din veacul al XIII—XIV-lea. Sub regatul feudal maghiar, aceste teritorii, ocupate într-o fază ulterioară cuceririi altor teritorii din Transilvania, au constituit comitatul Hunedoara, care în secolele XIV—XV-lea cuprindea șapte cetăți, douăsprezece orașe și tîrguri, 481 de sate. Zărandul, la nord, a format un comitat aparte. El a fost alipit comitatului Hunedoara din anul 1784.

In veacul al XVIII-lea, comitatul era împărțit în mai multe districte: al Hațegului cu 80 localități, al Mureșului cu 92 localități și valea Mureșului cu 125 de localități.

La începutul secolului al XIX-lea, județul Hunedoara e împărțit în 18 cercuri (plăși).

Prin delimitarea comitatelor la 1876—77, comitatul Hunedoarei s-a format din comitatul de mai înainte la care s-au mai adăugat: scaunul Orăștiei, 65 comune din comitatul Zărandului, orașul Hunedoara și orașul Hațeg. Capitala era la Deva.

Vechea împărțire a județului era arbitrară, bazată numai pe considerente de ordin istoric. Ea nu corespundea necesităților și perspectivelor de dezvoltare a unei regiuni, în care alături de o industrie puternică trebuie să existe și o temeinică bază agricolă pentru aprovizionarea poporului.

Regiunea Hunedoara, prin bogățiile sale și datorită poziției geografice minunate, a oferit un bun adăpost omului încă din timpuri străvechi. Ținutul hunedorean este un punct de întîlnire a principalelor

linii de comunicație pe uscat ca și pe apă. Prin valea Mureșului trece drumul cel mai scurt care leagă ținuturile Carpaților cu valea Tisei. Din inima regiunii se desprind apoi căile de trecere prin sudul țării sau Banat spre Dunăre și Peninsula Balcanică.

De-a lungul veacurilor, regiunea Hunedoara a fost intens locuită. Incepînd cu comuna primitivă, fiecare epocă a lăsat urmele sale materiale ca dovadă a existenței societății omenești în acest ținut.

Primele urme ale vieții omenești aici ne conduc, cu multe milenii înaintea erei noastre, în epoca paleolitică, epoca pietrii cioplite. Existența omului paleolitic locuitor al peșterilor este atestată prin urmele aflate în peșteri sau pe terase. In peșterile de la **Ohaba-Ponor, Cioclovina, Nandru, Crăciunești** s-au găsit produsele materiale caracteristice paleoliticului, constătătoare din unelte de piatră ale omului primitiv, ca: răzuitoare, vîrfuri de lance ca și urmele unor vetre de foc. Alături de acestea au fost date la iveală fosile ale animalelor acelei epoci: urs de peșteră, cal sălbatic, boul sălbatic, hienă etc. Paleoliticul din peșterile hunedorene este cel mai bine reprezentat din toată țara.

De la paleolitic se face trecerea la ginta matriarhală din neolitic. In unele așezări, cum este cea de la Ohaba-Ponor sau Crăciunești, s-au găsit deasupra straturilor culturale paleolitice urme ale culturii materiale neolitice. Omul neolitic este locuitor al teraselor așezate lîngă ape, iar locuința și-o face la suprafață; el apare în forma lui desăvîrșită. Practică agricultura primitivă, domesticește primele animale, e crescător de vite, practică olăritul. Uneltele de care se folosește, din piatră sau os, pe lîngă că sînt mai

numeroase decît în epoca anterioară, sînt perfecționate.

In așezările neolitice de la valea Nandrului și Deva s-a aflat, pe lîngă o ceramică foarte dură, și o ceramică îngrijită, fină. Așezarea neolitică de la **Turdaș,** pe Mureș, este una dintre cele mai reprezentative de la noi. In această așezare s-au aflat trei straturi culturale datorite unei dezvoltări succesive.

Urmează comunitatea gentilică patriarhală, epoca metalelor: arama și bronzul. Apariția toporului de metal și a sabiei de luptă înlesnește progresul agriculturii, al creșterii animalelor în turme și apariția războiului între triburi. Urmele acestei epoci s-au aflat pe aproape întreg cuprinsul regiunii. Unele din produsele găsite sînt de fabricație locală, altele sînt obiecte venite din alte teritorii. Mai multe culturi aparținătoare epocii bronzului au fost sezisate în așezările regiunii Hunedoara („Coțofeni", „Wietenberg").

Cu epoca fierului ne aflăm în plină perioadă a destrămării comunei primitive.

Ca centru al stăpînirii dacilor și romanilor, teritoriul Hunedoarei trece, cu drept cuvînt, ca cel mai însemnat loc al țării sub glia căruia s-au păstrat urmele cele mai importante ale acestor popoare (ca și capitalele lor).

Dealurile munților Orăștiei, cu posibilitățile de existență și bogățiile pe care le prezintă au fost pe cît de potrivite pentru forma de trai și de apărare a dacilor, pe atît de prețuite de ei. Urmele statului sclavagist începător al dacilor din timpul lui Burebista și pînă la Decebal, în nici o altă parte a întinderii sale nu sînt atît de bine documentate ca prin

urmele cetăților dace de la **Costești, Piatra Roșie, Blidaru, Grădiștea Muncelului.** Toate aceste așezări, împreună cu altele, ne fac dovada locuirii în secolul I înaintea erei noastre și secolul I era noastră a populației dacice, populație de agricultori, păstori și buni meșteșugari, pe aceste meleaguri.

Bogățiile locului, păduri, terenuri de pășunat și agricultură la șes, bogățiile minerale etc., situația geografică și legăturile cu ținuturile vecine au permis închegarea unei stăpîniri puternice în secolele amintite, de cînd se păstrează cele mai monumentale urme materiale ale societății dacice din munții Orăștiei.

Cu al doilea război al lui Traian, terminat cu supunerea statului dac, Dacia trece sub stăpînirea romană. Urmele materiale ale culturii romane sînt și ele deosebit de bogat reprezentate pe teritoriul regiunii Hunedoara. Inafară de **Sarmizegetusa,** capitala provinciei romane, cu toate vestigiile rămase — zidurile orașului, forul, clădirea augustalilor, amfiteatrul — păstrate atît de bine, care pot fi văzute și astăzi în toată splendoarea lor, mai amintim urmele așezării romane de la **Apulum** (Alba Iulia), **Ampelum** (Zlatna), **Micia** (Vețel), **Germisara** (Cigmău), **Aquae** (Călan) etc. Aceste localități, împreună cu toate descoperirile legate de ele, ca și alte urme aduse la suprafață, ne dau o imagine clară asupra vieții romane de aici. Drumuri antice, monumente de tot felul, castre militare, exploatări miniere, toate constituie bogate urme din perioada de stăpînire romană în Dacia.

După părăsirea Daciei de către romani, ținutul hunedorean a devenit un loc de trecere a popoarelor

migratoare, care nu ne-au lăsat urme prea evidente, cu excepţia slavilor care s-au contopit cu populaţia autohtonă. Cîteva morminte, obiecte de podoabă şi ceramică de factură slavă sînt dovezi (pe lîngă cele toponimice) ale existenţei populaţiei romîno-slave din perioada feudalităţii timpurii.

La venirea ungurilor, aceştia au găsit unele formaţiuni sociale, obşti cneziale prin părţile Haţegului şi Hunedoarei, care au opus dîrză rezistenţă feudalismului.

Aceste cnezate erau constituite din populaţie liberă condusă de juzi şi cneji. Ei se judecau după vechiul obicei al pămîntului. Această situaţie privilegiată s-a păstrat mult timp pînă la sfîrşitul veacului al XV-lea, mai ales la romînii din ţara Haţegului. Aceste teritorii au avut strînse legături cu romînii de dincolo de munţi. Ţara Haţegului aparţinea voievodului Litovoi. Se ducea o luptă între feudalismul apusean maghiar puternic cristalizat şi feudalismul răsăritean slav, mai puţin evoluat, în care exploatarea nu era accentuată şi nu se dezvoltau încă contradicţii esenţiale între forţele de producţie şi relaţiile de producţie. In această luptă biruie feudalismul maghiar, element mai puternic. Mulţi romîni din ţara Haţegului trec munţii dincolo, într-o societate ca cea a lor pe care o părăsiseră. In urma acestor transformări, regatul maghiar organizează comitatul Hunedoarei pe care-l înglobează la voievodatul Transilvaniei, supus regatului feudal maghiar. El se va dezvolta pe linia evoluţiei modului de producţie feudal.

Un episod de grea încercare pentru populaţia hunedoreană îl constituie năvălirea tătarilor care jefuiesc ţinutul şi oraşele Alba Iulia şi Deva.

In evul mediu, întregul ţinut al Hunedoarei aparţinea nobililor ce aveau în stăpînire cetăţile Deva, Hunedoara şi Haţeg, împreună cu iobagii de pe moşii. Viaţa iobagului era insuportabilă. Sarcini multiple apăsau pe umerii ţărănimii. De aceea nu rare sînt episoadele de luptă ale ţărănimii hunedorene de-a lungul evului mediu. Uneori, ele se împletesc cu lupta populaţiei orăşeneşti. Astfel, la răscoala din 1296 iau parte şi orăşenii din Alba Iulia. Răscoala de la Bobîlna, din anul 1437, a izbucnit în satele din jurul Devei. Pămîntul hunedorean a fost străbătut apoi de răscoala din 1526, condusă de Iovan Ţarul, care se întinde din Banat pînă la Orăştie.

In veacul al XVIII-lea, înafară de marea răscoală condusă de Francisc Rakoczi al II-lea, se înregistrează răscoala din 1721 a ţăranilor din Dobra împotriva stăpînirii habsburgice, care se instalase în Transilvania după perioada suveranităţii turceşti. Toate mişcările sociale din veacul al XVIII-lea se îndreaptă împotriva habsburgilor, care au supus acest teritoriu unei exploatări intense.

Premergătoare marii răscoale a ţăranilor din 1784—85, condusă de Horia, sînt: răscoala din 1735 condusă de Visarion şi cea din 1759—61 a lui Sofronie din Cioara.

Răscoala ţăranilor din 1784 s-a desfăşurat în mare parte pe pămîntul hunedorean, cuprinzînd satele din munţii Apuseni, din jurul Devei, Albei, Haţegului, Hunedoarei etc.

Toate aceste mişcări au constituit manifestarea unei lupte pentru emancipare socială. Dacă ele nu au reuşit să-şi atingă ţinta, au zguduit totuşi, din temelii sistemul feudal. Anul revoluţionar 1848 afirmă

puterea noii clase sociale, burghezia. Transformările sociale au dus la apariția clasei capitaliste și a proletariatului, clasă ce își consolidează puterea prin exploatarea proletariatului. Exploatarea capitalistă este adînc simțită și de clasa muncitoare din regiunea Hunedoara. In marile centre industriale: bazinul carbonifer al văii Jiului, centrul siderurgic al Hunedoarei, regiunea minieră a munților Apuseni, în uzine și fabrici, este concentrată majoritatea populației din regiune. Supusă unei exploatări nemiloase, pradă capitaliștilor și patronilor lacomi de profit maxim, muncitorimea a zăcut în mizerie și foame, măcinată de boli și sărăcie. Nu rare au fost ridicările acestei muncitorimi în luptă pentru o viață mai bună. Inca de la sfîrșitul secolului trecut, minerii din valea Jiului au început mișcarea grevistă. Această mișcare a luat în 1906 proporțiile unei mari greve care a cuprins valea Jiului. Grevei generale din 1920 i se alătură și minerii de aici.

Dar dintre toate aceste acțiuni de luptă, greva din 1929 de la Lupeni constituie cel mai măreț episod din lupta muncitorimii miniere. Greva a început în ziua de 5 august. La somația prefectului din Deva, Rozvani, de a înceta greva, muncitorii au condiționat reluarea lucrului de satisfacerea cererii lor. In 7 august, armata a înconjurat uzina. Prefectul a ordonat deschiderea focului. Cu această ocazie, au fost omorîți 25 muncitori, iar 200 au fost răniți, restul refugiindu-se prin păduri. Această acțiune a fost înăbușită în sînge, dar avîntul revoluționar al muncitorilor nu a putut fi stăvilit.

Mulți fii ai clasei muncitoare au fost străpunși de gloanțele burgheziei, pentru că s-au ridicat la luptă pentru dreptate muncitorească. Eroul clasei muncitoare Filimon Sîrbu, care a trăit în comuna ce-i poartă numele din raionul Ilia, este un viu exemplu de lupta tineretului comunist.

Alături de clasa muncitoare, s-a ridicat la luptă și țărănimea săracă și masele de proletari agricoli. Printre acțiunile mai de seamă ale țărănimii hunedorene se înșiră răscoala țăranilor din Criș din anul 1926.

Lupta clasei muncitoare și a țărănimii sărace a continuat și în perioada fascizării Romîniei. Partidul Comunist Romîn a călăuzit lupta clasei muncitoare împotriva societăților și a patronilor capitaliști, care, inrobind economia țării, îndreptau producția în scopuri războinice.

Clasa muncitoare a protestat împotriva războiului mișelesc ce se pregătea și cerea scoaterea Romîniei din alianța fascistă.

Lupta muncitorilor nu a fost zadarnică. Eliberarea țării noastre la 23 August 1944 a adus după sine eliberarea muncitorimii din robia economică și politică; ea a devenit stăpînă pe propria-i soartă. A înlăturat de la putere pe patronii capitaliști și a înfăptuit cele mai revoluționare transformări.

Sub conducerea Partidului Muncitoresc Romîn, clasa muncitoare din regiunea noastră a devenit azi o puternică forță în construirea socialismului în țara noastră.

3. RELIEFUL

Deși regiunea hunedoreană este situată în parte în valea Mureșului de mijloc, totuși, ea se prezintă ca una dintre cele mai muntoase regiuni ale țării. In acest ținut aflăm toate formele de relief începînd cu șesul văii Mureșului, cu micile ridicături, coline și dealuri și pînă la munți înalți acoperiți cu zăpezi, care durează uneori de la un an la altul.

Dreapta Mureșului, nordul regiunii, este acoperită de lanțul munților **Apuseni,** din care prima grupă la nord de Crișul Alb o formează ramificațiile munților **Bihorului** cu înălțimea cea mai mare la limita de nord a regiunii, „Găina" (1480 m) și „La tîrg" (1464 m). La sud de aceștia, din Crișul Alb și pînă la valea Mureșului, la sud, și a Ampoiului, la nord-est, se întind munții **Metalici** și cei ai **Zărandului** formați din două creste principale, la est a **Cetrașului,** cu vîrful **Săcărîmbului** (1054 m) și la vest a **Drocei** (Crișul Alb), cu vîrful **Căraciu** (799 m) și **Măgura** (904 m), care se continuă pînă la cîmpia Tisei.

Tot în nord avem ramificații ale munților **Trascău,** cu înălțimea **Vulcanului** (1266 m).

Deși, după cum se vede din cele de mai sus, terenul din nordul regiunii este muntos peste tot, totuși înălțimi mai mari avem mai mult spre est decît spre vest, căci prin partea de est a regiunii trece arcul făcut de culmea înaltă a munților **Metalici** și, în continuare, de cei ai **Trascăului.**

La sud de Mureș, partea de vest a regiunii Hunedoara este acoperită de ramificațiile munților **Poiana Rusca,** cu înălțimile mai însemnate din regiune, **Rusca** (1359 m), vîrful **Lotrului** (1270 m), care se întind pînă la **Porțile de Fier ale Transilvaniei** și se pierd la est în dealurile din stînga Streiului, iar spre nord în valea Mureșului.

In partea de sud a regiunii, avem munții **Retezatului,** sau munții **Hațegului,** cu vîrfurile **Peleaga** (2511 m), **Păpușa** (2502 m), **Retezatul** (2484 m). Aceștia sînt unii dintre cei mai pitorești munți ai țării.

La est de munții Poiana Rusca, se întind, cuprinzînd întreg teritoriul dintre Mureș, Strei, Jiul de est și munții Cibinului, munții **Sebeșului** sau ai **Șurianului,** cu vîrfurile mai importante **Șurianu** (2061 m) și vîrful lui **Petru** (2133 m).

In colțul de sud-est al regiunii, la sud de Jiul de est și la est de **Jiu,** se întind munții **Parîngului** cu vîrful **Mîndra** (2529 m) și vîrful **Parîng** (2075 m) iar de la aceștia spre vest, la sud de Jiul de vest, se află lanțul munților **Vîlcan.**

Lanțul munților Vîlcan cu ai Parîngului, cu cei ai Sebeșului și ai Retezatului închid bazinul minier de la Petroșani.

4. FORMAȚII GEOLOGICE, ZĂCĂMINTE MINERALE

Din punct de vedere al formațiilor geologice regiunea Hunedoara este foarte variată. Munții Hațegului, Vîlcanului și cei ai Parîngului țin de zona **șisturilor cristaline** și a **granitului.** Munții Poiana Rusca și cei ai Sebeșului (Șurianului, Cugirului), mai tineri decît cei precedenți, sînt și ei din **șisturi metamorfice.**

Munții din nordul regiunii, munții Metalici, prezintă ca formație geologică un mare amestec de roci cu consistență diferită: **gresie, calcare jurasice** foarte

rezistente, cretacice, **pietre eruptive** ca **dacit, andezit, bazalt,** cu predominarea acestora din urmă, ceea ce are mare importanţă pentru conţinutul lor bogat în **minereu,** mai ales în **aur.** Munţii Zărandului ne apar ca un bloc **cristalin,** cu adaos de **tufuri vulcanice** noi; filoanele metalifere cuprind mai mult partea de nord a munţilor.

Dealurile din jurul Devei, ca şi cele de la Uroi (Simeria), sînt şi ele formate din rocă **eruptivă** (augit-andezit). Dealurile din stînga Mureşului sînt formate din **ardezie.** Intre Cerna şi Strei avem straturi **terţiare** iar pe Mureş formaţii **diluviale.** In valea Mureşului de est, mai ales, dar şi în alte locuri, se găsesc petice de **cretacic.**

Ţinînd seama de constituţia geologică a regiunii Hunedoara, constatăm că ea este foarte variată. De formaţiile geologice sînt legate bogăţiile minerale cu care regiunea este înzestrată şi care au dat naştere unei puternice industrii.

Bogăţia neîntrecută a regiunii o formează, în primul rînd, **zăcămintele de cărbune** din bazinul superior al Jiului, cea mai importantă bază carboniferă a ţării.

Exploatările miniere de pe flancul nordic al bazinului sînt: **Petrila, Aninoasa, Vulcan,** iar pe cel sudic: **Lonea I** (Cimpa), **Lonea II, Lonea III** (Jieţ), **Lupeni** şi **Uricani.**

Cărbune avem şi în bazinul superior al Crişului Alb, exploatat la **Ţebea,** dar nu de cea mai bună calitate.

Minereul de fier din valea Cernei şi din munţii Poiana Rusca în general formează o altă bogăţie a

subsolului hunedorean. Din principalele zăcăminte de fier din această regiune amintim: **Ghelar, Govăşdia, Teliucul Inferior, Lunca Cernii, Vadu Dobrii, Arănieş, Bătrîna, Băiţa, Densuş, Groşi, Lingina, Reşcani, Mihăieşti, Runcu Mare, Vica** etc.

Exploatările din această regiune au dat naştere unei puternice industrii miniere extractive şi de prelucrarea minereului de fier cu centrul la Hunedoara.

Regiunea ocupă de asemenea un loc de frunte în extracţia şi prelucrarea **minereurilor aurifere.** Punctele principale pentru exploatarea lor sînt: **Ruda-Brad, Gura Barza, Băiţa, Săcărîmb, Almaşu Mare, Almaşu Mic,** iar pe valea Ampoiului, **Zlatna** etc.

Aurul se găseşte în aceste zăcăminte în stare nativă şi ca grăunţi microscopici incluşi în minerale însoţitoare, precum şi combinat cu telurul — **săcărîmbit** şi **silvanit.** Este de remarcat că săcărîmbitul a fost identificat pentru prima oară la Săcărîmb, de unde a luat numele.

La **Valea Dosului,** se găsesc zăcăminte de **mercur;** de acolo se extrage **cinabru** şi **metacinabru.**

Mangan se află la **Godineşti** şi **Tămăşeşti.**

Numeroase cariere de piatră de construcţie se află răspîndite în diferite părţi ale regiunii: **andezit** la Deva şi **Bretea Mureşului, calcar compact** la **Bampotoc, marmoră la Cărpiniş, Alun, Bărăşti, Boz, Moneasa, calcar metalurgic** la **Băniţa** şi **Peştera Bolii** etc.

Prin sondajele făcute în trecut la marginea oraşului Deva, la picioarele dealului Cetăţii, s-a constatat prezenţa unor zăcăminte **de sare,** care pot forma obiectivul unor exploatări de viitor.

5. CLIMA

Clima regiunii Hunedoara se caracterizează în ge-
neral ca o climă de tip continental temperată, cu di-
ferențe destul de sensibile datorită nu atît deosebiri-
lor dintre nord și sud, ci diverselor variații de mor-
fologie și de felul cum terenul este expus la soare.
In ținutul de șes clima este dulce, în cel de munte
aspră.

Cea mai ridicată temperatură se înregistrează
vara, la Deva, în luna august +39°C, iar cea mai
scăzută, în luna ianuarie, —28°. Aceste temperaturi,
ieșite din obișnuit, sînt rare și nu le putem, în nici un
caz, generaliza și caracteriza regiunea după ele.

In porțiunea de mijloc a văii Mureșului, adică
pînă la începutul strîmtorii dintre Poiana Rusca și
munții Apuseni (secțiunea văii Mureșului de la ho-
tarul regiunii dinspre est pînă la Deva), media tem-
peraturii anuale a atmosferei se ridică la 8-9°.

De la Deva spre vest temperatura medie a aeru-
lui crește de la 9-10°.

In valea Mureșului, în anotimpul cald, vara, în
luna iulie, media atmosferică este de 20° iar iarna, în
luna ianuarie, e de —4-5°. La Orăștie, de pildă, me-
dia temperaturii în iulie e de +20° iar în ianuarie
pînă la —3^1/2°, media anuală fiind de 9°.

Regiunile de dealuri, situate la înălțimi mari, sînt
mai reci, iar cele de munte se caracterizează prin
ierni reci și cu multă zăpadă, temperatura medie în
ianuarie atingînd —7°, în unele locuri și mai scă-
zută, și cu veri răcoroase.

In regiunile de dealuri mai înalte și pe văile mun-
ților, cu ierni relativ reci, vegetația începe cu circa

două săptămîni mai tîrziu ceea ce are o importanță destul de mare pentru agricultură. Principalele regiuni agricole — valea Mureșului, cea a Sebeșului și, în parte, valea Streiului — au o iarnă mai dulce și o vară mai călduroasă. Aceasta se datorește condițiilor locale climatice, consecința reliefului

Intre cantitatea de ploaie și de zăpadă ce cade la șes și la munte există o diferență logică. Precipitația anuală la Deva este de 683 mm, la Petroșani de 1001 mm.

Vînturile variază și ele de la șes la munte, în această din urmă regiune fiind mai dese și mai puternice. Vîntul predominant suflă de la NV și V. Intensitatea vînturilor în general este slabă.

In totalitatea ei, clima regiunii Hunedoara este dintre cele mai plăcute, un climat dulce. Așa se explică existența și creșterea în liber, în parcul din Biscaria-Simeria, a unor plantații de climă caldă, sau existența castanului comestibil în bazinul Hațegului sau la nord în cel al Crișului Alb.

6. APELE

Regiunea Hunedoara dispune de o rețea deasă de rîuri și pîraie, însă rîuri importante, ca lungime și ca volum de apă, nu are decît **Mureșul.**

Aproape toate rîurile și pîraiele regiunii hunedorene se caracterizează printr-un debit mic de apă în timpul verii și printr-o simțită diferență între debitul maxim și cel minim din cursul anului.

Cel mai mare rîu al regiunii hunedorene este **Mureșul.** El împarte teritoriul regiunii, curgînd de la est la vest, în două, colectînd în același timp aproape toate apele mai însemnate care se îndreaptă

în spre albia lui, fie de la nord spre sud, fie invers de la sud spre nord.

Mureşul îşi face intrarea în regiune la Beldiu şi curge spre apus pe teritoriul Hunedoarei pînă dincolo de Zam. Lungimea cursului Mureşului pe teritoriul regiunii este de peste 100 km.

Faţă de volumul apei, lăţimea Mureşului nu este prea întinsă, adîncimea lui relativă fiind destul de mare, impresie sporită încă şi prin înălţimea malurilor care pe unele distanţe sînt abrupte.

Pe timp de nivel normal, lîngă Orăştie, Mureşul este lat de vreo 80-120 m, adîncimea fiind de 1-2 m. Viteza obişnuită a apei este de aproximativ 1 m/sec.; debitul obişnuit, de aproximativ 70 mc pe secundă.

Lărgimea luncii, în medie, pînă la Deva este de vreo 5 km, dar uneori ajunge pînă la 8-10 km, cum este cazul în „Cîmpul Pîinii", sau alteori, cum se constată în secţiunea Deva-Zam, se îngustează pînă la 1 km.

În antichitate, în evul mediu, ca şi în timpurile mai noi, Mureşul a fost folosit şi ca o cale însemnată de comunicaţie şi transport. Se transporta în special sarea din minele Ardealului spre Ungaria. În acest scop, se afla lîngă Deva, la Şoimuş, un port care a fost folosit pînă în veacul al XIX-lea. Cursul rîului, sistematizat şi amenajat, va putea deveni în viitor un important mijloc de comunicaţie.

Apele mai însemnate pe care le primeşte Mureşul ca afluenţi principali în stînga lui, curgînd de la sud spre nord, sînt cele pomenite mai jos.

Sebeşul izvoreşte din adîncul munţilor Sebeş, pe care îi brăzdează de la sud la nord, adunînd apele tuturor pîraielor de pe coastele munţilor din stînga şi din dreapta sa, ducînd spre albia Mureşului, în care se varsă în dreptul localităţii Oarda, după ce se uneşte între Lancram şi Oarda cu **Secaşul**, ce vine dinspre sud-est, de sub coastele de nord-est ale munţilor Sebeş. Mai la est de rîul Sebeş, paralel cu el, curge în aceeaşi direcţie, sud-nord, pîrăul **Pianului,** care se varsă în Mureş în dreptul Vinţului de Jos. **Cugirul** începe în munţii Cugirului, care fac parte din cei ai Sebeşului sau Şurianului, taie „Cîmpul Pîinii", şi se varsă la est de Şibot în Mureş. **„Apa Grădiştei"**, sau **„Apa Oraşului"**, cum i se mai spune, îşi are originea în munţii Sebeşului, la poalele culmilor Godeanului şi Muncelului, şi colectează apa tuturor pîraielor pînă spre Orăştie, în dreptul căreia se varsă în Mureş.

Cel mai important afluent al Mureşului dinspre sud este **Streiul,** izvorît din aceiaşi munţi ai Sebeşului. Are ca afluent principal **Rîul Mare,** care izvoreşte din munţii Retezatului şi se uneşte cu Streiul la Subcetate. La est de Simeria, traversînd valea largă a Mureşului, Streiul cu apele îmbelşugate se uneşte cu Mureşul. Ambele rîuri, Streiul şi Rîul Mare, ca şi celelalte rîuri din munţii Sebeşului, sînt bogate în peşte, în păstrăvi, în secţiunea lor de munte.

Mureşul mai primeşte în stînga sa apa rîului **Cerna,** care izvorăşte din munţii Poiana Rusca, trece prin Hunedoara şi se varsă, la est de Deva, în dreptul Sîntuhalmului, în Mureş.

Dintre rîurile mai însemnate care curg de la nord spre sud şi se varsă în Mureş amintim **Ampoiul,** la început cu direcţia est, apoi sud, cel mai mare rîu din nordul văii Mureşului. Urmează **Geoagiul, Cer-**

teiul, **Căianul**, **Zamul**, mai de grabă nişte pîraie, toate avînd un debit de apă scăzut.

Aproape toate rîurile amintite, la ploi abundente, sînt inundabile în anumite porţiuni, mai ales în cele de şes.

Cel mai însemnat rîu din nordul regiunii, care nu face însă parte din bazinul Mureşului, este **Crişul Alb.** Izvorăşte din marginea de apus a munţilor Trascăului şi adună toate pîraiele de pe versantul de sud al munţilor Bihorului, cît şi pe cele de pe coborişurile de nord ale munţilor Zărandului. Pînă la Crişcior curge spre sud, de acolo spre vest. Teritoriul regiunii Hunedoara îl părăseşte la vest de Basarabasa, îndreptîndu-se apoi, unit cu celelalte Crişuri surori, spre Tisa. Crişul are un curs foarte sinuos, cu multe meandre, şi e inundabil.

Bazinul hidrografic de sud al regiunii Hunedoara este cel al **Jiului**. Rîul Jiu este rezultatul unirii la Bărbăteni de Jos a **Jiului de Est** (Transilvan) care izvorăşte din munţii Parîngului şi **Jiul de Vest** (Romînesc), care îşi adună apele din munţii Vîlcanului.

In munţii Retezatului şi în cei ai Parîngului se află numeroase **lacuri**, **iezere**, de origine glaciară. Numai în munţii Retezatului avem cîteva zeci de astfel de ape stătătoare. Pe lîngă pitorescul pe care îl prezintă, unele din ele sînt prielnice creşterii peştelui de munte.

Regiunea Hunedoara abundă în ape minerale şi termale: **Bobîlna** cu ape feruginoase, termale, cu temperatura de 17°; **Boholt**, ape carbo-gazoase, temperatura apei de 12°; **Călan**, ape oligometalice sulfuroase, cu temperatura de 27-29°; **Geoagiu**, ape oligometalice iodurate mezotermale, cu temperatura de

30-32°; **Vaţa de Jos**, ape sulfuroase, temperatura 35-36°. Izvoare cu ape minerale se află şi la **Chimindia**, **Filimon Sîrbu** etc.

7. SOLUL, FLORA ŞI FAUNA

Regiunea Hunedoara, cu un relief atît de divers, cu văi, dealuri, munţi, ape şi un climat favorabil, prezintă **variate tipuri de sol**, care ilustrează diversitatea succesiunilor vegetale ce au existat în decursul timpurilor şi diversitatea mediului natural al acestei regiuni.

Astfel, analizînd stratul superior al pămîntului — solul regiunii Hunedoara — constatăm că în zona golurilor de munte predomină **solurile ruginii**, de tipul brun alpin sau **podzoluri alpine**; în zona pădurilor de răşinoase (molid) predomină **solurile superficiale cenuşii** (podzolite) şi **brune acide**; în zona pădurilor de fag predomină **solul brun de pădure slab acid**, iar în zona dealurilor acoperite cu păduri de gorun sau terenuri agricole predomină **solurile gălbui de podzolire secundară**, **solurile brune roşcate de pădure** şi pe calcare, **rendzine**.

In cîmpia din valea Mureşului şi a Crişului Alb, sînt **aluviuni** ce se formează prin revărsări chiar sub ochii noştri. Acestea sînt cele mai noi formaţii geologice ale solului.

Astfel, deşi pămîntul regiunii Hunedoara aparţine, în general, zonei pădurilor, totuşi dispune de soluri fertile favorabile pentru cultura cerealelor, a plantelor industriale, a viţei de vie, a pomilor fructiferi etc.

Despre suprafeţele cu plante cultivate va fi vorba la capitolul despre agricultura regiunii.

Amintim că exploatarea din trecut, neraţională, tăierea prădalnică a pădurilor, păşunatul neraţional practicat pe terenuri cu pante repezi, practicarea agriculturii pe terenuri improprii (terenuri cu pante repezi) etc. au dus la spălarea stratului fertil al solului, la degradarea lui, încît o bună parte din terenurile din zona dealurilor sînt degradate, prezentînd formaţiuni torenţiale (ogaşe, ripi, ravene) şi grohotişuri.

Pe măsura transformării socialiste a agriculturii şi a introducerii agrotehnicii noi, se obţine o îmbunătăţire a structurii solului şi o creştere a fertilităţii lui.

Pentru punerea în producţie a solurilor degradate, se investesc anual sume importante, atît în lucrări de corecţia torenţilor, cît şi de refacerea stratului fertil, prin plantaţii forestiere sau înlocuirea culturilor agricole improprii cu culturi de pomi fructiferi.

Pămîntul regiunii Hunedoara aparţine în bună parte zonei pădurilor. Din totalul suprafeţei de teren de 1.048.196 ha, 444.850 ha sînt ocupate cu păduri. Cele mai multe din păduri sînt situate la munte şi pe dealuri înalte, iar mai puţine pe dealuri joase.

Din suprafaţa totală a pădurilor din regiunea Hunedoara 24% o ocupă pădurile de răşinoase, 48% fag, 16% stejar, 12% diverse foioase în etajul stejarului şi fagului.

In ce priveşte **pădurile de foioase**, majoritatea o formează cele de fag şi de gorun. In proporţie mai mică se află carpen, cer, stejar şi gîrniţa, iar în diseminaţie, paltin, frasin, jugastru, arţar, mojdrean, plop, răchită, cireş, salcîm etc.

Pădurile de răşinoase, situate pe munţii mai înalţi, sînt în majoritate de **molid** şi, în proporţie mai mică, de **brad**. Se află, în cantităţi mai reduse, **pin silvestru** pe terenuri degradate, ca de exemplu pe versanturile Rîului de Mori şi **zîmbru** (Pinus Cembra în căldările foştilor gheţari din munţii Retezatului, în munţii Sebeşului şi ai Parîngului. Tot la munte se întîlneşte în cantităţi destul de mari **jneapănul** (Pinus montana) şi **ienupărul** (Juniperus communis şi Juniperus nana), **tisa** (Taxus baccata) se află în cantităţi mici la Vadul Dobrii, pe Vulcan (Blăjeni) şi pe munţii Cugirului.

Pe culmile şi locurile cu curenţi de aer se găseşte **laricele sau zada** (Larix decidua); astfel, de pildă, pe valea Sebeşului la punctul Tău şi Prigoana, în munţii Cugirului, pe Rîul Mare la tăul Canciului şi la Donea, în munţii Orăştiei, la Plăvaia şi Măgureni, în masivul Rusca la Vadu Dobrii şi Poiana Rechiţelei.

De asemenea, prin grija silvicultorilor, începe introducerea în cultură a **bradului duglas** (Pseudotsuga Douglasii) din care se găsesc numeroase exemplare în bazinul Jiului Romînesc, punctul Buta (Retezat).

Merită menţiune specială pădurea Bejan, situată în hotarul Devei, pentru **hibrizii** proveniţi din încrucişarea diferitelor specii de **stejar**. Asemenea hibrizi s-au mai constatat şi în pădurea Piţiguşu din Lăsău (raionul Ilia).

In pădurile de la Roşcani, Panc, Sibişel şi Clopotiva se află **nuc de grădină** (Juglans regia). **Castanul comestibil** (Castanea vesca) se află în pădurea de la cetatea Colţ, la Rîu de Mori. Produce fructe destul de bune.

De existența pădurilor e legată viața multor plante mărunte, viața animalelor sălbatice și microclima regiunii.

După natura arborilor, zona păduroasă din regiunea Hunedoara se împarte în mai multe etaje.

Etajul zăvoaielor. In părțile cele mai joase ale văilor rîurilor Mureș, Strei, Crișul Alb și Cerna, găsim **ogoare bogate în cereale;** ici-colo ochiuri de baltă cu **trestii și papură.** De remarcat este balta cu apă sărată de la poalele cetății Deva, unde trăiește în mare număr **Salicornia** (brîncă), care se complace în acest mediu. In văi aflăm **salcia,** care formează desișuri, și **plopul,** tovarășul ei nedespărțit, apoi **arinul.**

In tovărășia acestor arbori, trăiesc o mulțime de **fanerogame** caracteristice pădurilor de luncă.

Etajul stejarului (250-700 m altitudine). Dealurile, prelungiri ale munților Retezat, Poiana Rusca, Sebeș și ale munților Apuseni, sînt acoperite în mare parte cu păduri de stejar ca: **stejar** (Quercus Robur), **gorun** (Quercus sessiliflora), **cer** (Quercus Cerris), **gîrnița** (Quercus Frainetto) și **tufanul** (Quercus pubescens). In tovărășia speciilor de stejar mai trăiesc și alți arbori ca: **paltinul, frasinul, ulmul, jugastrul, arțarul, sorbul, teiul, liliacul** etc. Mai rar **meri, peri** și **cireși sălbatici** iar pe terenuri degradate **salcimul** și **pinul negru.**

In cuprinsul pădurilor de stejar și în jurul lor cresc arbuști ca de ex. **păducel, corn, salbă moale, măceș, lemn cîinesc** etc.

In pădurile de gorun, se întîlnesc mai des următoarele plante: **păiuș de pădure** (Festuca vallesiaca și sulcata), **lăptucă** (Euphorbia amygdaloides),

priboi căpresc (Geranium Robertianum), **pluminărică** (Pulmonaria officinalis), **gălbinuță** (Lamium Galeobdelon), **bănuței** (Lysimachia nummularia), **vulturică** (Hieracium transsilvanicum).

Pădurea de stejar e ospitalieră. Ea dă sălaș ia o lume întreagă de animale, îndeosebi păsărilor. Dintre animalele mamifere se află: **bursuci, lupi, iepuri, vulpi, căprioare, mistreți, jderul de buturä, de stîncă și nevăstuica.**

Un interes deosebit pentru această zonă prezinta dealul cetății Deva cu vegetație termofilă (liliac, corn), apoi pădurea Bejan amintită mai sus.

Etajul fagului (700-1000 m altitudine). La limita inferioară altitudinală, **fagul** crește în amestec cu **gorunul** (pînă pe la 700 de m), iar peste această limită și pînă la 800 m crește pur sau în amestec cu **bradul, carpenul, paltinul, frasinul, ulmul.** Spre limita superioară, deosebit de speciile amintite, în amestec intra și **molidul.**

Excepțional fagul atinge altitudini de 1400 m în munții Rusca, Sebeș și Paring.

In această zonă se întîlnesc ca arbuști: **murarii, smeuriș** (specii de Rubus), **piperul lupului, corn, singer, aiun,** iar dintre speciile nelemnoase se întîlnesc o mulțime de specii ierbacee, cum ar fi **vinarița** (Asperula odorata), **colțișorul** (Dentaria bulbiferra), **sînziene** (Gallium), **rodul pămîntului** (Asarum europaeum), **mierea ursului** (Pulmonaria Rubra), **afini** (Vaccinium Myrtillus), **măcrișul iepurelui** (Oxalis Acetosella), **iarba vrăjitoarei** (Circaea lutetiana), **aișor** (Paris quadrifolia), **leurda** (Alium ursinum).

In pădurile de fag întîlnim **căprioare, mistreți, lupi, vulpi, jderi** etc.

Etajul rășinoaselor (1000—1700 m altitudine). După pădurile de fag încep **pădurile de rășinoase** (brad, molid) în amestec cu fagul apoi **pădurile de molid pur** care înaintează în altitudine pînă la limita sa naturală de vegetație (peste această limită din cauza condițiilor de altitudine și climă nu mai poate vegeta molidul), lăsînd apoi locul **jnepenilor** din etajul subalpin.

In umbra pădurilor de molid, plantele cu flori de obicei lipsesc, în schimb aici cresc **ciupercile** de tot felul.

Dintre plantele ierboase se întîlnesc: **mușchi** de tot felul (Dycranum, Mnium, Politrichum), **măcrișul iepurelui** (Oxalis Acetosella), **vulturica** (Hieracium transsilvanicum), **părășin** (Lusula albida), **cruciulița** (Senecio Fuchsii), **ferigi** (Atyrium filix-femina și Athyrium filix mas etc.), **lăcrămioare** (Majanthemum bifolium), **afini** (Vaccinium Myrtillus) și **coacăz** (Vaccinium vitisidaea).

In pădurile de rășinoase, își fac culcușul urșii, care se află în număr relativ mare în munții Sebeșului, în munții Șurianului, în munții Retezatului și Paringului. Aici se găsesc și **capre negre** și **cerbi**. Cîteva locuri preferate de cerbi și capre sînt: Retezatul și Paringul (acești munți sînt vestiți pentru caprele negre), munții Cugirului (în locul numit „valea Untului" și „Comarnic"), munții Apuseni etc. Cerbi se găsesc și în munții Sebeșului la Prigoana, Oașa, Ciban etc. Caracteristic pentru etajul acesta e **risul** din munții Retezatului, iar dintre păsări **cocoșul de munte**, cel care prevestește la munte sosirea primăverii, și **ciocănitoarele**, care găsesc aici hrană suficientă sub coaja brazilor și molizilor.

Etajul jepilor sau subalpin. Se caracterizează prin amestecul vegetației lemnoase pitice cu ierburi alpine. Acest etaj, format din copaci piperniciți ai pădurilor de conifere, cum sînt, **pinul pitic** (jepii) (Pinus montana) și **ienuperul pitic** (Juniperus nana) este bine reprezentat în munții Retezatului și ai Șurianului. Aici trăiesc în amestec cu **gramineele** și **părul porcului** (Nardus stricta), **arinul verde**, **smirdarul** (Rhododendron) și **afinul de munte** (Vaccinium uliginosum).

Etajul alpin cuprinde terenul ce se întinde peste limita naturală de vegetație a plantelor lemnoase (indicate la etajul subalpin), în special vîrfurile înalte ale munților Sebeș, Retezat și Rusca. Plaiurile acestor vîrfuri sînt acoperite cu ierburi dese, pășuni alese, pentru turmele de oi și cirezile de vite. Printre ele cresc plantele din neamurile **Ranunculus, Campanula, Gentiana, Primula, Silene, Dianthus, Bruckenthalia.**

Dintre plantele lemnoase în etajul acesta sînt nelipsite, ca și în cel al jepilor, **afinul** și **smirdarul. Floarea de colț** — **siminic** — (Leontopodium alpinum) e mult căutată de excursioniști. Acum e declarată monument al naturii.

Retezatul, bogat în căldări alpine, morene și iezere, pe lîngă plantele comune cu alți munți, are o serie de specii endemice. Cele mai însemnate sînt **Draba stylosa, Aconitum hunyadense, Pedicularis baumgarteni, Centaurea ratezatensis,** vreo șase microspecii de **Poa,** apoi nu mai puțin de 12 specii și 42 subspecii de **Hieracium.**

In cuprinsul acestui masiv sălbatic, alături de **ris, lup** și **urs,** mai trăiesc o mulțime de **căprioare**

și capre negre. O atenție deosebită merită **păsările** răpitoare. Dintre acestea familia **vulturilor** este cea mai bine reprezentată. Este caracteristic **zăganul** (Gypaetus barbatus grandis), care își face cuibul prin piscurile prăpăstioase subalpine.

8. VÎNAT ȘI PESCUIT

Spre deosebire de trecut, cînd dreptul de vînătoare și pescuit aparținea proprietarului terenului, azi acest drept aparține Statului și este administrat pe plan regional de **Direcția silvică regională**, în cadrul căreia ființează **Serviciul economiei vînatului și pescuitului** cu atribuțiuni de îndrumare și control asupra întregii activități vînătorești și piscicole din regiune.

Această activitate se desfășoară pe linie economică prin contribuția adusă sectorului alimentar și industriei ușoare, prin valorificarea internă și externă a cărnii de vînat, a pieilor și a blănurilor.

Dar, sectorul vînătoarei și cel al pescuitului oferă condiții optime de recreere și o largă activitate sportivă.

Atît vînătorul cît și pescarul sportiv este încadrat în **Asociația generală a vînătorilor și pescarilor sportivi** care are un **Comitet regional la Deva** și subunități raionale la Alba Iulia, Deva, Hațeg, Hunedoara, Orăștie, Petroșani și Sebeș.

Membrii A.G.V.P.S. își desfășoară activitatea economico-sportivă pe anumite fonduri de vînătoare și pescuit, atribuite spre folosință de către Ministerul Agriculturii și Silviculturii, denumite fonduri arendate.

In regiunea Hunedoara, în raza Ocoalelor silvice Alba Iulia, „Bistra"-Sebeș, Cugir, Dobra, Lupeni, Miercurea, Petroșani, „Retezatul"-Rîu de Mori, Sebeș și Teiuș etc., au luat ființă **Gospodării vînătorești speciale** avînd ca scop protecția, cultura și răspîndirea anumitor specii de vînat autohton ca, de pildă: **cerbul carpatin, capra neagră, căprioara, mistrețul** și altele.

Măsurile de ocrotire luate au avut ca rezultat răspîndirea uneori pe suprafețe largi a faunei protejate, astfel: cerbul carpatin din munții Sebeșului a ajuns din nou să populeze terenurile și pădurile din zona Petroșani, Cugir și Pui, iar căprioara și mistrețul populează toate pădurile regiunii de la munte și pînă la șes. Capra neagră din masivul Retezatului și al Parîngului, aproape în dispariție la un moment dat, s-a răspîndit pe întreaga suprafață a acestor masive. Ursul este des întîlnit în munții Retezatului, cei ai Vîlcanului, Parîngului, Cugirului și cei ai Sebeșului.

O răspîndire accentuată în regiunile de munte s-a produs și la specia **cocoșului de brădet** (cocoșul de munte), care populează o seamă de puncte de păduri de molid din raza ocoalelor silvice Retezatul, Pui, Lupeni, Petroșani, Orăștie, Cugir, Sebeș și Bistra.

In vederea răspîndirii de noi specii de vînat ministerul de resort a inițiat în anul 1957 popularea anumitor fonduri de vînătoare cu **cerbul lopătar** în raza Ocolului silvic Sebeș, și anume în pădurile din hotarul comunei Pianu de Jos, raionul Sebeș. Tot în acest raion, în raza Ocolului silvic Miercurea, în pădurea „Diia", s-a colonizat **fazanul.**

In regiunea Hunedoara au fost înființate două **Parcuri de vînătoare,** unul în raza Ocolului silvic

Baia de Criş, raionul Brad, denumit Valea Lungă, populat cu cerbi carpatini, cerbi lopătari, mufloni şi căprioare, iar altul în raza Ocolului silvic Haţeg, în pădurea numită Slivuţ, populat cu cerbi lopătari şi căprioare. Suprafaţa ambelor parcuri variază între 750—1.000 ha.

Pentru asigurarea unei bune administrări a fondurilor de vînătoare s-au înfiinţat în anumite puncte **cabane** şi **cantoane** de vînătoare: în masivul Retezatului la Gura Zlata, Gura Apei, Stîna din Rîu iar în munţii Sebeşului la punctul Bistra şi Cazine, Oaşa Mică şi Gotul.

Principalele specii de vînat în regiunea Hunedoara. **Vînat cu păr :** iepure, vulpe, lup, vidră, viezure, pisica sălbatică, jder de scorbură, jder de stîncă, rîsul, misteţ, căprioară, capra neagră, cerb lopătar, urs etc. **Vînat cu pene:** cocoşul de munte, găinuşa de alun, fazanul, potîrnichea, prepeliţa, raţa, porumbeii, vulturul, şoimul, eretele, uliul, milanul, corbul, cioara, coţofana etc.

Dintre speciile de vînat ocrotite de lege menţionăm: capra neagră, cerbul, căprioara, ursul, rîsul, cocoşul de munte, vulturul pleşuv, zăganul etc.

O importantă bogăţie naturală a regiunii o constituie peştele rîurilor.

Cea mai bogată apă în peşte este Mureşul, căruia îi urmează principalii săi afluenţi.

La şes se află în ordinea abundenţei următoarele specii : **mreană, somn, scobar, crap, clean, fusar, lin, cegă, ştiucă, caracudă, biban, pietrar, ţipar, plătică, văduviţă, beldiţă, mihalţ, barbuscă** şi **albitură.**

Apele de munte sînt bogate în **păstrăv** şi **lipan :** Rîul Mare, Rîul Şes, Lăpuşnicul Mare, Lăpuşnicul Mic, Riuşorul şi valea Nucşoarei ca şi lacurile alpine Bucura, Zănoaga, Galeşul şi altele din masivul Retezat; Streiul, Jiul de Est şi Jiul de Vest, valea Grădiştei şi a Sibişelului, Rîul Mare şi Rîul Mic (Cugir) ca şi renumita vale a Sebeşului cu afluenţii ei.

Apele din nordul regiunii — Crişul Alb, valea Bulzeştilor, a Obîrşiei, ca şi valea Dobrii şi Cerna de la sud de Mureş — sînt mai sărace în păstrăvi.

In regiunea hunedoreană au fost înfiinţate de Ministerul silviculturii **4 păstrăvării** — la Bulzeşti (Brad), Gura Lolaia (Petroşani), Gura Zlata (Retezatul) şi Oaşa Mică (Sebeş) — pentru producerea pe cale artificială a puietului de păstrăv, pentru repopularea apelor de munte. Producţia anuală a acestor păstrăvării este de 500.000—1.000.000 puiet. La Răchita (Cugir) se află o păstrăvărie a Comitetului regional de vînătoare. Aceasta produce anual cca 100.000 puiet.

9. POPULAŢIA

După ultimul recensămînt al populaţiei, din anul 1956, numărul total al locuitorilor regiunii Hunedoara este de 572.671. Media densităţii populaţiei este de 54,6 locuitori pe kmp.

Pe naţionalităţi populaţia se repartizează astfel: romîni 502.658, maghiari 37.257, germani 18.332, evrei 2.223, ruşi 246, sîrbi, croaţi, sloveni 185, bulgari 89, ucrainieni 86, turci 59, tătari 19, alte naţionalităţi şi nedeclaraţi 11.517.

Populaţia regiunii este în ultimii ani în creştere, aceasta ca urmare a unei sporiri naturale a popu-

lației. In anul 1930, numărul total al populației era de 503.304 locuitori, în 1938 de 512.406, în 1954 de 557.151 iar în anul 1956 de 572.671 locuitori. Buna stare materială a maselor muncitoare și măsurile de ocrotire socială, prevenirea morții infantile și a bolilor sociale (ca tuberculoza și altele), fac ca natalitatea să depășească mortalitatea cu aproximativ 7,75 oameni la 1000 de locuitori. Mortalitatea infantilă a scăzut de la 16% în 1935 la 7,6% în 1955.

Densitatea populației în diferitele părți ale regiunii este inegală. Aceasta se datorează pe de o parte cadrului geografic variat al regiunii, care cuprinde și o serie de masive muntoase, ca și importanței economice, industriale a unor părți ale teritoriului.

Populația cea mai densă o aflăm în regiunea minieră a văii Jiului, în centrul industrial al Cernei la Hunedoara și de-a lungul văii agricole a Mureșului, a Streiului și în șesul din jurul Sebeșului. In ținuturile cu munți înalți ca munții Hațegului, ai Sebeșului și ai Parîngului, ca și în munții Poiana Rusca sau în cei Apuseni, populația este mai rară.

In mediul urban se află 273.118 locuitori, în cel rural 299.553.

Regiunea Hunedoara, nu are nici un oraș ca să depășească ca număr al locuitorilor cifra de 40.000. In categoria orașelor sînt trecute o serie de localități relativ mici, ridicate la rangul de oraș în urma componenței și caracterului ocupației populației, a importanței economice, administrative, culturale etc. a acestor așezări.

Orașele regiunii Hunedoara sînt: **Deva,** capitala regiunii, cu 16.878 loc., **Alba Iulia** 14.775 loc., **Brad** 9.964 loc., **Hațeg** 3.855 loc., **Hunedoara** 36.498 loc.,

Lupeni 21.184 loc., **Orăștie** 10.486 loc., **Petrila** 19.956 loc., **Petroșani** 23.045 loc., **Sebeș** 11.623 loc., **Simeria** 7.705 loc., **Vulcan** 14.859 loc. Față de aceste cifre în mediul urban locuiește 47.69% din întreaga populație a regiunii, iar în mediul rural 52,30%.

Cele mai multe din aceste localități urbane au un caracter economic: minier, industrial. Unele din ele au o populație redusă tocmai datorită faptului că cea mai mare parte a industriei regiunii este repartizată într-o serie de localități mai mici și uneori chiar în localități rurale.

Localitățile orășenești cu un caracter industrial, muncitoresc, sînt — datorită rolului lor de frunte în opera construcției socialiste — în continuă creștere.

Cele mai multe din așezările urbane, pe lingă rolul economic, au și o importantă funcție culturală, cum e, de pildă, Petroșani, localitate cu numeroase școli, un Institut superior de mine, teatru, casă de creație, biblioteci și altele. La fel, Hunedoara. Deva, capitala regiunii, este un important centru administrativ și cultural.

Cele mai multe din aceste centre urbane sînt în reconstrucție: se construiesc cartiere și orașe noi (Hunedoara, Uricani etc.). Atît la orașe cît și la sate se ridică construcții noi ale muncitorilor, tehnicienilor, funcționarilor și țăranilor. Pentru construcții individuale se acordă credite și suprafețe de teren. Așezările sătești se caracterizează prin natura lor economică agricolă.

Ca și în restul țării, populația regiunii cuprinde clasa muncitoare cu o specifică cultură tehnică și cu un bogat trecut revoluționar, și țărănimea muncitoare

care nu odată s-a ridicat, în trecut, pentru libertate și pămînt.

Numărul țăranilor muncitori care pășesc pe drumul nou al cooperativizării agriculturii sporește mereu.

Ca urmare a creșterii producției industriale și a productivității muncii, a realizărilor obținute în agricultură, buna stare materială a maselor populare este în continuă creștere iar șomajul lichidat. Atît la orașe cît și la sate oamenii trăiesc, se hrănesc și se îmbracă mai bine decît în trecut. Consumul populației a crescut la toate mărfurile. Numai valoarea mărfurilor distribuite țăranilor muncitori a crescut din anul 1955 cu 22,5% la țesături de bumbac, cu 50,8% la țesături de lînă, cu 46,6% la țesături de mătase, cu 43,6% la tricotaje, cu 48,9% la confecții, cu 33,7% la încălțăminte, cu 38,2% la unelte agricole etc.

Stațiunile balneo-climaterice, casele de odihnă, sanatoriile sînt accesibile oamenilor muncii, care le cercetează și își petrec concediile în ele.

Ocrotirea sănătății oamenilor muncii, alături de celelalte măsuri luate pentru creșterea și îmbunătățirea continuă a stării materiale și culturale a oamenilor muncii, este o preocupare permanentă a organelor de partid și de stat. Rețeaua sanitară a crescut mereu în anii puterii populare. In anul 1938, pe teritoriul cuprins de actuala regiune a Hunedoarei erau 11 spitale, 7 puncte sanitare și S.M.S., nici o casă de naștere și nici o creșă. In anul 1955 situația era: 17 spitale, 30 puncte sanitare și S.M.S. (Servicii medico-sanitare), 42 case de naștere, 13 creșe și așa mai departe.

Printr-o perioadă de mare înflorire trece cultura și culturalizarea maselor în regiune ca și în întreaga țară. Rețeaua de instituții de învățămînt și alte instituții cultural-educative a crescut de cîteva ori sub regimul democrat popular. Astfel, numai numărul căminelor culturale a crescut de la 26 cîte erau în 1944 la 496 în 1956, numărul formațiilor artistice a atins cifra de 1113; s-au înființat teatre, case de creație, stații de radiodifuziune etc. A sporit numărul cadrelor didactice și al școlilor iar alfabetizarea neștiutorilor de carte se apropie de sfîrșit.

Toate aceste așezăminte cultural-educative contribuie la larga culturalizare a poporului muncitor de la orașe și sate, la crearea unei culturi noi în țara noastră, socialistă în conținut și națională în formă.

10. INDUSTRIA

Regiunea noastră, deși mică în întindere, ocupă un loc de frunte în economia națională a țării, prin resursele naturale de care dispune și care constituiesc imense bogății.

Cărbunele văii Jiului, minereurile de fier și metalele nefieroase, pădurile munților noștri, produsele agricole și animale, toate, împreună, dau un ritm viu, dinamic economiei regiunii hunedorene, necunoscut în trecut.

Exploatarea bogățiilor solului și subsolului hunedorean se cunoaște din timpuri vechi. Pe vremea monarhiei habsburgice, Hunedoara a oferit imperiului posibilități mari de dezvoltare capitalistă. A început exploatarea masivă a minereurilor fieroase, a aurului și a cărbunelui din valea Jiului, bogății

stoarsă din adîncul pămîntului nostru, în folosul statului austriac.

Regimurile burghezo-moșierești au avut același scop. Ele au vîndut bogățiile țării capitalismului străin, societăților capitaliste. Capital străin a fost investit în cele mai multe și mai mari întreprinderi industriale și s-au format societăți care monopolizau producția. Așa, spre exemplu, în 1920 Societatea „Petroșani" era alcătuită din două grupuri de acționari: unul maghiar și unul romîn, compus din bănci și proprietari particulari. Aceeași situație era și la celelalte întreprinderi mari din regiune.

Ceea ce caracterizează economia burgheză este predominarea dezvoltării industriei ușoare, în timp ce industria grea se dezvolta într-un ritm anevoios și neuniform.

In aceste condiții crizele economice sînt inevitabile.

Structura agriculturii nu era nici ea mai bună în vechea orînduire. Majoritatea terenurilor arabile încăpeau pe mîna unui număr mic de moșieri, grofi, deținători ale celor mai întinse și mai fertile latifundii. Produsele agricole și animale vîndute de acestia străinătății le aduceau profituri uriașe.

In preajma celui de al doilea război mondial, industria își îndreaptă activitatea spre producția de război.

Eliberarea țării noastre, la 23 August 1944, a adus cu sine și independența economică, făcînd cu putință ca Romînia democrat populară să devină o țară liberă, puternică, stăpînă pe soarta și bogățiile sale.

Prin actul naționalizării din anul 1948, poporul

primitor al bunurilor materiale a devenit stăpîn pe principalele mijloace de producție. Economia noastră a început să se dezvolte pe un nou drum. La baza dezvoltării economice a țării stă legea economică fundamentală a socialismului precum și legea dezvoltării planice proporționale a economiei.

Rolul conducător în economie îl are sectorul socialist în industrie și din ce în ce mai mult și în agricultură. Mica producție de mărfuri cedează locul său, și la orașe și la sate, producției cooperatiste.

In economia regiunii Hunedoara locul hotărîtor îl deține industria grea, producătoare de mijloace de producție. Prin aceasta regiunea își aduce aportul său la socializarea țării, care se înfăptuiește începînd cu industria grea. Bazele socialismului în regiune se construiesc cu sprijinul frățesc al Uniunii Sovietice, țara socialismului triumfător.

Alături de industria grea, se dezvoltă industria ușoară și agricultura. Toate aceste ramuri ale economiei aduc un venit mare statului nostru democrat popular și o creștere a bunei stări materiale a maselor populare.

Specificul industrial al regiunii Hunedoara este imprimat de bazinul carbonifer din valea Jiului, Combinatul Siderurgic Hunedoara și celelalte întreprinderi industriale. In anii planului cincinal, un nou avînt în muncă și un nou ritm în economie a făcut ca volumul producției industriale să crească.

Industria grea e în centrul preocupărilor partidului și guvernului țării. Ea a luat o mare dezvoltare în regiune, cuprinzînd mai multe ramuri.

Cel mai bogat izvor de energie îl constituie bazinul carbonifer al văii Jiului. Dacă privim valea

Jiului, ea pare, în comparaţie cu anii trecuţi, de nerecunoscut.

De la Cimpa la Uricani, peste tot este un mare şantier de muncă. La Uricani, Vulcan şi Lonea II s-au redeschis în anii puterii populare minele lăsate în paragină de către burghezie. Producţia de cărbune creşte an de an. In 1955, producţia de cărbune pe întreaga vale a Jiului a crescut cu 5%. In mine sînt introduse utilaje şi mecanisme de înaltă tehnicitate. Cărbunele văii Jiului poate aproviziona întreaga ţară. Zăcămintele de aici sînt cele mai mari din ţară. Primul loc îi ocupă lignitul de o calitate superioară, apoi huila în cantitate mai mică.

Partidul şi guvernul au pus la dispoziţia minerilor în ultimii ani utilaje în valoare de zeci de milioane de lei, au creat şcoli de toate gradele, pentru calificarea lor şi au luat măsuri pentru apărarea vieţii şi sănătăţii minerilor.

La Paroşeni, a luat fiinţă o **termocentrală,** care alimentează cu energie electrică toată valea Jiului.

Nu putem trece peste acest capitol fără să subliniem faptul că în dezvoltarea industrială a regiunii Hunedoara în anii regimului democrat popular s-a simţit din plin ajutorul frăţesc acordat de Uniunea Sovietică în utilaje, documentaţie tehnică, specialişti, metode de lucru.

Ca mărturie a ajutorului primit stau agregatele şi utilajele de la exploatările Combinatului carbonifer Valea Jiului, Combinatul siderurgic Hunedoara şi de la alte unităţi din cuprinsul regiunii.

Termocentrala de la Paroşeni constituie un exemplu şi în ce priveşte colaborarea şi ajutorul primit din partea ţărilor prietene de democraţie populară, ca Republica Cehoslovacă, Republica Democrată Germană.

O altă ramură a industriei grele este **metalurgia şi siderurgia.** Intr-un scurt timp, au fost construite la Hunedoara două mari furnale, pe lîngă cele vechi existente. Numai producţia furnalului nr. 5, care a intrat în funcţie nu de mult, întrece cu 1,1/2 ori întreaga producţie de fontă a tuturor furnalelor din Romînia burghezo-moşierească.

Tot la Hunedoara s-a construit o uzină cocsochimică, o termocentrală electrică, un aglomerator, o fabrică de var şi de oxigen şi s-au modernizat instalaţiile principalelor agregate, transporturile etc.

Producţia de fontă, de oţel Siemens-Martin, de oţel electric, laminate şi cocs a crescut în anii din urmă simţitor.

Inafară de Combinatul Siderurgic din Hunedoara, funcţionează uzinele metalurgice de la Călan şi Cugir.

Industria uşoară joacă un rol important în ridicarea nivelului de trai al populaţiei. Creşterea rapidă a bunei stări a maselor populare, face să crească şi importanţa industriei uşoare, care în regiunea noastră cuprinde tot mai multe ramuri: **industria textilă şi de confecţii,** cea a **încălţămintei, industria ceramicei, a prelucrării pietrii de calcar în var,** a **talcului,** a prelucrării **lemnului şi industria alimentară.**

Vechile întreprinderi industriale cum sînt fabrica „Teba" din Sebeş, fabrica „Simion Bărnuţiu" din

Alba Iulia şi Sebeş, „Vidra" din Orăştie, au fost modernizate, dotate cu maşini noi. Pe lîngă acestea însă, au luat naştere o serie de noi întreprinderi cooperatiste: „1 Mai" la Deva, „I. C. Frimu" la Orăştie, „Gh. Gheorghiu-Dej" la Sebeş, „6 August" la Petroşani etc.

Intreprinderile de industrie locală produc peste 50 de sortimente de bunuri de consum popular.

In anii din urmă s-au dezvoltat mult **cooperativele meşteşugăreşti** în centrele: Baia de Criş, Sebeş, Deva, Brad şi altele, care produc bunuri de larg consum, după specificul local şi posibilităţile locale.

11. COMERŢUL

Procesul de circulaţia mărfurilor cuprinde multiple şi variate fenomene economice legate de o serie de factori care influenţează asupra dezvoltării circulaţiei mărfurilor ca: modul de aprovizionare, mijloace de transport, personalul ocupat în comerţ precum şi răspîndirea, amplasarea şi dotarea reţelei comerciale.

In anii regimului burghezo-moşieresc, reţeaua comercială din regiune era formată din micile prăvălii particulare, proprietatea comercianţilor particulari, precum şi din unităţile de desfacere mai mari, prezentate sub firme sociale.

In anul 1947 iau fiinţă primele unităţi socialiste: cooperativele de consum şi de stat, magazinele de stat.

După actul revoluţionar de naţionalizare din 1948 o mare parte din magazinele particulare au fost preluate de către comerţul socialist. Odată cu apariţia primelor unităţi de desfacere socialiste, reţeaua co-

mercială particulară scade în mod vizibil. Unităţile comerciale particulare existente sînt mici prăvălioare care desfac în general articole mărunte.

Astăzi aprovizionarea oamenilor muncii se realizează în majoritatea covîrşitoare prin unităţile de desfacere ale comerţului de stat şi cooperatist.

Incepînd cu anul 1947, cooperaţia de consum s-a transformat treptat într-o organizaţie de masă a oamenilor muncii, contribuind prin aceasta la strîngerea legăturilor între oraş şi sat.

Cu anul 1950 se constituie în regiunea Hunedoara O.C.L. (Organizaţia comercială locală) şi T.A.P. (Trusturi de alimentaţie publică).

Organizaţiile comerciale constituite au un caracter inter raional şi tutelează toate unităţile ce au fost extinse în oraşele şi centrele muncitoreşti din regiune ca şi în mediul rural.

Cooperativele de consum sînt îndrumate şi aprovizionate prin Uniunile raionale ale cooperativelor de aprovizionare şi desfacere şi Uniunea regională.

Reţeaua cooperaţiei de consum se extinde pînă în cele mai îndepărtate sate ale regiunii.

Numărul şi structura reţelei comerţului socialist în anul 1951, comparativ cu reţeaua particulară, era următoarea: **a)** comerţ socialist, 1.174 unităţi, din care 515 urbane si 662 rurale şi **b)** comerţ particular, 607 unităţi, din care 387 urbane şi 220 rurale. Deşi ca număr unităţile comerţului particular reprezintă 38,6%, totuşi partea economică a acestora e neînsemnată, 3%, faţă de volumul desfacerilor comerţului socialist.

In 1956, comparativ cu 195:, numărul total al

unităţilor de desfacere creşte cu 52%, din care numărul magazinelor cu 37,2%, unităţile de alimentaţie publică cu 75,3% iar chioşcurile cu 124,2%.

Dezvoltarea reţelei comerciale duce la creşterea volumului desfacerii de mărfuri. In 1956 volumul desfacerilor de mărfuri a atins nivelul de 199% faţă de 1952, ducînd la satisfacerea într-o măsură tot mai mare a necesităţilor de consum ale oamenilor muncii de la oraşe şi sate.

Analizînd modul de amplasare a reţelei comerciale constatăm că 53,4% din numărul unităţilor sînt amplasate în oraşe.

In 1956, din totalul reţelei comerciale, numărul unităţilor comerciale particulare reprezintă doar 6,1%, iar volumul mărfurilor desfăcute de ele, faţă de desfacerile comerţului socialist, reprezintă abia 0,3%.

Reţeaua unităţilor comerciale cu amănuntul şi de alimentaţie publică a comerţului socialist în regiunea Hunedoara în anul 1956 era: 1864 unităţi, din care în mediu urban 1130. Totalul unităţilor comerciale cu amănuntul era de 1522, din care în mediu urban 938. Totalul unităţilor de alimentaţie publică era de 342, din care în mediu urban 192.

Volumul vînzărilor de mărfuri cu amănuntul prin comerţul socialist era: total vînzări cu amănuntul 1305 milioane lei; mărfuri alimentare 558 milioane lei; alimentaţie publică 141 milioane lei; mărfuri nealimentare 606 milioane lei.

Numărul pieţelor, oboarelor, bîlciurilor şi tîrgurilor organizate de Sfaturile populare în 1955 era: pieţe 43, oboare 47, bîlciuri şi tîrguri anuale 186.

12. AGRICULTURA

— Cultivarea plantelor şi creşterea animalelor —

Agricultura, sector de mare însemnătate pentru economia ţării, cunoaşte sub regimul democrat popular mari transformări faţă de situaţia anterioară anului 1944.

Particularitatea regimului agrar al ţării înainte de 1944 a constituit împletirea complexă a relaţiilor capitaliste cu rămăşiţele feudale. Reforma agrară de după primul război mondial, din 1922, a menţinut marea proprietate moşierească. Concentrarea proprietăţii agricole în mîinile moşierimii şi a chiaburimii duce la ruinarea marii mase a ţărănimii, lipsită de pămînt, de inventar agricol şi apăsată de datorii.

Marea proprietate funciară a fost complet lichidată prin reforma agrară din 1945. Astăzi pămîntul aparţine poporului muncitor.

După smulgerea pămînturilor din mîinile moşierilor au apărut în satele regiunii gospodăriile agricole de stat, gospodăriile agricole colective, întovărăşirile şi S.M.T.-uri.

Aprovizionarea agriculturii cu îngrăşăminte minerale, cu maşini, cu materiale de însămînţat selecţionate şi asigurarea achiziţionării uneltelor agricole contribuie în largă măsură la creşterea producţiei agricole şi la creşterea nivelului de trai al oamenilor muncii.

Cu toate că regiunea Hunedoara se situează printre regiunile cu o industrie dezvoltată, totuşi este bine reprezentată şi agricultura. In deosebi terenurile de şes, care se întind de o parte şi de alta a rîurilor şi văilor, au o fertilitate ridicată.

Șesul larg al Mureșului, care străbate regiunea de la est la vest, de la Teiuș pînă la Zam, valea Hațegului, a Streiului și a Cernei, ca și regiunea Sebeșului, sînt zone excelente pentru cultura griului și a porumbului.

Din suprafața totală a regiunii de 1.048.196 ha, 186.913 ha reprezintă terenul arabil, 161.082 ha pășune, 128.438 ha fînațe, 4.601 ha vii, 6.910 livezi cu pomi, 444.850 ha păduri, 19.600 ha suprafețe clădite, curți, 654 ha bălți, lacuri, 95.148 ha neproductiv.

Culturile cele mai răspîndite sînt griul și **porumbul** care ocupă împreună, în părți aproape egale, 70% din terenul arabil. **Secara, orzul, ovăzul,** se cultivă pe suprafețe restrînse, atingînd împreună 8%. O deosebită atenție se dă cultivării **legumelor** și **zarzavaturilor** care ocupă 4%. **Cartoful, sfecla de zahăr, tutunul, cînepa, floarea-soarelui** precum și diferite plante leguminoase de nutreț sînt culturi care dau rezultate bune în regiune și ocupă restul de 18% din terenul arabil.

Viile sînt grupate în majoritate în podgoriile de la Alba Iulia, Ighiu, Cricău, Șard, apoi pe coastele sudice ale dealurilor din dreapta Mureșului: Galda, Sărăcsău, Geoagiu precum și pe versantul de sud al dealurilor din ambele părți ale văii Secașului: Ungurei, Miercurea, Apold, Cîlnic, Cut și altele. Aceste podgorii produc vinuri de calitate superioară, unele din ele stînd alături de vinurile cele mai renumite din țară.

In toate zonele deluroase din regiune se cultivă **pomi fructiferi.** Mai răspîndiți sînt **prunii,** din produsele cărora se fabrică țuică și magiun în mari cantități. Bazinul Crișului Alb, în special dealurile

de pe țărmul drept al acestuia, pînă sus la muntele Găina, produce **cireșe** și **mere. Merele de Bulzești** sînt o specialitate a regiunii ca și cireșele din acea localitate. Foarte căutate sînt și merele din jurul Geoagiului, ca și cele din jurul localității Stremți. Orăștia este vestită pentru desfacerea nucilor de Sibișel.

Intinsele pășuni și fînețe, configurația terenului și climatul regiunii Hunedoara, favorizează foarte mult creșterea animalelor.

Regiunea Hunedoara se distinge printr-un însemnat număr de **vite cornute** mari. Cea mai mare importanță între acestea o au vacile de lapte și boii pentru tracțiune, lucrări la cîmp și carne. Ca rase mai răspîndite sînt vitele „Siementhal", din care se găsesc exemplare foarte frumoase. In zona de munte, se crește rasa „Pintzgau", care e mai rezistentă la climatul aspru din această zonă.

Un loc important în creșterea animalelor îl ocupă **caii.** Caii hunedoreni din zona de șes și deal sînt metiși între diferite rase, predominînd calul „Lipițan" și „Nonius". La munte, întîlnim peste tot calul de talie mică, specific de munte; cai foarte rezistenți și iuți. E vestit calul „moțului" sau al „pădureanului".

Creșterea **porcilor** se caracterizează prin îngrășarea lor pentru carne și slănină cît și pentru afumături. Mai răspîndit este porcul de Bazna. De asemenea se întîlnește destul de des rasa „Albul de carne". Acești porci sînt mult apreciați de locuitori, fiind precoci și buni de carne și grăsime. Mai puțin se crește rasa „mangalița", vestită pentru cantitatea mare de untură pe care o dă. In jurul Hațegului, pe

valea Streiului, este răspîndit un porc negru local, numit „porcul de Strei", mult apreciat pentru însușirile bune pe care le are.

Crescătoria de porci de la Orăștie e una dintre cele mai mari din țară.

Oile sînt cele mai răspîndite, căci păstoritul, creșterea oilor, este ocupația de căpetenie a locuitorilor de la munte. Majoritatea o formează oile de rasă „țurcană", cu lîna groasă. Pentru îmbunătățirea acestei rase, în zona de șes și de deal, se duce o acțiune bine organizată, pentru încrucișarea ei cu rasa „țigaie", cu lînă mai fină.

Peste tot se cresc **păsările de curte.** Pe lîngă rasele de găini locale, se întîlnește cel mai mult rasa Rhode-Island. Se cresc de asemenea rațele și gîștele.

Apicultura găsește condiții favorabile de dezvoltare în toată regiunea. Se mai găsesc în multe locuri coșnițe primitive, care sînt însă din ce în ce mai mult înlocuite cu stupi sistematici.

Creșterea animalelor, în ultimii ani, odată cu lărgirea necontenită a sectorului socialist în agricultură, se găsește în plin progres.

În gospodăriile colective și în întovărășirile zootehnice creșterea animalelor se dezvoltă mult și se face după reguli științifice, urmărindu-se mărirea productivității lor și îmbunătățirea raselor.

Situația sectorului socialist în agricultură în regiunea Hunedoara, în luna iulie a anului 1957, era următoarea :

— 54 **Gospodării agricole colective** (G.A.C.), cuprinzînd 2.962 de familii, cu o suprafață de 10.824 ha teren agricol.

— 5 **Gospodării agricole de stat** (G.A.S.), cu o suprafață de 5.467 ha teren agricol.

— 3 **Stațiuni de mașini și tractoare (S.M.T.).**

— 199 **Intovărășiri agricole,** cuprinzînd 7.016 de familii, cu o suprafață de 6.616 ha teren agricol.

— 144 **Intovărășiri zootehnice,** cuprinzînd 6.069 de familii, cu o suprafață de 6.017 ha teren pentru pășunat.

La acestea se mai adaugă o serie de **Gospodării anexe,** cuprinzînd o suprafață de 1.341 ha teren agricol, **terenurile agricole ale Sfaturilor populare,** cuprinzînd 121.244 ha și **Intreprinderea de creșterea și ingrășarea de animale** (I.C.I.A.)-Orăștie cu 582 ha.

Insumînd terenul agricol din sectorul socialist și cel de stat (Sfaturi populare, I.C.I.A.), reprezintă 31,2% față de suprafața totală agricolă a regiunii.

13. ORGANIZARE, IMPĂRȚIRE ADMINISTRATIVA

ORGANE ALE PUTERII DE STAT. Regiunea Hunedoara este o unitate economico-administrativă constituită pe o puternică bază economică, ținînd seama de condițiile naturale și dezvoltarea ei în timp.

Capitala regiunii este orașul **Deva,** oraș de subordonare regională. In afară de Deva, și **Hunedoara** este tot oraș de subordonare regională.

Regiunea este împărțită în 8 raioane. Acestea sînt : 1, **Raionul Alba** cu reședința în Alba Iulia 2, **Raionul Brad** cu reședința în orașul Brad 3, **Raionul Hațeg** cu reședința în orașul Hațeg 4, **Raionul Hunedoara** cu reședința în orașul Hunedoara 5, **Raionul Ilia** cu reședința în comuna Ilia 6, **Raionul Orăștie** cu reședința în orașul Orăștie 7, **Raionul Petroșani**

cu reşedinţa în oraşul Petroşani 8, **Raionul Sebeş** cu reşedinţa în oraşul Sebeş.

Numărul total al oraşelor din regiune este de 12, iar al localităţilor de tip urban 19. Aceasta se explică prin dezvoltarea ce o iau în zilele noastre multe din aşezările mai populate şi în care pulsează o activitate industrială intensă. Aceste centre tind spre o dezvoltare orăşenească, astfel că în viitor numărul oraşelor din regiune va creşte. Dar chiar şi în prezent, regiunea Hunedoara se numără printre regiunile cu cele mai multe oraşe din ţară.

Inafară de aşezările urbane, regiunea cuprinde un număr de 147 de comune rurale cu 727 de sate.

Conducerea administrativă a regiunii o are **Sfatul popular regional** cu sediul în Deva. Raioanele sînt conduse de **Sfaturile populare raionale** în număr de opt. Conducerea oraşelor o au **Sfaturile populare orăşeneşti** iar comunele sînt conduse de **Sfaturile populare comunale,** în număr de 147.

Sfaturile populare sînt organele locale ale puterii de stat; ele sînt cele mai largi organizaţii de masă, care cuprind pe toţi oamenii muncii de la oraşe şi sate. Aceştia îşi au reprezentanţii lor — reprezentanţii poporului — **deputaţii,** aleşi de popor pentru a reprezenta interesele comunităţii. Numărul lor este repartizat pe locuitori. **In total sfaturile populare au 4.517 deputaţi,** din care un număr de 79 sînt aleşi în sfatul popular regional, 145 la oraşele de subordonare regională, 397 la raioane, 456 la oraşele reşedinţe de raioane şi 3440 la comune.

Deputaţii sînt cei mai buni fii ai poporului, harnici şi devotaţi, reprezentanţi ai tuturor păturilor poporului muncitor. Astfel, compoziţia socială a acestora e următoarea: muncitori 800, ţărani colectivişti 226, ţărani muncitori cu gospodării individuale 2.210, intelectuali 553 şi alte ocupaţii 728.

Menţionăm faptul că dintre aceştia un număr de 425 reprezintă minorităţile naţionale iar 1.086 sînt femei.

Sfaturile populare, ca organe locale ale puterii de stat sînt interesate în atragerea unei mase cît mai largi la conducerea statului în scopul îndeplinirii funcţiei economico-organizatorice şi cultural-educative a statului socialist, pentru ridicarea bunăstării materiale a oamenilor muncii.

JUSTIŢIA. Justiţia apără orînduirea socială şi de stat a Republicii Populare Romîne, drepturile şi interesele cetăţenilor, ale organelor Statului şi a celorlalte instituţii de stat, ale întreprinderilor şi organizaţiilor economice de stat, ale organizaţiilor cooperatiste şi obşteşti. Prin întreaga sa activitate contribuie la consolidarea acestor relaţii dintre oameni şi stă de veghe în apărarea roadelor muncii constructive a poporului.

In regiunea Hunedoara funcţionează următoarele tribunale populare:

— 8 **tribunale populare,** în fiecare centru de raion cîte unul, şi unul în oraşul Deva, care judecă în fond, în complet format dintr-un judecător şi doi asesori populari.

— **Tribunalul regional Hunedoara** cu sediul în Deva; judecă recursurile asigurînd legalitatea şi temeinicia sentinţelor în complet format din trei judecători.

Pe lîngă fiecare din tribunalele din centrele de

raion și orașul Deva funcționează cîte o secție de carte funciară care ține evidența imobilelor.

Notariatele de stat, care întocmesc și atestă înscrisurile de natură civilă, cu scopul de a le conferi autenticitate legală și cu atribuții succesorale necontencioase, funcționează în fiecare centru de raion avînd ca organ de îndrumare și control **Notariatul principal** cu sediul în orașul Deva.

Procuratura funcționează în fiecare centru de raion și în orașul Deva, avînd atribuția de a veghea la aplicarea uniformă și justă a legilor, pentru a asigura legalitatea unică în stat, prin interpretarea uniformă a legilor, de a lupta pentru apărarea orînduirii sociale și a orînduirii de stat a Republicii Populare Romîne.

ADMINISTRAREA PĂDURILOR. Pădurile din regiunea Hunedoara sînt bunuri ale întregului popor. Pînă în anul 1954 ele au fost administrate în întregime de Direcția regională silvică Deva.

In anul 1954 prin H.C.M. nr. 2315 din totalul de 444.850 ha pădure, 21.000 ha au fost date în folosința Sfaturilor populare comunale, iar restul de peste 400.000 ha au rămas în folosința statului.

Pădurile date în folosința comunelor se administrează de Comitetele de gospodărire a fondului silvic comunal (de pe lîngă fiecare comună care are păduri comunale) sub îndrumarea organelor silvice de stat.

Pădurile rămase în folosința statului se gospodăresc de către Direcția silvică Deva, care are în acest scop, la exterior, 17 Ocoale silvice, dintre care 9 au și sectoare de exploatare și transportul lemnului și Intreprinderi forestiere de exploatare și transport (I.F.E.T.).

Ocoalele silvice sînt următoarele: **Ocolul silvic Alba Iulia** cu sediul în Alba Iulia, **Ocolul silvic Baia de Criș** cu sediul în Baia de Criș, raionul Brad, **Ocolul silvic Bistra** cu sediul în Sebeș, **Ocolul silvic Cugir** cu sediul în Cugir, **Ocolul silvic Dobra** cu sediul în Dobra, **Ocolul silvic Geoagiu** cu sediul în Geoagiu, **Ocolul silvic Hațeg** cu sediul în Hațeg, **Ocolul silvic Hunedoara** cu sediul în Hunedoara, **Ocolul silvic Lupeni** cu sediul în Lupeni, **Ocolul silvic Orăștie** cu sediul în Orăștie, **Ocolul silvic Petroșani** cu sediul în Petroșani, **Ocolul silvic Pui** cu sediul în Pui, raionul Hațeg, **Ocolul silvic Retezat** cu sediul în Rîu de Mori, raionul Hațeg, **Ocolul silvic Sebeș** cu sediul în Sebeș, **Ocolul silvic Simeria** cu sediul în Simeria, **Ocolul silvic Teiuș** cu sediul în Teiuș.

Ocoalele silvice execută paza pădurilor, lucrări de cultura și refacerea pădurilor (recoltări de semințe, pregătirea puieților în pepiniere, împăduriri și îngrijirea pădurilor), pregătesc anual lucrările de exploatare a pădurilor prin punerea în valoare a masei lemnoase destinată exploatării, execută gospodărirea vînatului. Ele au în sarcină și aprovizionarea populației din mediul rural cu lemne de foc și de construcții.

Sectoarele de exploatare de pe lîngă ocoale și I.F.E.T.-uri execută exploatarea masei lemnoase destinată exploatării, transportul și livrările de lemn la beneficiari.

Cele patru I.F.E.T.-uri sînt: **I.F.E.T.-Sebeș** cu sediul în Sebeș, **I.F.E.T.-Orăștie** cu sediul în Orăștie, **I.F.E.T.-Lupeni** cu sediul în Lupeni, **I.F.E.T. Petroșani** cu sediul în Petroșani.

OCROTIREA SANATAȚII. Asistența medicală pe teritoriul regiunii Hunedoara este asigurată prin unitățile sanitare care sînt teritorializate și îndrumate din punct de vedere tehnic de către Secțiunea regională, respectiv raionale.

Unitățile sanitare din cuprinsul regiunii sînt: **18 spitale, 16 S.M.S.** (Servicii medico sanitare) de întreprindere cu peste 1.000 de paturi, **2 sanatorii T.B.C.** (Geoagiu și Brad), **9 dispensare T.B.C., 2 spitale de șantier, 46 case de naștere, 8 Sanepiduri** cu laboratoare, **85 de circumscripții sanitare rurale.**

Unitățile sanitare sînt deservite de un număr de **596 de medici** și cca **1600 de cadre medii.**

Cele 18 spitale din regiune totalizează 2155 de paturi, sanatoriile 600 de paturi, casele de naștere 162 de paturi.

In afară de unitățile amintite mai sus se mai află: **12 dispensare de intreprindere, 8 dispensare de pediatrie, 7 dispensare dermato-venerice, 3 dispensare de combaterea gușei;** pe lingă fiecare S.M.S. **stații de salvare, 2 stații de recoltare și transfuzii de singe, 1 casa copilului** la Alba Iulia, **1 stație Aviasan** (aviația sanitară), **14 creșe, 3 case de educație sanitară.**

Rețeaua de farmacii cuprinde: **18 farmacii de circuit închis, 40 de circuit deschis, 200 puncte farmaceutice, 1 drogherie medicinală.**

Farmaciile de circuit închis deservesc spitalele și S.M.S.-urile, farmaciile de circuit deschis populația iar punctele farmaceutice populația din localitățile unde nu există farmacii publice.

14. INVAȚAMINT ȘI CULTURA

Inceputul învățămîntului în regiune ne conduce cu cîteva veacuri în urmă. Documentele medievale amintesc încă din secolul al XV-lea școli. Astfel, la 1483 exista un gimnaziu la Sebeș, iar în veacul al XVI-lea o școală romînească la Hațeg. In anul 1699 apare la Alba Iulia cel dintîi manual didactic „Bucoavnă". Pe la anul 1725 la Hunedoara era o școală romînească susținută de negustorii și meseriașii din acest oraș. O asemenea școală se înființă și la Orăștie în anul 1731. Regimentele grănicerești au înființat școli în Cugir și Hațeg.

In perioada de ascensiune a burgheziei școlile sătești s-au înmulțit ca o necesitate a burgheziei de a crește cadre cu oarecare pregătire în producție.

Invățămîntul și educația erau bazate pe concepții mistice, teorii idealiste și metode învechite. Prin reforma învățămîntului din anul 1948 s-au pus noi baze învățămîntului prin lărgirea rețelei de școli și a numărului celor școlarizați, prin legarea învățămîntului de concepția materialistă și de activitatea practică, prin politehnizarea învățămîntului.

Astfel în urma politicii culturale a regimului democrat popular, rețeaua școlară din regiunea Hunedoara a crescut uimitor față de trecut.

In anul școlar 1956/57 existau 225 de **grădinițe** cu 9535 de copii, 562 de **școli de 4 ani** cu 34600 de elevi, 122 **școli de 7 ani** cu 12405 de elevi, 18 **școli medii** cu 2919 elevi, 16 **școli și secții serale** pentru tineretul muncitoresc cu 1597 elevi, **10 secții** pentru învățămîntul fără frecvență (clasele V-X), cu 500 elevi.

Şcoli profesionale au funcţionat în regiune în cursul anului şcolar 1956/57 în număr de 19 cu 3310 elevi. In afară de acestea au mai funcţionat 3 **Şcoli tehnice** şi 4 **Şcoli tehnice de maiştri** cu un număr total de 764 de elevi.

La Deva există o **Şcoală pedagogică** cu un număr de 110 elevi.

Invăţămîntul superior este reprezentat prin **Institutul de mine** din Petroşani cu 410 studenţi.

In anul şcolar 1956/57 au funcţionat în regiunea Hunedoara următoarele **şcoli ale minorităţilor naţionale**: 27 şcoli de 4 ani cu 2024 elevi, 11 şcoli de 7 ani cu 1055 elevi şi 2 şcoli medii de 10 ani cu 371 elevi.

Numărul **cadrelor** care au lucrat în acest an la catedră se ridică în total la 3147, dintre care 333 sînt educatoare, 1494 învăţători, 1310 profesori iar 10 educatori de case de copii.

Aceste cifre sînt dovada grăitoare a avîntului pe care l-a luat învăţămîntul în regiunea noastră. Şcolile sînt conduse de **Secţiile de învăţămînt şi cultură** ale Sfaturilor populare.

Politica culturală a regimului nostru şi-a îndreptat atenţia spre ridicarea nivelului cultural al satelor şi oraşelor prin acţiunea de alfabetizare şi culturalizare a maselor muncitoare. In anii puterii populare în oraşele şi satele regiunii Hunedoara au luat fiinţă cluburi, cinematografe, biblioteci, cămine culturale, case de cultură şi colţuri roşii la Gospodăriile agricole colective.

Numai numărul **căminelor culturale** a crescut de la 26, cîte erau în 1954, la 496 în prezent.

In ultimii ani s-au construit peste 30 de cămine culturale, iar 54 se află în construcţie. Acestea dezvoltă o bogată activitate culturală şi artistică. Numărul formaţiilor artistice de amatori a atins cifra de 1113.

Aproape 400 de cămine culturale sînt dotate cu aparate de radio, iar reţeaua de **radioficare** cuprinde 27500 de difuzoare, instalate pe lîngă cele 35 de staţii de radioficare.

In satele de munte care nu au avut posibilitatea să-şi construiască localuri pentru cămine culturale s-au înfiinţat **case de citit** care funcţionează în 54 de sate.

Pe lîngă Gospodăriile agricole colective (G.A.C.) există 51 de colţuri roşii.

In centrele de raioane Sebeş, Alba Iulia şi Orăştie funcţionează 3 **Case raionale de cultură** iar în oraşul Deva **Casa regională de creaţie.** De asemenea există 205 **cluburi şi colţuri roşii sindicale.**

Reţeaua cinematografică numără 14 cinematografe pe bandă normală şi 41 cinematografe săteşti pe bandă îngustă, apoi 4 caravane cinematografice.

Numărul **bibliotecilor publice** este de 820, din care 1 bibliotecă regională, 8 biblioteci raionale şi orăşeneşti, 17 săteşti, 521 aparţinînd căminelor culturale şi caselor de citit, 44 ale colţurilor roşii din G.A.C., 205 biblioteci sindicale şi 14 ale cooperativelor meşteşugăreşti.

Un rol deosebit în culturalizarea maselor îl au cele 6 **muzee** din regiune: Muzeul regional Hunedoara Deva, Muzeul regional Alba Iulia, muzeele raionale Sebeş şi Orăştie, Muzeul „Sarmizegetusa" şi Muzeul Memorial „Aurel Vlaicu".

In anul 1945 s-a înfiinţat **teatrul** dramatic din valea Jiului cu sediul în Petroşani, avînd şi o secţie de păpuşi, iar mai tîrziu a luat fiinţă un teatru de păpuşi la Alba Iulia.

La Petroşani funcţionează şi o şcoală de artă populară.

Echipele sindicale şi cinematografele sindicale desfăşoară o largă activitate culturală şi artistică. Multe din formaţiile artistice ale căminelor culturale şi sindicale au fost premiate cu prilejul diferitelor concursuri artistice de amatori.

Activitatea culturală la oraşe şi sate este susţinută de **societăţi şi asociaţii culturale** ca: A.R.L.U.S. Asociaţia pentru strîngerea legăturilor cu Uniunea Sovietică, S.R.S.C. Societatea pentru răspîndirea ştiinţei şi culturii, A.S.I.T. Asociaţia ştiinţifică a inginerilor şi tehnicienilor, Societatea de ştiinţe istorice şi filologice, Societatea de matematică şi fizică, Societatea medicilor etc.

Presa din regiunea Hunedoara contribuie la îndeplinirea sarcinilor trasate de partid şi guvern, la mobilizarea maselor de muncitori şi ţărani muncitori pentru ridicarea nivelului de viaţă şi cultură, pentru construirea socialismului şi apărarea păcii.

In regiune apar următoarele ziare: 1, **„Drumul Socialismului"**, organ al Comitetului regional P.M.R. şi al Sfatului popular regional. Cotidian; apare la Deva. 2, **„Uzina noastră"**, organ al Comitetului orăşenesc P.M.R. Hunedoara şi al Sfatului popular orăşenesc. Ziar săptămînal; apare la Hunedoara. 3, **„Steaua roşie"**, organ al Comitetului raional P.M.R. şi al Sfatului Popular al raionului Alba. Ziar săptămînal; apare la Alba Iulia. 4, **„Steagul roşu"**, organ al Comitetului raional P.M.R. Petroşani şi al Sfatului popular raional. Cotidian; apare la Petroaşni.

Uniunea de cultură fizică şi sport — U.C.F.S. — îndrumă şi organizează activitatea sportivă în rîndul tineretului şi al maselor largi de oameni ai muncii, în scopul creşterii unui tineret viguros, armonios dezvoltat, cu elan în muncă.

Sportul în regiunea Hunedoara a luat un mare avînt în ultimul timp. Aceasta este o dovadă că sportul a cuprins cele mai largi mase şi este îmbrăţişat de tineretul nostru pînă în cele mai îndepărtate cătune.

Diferite asociaţii sportive ca „Energia", „Recolta" şi altele practică toate ramurile sportive, dînd formaţii valoroase ca Energia Minerul Petroşani, Metalul Hunedoara etc.

Intreceri sportive de fotbal, atletism, gimnastică se desfăşoară pe stadioanele frumoase ca cel din Petroşani, Hunedoara, Simeria. La Deva, sub dealul cetăţii, este în construcţie un măreţ stadion modern.

Un sport îndrăgit de hunedoreni este turismul și excursiile în falnicii munți ai regiunii. Sute de tineri înfruntă semeț înălțimile munților noștri, admirînd minunatele creații ale naturii.

II. Deva

Capitala regiunii Hunedoara

Orașul Deva, cetatea Devei, castelul Bethlen, Muzeul regional, cartierele Devei.

Distanța de la București, 480 km; de la Cluj, 180 km; de la Arad, 150 km; de la Timișoara, via Arad, 207 km; via Lugoj, 176 m. **Altitudinea** deasupra mării, 17 m. Are aproape 17 mii de locuitori.

Gara. Se află în partea de nord a orașului. E una din stațiile principale pe linia Arad-Teiuș. Depozit de bagaje. Ghișeu pentru bilete, la dreapta intrării. Bufet în dosul gării. **Distanța** pînă în centrul orașului, 1/2 km. Transportul în oraș se poate face cu birja, taxiul sau cu cursa de autobuse.

Biroul oficial de voiaj C.F.R., piața Unirii, nr. 17; **autogara**, str. Horia, nr. 2; **Agenția TAROM** Deva, piața Unirii, nr. 11. Cursă aeriană de pasageri, Deva-Sibiu-București și retur.

Hoteluri, restaurante, cofetării. Hotel nr. 1 (str. Karl Marx) cu încălzire centrală, apeduct, baie; **Hotel nr. 2** (str. Lenin). **Restaurantul „Mureșul"** cu grădină de vară (piața Unirii). **Restaurantul „Bucegi"** cu grădină de vară (str. 23 August). **Cofetăria „Retezatul"** (piața Unirii). **Cofetăria „Carpați"** (str. Karl Marx).

Băi. Baia sărată, cu instalații de cadă, în marginea orașului, pe calea Horia. Transportul cu birja, taxiul sau cursa de autobuse. Plajă la Mureș la cca. 2 km de oraș. Transportul cu birja, taxiul sau cursă autobus.

Mijloace de transport în interiorul orașului: cursă de **autobuse** în interiorul orașului care deservește și localitățile învecinate: Deva-Sîntuhalm-Sîntandrei și Deva-Șoimuș; **taxiu** și **birja** cu un cal.

Adrese utile. Principalele instituții și întreprinderi:

Sfatul Popular Regional, str. Karl Marx nr. 2; **Sfatul Popu-**
lar al Orașului Deva, piața Unirii, nr. 22; **Administrația și re-**
dacția ziarului „Drumul Socialismului", str. 6 Martie, nr. 9;
A.R.L.U.S., str. Karl Marx, nr. 11; **Asociația vînătorilor și pes-**
carilor, str. 23 August, nr. 1; **Banca de stat R.P.R.** piața Unirii,
nr. 16; **Biblioteca centrală regională**, piața Unirii, nr. 11; **Oficiul**
P.T.T. cabina, piața Unirii, nr. 14; **C.E.C.**, piața Unirii, nr. 17;
Uniunea comitetului pentru cultură fizică și sport (U.C.F.S.),
piața Unirii, nr. 11; **Consiliul sindical local**, str. Karl Marx, nr.
9; **Direcția regională silvică**, str. Avram Iancu, nr. 2; **Direcția**
regională P.T.T.R., str. Karl Marx, nr. 12; **Direcția regională a**
rezervelor de muncă, piața Stalin, nr. 2; **Direcția regională de**
statistică, str. Avram Iancu, nr. 2; **Intreprinderea cinematogra-**
fică și cinematograful „Filimon Sîrbu", str. Karl Marx, nr. 5;
Intreprinderea regională de transporturi auto, str. Cuza Vodă,
nr. 17; **Intreprinderea poligrafică „1 Mai"**, str. Gh. Barițiu, nr.
13; **Librăria Noastră**, str. Karl Marx, nr. 12; **Școala medie mixtă**
nr. 1, str. 6 Martie, nr. 2; **Școala medie mixtă nr. 2**, str. Karl
Marx, nr. 10; **Notariatul de stat**, piața Stalin, nr. 2; **Oficiul re-**
gional de aprovizionare și desfacere, str. Cuza Vodă, nr. 31;
Procuratura regională și a orașului, piața Stalin, nr. 2; **Servi-**
ciul de drumuri, str. Șaguna, nr. 7; **Societatea pentru răspîndi-**
rea științei și culturii (S.R.S.C.), str. Karl Marx, nr. 11; **So-**
cietatea crucea roșie, str. Karl Marx, nr. 11; **Spitalul unificat**,
str. 23 August, nr. 50; **Școala pedagogică**, str. Gh. Barițiu, nr. 2;
Tribunalul regional și Tribunalul orășănesc, piața Stalin, nr. 2;
Trustul regional de construcții locale Hunedoara (T.R.C.L.H.),
calea Horia, nr. 14; **Uniunea cooperativelor de consum**, str. Karl
Marx, nr. 21; **Uniunea cooperativelor de producție**, str. Avram
Iancu, nr. 2; **Uzina electrică**, str. Uzinei, nr. 4.

Teatru și cinematograf. Teatrul și cinematograful „Filimon Sîrbu", str. Karl Marx, nr. 5; **Teatrul și cinematograful de vară**, str. Avram Iancu, nr. 12.

La Deva își are reședința cetățenească tov. Dr. Petru Groza, Președintele Prezidiului Marii Adunări Naționale a Republicii Populare Romîne.

Casa, deosebit de interesantă sub raportul arhitectonic și al aranjamentului interior, situată la intrarea în parcul orașului, posedă multe obiecte și documente evocatoare de acțiuni de luptă, prietenii și relații, adevărate valori artistice și de documentare istorică.

Orașul Deva. Deva, capitala regiunii Hunedoara, se află situată în stînga Mureșului, la înălțimea de 180 m deasupra mării, la poalele ultimelor ramificații ale munților Poiana Ruscă. Capitala regiunii Hunedoara este un oraș pitoresc, important centru administrativ, școlar și economic și cel mai animat oraș pe cursul de mijloc al Mureșului. Are cea mai temperată climă din întreg Ardealul, fiind ferit de curenți, încît, pe drept, este o stațiune climaterică, deși nedeclarată. E tăiată de apa canalului Cerna, făcut în veacurile trecute.

Unii cercetători au căutat să pună denumirea localității — Deva — în legătură cu localitatea dacică **Decidava**, din care s-a făcut **Dava**, apoi **Deva**. Această etimologie nu poate fi însă susținută științific. Păreri foarte competente arată, prin argumente lingvistice, originea slavă a numirii localității.

Deva este cel mai important centru turistic al regiunii. Vizitatorul amator sau turistul pasionat aici va găsi găzduire și posibilități de aprovizionare. De aici i se oferă posibilități de

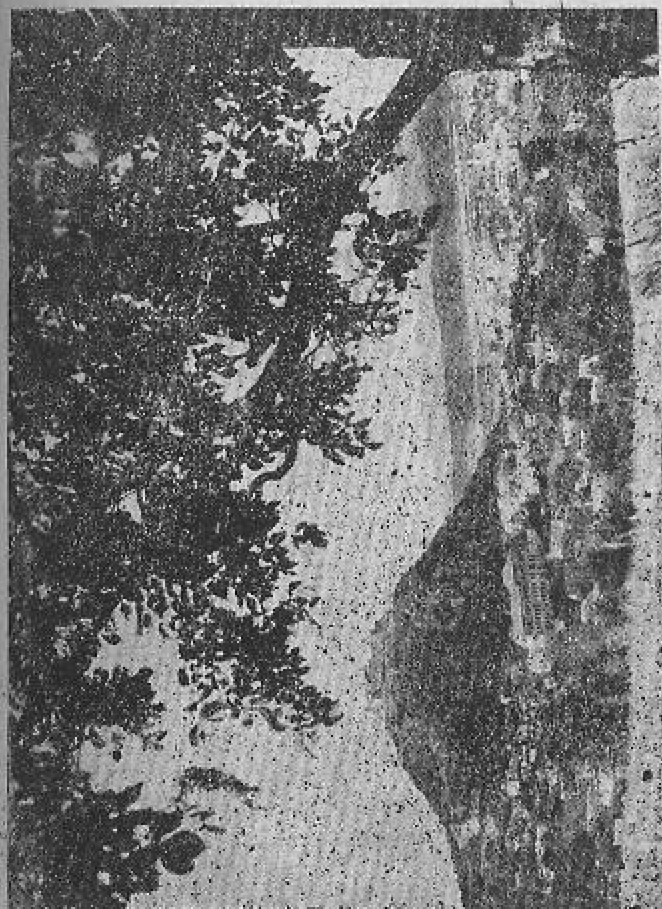
comunicaţie, ca: tren, curse de autobus, taxiu şi trăsuri, în toate direcţiile şi colţurile interesantei şi frumoasei regiuni hunedorene. De aici pornesc excursioniştii şi turiştii pe minunata vale a Mureşului; de aici se intră, prin poarta munţilor Metalici de la Bejan, în „ţara aurului" şi a Zărandului istoric, pînă la vestitul „tîrg de fete" de la Găina; de aici se deschide valea Cernei, cu zăcămintele şi uzinele de fier, spre a intra în arhaicul ţinut al „pădurenilor" şi tot de aici, cu cîţiva km mai la est, se intră în atrăgătoarea vale a Streiului, pentru a ne găsi în legendara ţară a Haţegului, la poalele falnicului masiv al Retezatului, sau spre a da în ţara „diamantului negru" din bazinul Jiului, de unde se pot urca munţii Parîngului şi ai Vîlcanului.

Deva nu este o aşezare industrială, un oraş de importanţă economică. Ea e total depăşită în această privinţă de marile centre miniere din valea Jiului şi munţii Apuseni, de cetatea furnaliştilor de la Hunedoara şi Călan, ca şi de alte puncte industrial-economice.

Adîncile prefaceri petrecute în întreaga regiune, avîntul oamenilor muncii de pretutindeni, au avut însă un puternic răsunet şi în această localitate, centrul administrativ şi cultural al regiunii Hunedoara.

Fizionomia nouă a oraşului, pecetea ritmului nou de viaţă, este subliniat printr-o serie de întreprinderi, cooperative, aşezăminte culturale şi şcolare.

Din sectorul economiei locale menţionăm: T.R.C.L.H. **„Trustul regional de construcţii locale Hunedoara"**-Deva, **Intreprinderea de industrie locală „1 Mai"**, I.A.R.T. **„Intreprinderea alimentară romînă transilvăneană"**, **„Fabrica de teracotă Deva"** avînd ca obiect confecţionarea şi fabricarea plăcilor de te-

Deva — vedere generală

racotă, „**Intreprinderea pentru extragerea și prelucrarea marmorei și pietrei și lucrări de construcții și montaj — Banpotoc Deva**", „**Fabrica de brichete furajere Deva**" și altele.

Dar, Deva este și centrul cultural al regiunii. Afară de școlile medii de stat, dezvoltă o apreciată activitate culturală, științifică și educativă prin diferite societăți: **S.R.S.C.**, (Societatea pentru răspîndirea științei și culturii), **A.R.L.U.S.**, (Asociația română pentru strîngerea legăturilor cu U.R.S.S.), **Societatea pentru științe istorice și filologice, Societatea de fizică și matematică, U.C.F.S.** (Uniunea pentru cultură fizică și sport) etc., ca și alte așezăminte culturale, ca: **Muzeul regional Hunedoara-Deva, Biblioteca regională, Casa de creație** etc.

Deva și împrejurimile ei apar ca ținuturi locuite încă din epoca comunei primitive. Instrumente de piatră și vase din lut ars, atribuite omului acestei societăți, s-au aflat atît pe dealul cetății, în regiunea viilor din partea de nord a orașului, în cimitir, cît și în partea dinspre Mureș. S-au aflat și urme ale epocii de bronz. Pe dealul cetății, au existat așezări omenești și posturi de veghe, atît în timpul stăpînirii dacilor, cît și în cel al romanilor. Urme romane s-au constatat aproape pretutindeni în jurul actualului oraș. Amintim cîteva: pe locul clădirii „Magna Curia", al școlii tehnice, pe terenul pepinierei statului, pe drumul ce duce la Hărău, la „Pietroasa", pe dealul Bejan etc. In timpul stăpînirii romane, s-au făcut în jurul Devei însemnate exploatări de piatră.

Urmele carierelor romane de piatră se află, la sud de oraș, cam la o jumătate de oră, la „Pietroasa" și pe dealul Bejan. Andezitul sur de la „Pietroasa" e mult exploatat și prețuit în zilele noastre. La fel și cel de la Bejan.

Datorită așezării sale geografice privilegiate, Deva, împreună cu satele înconjurătoare, care sînt amintite din secolul al XIV-lea ca un „district militar valah", cu drepturi și organizații speciale, ia un avînt deosebit. Prosperitatea sa ajunge la un punct cu totul ridicat în timpul stăpînirii Corvinilor, a căror grijă pentru orașul și cetatea Devei a fost neîntreruptă. Paginile triste ale istoriei Transilvaniei, însă, s-au resimțit și asupra ei. Din cauza vitregiei timpurilor, nici populația nu s-a înmulțit, așa cum ar fi reclamat-o primul avînt și importanța pe care a avut-o la început. Apunerea familiei Corvinilor a însemnat pentru cetatea și orașul Deva o stagnare, dacă nu o decădere. In timpul atacurilor turcești, cu toate că nu a fost atît de mult expusă, cum au fost multe alte localități, totuși cotropitorii au ajuns de multe ori pînă sub zidurile cetății.

Ieșit din evul mediu, orașul Deva își continuă viața ca oraș de provincie, de importanță secundară.

Intrucît istoria localității, din cele mai vechi timpuri și pînă în veacul al XIX-lea, era legată de cea a cetății, descrierea cetății, pe care o facem mai jos, aruncă lumină și asupra istoriei localității însăși.

Cetatea Devei. Din oricare direcție se apropie călătorul de orașul Deva, îl întîmpină de la mare depărtare cetatea Devei, podoaba orașului.

Cetatea este situată în partea de apus a orașului, pe stînca unui deal conic, împădurit, de proveniență vulcanică, la înălțimea de 371 metri de la nivelul mării și 184 metri deasupra orașului. Împrejurimile împădurite ale dealului cetății formează un imens parc pe ale cărui alei largi, concentrice, se poate ajunge, printre copacii seculari, la ruinele fortăreței, așezată, asemenea unui cuib de vultur, în vîrf de munte. Ajunși pe culme, în fața falnicelor ziduri ale cetății, mica noastră oboseală ne este răsplătită cu una din cele mai încîntătoare panorame: valea Mureșului, cu satele înșirate de o parte și de alta a marelui rîu; jur împrejur, cercul de munți și dealuri, care ne înconjoară din toate părțile, ca niște valuri uriașe, iar jos, la picioarele înălțimii, ni se proiectează înaintea ochilor orașul în întregime, în culori variate.

Privind spre vest, avem în față munții Poiana Rusca și cei ai Zărandului; spre nord, munții Apuseni, spre est, dealul Uroi și munții Sebeșului, iar spre sud, în zilele cu cer senin, distingem, la mare depărtare, munții Parîngului și masivul Retezatului.

Dealul cetății, cu o vegetație foarte variată, mai bine de 1.300 de specii, dintre care unele foarte rare și chiar unice, este un vestit și prielnic loc pentru creșterea viperei cu corn (Vipera Ammodytes).

Înălțimea izolată a dealului cetății Deva, cu vederi la mare distanță și ușor de apărat, a fost locuită încă din epoca comunei primitive, pentru ca, trecînd apoi prin epoca dacică și sclavagistă romană să ajungem la cea a iobăgiei feudale și la timpurile mai apropiate de zilele noastre.

Un număr important de obiecte interesante și

rare — preistorice, dacice, romane, feudale etc. — provenind de pe culmea și terasele dealului cetății, se află expuse în Muzeul regional Deva, situat la poalele dealului cetății.

Din urmele materiale multiseculare legate de trecutul dealului cetății Deva, azi nu au mai rămas pe teren decît falnicele ruine ale cetății, clădită după sistemul fortificațiilor cavalerești ale evului mediu.

Dar care este originea îndepărtată a acestei cetăți, în decursul veacurilor loc de desfătare pentru unii, izvor de asuprire și umilință pentru alții?

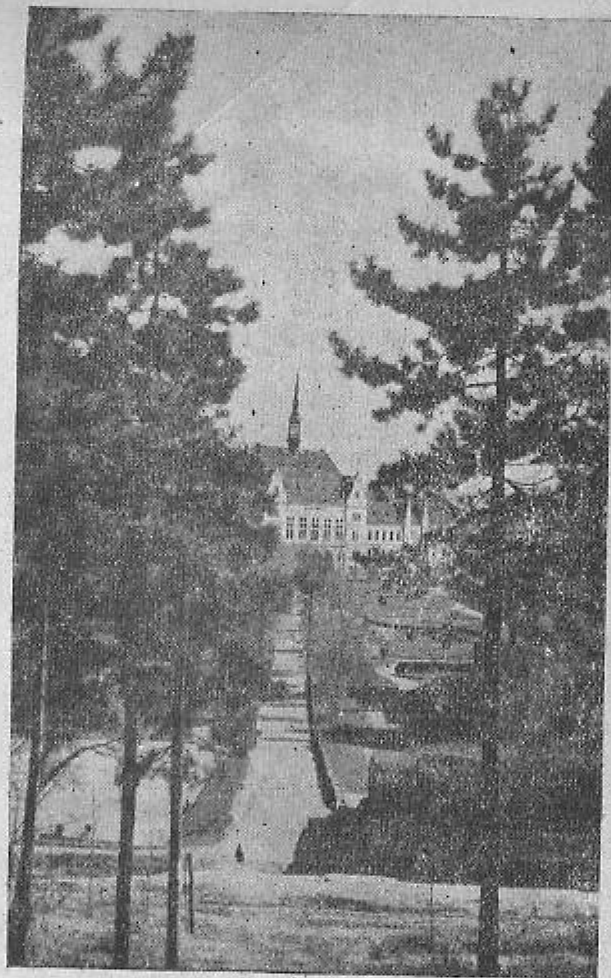
După natura izvoarelor, povestea cetății Deva o putem împărți în partea legendară, produs al imaginației populare, și partea istorică, rezultat al cercetărilor științifice istorice.

★

Iată cîteva din legendele mai interesante:

— Una din legende atribuie ridicarea cetății Deva, a cetății Uroi și a cetății Colț, unor zîne, fete de uriaș, cu părul de aur.

Cetățile acestea erau legate între ele printr-un pod de aur și surorile zîne trăiau în cea mai bună armonie una cu alta. Dar zîna de la poalele muntelui Retezat, care își avea reședința la cetatea Colț, intră în dușmănie cu celelalte surori. Zîna Uroiului, mai invidioasă, voind să distrugă cetatea zînei de la Colț, a aruncat mistria uriașă cu care își clădise cetatea spre cetatea rivalei sale. Ura înverșunată a făcut-o să arunce mistria cu o putere mai mare decît era nevoie și astfel a retezat muntele din partea opusă a cetății. De aici, numele muntelui „Retezat".

Deva — parcul orașului și palatul administrativ

— După o altă legendă, cetatea Devei este opera unor pitici geniali și harnici. Ei locuiau pe alte meleaguri, dar din 7 în 7 ani o cercetau să vadă dacă mai există. In lipsa lor, cetatea a fost ocupată de un balaur cu șapte capete, pe care piticii nu l-au mai putut izgoni din cetate decît cu ajutorul puternicului Iorgovan. Balaurul s-a refugiat în peșterile de la Porțile de Fier de la Dunăre, dar Iorgovan l-a urmărit și acolo și l-a ucis. Din sîngele lui veninos, pe care l-au supt muștele, s-a născut musca columbacă.

— O a treia legendă atribuie zidirea cetății meșterului Manole, în versiune ungurească, Kömives Kelemen, legendă atît de răspîndită la romîni, unguri și popoarele balcanice în legătură cu realizările de construcții mărețe ale trecutului.

După cum arată documentele timpului, cetatea Devei a fost construită pe la mijlocul veacului al XIII-lea, ca urmare a năvălirii tătarilor de la anul 1241 și ca punct de sprijin și apărare împotriva acestora.

La început, cetatea, împreună cu domeniile extinse ce îi aparțineau, se află în posesia dinastiei arpadiene; trece apoi, cu timpul, asupra mai multor proprietari, case domnitoare, boieri etc.

Pe la începutul veacului al XIV-lea ea se află în posesia lui Ladislau, voievod al Ardealului. Incepînd cu această dată, timp de trei secole, Deva figurează ca sediu al vicevoievodului din Ardeal. In forma aceasta, ajunge cetatea Devei, împreună cu 53 de sate și minele de aur din jurul Bradului, în posesia Corvinilor, la început ca proprietate cu caracter oficial, apoi ca proprietate particulară a acestei familii.

Din anul 1504 cetatea trece din nou în mîna regilor maghiari, apoi în posesia lui Castaldo și a Isabelei.

In secolul al XVII-lea, de domeniul cetății țineau 56 de sate, păduri, moșii întinse, vii și turnătorii de fier pe Cerna.

De la 1687 pînă la 1706, cetatea Deva împreună cu alte 11 cetăți ardelene au fost ocupate de trupele împăraților Habsburgi de la Viena. La începutul veacului al XVIII-lea, o deosebită grijă îi poartă guvernatorul militar al Ardealului, generalul Steinwille. Pe la 1800, cetatea nu a mai avut nici o importanță militară și a fost vîndută la licitație. O întîmplare o salvează însă de la desființare totală. Impăratul Francisc I, în drumul său prin Ardeal, făcut în anul 1817, a trecut și prin Deva. Rămînînd impresionat de poziția cetății, dă ordin să fie reparată, prelungindu-se prin aceasta încă un timp oarecare viața acestei fortărețe.

In anul 1849, cetatea Devei este părăsită definitiv. In acel an, explodînd magazia cu praf de pușcă, îi aruncă zidurile în aer, omorînd și mica garnizoană a cetății. De atunci și pînă azi, nimenea nu a mai locuit în ea, n-a mai adăugat sau schimbat ceva la această construcție, doar dintele vremii sfarmă discret, încet și sigur, în fiecare clipă ruina falnicului monument.

O legendă, azi dispărută în popor, dă un caracter romantic distrugerii cetății. Povestea spune că, deoarece soția prea frumoasă a soldatului șef al depozitului de muniții, l-a înșelat pe acesta cu un ofițer din cetate, soțul gelos și înșelat pentru a-și pedepsi soția necredincioasă, provoacă explozia magaziei, ruina căreia prinse sub dărîmături și pe cei doi vinovați.

Inființată în veacul al XIII-lea, ea suferă în cursul timpului mai multe transformări și reparații, unele aproape radicale. Astfel, în anul 1551, generalul Castaldo, comandantul militar al Ardealului, văzîndu-i importanța, o întărește, făcînd din ea, în vederea luptelor cu turcii, un important centru militar.

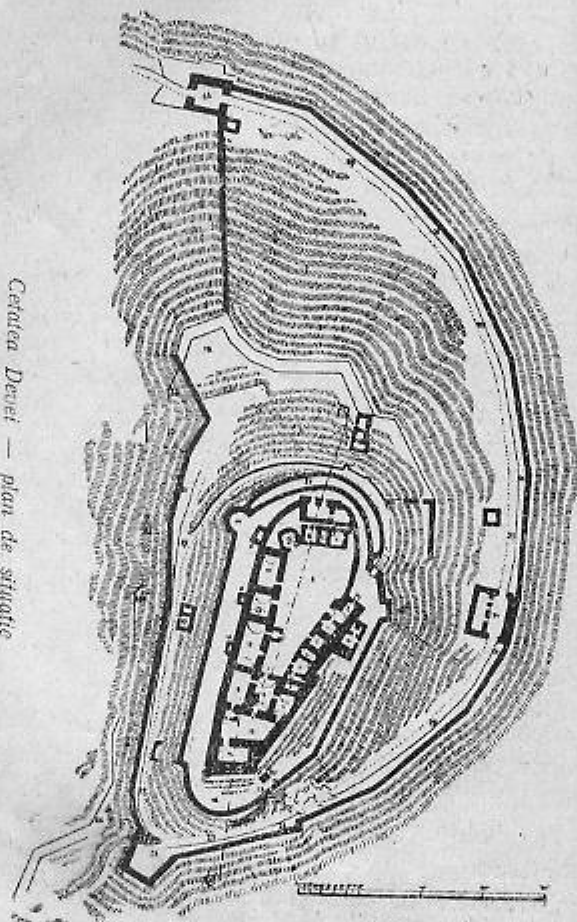
Purtarea oamenilor lui Castaldo față de populația civilă a localității și a împrejurimilor, împreunată cu amenințări și jafuri necruțătoare, a lăsat multă vreme amintirile cele mai triste.

Reparații mai mari au fost făcute și în anul 1582, ca și la începutul veacului al XVIII-lea. Lucrările la această din urmă dată au avut un caracter mai larg. Ideea nouă pusă în aceste lucrări de către generalul austriac Steinwille, guvernatorul Ardealului, a fost aceea de a o face potrivită, atît pentru lupta defensivă, cît și pentru cea ofensivă. Pe lîngă alte amplificări, i s-au adăugat, cu acest prilej, în partea de jos, la picioarele dealului, întărituri (valuri și șanțuri) de pămînt.

La sfîrșitul aceluiași secol, i se fac noi reparații. Cu toată grija depusă, însă, pentru menținerea cetății în bună stare, începînd cu sfîrșitul veacului al XVIII-lea, ea nu mai putea corespunde, față de progresele și metodele noi de luptă, decît ca loc de adăpost al nobilimii în mișcările țărănești, așa cum s-a întîmplat, de pildă, în răscoala lui Horia.

Ultimele reparații la zidurile cetății s-au făcut în anul 1829.

In anul 1849 cetatea a fost părăsită.

Cetatea Devei — plan de situație

Topografia cetății, deși se mai poate urmări cu destulă precizie pe teren, totuși credem potrivit a o descrie după mărturia unui istoric, care o vizitase puțin timp înainte de catastrofa care îi aruncase zidurile în aer.

„Pe vîrful dealului ne conduce o cale în serpentină, pe care la anumite distanțe se aflau trei porți. Despre lungimea acestei căi ne putem face o idee, dacă avem în vedere că numai distanța între două porți, dintre poarta cea mai dinafară și a doua, era de 865 de urme. Sosind la zidul cetății, în partea de către apus, calea trecea peste un pod, care se putea ridica cu lanțuri și era de 50 de urme de lung.

Intrînd pe poartă, ne aflăm într-o curte mai mică, în extensiune de cîțiva stînjeni, unde veghea garnizoana. Mai încolo, era curtea cetății, de formă patrată și cu ziduri de jur-împrejur, iar pămîntul pe care călcăm e stîncă curată. Lungimea curții era de 50 de urme, iar înălțimea mai mică. Construcțiile dinspre miazăzi erau renovate, precum și o parte din cele dinspre miazănoapte, iar cele din celelalte părți erau în ruină. Latura de către miazăzi, răsărit și miazănoapte a cetății era pusă sub acoperiș, iar apa de ploaie de pe ele curgea în cetate și era condusă într-o fîntînă. Astfel, de dinafară nu se vedea altceva din toată cetatea, decît un zid în înălțime de 10 stînjeni. Din afară, împrejurul acestui zid, se întindea un spațiu, în lățime de 3-4 stînjeni și care pe la margine era împrejmuit cu un alt zid, mai mic, avînd o formă ovală. Înafară de aceasta, și calea în serpentină era apărată de un zid.

Intorcîndu-ne în cetate, în colţul de miazănoapte-răsărit, se vedeau odăile care au fost zidite în neregulă, toate ruinate; între ele am văzut şi încăperea în care se păstrau banii publici. In partea de miazăzi, adînc în pămînt, era capela, apoi închisoarea statului".

Sub raportul istoric şi social, cetatea Devei, împreună cu toate amintirile locale legate de existenţa sa şi cu întregul şir al luptelor ce s-au dat în jurul ei, formează un însemnat capitol din istoria ţinutului hunedorean şi o modestă pagină din trecutul Transilvaniei.

Intîmplările triste ale istoriei Transilvaniei, ca urmare a exploatării moşierimii, cuibărită în castele şi cetăţi, a diferendelor sociale, religioase şi naţionale, stimulate şi susţinute de stăpînitorii timpurilor trecute, s-au revărsat din plin asupra populaţiei din jurul cetăţii Deva.

Din cauza vitregiei timpurilor, nici populaţia şi nici viaţa social-economică nu s-a dezvoltat în măsura în care era natural să se dezvolte. Mersul întregii vieţi a localităţii, ca şi a celor 56 de sate de iobagi, ce ţineau de domeniul cetăţii, erau determinate de interesele stăpînitorilor cetăţii.

Se vorbeşte, în documentele legate de trecutul acestui monument, de obligaţiile multe şi grele pe care le avea ţărănimea nevoiaşă din jurul cetăţii: de a plăti dijme şi a face zile de clacă, de a întreţine, repara şi apăra cetatea şi zidurile cetăţii, dar niciodată nu se vorbeşte în aceste documente de vreun sprijin care le-ar fi venit celor mulţi şi exploataţi de

pe urma acestor stăpînitori, castelani latifundiari. Dimpotrivă, nedreptăţile de ordin politic şi administrativ, suprapuse celor de natură socială şi de învrăjbire naţională şi religioasă, menţineau în mijlocul celor asupriţi mereu trează ideea luptei surde pentru un viitor mai omenesc. De aceea, nu este întîmplător faptul că cetăţii Deva i-a fost dat să vadă, triumfînd sau zdrobindu-se sub zidurile sale, nu numai atacurile năvălitorilor tătari sau turci, desfăşurarea unor lupte pentru stăpînirea Ardealului, ci sub zidurile ei s-a petrecut şi un important episod din răscoala condusă de Horia, Cloşca şi Crişan, cît şi finalul revoluţiei de la 1848-1849.

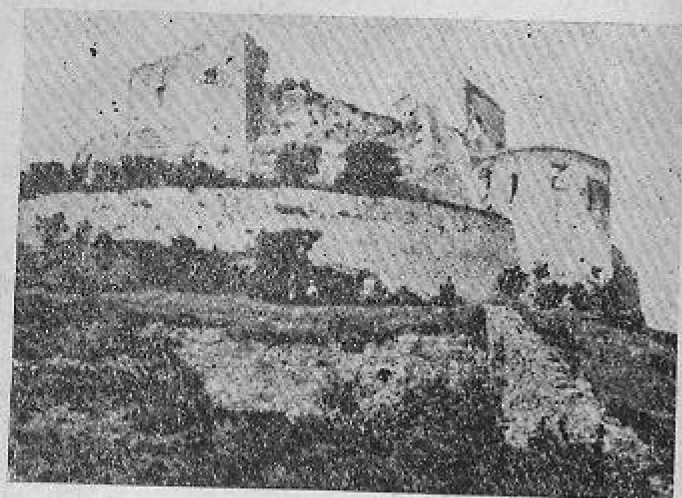
Cetatea Devei şi stăpînii ei refugiaţi aici formau un obiectiv important în răscoalele ţărăneşti. Astfel, atacul dat de ţăranii iobagi în timpul răscoalei lui Horia s-a desfăşurat vijelios asupra dealului cetăţii, care forma un bun şi sigur adăpost pentru nobilime.

Ţăranii, întocmind planul de cucerire a cetăţii, dau un ultimatum nobilimii în care cer:

„Nobilul comitat, împreună cu toţi stăpînii de moşii şi cu toată seminţia lor să jure pe cruce; nobili să nu mai fie, ci fiecare dacă va putea găsi vreo slujbă să trăiască din aceea. Nobilii stăpîni pe moşii să părăsească odată pentru totdeauna moşiile nemeşeşti. Şi ei să plătească dare ca poporul de rînd.

Dacă comitele şi nobilii stăpîni de moşii se vor învoi la aceasta, ţăranii le făgăduiesc pace, iar în semnul păcii să ridice pe cetate, pe la marginile oraşului, pe prăjini cît mai înalte, steaguri albe".

Neprimind răspuns la acest ultimatum, ţăranii răsculaţi atacă cetatea. Atacul a avut loc la 7 no-

Deva — ruinele cetății

iembrie 1784. Țăranii, lipsiți de arme și neorganizați suficient, sînt nevoiți să se retragă și să lase în miinile nobililor 86 de prizonieri. In luptă au căzut 72 de iobagi, între care și 11 femei. Răzbunarea nobililor a fost crudă. In ziua de 8 noiembrie, ei condamnă la moarte fără drept de apel și decapitează pe toți prizonierii. Cei uciși au fost îngropați la spatele cetății, la stînga drumului ce duce spre Arad.

Dar să ne întoarcem o clipă, pentru a nu lăsa neamintită trecerea lui Mihai Viteazul prin aceste locuri.

In toamna anului 1600, cetatea Deva avea să fie unul dintre obstacolele principale ce se opuneau în

calea lui Mihai Viteazul, după pierderea Munteniei și a Moldovei, în drumul său spre curtea împăratului Rudolf, la Praga.

Drumul lui Mihai spre Praga ducea prin Ardeal, țara neîmpăcaților săi vrăjmași. Mihai Viteazul, cunoscător al împrejurărilor și al oamenilor de aici, a știut să se strecoare destul de bine, dar, după cum el însuși ne povestește, nu fără piedici și primejdii :

„In multe locuri săriră pe oamenii mei și-i uciseră fără nicio considerație. Din cetatea Devei, îndreptoră tunurile asupra mea și înecară în Mureș mai mulți dintre ai mei. Și aceste nevoi le avui nu numai într-un loc, ci prin tot Ardealul. Nemulțumiți cu atît, trimiseră cărți la Baia de Criș, spre a răscula lumea asupra mea. Asemenea întărîtară și pe soldații din Lipova și Ineu, care, fiind însă mai prejos cu puterea, nu cutezară a lovi pe ai mei".

Ultimele evenimente istorice legate de cetatea Devei ne conduc la revoluția din 1848—1849. Acesta este locul unde s-a petrecut unul din momentele finale ale revoluției din „patruzeci și opt". Aici s-a refugiat generalul revoluționar Bem, în timpul retragerii sale, luînd, apoi, drumul peste munți și Muntenia, spre Constantinopol. Curînd, după aceea, s-a întîmplat, după cum s-a arătat, explozia magaziei cu praful de pușcă, care pune capăt rolului istoric al cetății Deva.

Un însemnat rol a avut cetatea Deva și ca închisoare în care și-au ispășit pedeapsa cei care se ridicau pentru făurirea unei orînduiri mai bune și

Deva — porțile cetății

mai drepte. Tot aici a murit moarte de martir în veacul al XVI-lea și fondatorul și primul episcop al bisericii unitariene, Francisc David.

Rolul de închisoare al cetății Deva a predominat chiar, în unele epoci, față de adevărata menire a unei cetăți.

Azi ruina cetății Deva, situată în vîrf de stîncă, străjuiește ca o santinelă bătrînă asupra orașului de la poalele ei.

Din falnica construcție de odinioară, martoră a atîtor evenimente, pentru cei mari și puternici loc de petreceri și desfătări, pentru cei asupriți loc de supliciu și ispășire, nu ne-au mai rămas decît ruinele mute și părăsite.

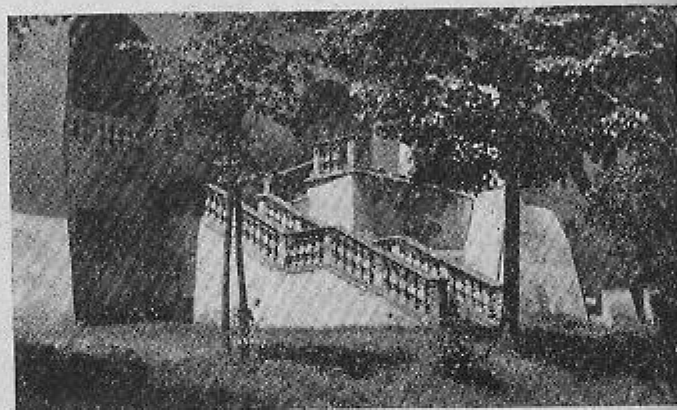
Azi totul s-a schimbat în jurul ei... In zilele frumoase de primăvară, o dată cu trezirea naturii, parcă sînt chemate la o nouă viață și ruinele de mult adormite ale cetății, la glasul zburdalnic al copiilor și la chemarea oamenilor muncii, care își caută aici odihna, după munca zilei, fericiți de lumea nouă pe care și-o făuresc.

— **Castelul Bethlen,** numit și „Magna Curia". La poalele cetății, în partea de sud a acesteia, se află cel mai interesant și cel mai vechi monument al Devei, încă în picioare, „Magna Curia".

Cristofor Bathory, voievodul Ardealului, a dăruit, în anul 1581, cetatea Devei guvernatorului Francisc Geszthy. Acesta a restaurat-o pe la anul 1582 și, tot atunci, a ridicat o casă pe locul unde avem azi „Magna Curia". In aceasta, au locuit pe rînd voievozii Sigismund Bathory, Basta, Ștefan Bocskay,

Gavril Bathory, iar de la anul 1613-1621 voievodul Gavril Bethlen. Acesta a ridicat, în anul 1621, actuala clădire monument istoric, „Magna Curia". Imobilul, cu un singur etaj, e îndreptat cu fațada spre oraș.

Clădirea „Magna Curia" — scara la etaj

Prevăzută cu elemente baroc, sub raport arhitectonic e poate cea mai importantă clădire din oraș. E de remarcat, pentru frumusețea arhitectonică, balconul ce se află deasupra intrării principale și mai ales scara, ce conduce din parcul comunal la etaj. E foarte interesant și căminul din sala mare de la etaj.

Domeniul și cetatea Devei au ajuns prin secolul XVII-lea în stăpînirea frumoasei Maria Szechy, cîntată în literatura maghiară sub numele de „muranyi Venus". In Magna Curia și-a

trăit romanțata viață această fascinantă femeie a timpului, rămasă văduvă la 23 ani, dar remăritată în curînd după un soț pe care l-a părăsit și care, înfuriat, a venit cu 300 călăreți, să-și ducă nevasta acasă. Fermecătoarea castelană însă, respinge atacul soțului, care fu silit să plece rușinat. Mai tîrziu, Maria Szechy vinde cetatea și întreg domeniul Devei, cu 6.000 taleri, voievodului Ardealului.

Clădirea, destul de încăpătoare, adăpostește în ea Muzeul regional.

Muzeul regional Hunedoara-Deva. Piața Stalin nr. 4. Poate fi vizitat zilnic. Intrarea liberă.

Muzeul are mai multe secții: o **secție istorică**, o secție pentru **științele naturii**, o **arhivă istorică**, o **bibliotecă**.

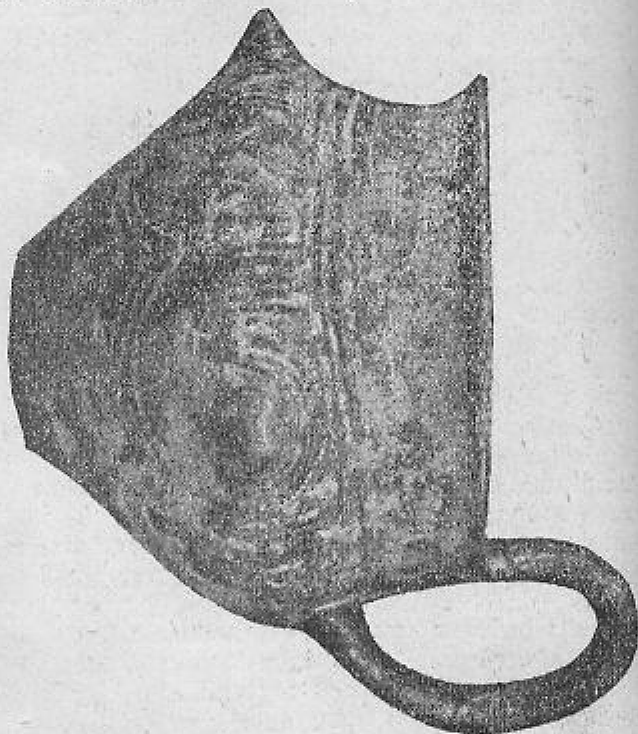
Toate secțiile cuprind materiale provenite de pe teritoriul regiunii Hunedoara. Nimic nu poate da o imagine mai documentată asupra specificului hunedorean decît o vizitare a expoziției muzeale, pusă la dispoziția maselor de vizitatori și a cercetătorilor.

Rezultatele cercetărilor pe teren și munca de organizare a muzeului se oglindesc atît în colecțiile muzeului, mereu în dezvoltare, cît și în activitatea științifică de cercetare și publicare a rezultatelor obținute.

Secția istorică a muzeului are menirea, ca prin colecțiile sale, să prezinte vizitatorilor dezvoltarea societății omenești pe teritoriul regiunii, din cele mai vechi timpuri și pînă în actualitate.

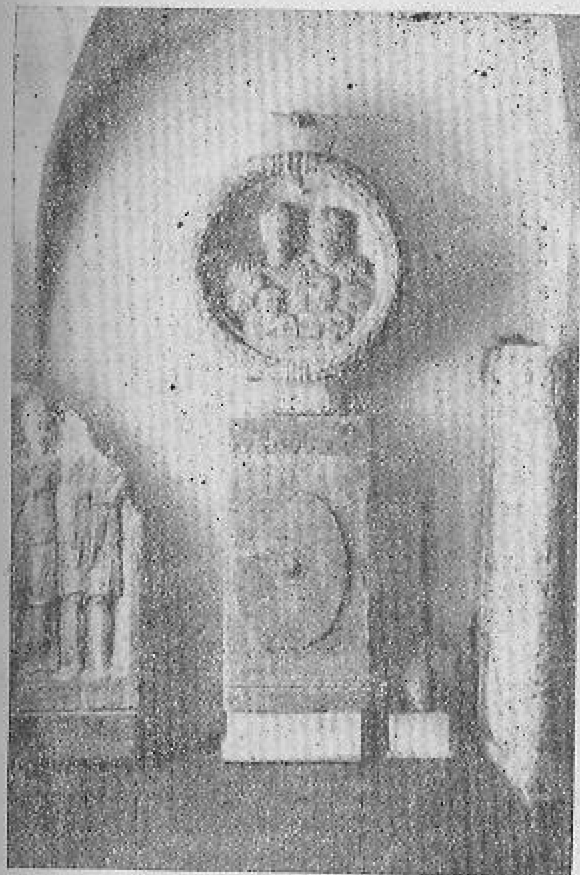
Orînduirea comunei primitive este bogat prezentată prin urmele materiale ale omului din epoca matriarhală și patriarhală. Paleoliticul din peșterile de la **Cioclovina, Ohaba Ponor, Nandru**, cuprinde —

alături de fosilele unor animale de climă rece și chiar fosile umane — unelte din silex ca: răzuitoare, vîrfuri de lance, unelte din os și altele.

Muzeul Deva — vas din comuna primitivă

Neoliticul din așezările de la **Turdaș, Valea Nandrului, Deva, Crăciunești** etc., prezintă o serie de

Muzeul Deva — monumente romane

vase de lut, diferite unelte de piatră lustruită, piese folosite la războiul de țesut, idoli de lut.

Din epoca bronzului și a fierului s-au păstrat topoare, securi, ceramică, arme de luptă și obiecte de podoabă. De o deosebită importanță sînt materialele provenite din așezările dacice din munții Orăștiei. Săpăturile arheologice de la **Costești, Blidaru, Grădiștea de Munte, Piatra Roșie,** pe lîngă importante construcții — cetăți, turnuri de veghe, așezări civile, apeducte și altele — au dat la iveală și un foarte bogat inventar de obiecte mărunte. O parte din acestea au intrat în colecțiile muzeului din Deva.

Puternica civilizație a dacilor din secolul I î.e.n. și secolul I e.n. este bogat reprezentată în muzeu printr-o serie de obiecte care vădesc pe daci ca buni **agricultori** (unelte de agricultură: seceri, coase, fier de plug, sape, cereale — grîu, mei, linte, bob), **meșteșugari** specializați în diferite meșteșuguri ca **fierăritul** (nicovale, baroase, clești, nituitoare, perforatoare), **dulgheritul** (securi, dălți, tesle, ferăstrău), **olăritul** (vase lucrate la mînă sau la roată, chiupuri pentru cereale).

Obiectele colecționate și prezentate în expoziția muzeală arată pe daci ca mari meșteri în arta **prelucrării argintului,** iar monedele dovedesc existența unui schimb dezvoltat în societatea dacică în relațiile ei interne și externe.

Nu lipsesc nici armele de luptă din această epocă istorică (între care și vestita „falx dacica") sau materiale de la construcții din piatră și chiar din lemn, cum este instalația de apeduct provenită de la Grădiștea Muncelului. In muzeu se păstrează și cîteva

monumente în piatră cu urme de scriere, dovadă a cunoașterii scrisului, și alte obiecte ilustrînd starea materială și culturală a societății dacice din timpul lui Burebista-Decebal.

Orînduirea sclavagistă în regiunea Hunedoara, ca și în muzeu, este puternic reprezentată prin bogăția materialelor romane provenite din așezările de la **Sarmizegetusa, Micia, Germisara** și alte locuri. Lapidarul, foarte bogat, conține piese de importanță rară. Acestea se împart în: altare votive, monumente funerare, monumente publice sau private, statui.

Dintre monumentele în piatră sînt de remarcat cele închinate unor zeități orientale: medalioanele funerare, monumentele funerare în formă de trunchi de piramidă, reliefurile mitriace, edicola funerară etc.

Secția romană mai cuprinde pe lîngă lapidar și o colecție mare de obiecte referitoare la toate aspectele civilizației romane din Dacia: diferite unelte, materiale de construcții, ceramică, monede, obiecte de uz casnic, obiecte de cult, de podoabă și altele.

Din orînduirea feudală sînt prezentate uneltele de muncă ale iobagului, diferite meșteșuguri țărănești și breslele meșteșugărești. Urmează apoi, materiale legate de perioada descompunerii feudalismului și începuturile capitalismului: mașinile-unelte folosite în agricultură, apariția și dezvoltarea manufacturilor și atelierelor, procedeul extracției și prelucrării aurului în munții Apuseni.

O colecție prezintă vizitatorului specificul etnografic al regiunii.

Colecția numismatică a muzeului cuprinde aproape 10 mii de monede, între care cîteva tezaure monetare din veacul I î.e.n.

Muzeul Deva — statuie feminină

Muzeul Deva — Mitras și Diana

2. **Secția de științele naturii,** deși dispune de un bogat material, din lipsă de spațiu în actuala clădire a muzeului, numai o parte din acest material este prezentat în expoziția muzeală, în special piese ornitologice.

De o deosebită valoare este colecția geologică-mineralogică precum și insectarul care numără aproape 30 de mii de piese, păstrate în depozitul științific.

3. Muzeul mai posedă o **arhivă istorică,** cuprinzînd documente legate de răscoala țăranilor de la 1784-85.

O bibliotecă documentară de uz intern întregește bogatele colecții ale muzeului.

Muzeul regional Hunedoara-Deva are sub administrarea sa şi **Muzeul filial Sarmizegetusa.**

Dintre clădirile mai noi ale oraşului, vrednice a fi văzute amintim:

— **Palatul administrativ** situat în faţa parcului oraşului, construcţie foarte frumos aşezată la cotitura largă a pieţei din faţa ei.

Palatul a fost clădit în anul 1890 în stil al renaşterii germane. Este orientat cu faţada spre parcul oraşului şi pitorescul deal al cetăţii.

Interiorul clădirii palatului administrativ adăposteşte diferitele secţiuni ale administraţiei regionale. E impunătoare sala festivă de la etajul prim al clădirii.

Mergînd de la palatul administrativ prin strada Karl Marx spre centrul oraşului, trecem în stînga pe lîngă clădirea **Şcolii medii mixte nr. 2,** construcţie ridicată în secolul trecut, iar în dreapta pe lîngă **Teatrul oraşului,** spaţios, potrivit pentru orice reprezentaţii. Sala de teatru serveşte şi ca sală de cinematograf.

Piaţa centrală a oraşului, numită **Piaţa Unirii,** este partea cea mai animată a localităţii. De formă patrulateră, închizînd în mijloc un mic parc cu un monument ridicat în cinstea conducătorilor răscoalei ţărăneşti de la 1784-85 Horia, Cloşca şi Crişan, este înconjurată de clădiri spaţioase care adăpostesc diferite instituţii publice şi magazine.

Dintre clădirile mai importante menţionăm: clădirea **Sfatului popular al oraşului, Banca R.P.R. sucursala Deva, Biblioteca regională.** In colţul de sud-vest al pieţii se află **Şcoala medie mixtă nr. 1,** iar

ceva mai sus, în imediata vecinătate a acesteia, **Şcoala pedagogică.** Aceasta din urmă, împreună cu internatul ei, este una dintre cele mai mari clădiri ale oraşului, oferind tot confortul necesar adăpostirii şi pregătirii în bune condiţii a viitoarelor cadre didactice.

Clădirea mai mică din curtea şcolii pedagogice, în care se află direcţiunea şcolii, numită „Parva curia" şi construită în veacul al XVII-lea, ţinea de domeniul cetăţii. E declarată monument al culturii materiale.

Dintre monumentele istorice ale localităţii mai amintim **mănăstirea şi biserica romano-catolică,** situate în partea de nord a oraşului, în strada Mănăstirii. Mănăstirea a fost înfiinţată la începutul secolului al XVIII-lea de colonişti bulgari.

Cartierele Devei. Dacă centrul localităţii Deva a avut din punct de vedere al populaţiei întotdeauna un caracter amestecat, nu acelaşi lucru îl putem spune despre trecutul cartierelor mărginaşe ale oraşului.

In trecut, partea din oraş în care se grupau mai ales romînii formînd un cartier, zis „pe vale", se întindea la marginea de sud-est a localităţii, pe locul actualei străzi Călugăreni şi a străzilor învecinate, pînă sub dealurile din marginea de sud-est a Devei.

Aici îşi ridică romînii la anul 1615 o biserică, care arde curînd după aceea, dar e reclădită din nou. Un turn izolat în cimitirul vechi ortodox, declarat monument istoric, rămăşiţă a bisericii de odinioară, se poate vedea şi acum.

De la actuala calea Horia şi pînă dincolo de li-

nia ferată spre Mureş, se întindea odinioară cartie-rul grecesc zis „în greci". Aici a fost cîndva centr[u] comercial al oraşului şi un mic port la Mureş a[le] căror baze le-au pus negustorii bulgari şi macedo-romîni, care au întemeiat o „companie de negoţ" la Deva.

Negustorii armeni au desfăşurat de asemenea [o] vie activitate comercială aci.

Coloniştii bulgari au fost aşezaţi în acest cartie[r] pe la anul 1712, aduşi de comandantul cetăţii Dev[a] generalul Steinwille, de la Tîrgu Jiu, unde se ref[u]giaseră de teama turcilor, iar alţii au venit, ceva m[ai] tîrziu din jurul Craiovei, împreună cu cîţiva călugăr[i] fiind cu toţii de religie catolică.

Numirea „greci", dată cartierului se explică pr[in] ocupaţia coloniştilor, care fiind negustori, pro[fe]siune exercită mai ales de greci — s-a făcut [o] identificare pînă într-atît între ocupaţie şi elemen[tul] grecesc, care, de obicei, a exercitat-o, încît numir[ea] de „grec" echivala cu aceea de negustor. Fenom[e]nul poate fi exemplificat şi în alte părţi ale ţăr[ii].

Cartierul grecesc a avut autonomie, menţinu[tă] pînă la anul 1848-49. După aşezarea lor aici, au f[ost] dăruiţi cu tot felul de favoruri. Au fost înzestraţi [cu] pămînt arabil şi erau scutiţi de armată. Ei îşi al[e]geau pe şefii administrativi, iar pe cei bisericeşti [îi] recrutau dintre preoţii veniţi cu ei. Mănăstirea ca[to]lică din acest cartier, care astăzi se află încă în p[i]cioare, este făcută de coloniştii bulgari.

Această populaţie, la început un fel de meseri[aşi] şi comercianţi ambulanţi, s-a transformat într-o pop[u]laţie de agricultori, iar cu timpul s-au deznaţionaliz[at] unii asimilaţi de romîni, iar alţii de unguri.

Înafară de bulgari, s-a stabilit la Deva şi un oare-care număr de negustori **armeni**, care de asemenea au desfăşurat o vie activitate comercială în această localitate.

Tot sub formă de colonişti, au fost aduşi de că-tre principele Gavril Bethlen, în prima parte a vea-cului al XVII-lea, un mic grup de **secui**, care au fost aşezaţi în cartierul actualei gări.

Cartierul ceangăilor se întinde în marginea de est a oraşului, la extremitatea străzii 23 August şi în străzile învecinate acesteia. Ceangăii au venit aici în veacul trecut din Bucovina, cei mai mulţi din lo-calitatea Sîntandrei. Se ocupă cu agricultura şi ca-răuşia.

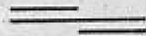
O parte din populaţia ceangăilor lucrează pămîn-tul în **Gospodăria agricolă colectivă** „Petőfi Sandor", în cadrul căreia se cultivă, în special, legume şi zar-zavaturi, cu care aprovizionează piaţa Devei.

Cartierul viile noi. Este un grup de case, ce se măreşte pe zi ce trece, în prelungirea căii Horia, în spatele cetăţii Deva şi sub poalele dealului Colţ. E locuit de populaţie agricolă, în special. Deşi format din case modeste oferă, prin poziţia lui, un tablou pitoresc.

Din această parte a văii Mureşului s-a produs în ziua de 7 noiembrie 1784 atacul asupra cetăţii, dat de ţăranii răsculaţi sub conducerea lui Horia, Cloşca şi Crişan.

E semnificativă denumirea veche a actualei străzi Aurel Vlaicu — Măgheruţa" — „magyarutca" (strada ungurească).

Existența unei populații germane cîndva în pa[rtea] de vest a orașului (în jurul actualei străzi St. Iosif de la poalele cetății) o indică numirea „[...] șvabi", cartier care păstrează această denumir[e] azi, cu toate că nimic nu mai justifică fizionomia de odinioară.

III. Imprejurimile Devei

1. „După dealurile Devei". — 2. Pe pîrăul Boholtului. — 3. Valea Certejului și munții Săcărîmbului. — 4. De la Deva la Chimindia și Vărmaga. — 5. Simeria și Uroiu. — 6. De la Uroiu spre valea Geoagiului.

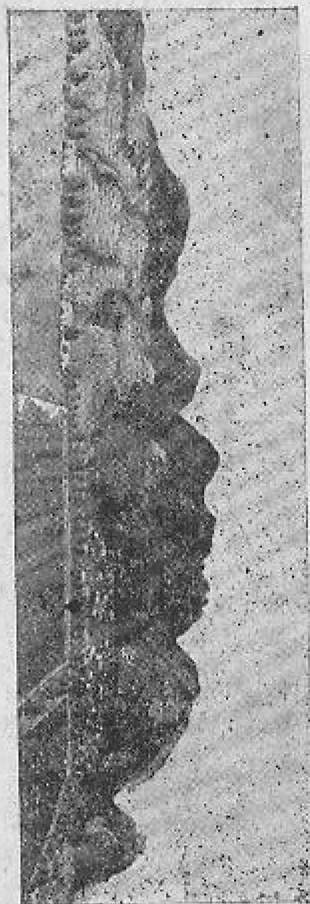
1. „DUPĂ DEALURILE DEVEI"

Deva—Almașu Sec—Cîrjiți—Chergheș—Cozia. Excursie de o zi. **Gara**, Deva. **Distanța** de la Deva: Almășu Sec, 6 km; Cîrjiți, 9,50 km; Cozia, 6 km. **Transportul** pe jos și cu căruța, iar pe timp frumos și cu mașina. Pentru deveni sînt cele mai apropiate și ușoare locuri de excursii.

La marginea de sud a Devei, începînd chiar din oraș, se înalță ultimele ramificații din munții Poiana Rusca. Sînt formații de andezit, avînd înălțimea maximă de 697 m, pline de vegetație, cunoscuți sub denumirea de dealurile Devei, din care unul poartă numele lui Decebal. Peisajul oferit de aceste dealuri este frumos din oricare parte a orașului, cît și de la mari distanțe.

Un grup de sate, vechi așezări omenești, stau răspîndite după aceste dealuri, pe locuri ce au forma unor mari căldări, cu vederi nu lipsite de un oarecare farmec.

Spre Almașu Sec, Cîrjiți și Chergheș, duce drumul ce pornește din Deva, din cartierul Ceangăilor, spre sud. In drum spre aceste sate, la marginea Devei, se pot vizita vestitele cariere de piatră de la Pietroasa și Bejan, cunoscute și de antici.

Împrejurimile Devei — perspectivă, desen, sec. XIX

În pădurea **Bejan**, din hotarul Devei, pe o suprafață restrînsă, cresc laolaltă diferite specii de quercinee a căror grupare a dat naștere unui fenomen de hibridizare naturală între ele, pentru care o porțiune de 40 ha din această pădure a fost declarată **monument al naturii.**

Pădurea Bejan, unde se întîlnesc toate speciile principale ale stejarului din țara noastră, este cunoscută în întreaga lume științifică, și are o valoare deosebită pentru sistematica și selecția plantelor.

Speciile tipice ce cresc aici sînt: **cerul** (Querqus Cerris), **gorun** (Querqus Dalechampii Ten.), **gorun ardelean** (Querqus polycarpa Schur), **stejarul** (Querqus Robur L.), **gîrnița** (Querqus Rainetto Ten.), **stejarul pufos** (Querqus pubescens Wild), Querqus virgiliana Ten.

Dintre hibrizi cităm: **Querqus Tabajdiana Simk., Querqus Tufae Simk., Querqus dacica Borb., Querqus diversifrons Borb., Querqus Haynaldiana Simk., Querqus Kerneri Simk., Querqus budensis Borb.**

In hotarul localității **Almașu Sec** (325 loc.), la picioarele dealului Bejan, se află o stațiune din orînduirea comunei primitive.

Localitatea **Cîrjiți** (256 loc.) de asemenea e cunoscută ca stațiune din comuna primitivă, ca și pentru carierele de piatră exploatate de romani.

In hotarul satului, s-au aflat monede din Thasos (monede grecești de imitație dacică) precum și mai multe monumente romane sculpturale sau epigrafice.

Cergheș (342 loc.) e de aceeași însemnătate arheologică ca și cele precedente. S-au găsit aici și

depozite mari de scoici petrificate. Pe locul „Măgura", este o peșteră mică, uscată, caldă și ușor de cercetat.

Din Chergheș se poate urca la Muncelu Mic (circa 8 km), situat pe drumul Vulcez—Vadu Dobrii, sau se poate coborî prin Bretelin la Filimon Sîrbu (cale de 10 km). Sînt locuri frumoase pentru excursii.

La 6 km de Deva, se află satul **Cozia** (419 loc.), 417 m alt., unde se poate merge, fie pe drumul ce pleacă din str. Eminescu pe lîngă cimitir, fie din capătul str. Aurel Vlaicu pe o potecă bună. Sînt de văzut aici, stînca de andezit numită „Piatra Coziei" (687 m) și o carieră de piatră a Intreprinderii de industrie locală Deva, de unde se extrage piatră de construcție (andezit) și pavele pentru drumuri.

2. PE PÎRAUL BOHOLTULUI

Deva—Șoimuș—Boholt—Măgura-Toplița. Excursie de o z... Gara, Deva. **Distanța** de la Deva: Șoimuș, 6 km; Boholt, ... km; Măgura-Toplița, 16 km; **Transport** pînă la Boholt cu mași... la Măgura-Toplița numai pe jos sau călare.

Urmînd de la Deva, spre apus, șoseaua națio... nală Deva-Arad și trecînd apoi Mureșul pe șoseaua regională Deva—Brad, ajungem în comuna Șoim... (912 loc.), așezată pe țărmul drept al Mureșului pe pîrăul Boholtului. Acest sat, în evul mediu „op... adică tîrgușor liber, a fost vestit pentru marile d... pozite de sare și pentru comerțul ce îl făcea cu ac... produs atît de necesar, avînd și port salin la Mu... Printr-un conducător al acestui depozit, a t...

mis Horia, la 1784, nobilimii din comitatul Hunedoara cunoscutul ultimatum.

După unele obiecte găsite, pare a fi existat aici o mică așezare romană. La Șoimuș se află și un izvor cu apă minerală carboferuginoasă, dar necaptat.

Valea Boholtului

Boholt (485 loc.). Mergînd prin centrul comunei Șoimuș, pe șoseaua care duce la Certej, apoi dînd la stînga, pe pîrăul Boholtului, printr-un defileu desișul de sprînț, mărginit de dealuri împădurite, ajungem la Boholt, așezat într-o vîlcea în formă de troacă, la 250 m altitudine, cu un climat de cîmp și aer curat. In hotarul localității, la locul numit „Ciuta", se află o stațiune din comuna primitivă. Boholtul este cunoscut pentru izvoarele sale de apă carbo-gazoasă. Izvorul din centrul satului dispune de o capacitate

de 10000 litri apă pe zi. Temperatura apei e de 12° C. Apa de Boholt se recomandă pentru bolnavii de nervi, anemie, rinichi, boli de femei etc. Apa se vinde în comerț în sticle.

Regiunea Boholtului, de un pronunțat pitoresc, atrage pe excursioniști la vizitarea ei.

La nord de Boholt, pe un drum comunal, urcăm la **Măgura-Toplița** (295 loc.). E un sat cu interesante locuri de excursii pe vîrful Făeragu Mare (782 m) și lacul Făeragului.

3. VALEA CERTEJULUI ȘI MUNȚII SĂCĂRIMBULUI

Deva—Șoimuș—Bălata—Bîrsău—Certej—Hondol—Săcărîmbu—Nojag. Excursie de 1-2 zile. **Gara, Deva. Distanța** de la Deva: Șoimuș, 6 km; Bălata, 10 km; Bîrsău, 13 km; Certej, 18,50 km; Hondol 21 km; Săcărîmbu, 25 km; Nojag, 17 km.

Pentru acest itinerar, urmăm șoseaua Deva-Brad, iar de la Șoimuș spre est, drumul comunal care trece prin satul **Bălata** (358 loc.), pentru a ajunge la Bîrsău. De aici, șoseaua o ia spre nord, pe valea Certejului în sus. Sau, mai aproape, plecam din Deva prin satul Hărău unde Mureșul se trece cu podul plutitor (brodul) și de unde, îndată, sîntem în Bîrsău.

Pîrăul Certejului își are izvorul în vîrful Cetrașului (1084 m), scormonind cu apa lui filoane de aur. Oferă excursionistului o pitorească regiune dominată de munții Săcărîmbului, pe lîngă care curge Certejul ce se varsă la Hărău în Mureș.

Satul Bîrsău (709 loc.) a devenit important prin biserica lui, mai veche de prima jumătate a sec. al XVI-lea, restaurată la 1560 de Margareta Crepovici, a cărei fată, cu numele Elena, a fost măritată cu Petru, domnul Țării Romînești (1563-1566). Ele sînt înmormîntate chiar în Bîrsău. Biserica astăzi e complet restaurată.

Mai la nord, lăsînd în urmă, pe un pîrău, în dreapta localitatea **Nojag** (490 loc.), urmează **Certej** (790 loc.), **Hondol** (839 loc., inclusă și populația satului Bocșa) și de aici spre est, **Săcărîmbu** (528 loc.). De la Bîrsău la Săcărîmbu putem ajunge direct și prin Nojag.

Toate aceste sate sînt stațiuni miniere cu zăcăminte aurifere și cu urme ale exploatărilor antice. La Hondol, la locul numit „Găunoasa", există o peșteră tăiată artificial în stîncă. Urme ale societății comunei primitive nu se constată în această peșteră.

Biserica ortodoxă de aici datează de la anul 1774.

Certeju de Sus a avut vremuri de înflorire economică. La 1770, s-a înființat aici o topitorie de aur, care a durat pînă la 1884.

De la Certej, pe pîrăul Făeragului, în sus la vreo 2 km, se află lacul Făeragului; un lac artificial, care servește drept rezervor de apă pentru șteampurile miniere. In el se pot prinde raci. Este des cercetat de excursioniști.

Șoseaua de la Hondol la Săcărîmbu, urcînd de la 300 m la 800 m, deși e bună, se parcurge greu cu mașina, dar e de toată splendoarea. Perspectiva spre valea Mureșului și Retezat e de neuitat, iar munții Săcărîmbului sau ai Cetrașului se desfășoară tot mai mult și mai frumos înaintea noastră.

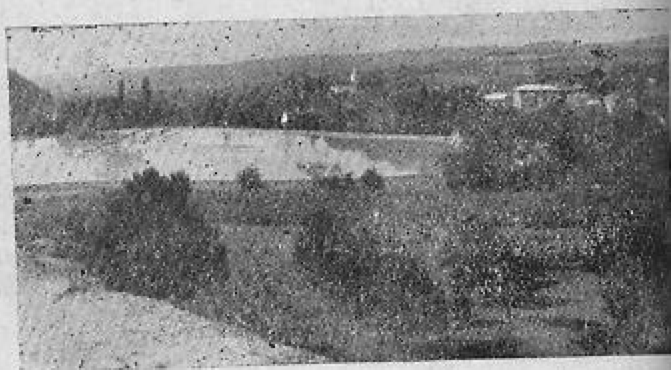
Intregul sat Săcărîmbu e așezat pe locuri ridicate la 817 m altitudine, căci abia putem da, înafară de

piață, de o palmă de loc neted. E un sat de mineri, întemeiat după 1746, cînd țăranul Ioan Ormindean din Nojag a descoperit, în codrii seculari, zăcămintele de aur ale Săcărîmbului. Povestea spune că acest om, îndemnind și pe alți locuitori să meargă în codrii după piatra cu aur, le-a zis: „Hai să căutăm", de unde ar fi rămas numele acelui loc Săcărîmbu.

Acum mai bine de un veac, coloniști, meșteri mineri, aduși din Germania formau o colonie. Aceste elemente străine s-au topit cu timpul în masa localnicilor.

Aici a funcționat timp mai bine de șaptezeci de ani o școală minieră, închisă în anul 1906.

De pe înălțimile din jurul Devei, Săcărîmbu, la 25 km nord de Deva, sus între munți, în masivul Cetrașului, în zile cu soare este văzut sub forma unor căsuțe albe și trei biserici, asemenea unui baso-

Certej — peisaj

relief pe un fond albastru, așezat într-un bazin deschis. Este o așezare de rar pitoresc. Din sat, sau de pe piscurile ce-l înconjoară, se desvăluie o splendidă panoramă: jos apele Mureșului de culoare argintie, satele din vale și orașul Deva, ale cărui lumini electrice aprinse, seara, produc efectul unor nopți de neuitat, la sud, Retezatul și Paringul apar gigantici, cu panorama văii Streiului, iar la nord, de pe vîrful Gurguiata (1058 m) se vede țara Moților. Pentru pictori, Săcărîmbu poate fi un punct de atracție.

De la Săcărîmbu, pe poteci, putem coborî spre Mada și Balșa (10 km) iar din Hondol spre Voia (8 km), toate sate situate în valea Geoagiului și cu minunate vederi turistice.

Din Săcărîmbu a fost iobagul Ștefan Ilie Firțală, care, amenințînd cu o nouă răscoală după cea a lui Horia, a fost condamnat la moarte în 1785.

Minele din Hondol și Certej sînt foarte vechi, antice chiar, cele din Săcărîmbu, mai recente. Intreg complexul minier a fost socotit, în sec. XVIII-lea și XIX-lea, ca cel mai rentabil din Europa. In 128 de ani, de la 1748 pînă la 1876, au dat 40423 kg de aur. La început au format proprietatea curții împărătești de la Viena, mai tîrziu au trecut în posesia statului maghiar, iar din 1919 ele sînt proprietatea statului romîn, care le exploatează în prezent. **Silvanita**, un minereu rar, de culoare albă-argintie, este foarte prețioasă pentru extragerea aurului și argintului. E o telurură de aur și argint. La fel **săcărîmbitul** o sulfo-telurură de plumb și aur, a fost descoperit prima dată la Săcărîmbu, de unde își ia numele.

Valea Certejului, împreună cu minele și instalațiile ce le are, este demnă a fi vizitată.

Munții Săcărîmbului, formînd un grup din masi-

vul Cetrașului, sînt frumoși și atrăgători. **Vîrful Gurguiata** (1058 m) și vîrful **Maglea** (882 m) oferă turistului priveliști deosebite. De aici se poate merge, pe poteci, spre nord-vest, peste **vîrful Măcrișului** (978 m) pînă la **vîrful Cetrașului** (1084 m), sau spre est, pînă la băile Geoagiu (3-4 ore).

4. DE LA DEVA LA CHIMINDIA ȘI VĂRMAGA

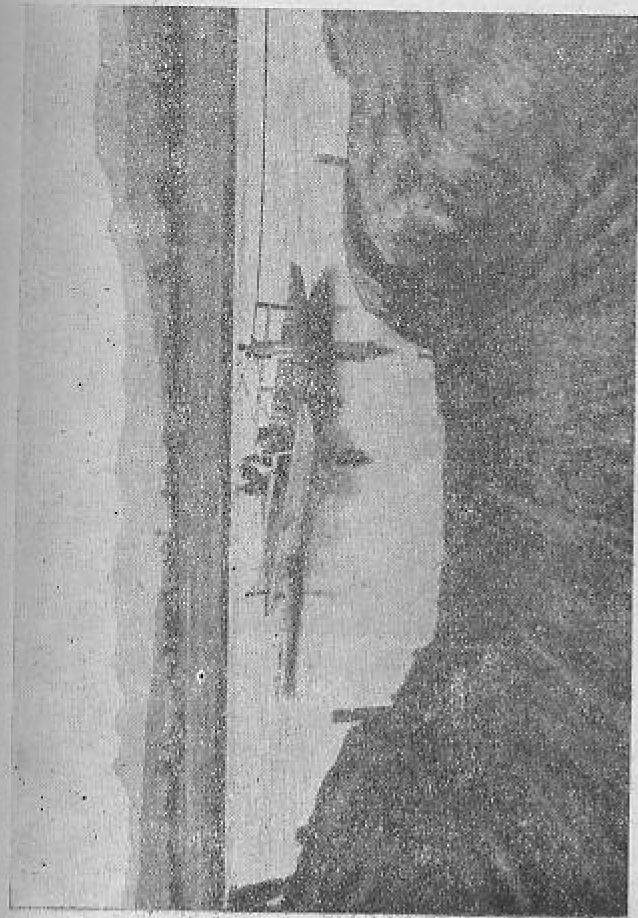
Deva—Hărău—Chimindia—Banpotoc—Vărmaga—Cărpiniș. Excursie ușoară de o zi. **Gara**, pentru Hărău și Chimindia este Deva, pentru Banpotoc, Vărmaga și Cărpiniș, Simeria. **Distanța** de la Deva: Hărău, peste Mureș, 6,50 km (prin Șoimuș, 14,50 km); Banpotoc, 20 km (de la gara Simeria, 8 km); Vărmaga, 25,50 km (de la gara Simeria, 13 km); Cărpiniș, 23 km (de la gara Simeria, 6 km).

Toate aceste sate sînt situate în dreapta Mureșului, pe cursul pîrăului Banpotoc. Trecînd de la Deva linia ferată pe lîngă gară, apoi Mureșul pe un pod plutitor, vom ajunge, prin **Hărău** (358 loc.), la **Chimindia** (385 loc.), în hotarul căreia avem un izvor mineral. Apa de la Chimindia se vinde ca apă minerală. Lîngă Chimindia s-au aflat urme arheologice din comuna primitivă și urme romane.

La Hărău este o gospodărie agricolă colectivă.

Ceva mai la nord de șoseaua principală, se află, în continuare, **Banpotoc** (897 loc.), situat la picioarele dealurilor calcaroase din fața Devei. E foarte frumoasă căderea de apă, de cca 15 m de la Banpotoc. Țăranii exploatează și ard aici piatră de calcar.

Se pot vedea și mari cariere de calcar-travertin, un material de construcție foarte căutat, atît pen-

Cu „bradul" pe Mureș

tru rezistența sa cît și mai ales, pentru calitățile sale ornamentale.

Din Banpotoc trecem în continuare la **Vărmaga** (1009 loc.), situată între munți, unde putem vizita o peșteră și de unde se fac interesante excursii în codrii din munții Săcărîmbului.

Pe un alt pîrău, ceva mai la est, în imediată apropiere se află satul **Cărpiniș** (inclus la Simeria), vestit din antichitate pentru carierele sale de piatră. Piatra de construcție, exploatată și acum, este de bună calitate. In hotarul localității, la „Codru", 5 km de sat, se află o peșteră foarte mare, uscată și ușor de parcurs.

5. SIMERIA ȘI UROIU

Excursie de o jumătate de zi. **Distanța** de la Deva: Simeria, 11 km; Uroiu, pe la Șoimuș, 23 km; pe la Simeria, 13 km. **Gara** Simeria.

La Simeria, din principala linie ferată București-Arad, se desprinde spre sud linia ferată Simeria-Subcetate (de la Subcetate legătură spre Hațeg-Sarmizegetusa-Caransebeș)-Petroșani, iar spre sud-vest linia Simeria-Hunedoara.

Simeria (7705 loc. inclusă și populația localităților Cărpiniș, Simeria Veche, Săulești și Uroi), situată la est de Deva pe șoseaua națională și în apropierea Mureșului, este o așezare ceferistă, înființată la 1866. Principal nod de cale ferată, înzestrat cu ateliere C.F.R., depou de locomotive etc., a luat un avînt deosebit în zilele noastre.

Din întreprinderile mai importante ale orașului menționăm: I.C.I.L. (Intreprinderea pentru colectarea și industrializarea laptelui), o modernă **moară sistematică, fabrică de extragerea uleiului** din plante oleaginoase, **întreprinderea de exploatare și prelucrarea pietrii** și a **marmorei** etc.

Simeria a absorbit economicește o parte din satele ce gravitau înspre Deva. Dacă Deva nu a progresat, după cum era indicată, aceasta se datorește și înființării acestui centru feroviar la Simeria și nu la Deva.

La Simeria putem vizita importanta gară, marile ateliere și depouri, dealul Uroi, parcul din Biscaria.

Inclusă la orașul Simeria este și așezarea **Săulești**, situată la est de acest oraș, în plin șes al văii Mureșului.

La nord-vest de Simeria, chiar pe malul Mureșului, se află **Biscaria** (inclusă la Simeria), la care ne duce o șosea transformată în alee.

Parcul dendrologic Simeria (Biscaria). In partea de nord a orașului Simeria, în lunca și pe terasa rîului Mureș, pe o suprafață de 67,7 ha, la 200 m altitudine, se întinde unul din cele mai frumoase, mai vechi și mai mari parcuri ale patriei noastre — Parcul dendrologic Simeria — monument al naturii.

Fiind creat în urmă cu vreo 250 de ani, prin amenajarea și introducerea succesivă de specii exotice într-o pădure de luncă cu mult ulm, plop alb și stejar, ai căror reprezentanți seculari îi mai întîlnim și azi, parcul cuprinde o colecție foarte valoroasă de arbori rari și unici, în special din flora Chinei, Japoniei și a Americii de Nord.

Stilul în care s-a realizat parcul este cel natural sau peisager. Prin străduința mai multor generații

și prin folosirea rațională a condițiilor naturale locale (adăpostul și umiditatea ridicată a aerului) s-a putut ajunge la aclimatizarea unor specii diferite și rare, în special rășinoase și la realizarea magistrală a unui ansamblu peisagistic de o valoare neobișnuită.

Flora parcului cuprinde peste 250 specii de arbori și arbuști, în majoritate exotici și se îmbogățește permanent. Dintre speciile rare, cultivate în parc enumerăm: **Abies Faxoniana, Abies Delawayi, Cunninghamia lanceolata, Chamaecyparis nootkatensis, Cryptomeria japonica, Picea polita, Thuja Standishii, Thujopsis dolobrata, 9 specii de Magnolia**, specii de **Carya, Phellodendron amurense**, specii de **bambuși** (a doua plantație de bambus din țară se află la Gurasada) etc.

Pitorescul parcului este dat de alternanța grupurilor de rășinoase, de prezența spațiilor cu apă sau de vecinătatea Mureșului, de coloritul fascinant din timpul primăverii și toamnei, sau de aleele șerpuite printre arbori gigantici. Dar parcul nu este numai un loc de recreație a cărui cunoaștere îți insuflă dragostea și respectul pentru farmecul nebănuit al naturii și forța creatoare a omului. El constituie un laborator viu și o colecție prețioasă pentru lucrările științifice ce se fac aici în vederea aclimatizării și multiplicării plantelor exotice valoroase, de interes forestier (unele rășinoase, bambusul, arborele de plută, Eucomia, eucaliptul etc), sau ornamental (specii de Magnolia etc.).

In parc se fac observații fenologice și meteorologice în serele și pepinierele anexe (4,5 ha), se cultivă un mare număr de arbori forestieri și arbuști

Simeria — parcul dendrologic

ornamentali pentru experimentări sau înfrumusețarea orașelor țării. Pentru valoarea și frumusețile sale, parcul a fost declarat monument al naturii și e vizitat de numeroase delegații de oameni de știință din țară și de peste hotare. Din 1955, lucrările de îngrijire, refacere și extindere sînt efectuate de Stațiunea I.C.E.S.-Simeria. Prin schimbul direct cu grădinile botanice din țară și străinătate, sînt introduse în parc noi specii de plante, se fac plantații, se crează o colecție de arborete exotice, se ameliorează aspectul prin punerea în funcțiune a bazinelor, volierelor etc.

In incinta parcului funcționează începînd din 1954 „Stațiunea experimentală a Institutului de cercetări silvice".

Stațiunea are ca principală sarcină studiul și experimentarea speciilor exotice, forestiere și ornamentale. In pădurile celor două puncte experimentale, conduse de stațiune, și situate în cuprinsul ocoalelor Simeria și Timișoara, se asigură o gospodărire model a pădurilor, prin introducerea cuceririlor cercetării științifice. Stațiunea contribuie de asemenea la cunoașterea cadrului forestier natural și la rezolvarea problemelor de cercetare silvică în cuprinsul regiunilor Hunedoara și Timișoara.

Parcul poate fi vizitat: partea superioară, zilnic, între orele 16-20, iar în întregime, duminica și în zilele de sărbători, între orele 8-20. Informații suplimentare se pot obține la biroul stațiunii.

Intre Simeria și Biscaria se mai văd urmele drumului roman ce ducea, pe aici, de la Ulpia Traiana spre Apulum.

La Biscaria, au fost aflate monumente și urme de construcții antice.

La est de Simeria, pe șoseaua națională lîngă podul peste Strei, se află **Simeria-Veche** (inclusă la Simeria). Așezare istorică, pentru faptul că în 1849 aici s-au desfășurat crîncene lupte între armatele generalilor Bem și Puchner.

La sud de biserica romînă din Simeria, este un delușor de pe care privind, avem frumoasa panoramă a văii Streiului cu munții Retezatului și ai Sebeșului, a dealurilor de andezit ale Devei și a munților Metalici.

La Simeria Veche se află o gospodărie agricolă colectivă.

Dealul și cetatea Uroiului. In fața Simeriei, pe țărmul de nord al Mureșului, privirea noastră este atrasă de proeminenta formă caracteristică a dealului Uroiu sau „Măgura" (392 m). Lîngă el e situat satul **Uroiu** (inclus la Simeria) la care ajungem pe șoseaua din spre Biscaria, trecînd Mureșul.

Istoria dealului Uroiu este veche. El apare ca un loc cunoscut și locuit încă din comuna primitivă. In timpul stăpînirii romane a figurat printre așezările importante de exploatare a materialului de construcție și de fabricarea diferitelor monumente ornamentale, epigrafice și reliefate. Augit-andezitul scos din cariera de la Uroiu de meșterii romani, a fost întrebuințat la Micia ca material de construcție și mai ales la executarea diferitelor monumente.

Monumentele făcute din acest material aveau un aspect plăcut din cauza culorii roșii-brune a rocii. Lucrările de exploatare, pe o scară atît de mare, au atras fără îndoială o mulțime de locuitori. Aceasta

cu atît mai mult, cu cît lucrătorii de aici vor fi scos, de bună seamă, și rocile calcaroase de la Cîmpiniș (situat la cca. 1/2 oră drum). Material provenit de la Uroiu aflăm la Sarmizegetusa și Micia. In acest din urmă loc foarte bine puteau să-l transporte și pe Mureș.

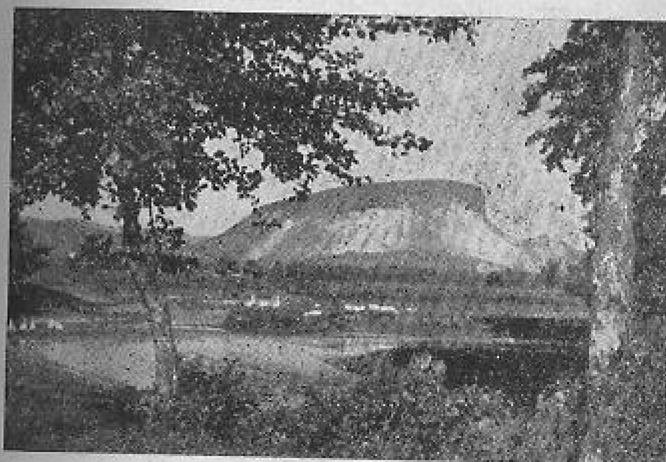
Pe locul actualei comune și în împrejurimi, au fost aflate, nu odată, urme ale existenței romane. La fel, în secțiunea Uroiu-Rapolt vestigiile romane sînt foarte frecvente.

Chiar drumul roman, ce duce spre vest, e constatat aici în valea Mureșului, și tot aici trebuia să se împreune acest drum cu cel care venea de pe valea Streiului în sus, spre Mureș.

Pe lîngă așezarea civilă, se mai vorbește de existența la Uroiu a unui castru roman și a unei cetăți medievale distruse în secolul al XVII-lea, fapte ne confirmate pînă în prezent suficient pe teren.

Pe vîrful dealului nu se vede nici o urmă de cetate. Sub deal, se constată urmele unor ziduri de piatră. Mult material din aceste ziduri a fost folosit la construcțiile din sat. Locul cetății Uroiului nu e precizat. Istoria nu ne arată nici de cine a fost făcută. Cea mai veche dată care ar pomeni despre existența ei ar fi din anul 1590. Ultimul proprietar al cetății e socotit Gh. Kapi, prefect al comitatului Hunedoara.

Originea cetății Uroiului este înflorită cu legende. Una spune că a fost făcută de o frumoasă, dar semeață fată de uriaș, că a fost cea mai strălucitoare cetate a timpului. Aceasta fată era soră cu cele care au construit cetatea Devei și baia de la Călan.

Simeria — dealul Uroiu

O altă legendă spune că cele trei fete ale lui Kapi, stăpînul cetății, Maria, Ana și Varvara, într-o zi se uitau din fereastră spre Mureș, de unde niște plutași, care treceau pe apă, le făceau semn. Mînit de acest curaj al plutașilor, Kapi dădu ordin să fie prinși și îi potcovi ca pe niște cai.

Inălțimea dealului poate fi urcată fără mari greutăți. Putem face acest lucru pentru panorama pe care o vom avea, căci Uroiu este neîntrecut ca poziție. De pe el putem privi în sus și în jos valea Mureșului, spre cîmpul Pîinii iar în depărtare, de-a lungul văii Streiului, privirea noastră este insistent atrasă de culmile Retezatului și vîrfurile Parîngului. Pentru Simeria, Uroiul constituie cea mai ușoară și atrăgătoare excursie.

6. DE LA UROIU SPRE VALEA GEOAGIULUI

Uroiu—Rapoltu Mare—Rapolţel—Bobîlna—Boiu—Cigmău. **Dis-**
tanţa de la Deva: Uroiu, 13 km; Rapoltu Mare, pe la Uroiu, 18
km; pe la Şoimuş, 27 km; Bobîlna, pe la Uroiu, 22 km, pe la
Şoimuş, 32 km; Boiu, 36 km; Cigmău, 38 km. Excursie de o zi
şi jumătate. **Gara:** pentru Uroiu, Rapoltu Mare şi Rapolţel, gara
Simeria; pentru Bobîlna, gara Turdaş; pentru Boiu şi Cigmău
gara Orăştie.

De la Uroiu pe şoseaua din dreapta Mureşului
putem ajunge la o mică distanţă spre est, la **Rapoltu**
Mare (1027 loc.), iar la nord de acesta pe un drum
vicinal, la **Rapolţel** (357 loc.), unde avem urme ro-
mane. Intregul ţinut e format din rocă calcaroasă, c
mai multe peşteri şi doline. In hotarul localităţii Ra-
poltu Mare avem 2 peşteri mari şi una mai mic
toate uscate şi uşor de umblat, iar în Rapolţel avem
2 peşteri mijlocii, uscate şi uşor de umblat. La Ra-
polţel, chiar în sat, se află un izvor termal (16° C).

Locuitorii Rapoltului Mare s-au unit într-o gospo-
dărie agricolă colectivă.

La est de Rapoltu Mare, pe aceeaşi şosea, tre-
cînd pe lîngă locul unei staţiuni din comuna pri-
tivă, intrăm în satul Bobîlna, apoi în Folt, de un
putem trece Mureşul cu „brodul" la Turdaş, sau pu-
tem continua pe lîngă Boiu şi Cigmău în valea Geoa-
giului. In toate aceste localităţi s-au aflat, sporad
urme romane.

Bobîlna (688 loc.) şi **Folt** (282 loc.), **în** veacuri
trecute, au constituit bogate domenii pe seama fe-
dalilor.

Aici a fost închis pe la anul 1759 călugărul S
fronie din Cioara, cel care a condus mişcarea soci

sub forma religioasă, a romînilor ortodocşi ardeleni împotriva catolicismului şi absolutismului habsburgic, pînă cînd a fost eliberat de cîteva sute de ţărani, care au atacat temniţa. Ţăranii răsculaţi sub Horia au atacat şi ars aceste domenii de exploatare feudală.

Azi, la Bobîlna sînt vii bogate, iar în partea de nord, la jumătate oră de comună, se află izvoare de ape termale cu temperatură de 17° C. Au fost chiar instalaţii balneare de interes local, dar nu erau prea cercetate. La Folt, există urmele unui castel medieval. Din Bobîlna, pe pîrău în sus, putem face excursii la **Măgura** (715 m).

Din Bobîlna spre est, pe şoseaua din dreapta Mureşului, ajungem în dreptul comunelor Boiu şi Cigmău situate la cîţiva km la nord de şosea. La **Cigmău** (384 loc.), avem o grotă de calcar cristalin, peşteri şi doline interesante. Dealul Măgura de lîngă Cigmău ne oferă o panoramă frumoasă a Mureşului, pînă către Alba Iulia, a munţilor Sebeşului şi a văii Streiului.

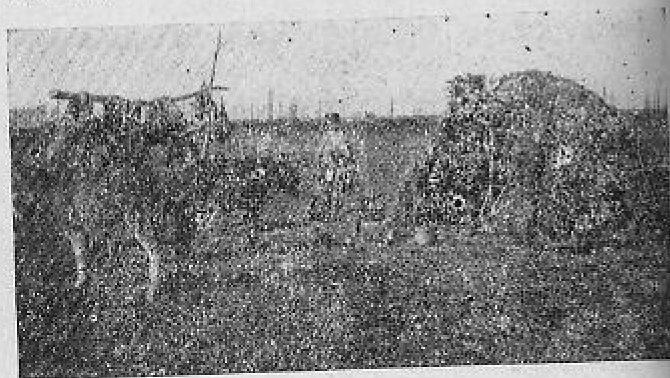
In hotarul Cigmăului şi parte în cel al Geoagiului, la locul numit „Cetatea uriaşilor" şi pe dealul „Pedeapsa", se află urmele aşezării romane militare şi civilo-gospodăreşti **Germisara**.

Tot pe teritoriul aşezării de la Germisara îi aparţinea în antichitate şi staţiunea balneară Geoagiu-Băi, la circa 5 km nord de Cigmău.

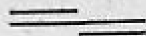
Pe locul numit „Măguri" se cunoaşte o aşezare din comuna primitivă, iar în pădurea de la nord-vest de sat se poate vizita o peşteră, nu lipsită de interes.

Cigmău este locul de naştere al poetului **Ioan**

Budai Deleanu, autorul epopeii eroi-comice „Ţiganiada" şi cărturar de seamă din ultima jumătate a veacului al XVIII-lea şi prima jumătate a celui al XIX-lea.

Lunca Mureşului — Ciobani în popas de toamnă

IV. Valea Mureşului de la Deva la Zam

1. Generalităţi. — *A. Versantul stîng al văii Mureşului, de la Deva la Zam.* — **2. Mintia, Filimon Sîrbu, aşezarea romană Micia.** — **3. Pe pîrăul Veţelului la Vadu Dobrii.** — **4. Poarta de la Brănişca şi Leşnicu.** — **5. Pe rîul Dobrii.** — **6. Valea Lăpugiului şi graniţa Banatului.** — *B. Versantul drept al văii Mureşului, de la Zam la Deva.* — **7. Zam şi văile Zamului.** — **8. Gurasada şi peşterile de la Boiuri.** — **9. Ilia şi valea Sîrbilor.** — **10. Brănişca şi împrejurimile.**

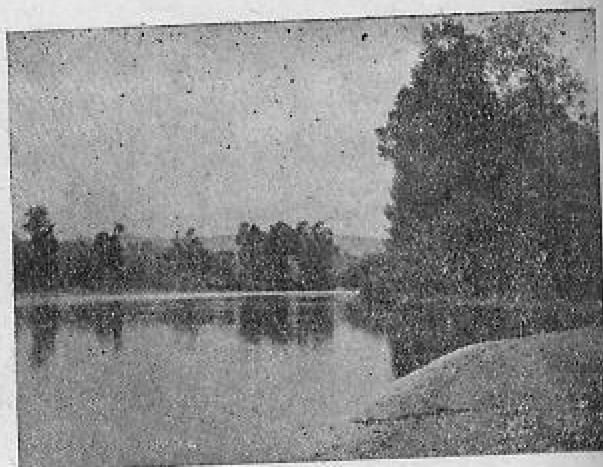
1. GENERALITĂŢI

Excursia Deva-Zam şi Zam-Deva (pe celălalt ţărm al Mureşului) cere un timp de cca. 2—3 zile, pentru a putea vizita punctele mai însemnate întîlnite pe acest itinerar.

Excursia din valea Mureşului se poate extinde — cu trenul sau pe şosea — şi asupra localităţilor din apropierea acestei văi, iar cu căruţa, călare sau pe jos — şi pe văile laterale din nordul şi sudul Mureşului.

Hrană, locuri de odihnă putem afla în restaurantele de la Dobra, Zam şi Ilia.

În sectorul Deva-Zam, avem una din cele mai frumoase formaţii ale Mureşului. Rîul ieşit din cîmpia Ardealului, apoi din „Cîmpul Pîinii" hunedorean, se strîmtează pe măsură ce se apropie de acest sector limitat la sud de prelungirile munţilor Poiana Rusca, care se termină aici în plaiuri bogate în vegetaţie, iar la nord de ultimele ramificaţii stîncoase şi uneori

Valea Mureşului — peisaj

cam pleşuve ale munţilor Metalici sau ai Zăra[ndului].

Cîndva, apa puternică a trebuit să-şi croiască dr[u]mul spre vest, despicînd aceşti munţi masivi.

Valea, destul de strîmtă pe unele locuri, consti[tuie] adevărate defilee. Secţiunea Deva-Zam e cea mai fr[u]moasă parte a văii Mureşului de pe teritoriul r[e]giunii.

Luată în întregime, valea Mureşului din ace[st] sector, din punct de vedere al comunicaţiilor, se pr[e]zintă astfel: la mijloc avem traseul şerpuitor al l[e]gendarului rîu, paralel cu el, în stînga, şoseaua n[a]ţională, în dreapta, şoseaua raională, între acest[e] două, la început pe stînga, apoi pe dreapta Mur[e]-

şului, linia ferată care deserveşte întreaga luncă, împreună cu localităţile de pe văile înguste ce coboară din munţii din stînga şi dreapta văii Mureşului.

Din şoseaua naţională spre sud, iar din cea raională spre nord, pornesc mai multe drumuri comunale, care, de obicei, urmînd cursul unor pîraie de munte, ne conduc pînă în creerul munţilor.

La Ilia se desprinde, din linia ferată principală (Deva-Arad) spre sud-vest, calea ferată Ilia-Lugoj-Timişoara.

Valea Mureşului a fost şi este cea mai bună intrare spre vest în Ardeal, după cum tot ea oferă cea mai uşoară trecere din Ardeal înspre cîmpia Tisei şi a Banatului.

A. Versantul stîng al văii Mureşului, de la Deva la Zam

2. MINTIA, FILIMON SIRBU, AŞEZAREA ROMANA MICIA

Deva-Mintia. Aşezarea romană Micia. Excursie de 1/2 zi. **Distanţa** de la Deva: Mintia, 8 km; aşezarea romană Micia, 10 km. **Gara:** Mintia; pentru Micia, halta Veţel.

Plecînd din Deva prin calea Horia, pe lîngă dealul Cetăţii, ce rămîne în urmă în stînga, părăsim cartierul „Viile Noi" şi continuăm alături cu Mureşul şi calea ferată, pe şoseaua naţională. Abia ieşiţi din oraş, în stînga dăm de locul numit „Jepi", unde la poalele pădurii „Finicuri", avem izvorul captat numit „Decebal", loc de popas pentru călătorul pedestru.

Puţin mai înainte, din şoseaua naţională se desprinde în partea dreaptă, spre nord, şoseaua regională Deva-Brad-Beiuş; Brad-Abrud.

Continuînd pe şoseaua naţională Deva-Arad şi ur-

cînd o mică serpentină, frumoasa vale a Mureşu
se deschide puţin mai largă şi tot mai pitorească.
Cîteva case izolate lîngă şosea indică comuna Mi
tia (551 loc.).
Localitatea e situată între linia ferată şi Mu
La marginea comunei, deasupra albiei Mureşului,
mijlocul unui parc cu arbori seculari, se află un cas
monument istoric, zidit în anul 1640 şi renova
1836.

Cu toate amintirile triste ale exploatării din
cut, legată de numeroşii proprietari ai castelului,
la sfîrşitul veacului al XIX-lea aici îşi avea reşedi
Geza Kuun, om de ştiinţă, în timpul căruia castel
biblioteca lui, cu arhiva, colecţiile de antichităţi et
jucat un oarecare rol cultural.

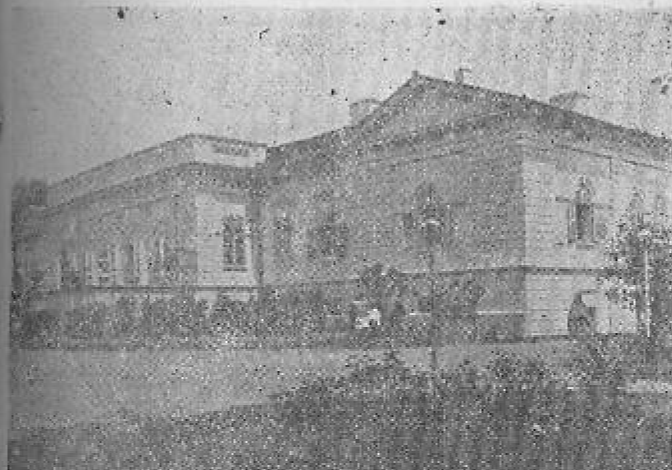
Astăzi imobilul — monument istoric — repara
pus sub îngrijire, serveşte de casă de odihnă.

Pe moşiile de odinioară ale proprietarilor de
mînt azi înfloreşte la Mintia o gospodărie agr
anexă a Combinatului siderurgic Hunedoara.

O frumoasă privelişte ni se deschide de la Mi
peste Mureş spre localităţile Şoimuş şi Bejan, c
spre valea Căianului cu perspective spre inima m
ţilor. Această vale formează în raza regiunii intr
cea mai bună spre munţii Metalici, spre regiunea
nieră a Bradului.

Mergînd înainte pe şosea, în stînga se desfa
drum vicinal care conduce la comuna **Filimon S**
(Herepea) (994 loc. inclusă şi populaţia satul
ţel) şi **Bretelin** (173 loc.), apoi, în continuare la
(101 loc.).

La marginea localităţii Herepea se află cas

Mintia — castelul, casă de odihnă

care a trăit un timp, în copilărie, **Filimon Sîrbu**, erou al clasei muncitoare. Casa a fost declarată monument istoric. Pe faţadă a fost pusă o placă comemorativă arătînd însemnătatea istorică a imobilului.

De la Căoi prin Chergheş, Cîrjiţi, Almaşu Sec, cu un mic ocol spre sud-est, ne putem întoarce la Deva.

AŞEZAREA ROMANĂ MICIA. De la Deva excursia la aşezarea romană de la Micia o putem face cu trenul (staţia Mintia, sau, mai bine, halta Veţel, cu maşina sau chiar cu birja).

Aşezarea romană Micia este situată pe malul stîng al Mureşului, între comunele actuale Mintia, Brănişca şi Filimon Sîrbu, la nord şi sud de şoseaua Deva-Arad, în dreptul pietrii kilometrice nr. 151 şi a cantonului C.F.R. nr. 321.

Castrul roman de la Micia (tăiat în două de lini ferată) împreună cu așezarea civilă este una din sta- țiunile principale romane de pe Mureș.

Castrul, cu dimensiunile 360×180 m, situat pe un mic platou, la granița de vest a provinciei, avea ros- tul pe de o parte să apere drumul și granița provincie spre vest, pe de altă parte să facă siguranța văilor c conduc spre nord în ținuturile miniere.

Conturul castrului, cu toate că azi nu se mai vede nimic din zidurile vechi, se poate urmări cu multă ușurință pe întreaga întindere. El a avut două faze; una mai veche, castrul de pămînt și alta mai nouă, castrul de piatră. Acesta din urmă era făcut dintr-un zid puternic, gros de aproape 2 m, la exterior forma din blocuri mari de piatră, scoasă din cariera de la Uroi. Pe dinafară, era întărit și printr-un sistem de valuri.

Lagărul a adăpostit în cursul timpului mai multe corpuri de trupă: **Legio XIII Gemina, Legio IV Fla- via Felix, Cohors I Alpinorum, Cohors II Flavia Commagenorum, Cohors I Vindelicorum, Cohors I Hispanorum,** apoi cîteva trupe de călăreți „ala" ș „numerus". Aceste trupe au format — se înțelege n toate deodată — garnizoana castrului.

Așezarea romană civilă de la Micia se întinde pe o rază foarte întinsă de la castru spre nord și es pînă la apa Mureșului, iar la sud pînă la poalele pă- durii actuale.

Cu ocazia săpăturilor făcute în 1929 au fost dez- gropate, între castru și Mureș, urmele așezării ci- vile: construcții de piatră, localuri pentru negusto cu recipiente pentru lichide, străzi, piețe pavate et

Urme de construcții și monumente au fost sem- nalate și în partea de sud a castrului, pînă aproape de dealurile ce se ridică la sud de șosea. O foarte fru- moasă inscripție păstrată în muzeul din Deva ne a- mintește de existența unui templu oriental, ridicat, în primii ani ai secolului al III-lea e.n., de către popu- lația maură de la Micia, în cinstea zeilor strămoșești. Clădirea acestui templu ca și un al doilea templu tot oriental, închinat lui **Iupiter Erapolitanus,** au fost dezgropate prin săpături arheologice.

Necropola acestei așezări sclavagiste se întinde la est de castru și de actualul canton C.F.R., în terito- riul cuprins între șoseaua modernă și linia ferată.

Materialul arheologic ieșit la iveală din stațiunea de la Micia este considerabil: o mulțime de altare în- chinate zeităților greco-romane sau orientale, monu- mente funerare de tot felul, țigle și cărămizi stampi- late, statui, vase și alte multe obiecte mărunte.

Obiectele rezultate din săpături se află expuse în muzeul din Deva

Din materialul epigrafic descoperit știm de exis- tența unor băi, a unor temple, de existența așezării civile și a populației care o locuia; din acest mate- rial cunoaștem apoi, numele localității, Micia ș.a.

Această localitate romană, pe lîngă importanța ei militară, pe lîngă însemnătatea pe care a avut-o ca așezare civilă, a fost și un însemnat port pe apa Mu- reșului și punct vamal la granița de vest a provinciei.

3. PE PÎRAUL VEȚELULUI LA VADUL DOBRII

Filimon Sîrbu—Muncelu Mic—Runcu Mic—Muncelu Mare —Merișoru de Munte—Vadu Dobrii. Excursie de 2-3 zile. Apro-

vizionare cu alimente reci. **Cazare** la populaţia locală. **Distanţa** de la Deva: Filimon Sîrbu, 12 km; Muncelu Mic, 21 km; Runcu Mic, 23 km; Muncelu Mare, 27 km; Merişoru de Munte, 29 km; Vadu Dobrii, 60 km. **Gara** cea mai apropiată din valea Mureşului, halta Veţel. Se poate ajunge la unele din aceste localităţi şi din valea Cernei pe linia Simeria-Hunedoara.

La sud-est de aşezarea antică Micia se desprinde din şoseaua principală o şosea vicinală care conduce spre sud. La bifurcarea acestor şosele, la cîţiva zeci de metri de şoseaua principală asfaltată, se află satul Veţel unit aproape de învecinatul **Vulcez**, localitate veche de grăniceri din fostul regiment romînesc de la Orlat.

In hotarul satului Veţel, se află izvoare de apă minerală şi importante zăcăminte de cupru, exploatate se pare, în antichitate.

Intre „Pădureni". Munţii Poiana Rusca, ale căror ultime ramificaţii de nord se pierd în valea Mureşului,

Muncelu — pădurenii la joc

sînt foarte puţin cunoscuţi din punct de vedere turistic, deşi prezintă locuri interesante şi vederi minunate. Urcarea lor, din valea Mureşului, se poate face de la Vulcez, Lăpuşnic sau Dobra. Mai potrivit însă este pe la Vulcez.

Pe pîrăul Vulcezului în sus se deschide drumul spre ţara **Pădurenilor** şi munţii **Poiana Rusca.** Drumul urcă pe coama dealurilor şi nu poate fi parcurs decît pe jos, călare sau cu carul cu boi. Spre sud-vest, peste dealul **Dicului** şi al **Bruscanului** (810 m) ajungem în satele **Muncelu Mic** (208 loc.) şi **Runcu Mic** (67 loc.). Puţin încă şi sîntem la **Muncelu Mare** (171 loc.), 28 de km de Deva, aşezat la 843 m altitudine. De la înălţimea acestei aşezări ni se oferă privelişti minunate.

La Muncelu Mic şi Runcu Mic se află bogate zăcăminte de plumb şi zinc.

De aici spre vest, apucînd către satele **Muncelu Mare, Merişoru de Munte** (98 loc.) şi **Bătrîna** (354 loc.), sau ţinînd drumul de pînă aici, trecem prin satele **Poeniţa Tomii** (139 loc.), 830 m altitudine, **Feregi** (202 loc.), 847 m altitudine si **Poiana Răchiţele** (314 loc.), 1005 m altitudine, spre a ajunge la **Vadu Dobrii** (228 loc.), 1050 m altitudine. Aici ne aflăm în faţa **vîrfului Rusca** (1359 m altitudine), situat la hotarul regiunii Hunedoara cu Banatul.

Vîrful Rusca oferă privelişti frumoase: la nord spre munţii Zărandului, la vest spre Padeşul şi cîmpia bănăţeană, iar la sud spre Muntele Mic şi Ţarcu. Din vîrful Rusca, se poate trece în ţinutul Severinului, pentru a urca vîrful Padeşului (1380 m. alt.), cel mai înalt vîrf al masivului Poiana Rusca, sau spre a vedea sălbatica vale a Loznei.

Pe aceste culmi și plaiuri trăiesc „Pădurenii", cea mai specifică și arhaică populație a regiunii. Ei se întind pe tot cursul Cernei și pînă aproape de Hațeg, dar cei mai izolați și mai interesanți sînt cei în- tîlniți pe itinerarul amintit acum. Bărbați falnici și femei frumoase, purtînd un port necunoscut în alte părți, te intîmpină pe aceste înălțimi. Aici se aude muzica cimpoiului și se văd jocurile de pădureni. Tu- riștii sînt îndemnați să cerceteze aceste frumuseți ale naturii, iar oamenii de știință să studieze toate aspec- tele vieții din acest ținut. (Privitor la pădureni ve- și capitolul Hunedoara).

De pe drumul Vulcez—Vadu Dobrii, putem coborî spre va- lea Cernei și a *Mureșului*. Astfel din **Runcu Mic** coborîm pe pîrăul Peștișului (Valea Seacă, „Valea Roatii"), prin comu- Josani la Peștișu Mare sau pe la sud, prin Răcăștia, la Hu- nedoara. La fel la Poenița Temii, prin Cerbăl, Ulm, pîrîu Zlaști, sau pe șoseaua comunală Ulm, Boș, la Hunedoara.

Din Poiana Răchițele, se poate trece prin satele Runc Mare, Sohodol, Lelese, Plopi, Govășdia, la Hunedoara, ia din Vadu Dobrii, prin Bunila, Poenița Voinii, Ghelar, iar la Govășdia-Hunedoara.

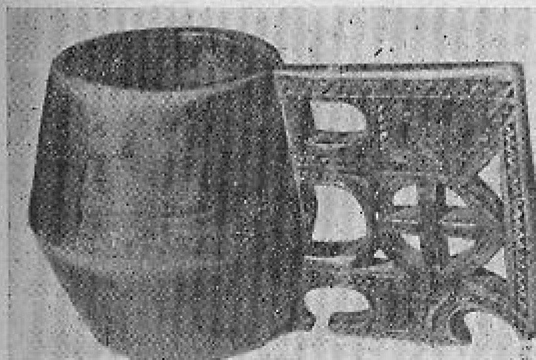
Spre nord-vest, spre valea Mureșului, putem co- borî de la Muncelu Mare, prin Boia Birzii, Răd- lești la Lăpușnic, iar prin Roșcani la Dobra.

4. POARTA DE LA BRANIȘCA ȘI LEȘNICU

Vulcez-Leșnic. Excursie de 1 zi. Distanța de la Deva: Vulcez 12 km; Leșnic, 17 km. Gara, Vețel.

De-abia trecuți de Filimon Sîrbu, chiar la capătul satului Vulcez (Vulcezul e inclus la Filimon Sîrbu) deodată ne apare Mureșul lîngă șosea. Mureșul

strîns de dealurile care aproape se împreună, trece ca printr-o adevărată poartă, care îți oferă una din priveliștile cele mai încîntătoare. Trecerea pe aici e ca o splendidă alee. Șoseaua națională, pe o porțiune destul de lungă, e mărginită spre stînga, de dealurile împădurite ce se înalță chiar în mar- ginea șoselei, iar în dreapta avem frumoasa apă a

Căuc lucrat de pădureni

Mureșului, cu rînduri de arini și dealurile ce se înalță ceva mai departe, în dreapta lui. Dincolo de Mureș, apare comuna Brănișca.

Ieșiți din acest defileu și trecînd peste un cîmp mai larg, ajungem la **Leșnic** (565 loc.), situat la sud de șoseaua principală, vîrît, în parte, pe marginea unui pîrău, între dealuri.

Țăranii muncitori de aici s-au unit într-o gospo- dărie agricolă colectivă îmbelșugată.

In hotarul acestei localități, în terenul arabil dea- supra țărmului Mureșului, se află o însemnată așe-

zare din orînduirea comunei primitive, din care a ieşit la suprafaţă un important material arheologic: ceramică, instrumente din silex, arme şi altele.

Tot în hotarul acestei localităţi s-a descoperit un tezaur monetar compus din monede romane de argint.

Biserica veche din localitate e un monument interesant. Sub tencuiala actuală a construcţiei se observă urme de pictură veche.

Inainte de construirea liniei ferate, Leşnicul era o staţie a vechilor „poştalioane".

5. PE RIUL DOBRII

Dobra—Mihăeşti—Roşcani—Panc—Bătrina. Excursie de 2 zile. Alimente şi găzduire la Dobra. **Distanţa** de la Deva: Dobra, 33 km; Mihăeşti, 38 km; Roşcani, 40 km; Panc, 43 km; Bătrina, 51 km. **Gara**, pentru toate, Dobra.

Spre Dobra. Pînă la podul de la Brănişca, şoseaua naţională şi linia ferată merg aproape paralel, în partea stîngă a Mureşului. Aici linia ferată traversează Mureşul, continuîndu-se în dreapta lui, spre Zam-Arad. Şoseaua naţională rămîne în stînga rîului.

Ieşind din Leşnic, o stîncă mare face ca şoseaua să ocolească la locul numit „Piatra Bretii". Piatra din acest loc a fost exploatată ca material de construcţie la şosele şi alte construcţii. Trecem apoi prin satele **Săcămaş** (334 loc.), **Brîznic** (514 loc.) şi **Lăpuşnic** (623 loc.).

Pentru vechimea şi interesul pe care îl prezintă sub raportul artei construcţiei, biserica de lemn din Lăpuşnic a fost declarată monument istoric.

De la Lăpuşnic spre sud, pe valea Lăpuşnicului,

trecînd prin **Făgeţel** (146 loc.), ajungem la **Strigoanea** (235 loc.) şi **Răduleşti** (278 loc.).

Din valea Mureşului, la Răduleşti putem ajunge pe un drum ce se desprinde din şoseaua principală direct spre Răduleşti înainte de a ajunge la Lăpuşnic.

In anul 1944, a fost descoperit la sud-est de satul Răduleşti, în imediata apropiere a localităţii, la locul numit „valea Dosului", la dreapta pîrăului cu acelaşi nume, un tezaur de monede dacice din argint, compus din peste 300 de piese.

De la Răduleşti spre est, la cîţiva km depărtare, se află localităţile **Stănceşti** (274 loc.) şi **Ohaba** (inclusă la Stănceşti), sate de pădureni.

Din aceste localităţi drumeţul turist poate continua itinerarul spre masivul Poiana Rusca, urcînd la Muncelul Mare şi de aici, mai departe, în inima ţării pădurenilor.

Dobra. Revenind în valea Mureşului şi continuînd drumul spre est în curînd ajungem la localitatea Dobra, situată pe cursul rîului cu acelaşi nume, la altitudinea de 189 m, pe linia ferată Ilia-Lugoj.

Distanţa de la Deva, 33 km; de la Arad, 136 km; de la Lugoj, 74 km. Are 1600 locuitori.

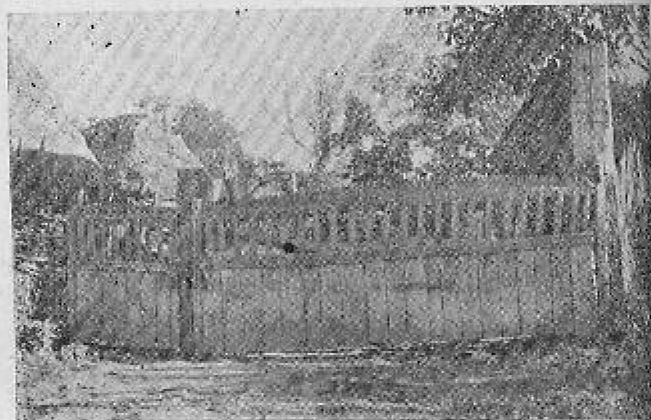
Dobra este o veche aşezare cu urme străvechi, din comuna primitivă şi romane, cu resturile unei cetăţi medievale care a servit în timpul războaielor cu turcii pentru apărarea graniţei vechiului Ardeal. In evul mediu, aşezarea s-a bucurat de o importanţă deosebită, avînd ea şi un oarecare rost militar ca ultim tîrguşor, din această parte a văii Mureşului, dintre Ardeal şi Banat.

Aici şi-a avut sediul una din unităţile de cavalerie grănicerească ce ţinea de regimentul 2 grăniceri din Săcuime.

La anul 1721 ţăranii din Dobra şi împrejurimi se răscoală şi izgonesc trupele imperiale austriace apărătoare ale intereselor nobilimii. Faptul este cunoscut în istoria luptei de emancipare a ţărănimii iobage sub denumirea de „Răscoala de la Dobra".

Azi localitatea Dobra este un însemnat tîrguşor, cu o suprafaţă economică şi culturală.

E o regiune pomicolă, cunoscută pentru fabricarea ţuicii, magiunului etc. Localitatea este vestită şi pentru tîrgurile de vite. Un important număr al locuitorilor se ocupă cu meşteşugurile.

Ţara pădurenilor — poartă ţărănească

Piatra de calcar extrasă din carierele de la Roşcani este adusă printr-o linie ferată îngustă, la cuptorul circular de la Dobra, pentru fabricarea varului.

De la Dobra la Bătrîna. Din marginea comunei Dobra, zisă „In Băi", ni se deschide o frumoasă vedere în munţii Poiana Rusca. Un drum de căruţe ne duce, alături cu apa pîrâului Dobrii, spre **Mihăeşti** (480 loc.), **Roşcani** (760 loc.), de aici spre sud la **Bătrîna** (354 loc.), iar spre vest la **Panc** (328 loc.), unde la locul „Valea Mare" avem o peşteră umplută cu apă, apoi la **Panc Selişte** (212 loc.).

Turistul poate continua itinerarul pînă la Vadu Dobrii, de unde izvorăşte rîul pe care ne-am urcat, străbătînd iarăşi ţara pădurenilor.

Valea parcursă e frumoasă, potrivită pentru excursii uşoare şi foarte plăcute. La locul numit „La Zbeg", unde se poate merge şi cu tren industrial, se fac multe excursii de la Dobra şi Ilia. Pe valea rîului, se află zăcămintele de fier şi de piatră de var. Roca calcaroasă a dat naştere la peşteri. O asemenea peşteră a fost descoperită cu cîţiva ani în urmă la locul numit „Coasta firezului", la vreo 600 m depărtare de actuala comună Roşcani, pe marginea dreaptă a rîului Dobrii şi a şoselei Roşcani-Muncel. Vizitarea peşterii, cu stalagmite şi stalactite, este destul de anevoioasă din cauza neregularităţii ei şi a diferitelor coridoare, pe unele locuri foarte strîmte.

Pe rîul Dobrii, se pot pescui păstrăvi şi raci. Pădurile sînt bogate în vînat

La Roşcani, înainte cu vreo 60 ani, funcţiona o fabrică de hîrtie. Acum satul e vestit pentru vasele şi

linguriile din lemn, precum și pentru exploatările de lemn și var.

O linie industrială forestieră duce de la Dobra—Roșcani spre Vadu Dobrii.

La Mihăești, s-a ridicat în ultimii ani un bine utilat cămin cultural, care desfășoară o susținută activitate culturală în rîndul maselor sătești

Biserica din Roșcani este unul dintre cele mai vechi monumente feudale din regiunea Hunedoara.

Amănuntele arhitectonice — contraforturile, ușa de intrare a bisericii și fereastra de jos de la turn în arc frînt, ca și alte elemente — arată că biserica a fost zidită în epoca gotică, veacul al XIV-lea sau începutul celui de al XV-lea.

Alte elemente, între care și o inscripție din altar cioplită în piatră, indică refacerea bisericii în anul 1766. Textul inscripției arată pe Ladislau Caba ca al doilea ctitor al bisericii. Intr-o pictură murală din navă este reprezentată familia ctitorului, purtînd costume caracteristice în Ardealul secolului al XVIII-lea.

Bătrîna, situată la 800 m altitudine, înconjurată de păduri, e expresia tipică a așezării de munte. Depărtarea și lipsa unei comunicații bune în trecut ca și alți factori au făcut ca locuitorii să-și păstreze originalitatea.

La circa 1/2 km de sat se află 3 peșteri mici.

De la Dobra spre nord, prin mica localitate Stretea (89 loc.), trecînd Mureșul cu podul plutitor, putem ajunge la Gurasada.

6. VALEA LAPUGIULUI ȘI GRANIȚA BANATULUI

Dobra—Abucea—Grind—Lăsău—Tisa—Teiu—Lăpugiu de Jos—Lăpugiu de Sus—Ohaba—Fintoag—Cosești—Holdea. Excursi

Bătrîna — port de pădureancă

de 1 şi jumătate zi. Alimente şi găzduire la Dobra. **Distanţa** de la Deva: Abucea, 37 km; Grind, 39 km; Lăsău, 41 km; Tisa, 43 km; Teiu, 42 km; Lăpugiu de Jos, 43 km; Lăpugiu de Sus, 48 km; Ohaba, 46 km; Fintoag, 48 km; Coseşti, 47,50 km; Holdea, 51 km; **Gara** ultimă: pentru Abucea şi Fintoag, gara Dobra; pentru Grind, Lăsău, Teiu, Lăpugiu de Jos, Lăpugiu de Sus şi Ohaba, gara Lăsău; pentru Tisa, gara Burjuc; pentru Baştea, Coseşti şi Holdea, gara Holdea.

Ieşind din Dobra spre vest, cu trenul sau pe şosea, avem o vedere frumoasă asupra văii Mureşului şi a comunelor de pe ţărmul drept al rîului. Ajungem la mica aşezare **Abucea** (106 loc.) pentru a da după dealul „Nevoieşului" în valea Lăpugiului. Şoseaua şi linia ferată de aici înainte iau tot mai mult direcţia sud-vest.

Pe valea Lăpugiului şi pîrăul Coseştilor, prin pasul şi serpentina Coşeviţa (320 m altitudine), trecem în Banat. La fel, cu trenul Ilia-Lugoj, prin satul şi tunelul **Holdea** părăsim Ardealul. Pe această vale avem localităţile: **Grind** (108 loc.), **Lăsău** (397 loc.), Tisa (545 loc.), **Teiu** (432 loc.), **Lăpugiu de Jos** (311 loc.), **Lăpugiu de Sus** (773 loc.), **Ohaba** (305 loc.), **Baştea** (187 loc.), **Fintoag** (593 loc.), **Coseşti** (191 loc.), **Holdea** (172 loc.).

E un ţinut bogat în fructe, mai ales în prune, din care în special la Fintoag, se fabrică multă ţuică.

Teiu, geograficeşte, este localitatea cea mai bine aşezată dintre cele amintite.

Importanţa economică a acestui sat, cîndva înfloritoare, a scăzut mult sub orînduirile trecute. Vorba curentă în sat „Teiu a fost de veste şi a rămas de poveste" indică această tristă realitate din trecutul aşezării.

In hotarul satului la locul numit „Coasta Bisericii", se constată urmele unor întărituri străvechi de pămînt. Tot în această localitate se mai află urmele unui castel medieval.

Aici, la locul numit „Birtul Lăsăului", a fost pe vremuri un mare han şi staţie de poştalioane.

La Holdea, au fost constatate zăcăminte de cărbune.

Venind de la Dobra spre vest, înainte de a ajunge la Grind, şoseaua se bifurcă; o ramură duce spre Lugoj iar alta, urmînd valea *Mureşului*, prin comuna Tisa — ultima aşezare a regiunii în stînga văii Mureşului — conduce spre Lipova-Arad.

Tradiţia populară, necontrolată istoriceşte, arată că lîngă această bifurcare de şosele, pe locul numit „Sădişor", a existat cîndva, un sat cu acest nume, ai cărui locuitori, se spune că, se ocupau cu „pirateria" pe Mureş. Ca pedeapsă pentru faptele lor, satul a fost ars şi desfiinţat.

La **Lăpugiu de Jos**, s-au aflat opt bare antice de aur. Comuna păstrează una din cele mai vechi biserici de lemn din regiune, construită din bîrne groase, acoperită cu şindrilă, cu o turlă zveltă şi foarte estetică, ce se termină printr-un vîrf conic mult prelungit. Interiorul e pictat. Biserica este unul dintre monumentele noastre din lemn de rară valoare.

Lăpugiu de Sus, localitate mare de veritabili pădureni, cu grai arhaic, este important şi ca punct fosilifer ocrotit de lege, iar la locul numit „Coasta peşterii" e o peşteră lungă de cca 30 m.

Lăpugiu de Jos — biserică de lemn

In hotarul satului Tisa, se păstrează urme ale existenței omului din comuna primitivă și cea sclavagistă. S-au aflat, între altele, mai multe tezaure de monede romane și preromane. Astfel: 50 tetradrahme din Thasos, 19 drahme din Apollonia, 37 drahme din Dyrrhachium, 837 denari republicani romani și 11 imperiali.

Locuitorii satelor Teiu, Lăsău și, în special, cei din Tisa, au fost în trecut vestiți plutași pe Mureș,

ajungînd cu plutele de brad, pe Tisa și Dunăre, pînă la Belgrad.

Pînă în ziua de azi, locuitorii din satul Tisa au rămas mari meșteri în construirea plutelor, bărcilor și podurilor plutitoare. Aici, pe Mureș, mai putem vedea încă interesante mori plutitoare.

La Tisa și Zam se închide mult valea Mureșului, lărgită după strîmtoarea de la Brănișca. Munții Metalici și cei ai Poianei Rusca se apropie mult, formînd un defileu frumos la marginea de vest a regiunii.

Ținutul întreg era extrem de păduros și pe vremuri. A fost un colț al vestiților haiduci din veacurile trecute, căci trecătorile de la granița Banatului și a Ungariei și transporturile pe Mureș, ofereau pradă bogată, celor care îngroziți de iobăgie, luau calea codrului spre haiducie. Faima lor se păstrează încă în legendele locale.

B. Versantul drept al văii Mureșului, de la Zam la Deva

7. ZAM ȘI VAILE ZAMULUI

Excursia din stînga Mureșului, Deva—Dobra—Zam, poate fi completată, la întoarcere, cu una tot atît de interesantă de la Zam spre Deva pe cealaltă parte a Mureșului.

Zam (valea Almașului) — Cerbia — Pogănești — Almășel Micănești — Almaș Seliște — Brășeu (valea Tămășeștilor) — Tămășești — (valea Brădățelului) — Brădățel — Glodghilești — Petrești — Godinești.

Excursie de 2 zile. Alimente și hotel la Zam. **Distanța** de la Deva: Zam, 48 km; Cerbia, 52 km; Pogănești, 55 km; Almășel, 62 km; Micănești, 57 km; Almaș-Seliște, 60 km; Brășeu, **56**

km; Tămășești, 51 km; Brădățel, 56 km; Glodghilești, 51 km; Petrești, 58 km; Godinești, 56 km. Gara: pentru toate, gara Zam.

Zam (900 loc.). Loc de odihnă și restaurant modest în comună. Altitudinea, 165 m.

La intrare în satul Tisa, trecînd Mureșul pe un pod plutitor la Burjuc, sau mai bine mergînd de la Tisa la Sălciva, unde trecem Mureșul la fel pe un pod plutitor, la nord, dincolo de linia ferată, se află micul, dar vechiul tîrgușor Zam, așezat în valea Tămășești. Avea mare importanță în timpul principatului Ardealului, căci pe aici trecea granița dintre Ungaria și Ardeal. In trecut, a fost cel mai mare centru de navigație cu plutele pe Mureș.

Aici se afla una din reședințele baronilor Nopcea, din familia cărora făcea parte vestitul „Fața Neagră" (Nopcsa Laszlo), baronul cu calitate dublă — ziua prefect al comitatului Hunedoara, iar noaptea bandit de drumul mare — individ care a servit de subiect unui strălucit roman al lui Jokai Moor.

Pescuit în apa Mureșului

In timpul revoluției de la 1848, castelul Nopcea a fost atacat de către revoluționarii lui Kossuth și întreaga gospodărie distrusă, fiindcă un membru al acestei familii era partizan al contra-revoluției.

Castelul din Zam, situat în mijlocul unui frumos parc, servește azi ca sediul unui spital, pentru populația din jur.

Din părțile Zamului a fost și țăranul Ioan Lucaciu, intitulat al doilea Horia, care pornește la anul 1784 cu o ceată de țărani răsculați și aprind conacele pe Mureș pînă la Săvîrșin.

Ocupația de predilecție a locuitorilor din ținutul Zam este agricultura, tăierea și lucrarea lemnului și cultivarea pomilor.

La Zam, a funcționat cîndva o topitorie de cupru. Azi se află aici o carieră de piatră (bazalt) cu stație de concasare și ciuruire, prin care se extrage piatră concasată de construcții-drumuri și criblură pentru asfalturi.

Hotarul Zamului este cunoscut de naturaliști ca unul dintre locurile cele mai joase din regiunea Hunedoara unde crește **floarea de colț** numită și **simiric** sau **albumeală** (Leontopodium alpinum).

Văile din nordul Zamului. De la Zam spre nord, turistul va putea străbate munți ce nu trec de 600—900 m, alături de trei vîlcele, pe drumuri comunale destul de grele.

Prima e valea Almașului pe care găsim localitățile **Cerbia** (235 loc.), **Pogănești** (185 loc.), (ceva mai la stînga rămîne **Almășel**), apoi **Micănești** (274

loc.), **Almaş Selişte** (424 loc.), cu o biserică interesantă din lemn şi **Brăşeu** (105 loc.). In dealurile de aici sînt zăcăminte de cupru. Se află în acest ţinut şi pirită, telururi şi fier. De la Micăneşti şi Brăşeu, drumuri naturale şi poteci duc, peste vîrful Păroasei (755 m), care formează cumpăna apelor între Mureş şi Criş, la Căzăneşti şi băile Vaţa, de unde avem şosea şi cale ferată spre Brad şi Arad.

Valea Almaşului este foarte atrăgătoare pentru excursionişti şi merită a fi cercetată. Distanţa Zam-Vaţa de Jos se face în 10 ore pe jos. Geologii asemenea pot face excursii interesante în această regiune.

A doua e valea Tămăşeştilor, foarte mică, prin care un drum slab ne duce în localitatea **Tămăşeşti** (206 loc.), odinioară cu mine de aramă; apoi, peste un mic deal, în **Godineşti** (484 loc.), unde avem zăcăminte de mangan.

A treia e valea Brădăţelului, cu orientare est-vest prin care, pe un drum vicinal, ajungem în satele **Brădăţel** (341 loc.), **Glodghileşti** (535 loc.), **Petreşti** (154 loc.) şi Godineşti.

Intreaga regiune a acestor văi este plăcută excursioniştilor. Altfel satele au fost nevoiaşe din cauza ţinutului sărac şi a nepăsării autorităţilor din trecut.

Peşterile de la Godineşti. Dealurile ce se înalţă în dreapta Mureşului spre vest şi nord de Zam sînt alcătuite din calcar. In ele se află mai multe peşteri şi stînci pitoreşti, cum sînt de obicei în dealurile calcaroase. In partea stîngă a pîrăului ce curge în direcţia N-S, la marginea de sud a satului Godineşti, avem două peşteri. In „Peştera de jos", cu o

cădere de apă şi cu stalagmite, nu s-au aflat urme ale omului locuitor al peşterilor. Probabil că aceasta, în trecut, a fost plină cu apă.

Ceva mai sus avem peştera a doua, „Peştera de sus". Are două intrări, din una din ele iese, cu mare putere, un pîrău, zgomotul căruia îl auzim de la mare distanţă.

In peştera aceasta, s-au aflat urme sigure (instrumente din piatră, fragmente de vase etc.) că a fost locuită de om.

Din Zam, pe lîngă Mureş în sus, trecem pe şoseaua raională prin **Burjuc** (273 loc.), **Tărtăraşti** (467 loc.), **Cîmpuri Surduc** (505 loc.) pentru a ne opri la Gurasada şi pentru a apuca pe valea cu acelaşi nume. Pe aceeaşi şosea, pînă la Ilia, mai întîlnim localitatea **Gothatea** (427 loc.).

In hotarul localităţii Burjuc, pe dealul „Cetăteaua", se află o aşezare străveche. S-a aflat aici material ceramic şi monede, drahme din Dyrrhachium.

8. GURASADA ŞI PEŞTERILE DE LA BOIU

Gurasada — Cărmăzăneşti — Dănuleşti — Vica — Boiu de Jos — Boiu de Sus. Excursie de o zi. **Distanţa** de la Deva: Gurasada, 33,50 km; Cărmăzăneşti, 40,50 km; Dănuleşti, 45 km; Vica, 37 km; Boiu de Jos, 38 km; Boiu de Sus, 40 km. **Gara**: pentru toate, Gurasada.

Gurasada (621 loc.). **Distanţa** de la Deva, 33,50 km. Gara în loc. Comuna este amintită prima dată, în documente, în anul 1292 sub numele „Zad".

Biserica din Gurasada, important monument istoric, se află la marginea comunei. E clădită din piatră şi e mai veche de prima jumătate a secolului al XIV-lea.

Gurasada — biserica monument-istoric

Ea a fost transformată, în cursul timpului, de mai multe ori. In starea ei actuală, deosebim trei perioade de construcție: a) partea centrală (nava și absida), b) tinda, clopotnița și încăperea de sud, c) adaosul de clădire de la latura de nord. Clopotnița, cu zidurii mai groase, așezată spre nord, se termină în partea superioară, ca și turla de la mijloc, cu cîte un vîrf țuguiat.

Nava și absida sînt alcătuite din încăperi rectan-

gulare, la capete cu cîte o absidă. Interiorul e boltit cu o boltă berceau și semicupole.

Nava e despărțită de altar printr-un zid cu trei uși, cu arcuri semicercuale.

Interiorul e pictat de sus și pînă jos.

La Gurasada se găsește o plantație de bambuși. Aceasta și cea de la Simeria-Biscaria sînt singurele din țară.

Fentonita scoasă din cariera de la Gurasada este utilizată la fabricarea de tras-geluri, folosite la forările petrolifere.

Peșterile de la Boiuri. De la Gurasada spre nord, se deschide valea Gurasadei, prin satele **Cărmăzănești** (398 loc.), **Dănulești** (237 loc.) iar o altă vale, ce dă în prima, ne duce la **Vica** (151 loc.), **Boiu de Jos** (139 loc.) și **Boiu de Sus** (329 loc.). Farmecul peisajelor, importanța geologică și arheologică a acestor văi cu dealurile înconjurătoare, le fac deosebit de interesante atît pentru turiști cît și pentru istorici și geologi.

La Boiu de Sus, la locul „Dobrila", s-au aflat materiale caracteristice orînduirii comunei primitive.

Dincolo de Boiu de Sus, acolo unde pîrâul iese de sub pămînt, avem o mică peșteră. De aici spre nord în depresiunea dintre dealurile calcaroase Galbina și vîrful Lucia, aflăm mai multe gropi în formă de pîlnii uriașe. In una din ele dispare în pămînt un pîrău.

La sud de primul loc de dispariție a pîrâului amintit avem o uriașă peșteră, lungă de 100 metri. Indată după intrare ea se desface în două, pentru a se împreuna apoi din nou.

9. ILIA ȘI VALEA SIRBILOR

Ilia — Sîrbi — Valea Lungă — Vorța — Visca. Excursie de 1/2 zi. **Distanța** de la Deva: Ilia, 25,50 km; Sîrbi, 30,50 km; Valea Lungă, 33 km; Vorța, 37 km; Visca, 43 km. **Gara**: Ilia pentru toate.

Ilia (1464 loc.). **Altitudinea** 185 m. **Distanța** de la Deva 25,50 km; de la Arad, 83 km. **Stație** pe linia Teiuș-Arad și pe linia Ilia — Lugoj — Timișoara.

Ilia e un tîrgușor mic, sediu de raion.

Ilia a fost un vechi castru militar medieval, al cărui rost era ca, împreună cu cel de la Dobra, să apere valea Mureșului împotriva turcilor. In secolul al XVII-lea, s-au dat dispoziții ca să fie întărit împotriva turcilor. Cu toate că această fortificație era mică, a făcut servicii însemnate în cursul timpului. Azi e complet ruinată.

In castelul medieval de la Ilia, zidit de Ștefan Bathori, ajuns rege al Poloniei, s-a născut la 1580 principele Ardealului Gavril Bethlen.

La podul de la Ilia, pe țărmul drept al meandrei formată de Mureș, sînt rezerve importante de balast care se exploatează în stil mare și se utilizează la betoane și betoane armate.

Azi există la Ilia o înfloritoare gospodărie agricolă colectivă.

Valea Sîrbilor. La ieșirea din Ilia, spre nord, la stînga, se deschide valea Sîrbilor, sau a Vorții, alături de care un drum comunal duce, prin **Sîrbi** (795 loc.), **Valea Lungă** (300 loc.), **Vorța** (422 loc) la **Visca** (828 loc.).

De aici, pe lingă vîrful Cărpinișului (710 m) coborîm la

Excursie pe Mureș

Brad, iar peste vîrful Căraciu (799 m) la Țebea sau Baia de Criș. De la Ilia la Visca, o linie ferată industrială ușurează vizitarea regiunii.

Ceva mai înainte, prin Sîrbi, tot spre nord, duce o altă șosea prin Dumești, Bărăști, la Luncșoara, pentru a coborî, spre est, la Luncoiu de Jos, în șoseaua Deva-Brad.

10. BRANIŞCA ŞI IMPREJURIMILE

Ilia — Bretea Mureşană — Boz — Căbeşti — Furcşoara — Bărăşti — Tirnăviţa — Tirnava — Brănişca. Excursie de o zi. **Distanţa** de la Deva: Bretea Mureşană, 24,50 km; Boz, 22,50 km; Căbeşti, 29 km; Furcşoara, 30 km; Bărăşti, 32 km; Tirnăviţa, 21,50 km; Tirnava, 24,50 km; Brănişca, 15,50 km. Gara: pentru Bretea, gara Bretea; pentru celelalte, Brănişca.

Valea Bozului şi a Tirnăviţei. Din Ilia pe şoseaua din dreapta Mureşului, spre est, trecem prin **Bretea Mureşană** (823 loc).

In hotarul localităţii Bretea, pe „Măgura", înălţime cu vederi la mare depărtare pe valea Mureşului în sus şi în jos, se află importante urme ale societăţii comunei primitive caracteristice epocii bronzului şi vîrstei a doua a fierului (Latèn-ului dacic).

Cariera de piatră de andezit care a funcţionat aici, diminuînd mereu dealul Măgurii, a adus după sine distrugerea în parte a acestui important punct arheologic.

Gospodăria agricolă colectivă din această localitate este în plin progres.

De aici cu ceva mai înainte de a ajunge la Brănişca se deschide la nord valea Bozului, cu satele **Boz** (659 loc.), **Căbeşti** (196 loc.), **Furcşoara** (392 loc.), **Bărăşti** (324 loc.), precum şi valea Tirnăviţei, cu satele **Tirnăviţa** (457 loc. inclusă şi populaţia satului Bejan-Tirnăviţa) şi **Tirnava** (478 loc.).

Comuna Boz e vestită pentru carierele de marmoră de pe dealul Cornetu. Carieră de piatră se află şi la Bărăşti.

In hotarul satului Tirnăviţa s-au aflat unelte aparţinătoare societăţii primitive. Biserica veche de lemn, construită în veacul al XVII-lea, este declarată monument al culturii materiale.

Urme ale societăţii comunei primitive s-au descoperit întîmplător şi în hotarul localităţilor Căbeşti, Furcşoara şi Bărăşti.

In hotarul Căbeştilor, pe dealul „Coasta Varului", la „Apa rece", pe un mic platou uşor înclinat, a fost dezgropat un apeduct roman, format din ţevi de lut ars, avînd o lungime de aproape o sută de metri. Această instalaţie conducea apa de la un izvor la o carieră de piatră de calcar. A fost făcută, deci, cu scopul să deservească necesităţile pietrarilor de la carieră. Deasupra acestui platou, în coasta dealului calcaros, se află o mică peşteră.

Nu departe de Căbeşti, în hotarul satului Bărăşti, pe dealul Cornetu, la vîrful „Ţucla" se află urmele evidente ale unei staţiuni din orînduirea comunei primitive. Dealul Cornetu, cu o poziţie centrală între satele Căbeşti, Furcşoara şi Bărăşti, este un punct bun de observaţie la mari distanţe.

BRANIŞCA (883 loc. inclusă şi populaţia Bicăului). Altitudinea, 183 m. **Distanţa** de la Deva, 17,50 km. **Gara** în loc.

Fortăreaţa medievală de la Brănişca construită, probabil, în veacul al XIV-lea a fost transformată mai tîrziu în castel pentru locuit. Se mai pot vedea unele urme ale fortăreţei anterioare castelului.

Din trecutul acestui castel cunoaştem că la anul 1550 era în proprietatea lui Martinuzzi. In acest timp, cu prilejul luptelor pentru stăpînirea Ardealului, dintre Ferdinand şi Isabela, castelul este dărîmat de către partizanii acesteia din urmă, prin comandantul Petrovici. A fost din nou reclădit.

La sfîrşitul sec. al XVI-lea castelul de la Brănişca, cu domeniile ce-i aparţineau, intră în posesia familiei Iozsika, care îl stăpîneşte pînă aproape de zilele noastre. In timpul răscoalei lui Horia la 1784, castelul, fiind sediul unor mari proprietari de pămînt — familia Iozsika — cu un mare număr de sate de iobagi, a fost atacat şi distrus în parte de către ţăranii răsculaţi.

In frumosul parc al castelului, ce se întinde de-a lungul apei Mureşului, se află cîteva monumente epigrafice şi sculpturale romane aduse aici de la Sarmizegetusa şi învecinata Micia.

Intrat în proprietatea statului, castelul şi parcul din jurul lui este folosit ca loc de odihnă, pentru oamenii muncii.

De la Brănişca şoseaua din dreapta Mureşului duce spre est, mereu paralel cu Mureşul, pînă la micul sat **Bejan** (435 loc.), de unde se deschide şoseaua Deva-Brad.

V. Zărandul
sau „ţara moţilor crişeni"

1. Generalităţi. — 2. Văile Căinelului sau poarta munţilor Metalici. — 3. Cheile şi peşterile de la Crăciuneşti. — 4. Băiţa. — 5. Pe valea Luncoiului. — 6. Brad. — 7. Pe Criş în sus: Gurabarza şi Crişcior. — 8. Curechiu şi Mihăileni. — 9. Prin Blăjeni spre izvoarele Crişului. — 10. Pe valea Stănijei şi a „După pietrii". — 11. Defileul Buceşului şi muntele Vulcan. — 12. Locuri istorice: Mesteacăn, Ţebea, Crişan. — 13. Prin valea Bulzeştilor. — 14. Baia de Criş şi Valea Rişculiţei. — 15. Băile Vaţa de Jos şi împrejurimile. — 16. Valea Obîrşiei şi Tîrnava de Criş. — 17. — Muntele Găina şi „tîrgul de fete".

1. GENERALITĂŢI

Zărandul sau „ţara moţilor crişeni", cum se mai numeşte, cuprinde o parte a munţilor Apuseni, acei munţi falnici şi bogaţi, care apar în mijlocul naturii ca o cetate izolată a cărei margine apuseană este tăiată de văile sublime ale Crişurilor, iar cea răsăriteană apare ca o regiune aspră, stîncoasă, cu văi înguste, prăpăstioase şi cu povîrnişuri împădurite.

Zărandul, situat în colţul sud-vestic al acestor munţi, cuprinde în mijloc depresiunea formată de valea superioară a Crişului Alb, limitată spre nord-vest de munţii Codrului, spre nord-est de masivul Bihariei cu înălţimea Găina, spre est de culmile Vulcanul iar spre sud şi sud-vest de lanţul munţilor Zărandului, ce coboară spre valea Mureşului.

Fete cu tulnice

In bazinul Crişului Alb aflăm o deasă populaţie concentrată în cîteva aşezări miniere: **Brad, Gurabarza, Baia de Criş, Ţebea,** apoi, pe versantul dinspre valea Mureşului al munţilor Zărandului, **Băiţa, Certej, Săcărîmbu.**

Şesurile reduse, ca şi coastele mai domoale ale dealurilor, sînt cultivate de „moţii" aşezaţi în satele răsfirate pe înălţimi pînă la 1.300 m. Ocupaţia lor de întotdeauna a fost agricultura şi creşterea vitelor, lucrul la pădure şi practicarea unor meşteşuguri ţărăneşti, exploatarea primitivă a aurului din nisipul apelor, sau cu ajutorul şteampului rudimentar ţărănesc; muncă grea, puţin rentabilă pentru procurarea unui minimum de existenţă.

Astfel, locuitorii acestor munţi, căliţi în lipsuri

şi asprime, au acumulat, în cursul trecutelor veacuri de viitregie şi exploatare nemiloasă, potenţial de energie manifestată nu odată cu hotărîre, şi pînă la capăt, împotriva impilatorilor. Zărandul, întreaga ţară a moţilor, a fost cuibul celor mai de seamă răscoale şi revoluţii ale ţăranilor ardeleni înfrăţiţi în suferinţă şi luptă cu celelalte popoare conlocuitoare.

Aici stau mărturie vie atîtea locuri istorice: **Ţebea,** cu falnicul gorun al lui Horia şi mormîntul lui Avram Iancu; **Mesteacăn,** cu pămîntul pe care Crişan cu ai săi au jurat să lupte pînă la capăt; **Baia de Criş,** fosta capitală a Zărandului; **Curechi,** locul de unde a pornit răscoala ţăranilor de la 1784-85, de sub conducerea lui Horia etc.

Munţii Apuseni sînt „ţara aurului", căci nici unde bogăţia de aur a ţării — dar şi sărăcia — nu a fost mai mare ca în aceşti munţi. Cu încetul, pe măsura creşterii exploatărilor prin capitaliştii nesăţioşi, „moţul" primeşte o nouă fizionomie: aceea de ţăran şi muncitor minier. Dar nici această nouă haină nu-i aduce o uşurare în existenţa sa.

Tragedia vremurilor trecute, ironia orînduirilor exploatării feudale, apoi capitaliste, a silit pe fiii acestor munţi ai aurului să-şi cînte necazul şi sărăcia în cunoscuta doină: „Munţii noştri aur poartă, noi cerşim din poartă-n poartă, plini cu cercuri şi răşină, în ţară după făină".

„Două lucruri sînt preţioase în Munţii Apuseni — spune scriitorul Geo Bogza — şi le-au făcut faima: oamenii şi aurul. Sînt în ţara noastră munţi înalţi şi de o vestită frumuseţe, dar în adîncul lor nu se găsesc filoane de aur, şi nici pe culmi aşezări perma-

mente de oameni, sub toate consecințele stîncii și ale anotimpurilor vrăjmașe. Numai în Munții Apuseni oamenii sînt legați pe viață și pe moarte de tăria stîncii; sate crescute pe un granit căptușit cu aur.

Aur și oameni. Prezența lor a făcut ca munți mai mici, mai puțin falnici sau prăpăstioși, să întreacă în glorie și în dezlănțuiri de evenimente toate celelalte masive din lanțul impunător al Carpaților".

Odinioară, a existat în munții Apuseni un „comitat" numit al Zărandului, care a aparținut, cînd Ungariei, cînd Ardealului. Cele mai vechi documente scrise despre organizarea administrativă a Zărandului, care au rămas asupra noastră, sînt din veacul al XII-lea. In secolul XIV-XV comitatul Zărandului avea o întindere foarte mare: cuprindea 435 de sate și 7 cetăți feudale, cîteva centre miniere și tîrguri ca Baia de Criș, Țebea, Băița.

La anul 1786 comitatul Zărandului este desființat, o parte din el alipindu-se la comitatul Hunedoara, alta la Arad.

Comitatul Zărandului s-a numit de către romîni și comitatul Crișului, după rîul principal care îl străbătea de-a lungul, rîul Crișul Alb.

2. VĂILE CĂINELULUI SAU POARTA MUNȚILOR METALICI

Deva — Bejan — Căinelu de Jos — Fornădia — Sălăștioara — Vălișoara — Buruene — Chișcădaga — Nevoeș — Fizeș — Crăciunești — Stoeneasa — Peștera — Barbura — Căinelu de Sus — Ormindea. Excursie de 1-2 zile. Distanța de la Deva: Bejan, 10 km; Căinelu de Jos, 11,50 km; Fornădia 13,50 km; Sălăștioara, 19 km; Vălișoara, 23 km; Buruene, 9,50 km; Chișcădaga, 12 km; Nevoeș, 14 km; Fizeș, 16,50 km, Crăciunești, 19,50 km; Stoeneasa, 18 km; Peștera, 24 km; Barbura, 19 km; Căinelu de Sus, 25,50 km; Ormindea, 27 km. Gara: pentru toate Deva.

De la Deva drumul către Zărand sau țara moților crișeni conduce **spre nord**. Din calea Horia, trecînd pe la **Jepi și izvorul Decebal** în șoseaua națională care traversează calea ferată și Mureșul, pe podul de fier zis „al Șoimușului" și străbătînd această comună, ne găsim în față cu dealul măgura Șoimușului (416 m), de pe care avem o frumoasă privire spre Deva și valea Mureșului. Ocolind acest deal, ni se deschide în față o frumoasă priveliște spre munții Metalici și ai Zărandului. Sînt cele două **văi ale Căinelului** (numite și ale Căianului), ce despart acești munți în două creste principale, la răsărit a Cetrașului, iar la apus a Drocei.

Regiunea Cetrașului e o revărsare mare de bazalturi, străpunse de roci mai noi, dacite, cu însemnate bogății metalice și exploatări aurifere. Văile Căinelului, formează, din valea de mijloc a Mureșului, singura intrare mare în acești munți, încît pe drept îi spune **poarta munților Metalici.**

Prima localitate întîlnită este **Bejan** (435 loc.), important nod de drumuri. Șoseaua dinspre nord duce pe **valea Căinelului de Jos** direct la Brad, cea dinspre nord-est la Băița, iar cea dinspre vest apucă pe Mureș în jos, spre Ilia-Zam-Arad. Continuînd spre nord, pe șoseaua ce duce pe valea Căinelului de Jos și prin satele **Căinelu de Jos** (258 loc.). **Fornădia** (484 loc.), cu o carieră de piatră, **Sălăștioara** (340 loc.), ajungem în comuna **Vălișoara** (1053 loc.), **Dealu Mare** (316 loc.), unde înălțimea cu același

nume formează cumpăna apelor între Mureș și Crișul Alb. Aici, a fost odinioară granița și vama principatului Ardealului cu Zărandul anexat Ungariei.

La Vălișoara avem cariere de piatră de construcție. Ea este vestită și pentru livezile cu pruni. Localitatea fiind cam la jumătatea drumului Deva-Brad, aici își aveau popasul principal cărăușii, în care scop hanuri, azi părăsite datorită automobilismului, stăteau la dispoziția călătorilor.

Spre culmea dealurilor ce ating aproape 500 metri, duce o frumoasă serpentină care, trecînd prin strîmtoarea de la **Dealu Mare** (Hăgău), ne îndreaptă spre Brad.

Valea Căinelului de Sus, mai largă la sud și tot mai strîmtă de la Fizeș în sus, foarte pitorească, este drumul cel mai agreabil și mai interesant, deși cu ceva mai lung și mai cu pante decît cel direct, spre Brad.

Din comuna Bejan, dacă urcăm șoseaua raională spre nord-est, pe valea Căinelului de Sus, prin comunele **Buruene** (372 loc.), **Chișcădaga** (456 loc.), ajungem la Băița.

In hotarul satului Nevoeș există indicii geologice care semnalează pe valea Blojeștilor prezența unor zăcăminte de cupru, încă necercetate suficient. Tot în hotarul acestei localități s-au descoperit diferite obiecte arheologice.

La apus de Fizeș și Crăciunești, în apropiere, sînt localitățile **Stoeneasa** (220 loc.) și **Peștera** (281 loc.), iar spre răsărit **Barbura** (263 loc.).

Subsolul în acest ținut avînd zăcăminte aurifere, populația s-a îndeletnicit în vremurile trecute și cu

extragerea primitivă a minereului cu ajutorul șteampurilor de lemn.

De la Băița, prin Căinelu de Sus, Ormindea, ajungem la Vălișoara, unde cele două drumuri se împreună, ducîndu-ne la Brad.

3. CHEILE ȘI PEȘTERILE DE LA CRACIUNEȘTI

Excursie de o zi. Punct de plecare Deva. Peșterile sînt destul de greu de vizitat.

La Crăciunești și în jurul Băiței, dealurile au forme de conuri calcaroase, care te răpesc prin frumusețea lor, ca și valea strîmtă, bogată în peșteri.

Munții Apuseni — casă din bătrîni

Vîrful **Măgura Crăciuneştilor** (429 m) are frumoase doline prezentînd numeroase fenomene carstice, vîrtoape, peşteri etc. **Dosul Vîrfului,** cu o platformă mare, oferă o vedere deschisă către valea Mureşului şi a Crişului. Aici se află peştera **Groapa lupului,** de 20 m lungime şi a **Balogului** de 81 m lungime şi 21 m lăţime la intrare, cu stalagmite, şi stalactite şi urme ale omului primitiv.

Peştera **Zidul cel de sus** (sau cel mare) de 76 m lungime, are intrarea zidită. Accesul este foarte anevoios. Peştera e plină de lilieci, ce au lăsat un strat gros de gunoi, care prin fosilizare se transformă în guano, un foarte căutat îngrăşămînt chimic pentru soluri. Peştera **Zidul cel de jos** (sau cel mic), de 20 de m lungime, a fost la fel zidită.

In peşterile de la Crăciuneşti : **Balogul, Groapa lupului** şi **Zidul cel de sus** s-a constatat în urma cercetărilor întreprinse acolo, că au fost locuite de omul din epoca comunei primitive. Din aceste peşteri provine materialul ceramic, instrumente din piatră sau din os, cît şi fosile ale animalelor din acea vreme. Cercetări arheologice încă nu s-au făcut în aceste peşteri. După cele aflate, însă, e neîndoios faptul că săpăturile întreprinse aici vor duce la rezultate însemnate.

Pe **dealul Măgura Băiţei** (666 m) de asemenea se află cîteva peşteri săpate în roca calcaroasă. Accesul la cele trei peşteri numite **Şura** se face cu oarecare greutăţi. Sînt destul de mari. **Şura mare de jos** e lată de 12 m, înaltă de 9 m şi lungă de 37 m. O gaură străbate dealul, prin bolta peşterii pînă la suprafaţă; prin ea primeşte şi o parte din lumină.

Peştera **Şura de mijloc** are coridorul principal de 23 m lungime. E bine luminată.

A treia, zisă **Şura de sus,** are o lungime de 63 m cu un coridor, care pe unele locuri se strîmtează extrem de mult. Are stalagmite şi stalactite, cu o înfăţişare încîntătoare, cu cascade de apă uneori. In formele curioase din interiorul peşterii, poporul vede nişte altare, sub care zac mari comori.

La Băiţa, sub stîncile Cornet, asemenea se află o peşteră mică, numită **peştera Lotrului.**

Vizitarea acestor locuri şi în special a Măgurei de la Băiţa de pe ale cărei înălţimi avem panorame frumoase spre cetatea Devei, Retezat şi Parîng, se recomandă.

Intre cele două Măguri, amintite, se află **cheia Crăciuneştilor** de 3 km lungime, frumoasă şi sălbatică. Se numeşte şi **Intre pietri.** Prin ea trecem parcurgînd şoseaua ce duce către Băiţa.

La capătul de sus al comunei Crăciuneşti, se îmbină valea Ormindei cu valea Căinelului. De aici, pe o potecă, călare sau cu carul, trecem prin strîmtoarea **Cheia peşterii** spre satele Peştera şi Ormindea. Aceste două chei formează singurele intrări în Zărand, prin creasta munţilor Cetraşului şi de aceea se numesc **porţile Zărandului.** Excursiile prin frumoasele chei sînt plăcute şi interesante. Din Deva atari excursii se pot face într-o singură zi. Alimente şi găzduire la Băiţa.

4. BĂIŢA

Distanţa de la Deva, 23 km (611 loc.). **Gara:** Deva. Centru însemnat pentru excursii şi turism.

Este un vechi tîrguşor de munte şi un însemnat

centru minier. In dealurile din jur se exploatează aur, argint şi minereuri complexe (plumb, zinc şi pirită).

Minereurile complexe se prelucrează în **instalaţia de flotaţie din Crăciuneşti,** nou construită de Trustul minier din Brad. In dealurile din jur se exploatează aur şi argint. Minele din jurul Băiţei sînt cunoscute din timpul romanilor şi prea probabil că şi de daci.

Locul aşezării romane era la sud de actuala comună Băiţa, la împreunarea dealurilor Cornet şi Sfredel, în care loc, pe lîngă urmele de construcţii, s-au aflat şi o mulţime de obiecte de ale minerilor romani, sau de altă natură. Material ceramic caracteristic orînduirii comunei primitive se păstrează în muzeul din Deva. Un vas mare preroman de culoare roşie ornamentat cu linii paralele incizate etc., provin tot de aici. Se cunosc şi urme de spălătorii antice de aur.

In terenul cuprins între aşezarea romană şi comuna actuală, se afla centrul de activitate minieră al romanilor din acest ţinut.

Din Băiţa şoseaua apucă spre apus şi trece prin **Căinelu de Sus** (644 loc.), **Ormindea** (998 loc.), sate de mineri, pentru a da în dreptul comunei Vălişoara în şoseaua Deva-Brad.

La Ormindea, 4 km de Băiţa, în apropiere de biserica ortodoxă găsim **peştera din Găunoasa Ormindei,** cu două deschizături. Un pîrău dispare la intrarea peşterii, pentru ca înăuntru să curgă pe o mică distanţă şi apoi să dispară din nou, pînă în valea Bobii. Peştera e greu de străbătut pentru cei neiniţiaţi.

Copii din munţii Apuseni

La sud de Ormindea, în Măgura Băiței, din drum, se vede **peștera Dracului**, care însă nu se recomandă spre vizitare decît turiștilor isteți și încercați.

Localitatea Căinelu de Sus, amintită deja, are zăcăminte de aur.

In Căinelu de Sus ca și în Ormindea, la nord de șosea, sînt amplasate două galerii principale, care conduc pînă în centrul importantelor zăcăminte aurifere de la Barza. Aceste galerii servesc pentru transportul minerilor din aceste localități, spre fronturile de lucru.

De la Băița, pe un drum vicinal, se ajunge la Seliște și Trestia, vechi centre de exploatări miniere, iar spre nord prin Hărțăgani, Șesuri, Bucureșci, Crișcior la Brad.

Vîrful cel mai înalt al ținutului, cu o frumoasă priveliște la mari depărtări, este **Cetrașul** (1.084 m). Se află la est de Băița și Seliște.

De la Hărțăgani, un drum de care duce pe lîngă vîrful Dubu la Porcurea și Voia, unde dă în drumul Geoagiu—Zlatna. Toate acestea sînt frumoase locuri de excursii.

Spre nord-vest de Hărțăgani, o galerie principală, servind pentru transportul minerilor din această localitate, pătrunde pînă în centrul zăcămintelor aurifere din Barza—Valea-Morii.

Băița și jurul Băiței sînt locuite aproape numai de mineri, care, deși păstrează viața de agricultori, totuși trăiesc mai cu seamă din minerit. Sînt oameni vrednici și iubitori de veselie.

5. PE VALEA LUNCOIULUI

Deva — Podele — Luncoiu de Sus — Luncoiu de Jos. Excursie de o zi. **Distanța** de la Deva: Podele, 31 km; Luncoiu de Sus, 29,50 km; Luncoiu de Jos, 32,50 km. **Gara:** în valea Mureșului, Deva; pe Criș, gara Brad.

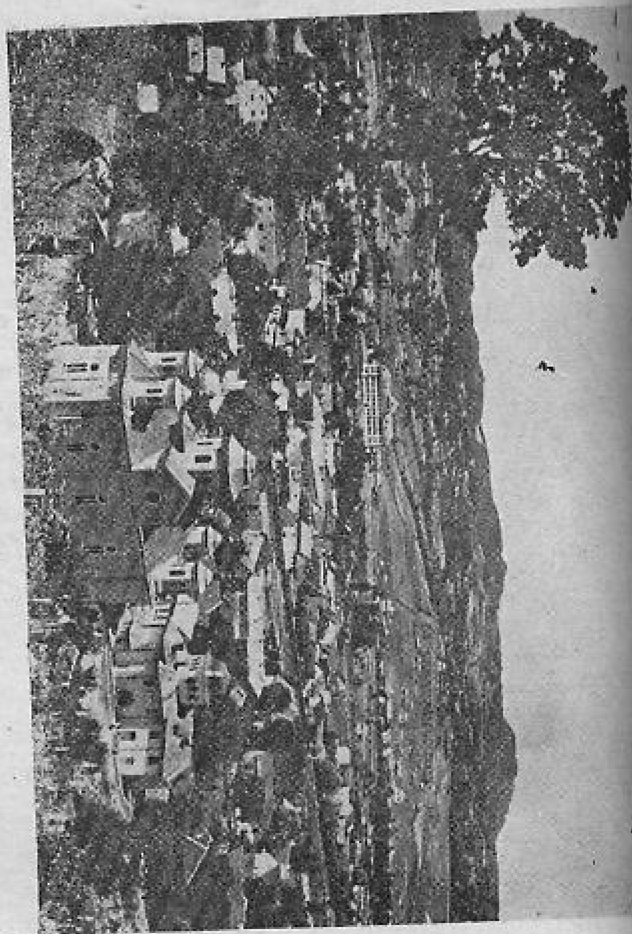
Ajunși în vîrful serpentinei, la Vălișoara, orizontul se deschide luminos în fața noastră. Rotindu-ne privirea împrejur, avem vederi foarte frumoase. Inainte, se deschide, pe pîrâul Luncoiului, drumul către Brad și valea Crișului, iar ceva mai departe apar ramificațiile munților Bihorului. Inapoi, de pe culmile dealurilor, privirea cuprinde totul pînă în valea Mureșului, iar spre sud-est se văd dealurile de formație vulcanică, foarte interesante, ale Băiței.

Șoseaua, tot în serpentină, coboară pe valea amintită pe o coastă lunecoasă, luînd direcția vest pînă la pîrâul și localitatea **Podele** (435 loc.), de unde apoi se îndreaptă spre nord.

Prin **Luncoiu de Sus** (726 loc.), **Luncoiu de Jos** (788 loc. inclusiv populația satului Valea Lungă), lăsînd în dreapta **Ruda-Brad,** ajungem la Brad.

La vest de Luncoiu de Jos, pe un pîrâiaș din satul Scroafa, mai recent numit Stejărel, putem trece în valea Mureșului la Ilia, fie peste localitatea Luncșoara, fie pe la Visca. Această trecătoare nu poate fi străbătută în parte decît pe jos, călare sau în căruță. Pe aici, distanța Brad—Ilia se face pe jos într-o zi și se recomandă turiștilor, căci oferă vederi interesante.

Valea Luncoiului, cu zăcăminte de aur, este locuită de țărani și mineri, pe care îi întîlnești, în zorii zilei sau în amurgul serii, cu lămpile de mineri în mînă, mergînd sau venind de la „lucru din baie".

Brad — vedere generală

Valea Luncoiului e mai bogată în vegetaţie şi pitoresc, decît valea Căinelului de Jos.

In hotarul localităţii Luncoiu de Jos, se află **parcul de vînătoare** împrejmuit, numit **Valea Lungă,** în suprafaţă de 1.000 de ha, unde se face cultura cerbului carpatin, a cerbului lopătar, a căpriorilor, iar, în ultimul timp, parcul a fost înzestrat cu specia muflon, adus din Republica Cehoslovacă.

6. BRAD

Distanţa: de la Deva, 37 km; de la Arad, 168 km. Altitudinea, 278 m (9.964 loc.).

Gara: In partea de nord-vest a oraşului. E staţie terminus pe linia Arad-Brad, servind ca staţie şi pentru linia industrială Brad-Gurabarza. Bufet. Distanţa pînă în centrul oraşului, cca. 1 km.

Legătură cu Deva se face cu cursa de autobuse. Curse regulate de autobuse leagă Bradul şi de Baia de Criş (la Baia de Criş putem ajunge şi cu trenul pe linia Brad-Arad) ca şi de Abrud.

Hoteluri, restaurante, cofetării: Hotel şi restaurant „Crişul Alb" în strada I. V. Stalin, **cofetăriile** în strada I. V. Stalin.

Adrese utile: Sfatul popular raional în piaţa 1 Mai, **Sfatul popular oraş,** în strada I. V. Stalin, **Banca R.P.R.** în strada Avram Iancu, **Tribunalul raional** în strada I. V. Stalin, **Poşta şi telefoane** în strada Moţilor, **Trustul aurului** la Gurabarza, **Trustul minier** în strada Moţilor, **Spitalul de stat** în strada Malinovschi, **Sanatoriul T.B.C.** la Ţărăţel, **Biblioteca raională** în piaţa 1 Mai, **Şcoala de maiştri mineri** şi **Şcoala medie mixtă** în strada Lenin.

Cinematografe: Cinematograful „7 Noiembrie", în strada Moţilor; **Cinematograful „Steaua roşie",** în piaţa Republicii.

Bradul, cel mai animat centru economic și cultu-
ral din Zărand și de pe valea Crișului Alb, este așe-
zat tocmai acolo unde Luncoiul se varsă în Criș. C[u]
toate că e situat într-o depresiune, fiind expus mul[-]
tor inundații, de care e apărat prin puternice d[i-]
guri, are un pitoresc deosebit datorită dealurilor ce-l
înconjoară.

Orașul, atît de favorizat de natură, cu munți bo-
gați în aur, dacă nu a luat un avînt prea mare ș[i]
nu a fost sistematizat suficient, aceasta se datoreș[te]
tratamentului vitreg la care a fost supus de căt[re]
orînduirile exploatatoare din trecut, cît și lipsei un[ei]
legături, de cale ferată cu Deva, cu valea Mureșului.

Aspectul general al orașului, cu casele înconj[u-]
rate de grădini cu arbori, și cu străzi strîmte are un
farmec particular. Prin realizările și construcții[le]
efectuate în acest centru muncitoresc sub regimul d[e]
democrație populară, orașul se dezvoltă în ritm viu.

Din punct de vedere administrativ, în trecut, Bra[-]
dul a fost cînd comună urbană, cînd comună rurală
după capriciile electorilor locali. Cu toate aceste[a]
Bradul este un centru economic, căci aici vin cere[a-]
lele dinspre șes și tot aici coboară moții din Zărand
și dinspre Abrud cu vite, fructe și produsele lemn[u-]
lui. Toate aceste tranzacții au făcut vestite tîrgurile
de vite, de fructe și lemne de la Brad. Importan[ța]
economică i-o dă însă faptul că este centrul exploa[-]
tărilor aurifere din regiunea Hunedoara.

Ca centru al celei mai vestite regiuni aurifer[e]
care a atras popoarele în aceste locuri încă din ant[i-]
chitate și ca punctul cel mai de seamă al regiunii lo[-]
cuite de „moți" și al tuturor mișcărilor politice [ș-]

sociale ale acestora, Bradul are și un pronunțat ca-
racter istoric. La un tîrg la Brad, s-a pus la cale
de fruntașii țăranilor zărăndeni, în frunte cu Cri-
șan, convocarea istoricei adunări din Mesteacăn în
anul 1784 și tot la Brad s-a răzbunat crud iobăgi-
mea răsculată asupra nobilimii aflate aici.

Trustul minier Brad coordonează minele metali-
fere de minereuri complexe ale exploatărilor: Ruș-
chița, Baia de Arieș, Săcărîmb, Băița-Crăciunești,
Bucium, Țebea (cărbune) etc.

După instaurarea regimului actual, munca în
mine s-a ușurat mult prin introducerea unei meca-
nizări avansate, a metodelor noi de muncă și prin
măsuri de protecție a muncii.

In prezent, în minele metalifere se lucrează peste
tot cu perforatoare mecanice instalate pe coloane
pneumatice, minerului revenindu-i sarcina de a dirija
perforatorul, spre deosebire de trecut cînd această
operație era executată cu burghii manuale, fie cu
perforatoare ținute pe umărul minerului.

Perforajul în mine se face aproape în întregime
la umed, înlăturîndu-se astfel acțiunea prafului de
silicie, ce provoacă îmbolnăvirea minerilor de cunos-
cuta boală a silicozei.

Astăzi minerii sînt echipați cu cel mai modern
echipament de protecție ca: cizme de cauciuc, haine
impermeabile, căști tip miner, bocanci de mineri etc.,
echipament ce-i protejează contra accidentelor și a
bolilor profesionale.

La Brad există și un extrem de interesant, sub
raport științific, și foarte valoros **muzeu geologic** și

mineralogic al Trustului aurului. Se află în strada Moţilor. Deschis zilnic. Intrarea liberă.

Muzeul conţine, în primul loc, aur provenit din minele de la noi din ţară, apoi din alte ţări.

Din minele noastre se află aici aur de la exploatările: Ruda-Barza, Stănija, Almaşu Mare, Roşia Montană, Breaza, Baia Mare etc. Din minele străine se află aur din America, Africa, Jugoslavia etc.

Vizitînd acest muzeu, ne putem face o idee clară despre toate felurile de apariţii ale celui mai nobil dintre metale. El apare în formă nativă (vizibilă), în foiţe, fire, plăci, în formă de muşchi, apoi impregnat în cvarţ, calcită, în calcedonie, aur asociat cu sulfuri metalice, în pepite foarte frumoase, aur cristalizat etc.

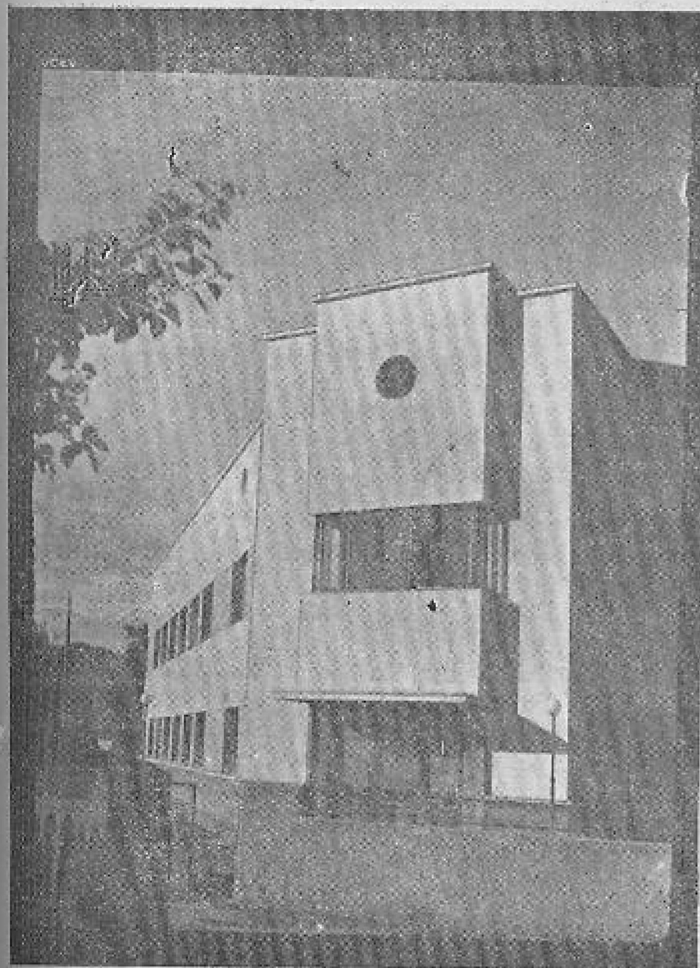
De la Stănija se află în muzeu **altait**, o telurură de plumb. Filonul Vilonela — Mina Popa — din Stănija este singurul loc din Europa unde s-a aflat altait.

La Căinelu de Sus, se află, pe lîngă aur, şi **argint nativ** necunoscut la noi în ţară în altă parte.

La Săcărîmbu se află **silvanit**, o telurură de aur şi argint nativ şi **săcărimbit** o sulfo-telurură de plumb şi aur.

Pe lîngă metalul nobil, muzeul mai cuprinde o frumoasă colecţie de minerale (sulfuri, sulfo-arseniuri, oxizi, agate, carbonaţi, sulfaţi, silicaţi, telururi etc.), precum şi cîteva **piese arheologice romane** legate de exploatarea antică a aurului.

Dar Bradul este şi un vechi centru cultural al moţilor crişeni. Intre aşezămintele culturale din localitate, o activitate doesebită are Clubul minier. Din

Brad — direcţia Trustului minier

clădirile mai însemnate, sînt vrednice a fi menţionate: clădirea administrativă, a Trustului minier, a Şcolii tehnice de maiştri mineri, biserica cu picturi executate de Başcu şi Mihăiescu.

7. PE CRIŞ ÎN SUS, GURABARZA ŞI CRIŞCIOR

Brad — Ţărăţel — Gurabarza — Crişcior. Excursie de 1/2 zi. **Distanţa** de la Deva: Ţărăţel, 39 km; Gurabarza, 42 km; Crişcior, 43 km. **Gara**: în valea Mureşului, gara Deva; pe valea Crişului, gara Brad.

Gurabarza. De la Brad, luînd direcţia nord-est, putem străbate inima munţilor, pe şoseaua ce duce la Abrud, alături cu apa Crişului Alb şi pîrăul Buceşului. Această parte a Crişului are un aspect foarte pitoresc şi un caracter istoric. Partea de sud e bogată în exploatări de aur, iar partea de nord în păduri de brad şi stejar.

Primul sat ce întîlnim este **Ţărăţel** (inclus la Brad) cu un important sanatoriu T.B.C., apoi **colonia Gurabarza.** Amîndouă sînt locuite de mineri sau de lucrători din uzinele minelor de aur. Un tren industrial al Trustului aurului parcurge distanţa de la Brad la Gurabarza, făcînd şi transport de persoane (şi e în curs de prelungire către Zdrapţi şi către Bucureşci). Cel care vrea să vadă adevăratele exploatări ale aurului va trebui neapărat să se ducă să viziteze minele şi uzinele de preparare a minereurilor de la Gurabarza.

Minele de aur şi Trustul aurului Gurabarza

Zărandul este cel mai bogat ţinut în aur din munţii Apuseni şi chiar din toată ţara. Strălucitorul metal a fost căutat aici încă din antichitate, de daci, ca şi de romani. De atunci şi pînă în zilele noastre neîncetat s-au scormonit aceşti munţi de către diferiţi stăpîni ai ţinutului, administraţii de stat, societăţi de exploatare indigene sau străine. „Moţul crişan" şi-a căutat şi el ieşirea din mizeria de veacuri, în măruntaiele pămîntului sau în nisipul apelor, cutreerînd „cu hurca" albia pîraielor sau sfărîmînd, în şteampuri de lemn mînate de braţele-i istovite, piatra nu rare ori cu un conţinut înşelător faţă de aşteptările sale.

Nici un alt metal nu a exercitat în trecut atîta miraj asupra oamenilor ca aurul, consacrat încă din antichitate ca cel mai potrivit element de schimb şi socotit ca cel mai de preţ bun material.

Aurul are greutatea specifică de 19,32, greutatea atomică de 197,2, se topeşte la 1.063 grade căldură şi nu alterează nici prin aer, nici prin apă, nici prin foc. Este de $19\,^1/_4$ ori mai greu decît acelaşi volum de apă. Aurul se găseşte de obicei în formă nativă (vizibilă), în filoane sau vine aurifere şi voiburi în asociaţie cu cvarţul, calcita şi sulfurile metalice, sub formă de fire subţiri, foiţe, plăci sau mai rar ca aur cristalizat. Foarte rar apare în formă de bulgări sau pepite. In mina Ruda-Musariu s-a găsit un bulgăr de aur de 67 kg.

Nisipul unor ape conţine şi el aur, dar mai puţin. Mureşul, Crişul şi aproape toate rîurile din Zărand duc cu nisipul lor aur.

Extragerea aurului se face în diferite moduri, după felul său de prezentare în minereurile respective, fie ca aur liber vizibil (aur nativ) sau atît de fin diseminat în roca-gangă încît nu poate fi văzut cu ochiul liber, fie în concrescenţe intime cu sulfurile metalice, fie în combinaţii chimice: telururi.

In primul caz minereul suferă o măcinare suficientă în

șteampuri sau mori, în care are loc și amalgamarea, prinzîndu-se metalul nobil cu mercur, din care apoi prin distilări, topiri și rafinări se ajunge în ultima analiză la metalul nobil cu finețe de 1.000%.

Prin amalgamare se înțelege prinderea aurului cu ajutorul mercurului, prin simplul contact al acestor două metale, dînd ceea ce se numește amalgam.

In cazul combinațiilor chimice ale metalului nobil (telururi) sau în caz de concrescențe intime cu sulfurile, materialul suferă de asemenea o zdrobire, căutîndu-se apoi a se colecta sulfurile, respective telururile, într-un concentrat, separîndu-se deci partea sterilă „ganga", făcîndu-se uz de procesul nou al tehnicei de flotație.

Flotația este procedeu de concentrare — ce caută a produce cu ajutorul unor reactivi — uleiuri, compuși chimici — o spumă la suprafața unui amestec de materii minerale fin măcinate (sub 0,5 mm pentru minereuri și sub 1-2 mm pentru cărbuni) cu 3-5 părți apă, care amestec e ținut în agitare fie mecanic fie pneumatic. Tot cu ajutorul reactivilor particulele minerale — care ne interesează — de regulă cele metalifere, și cu ajutorul unui curent de aer, sînt readuse cu toată greutatea lor mare la suprafața lichidului, dînd posibilitatea de a-l separa de materialul steril ce cade la fund în masa amestecului, fiind evacuat.

Concentratele astfel obținute sînt supuse apoi unui proces metalurgic „topire plumbească", căutîndu-se a se colecta metalul nobil într-o masă de plumb din care apoi aurul se obține, prin operații de cupelare, dizolvări și rafinări.

Un alt procedeu folosit în industria auriferă în vederea obținerii metalului nobil este cianurarea, trecîndu-se metalul nobil sub formă de cianură din care apoi se precipită cu ajutorul zincului, obținîndu-se un mil aurifer ce suferă ulterior tratamente metalurgice spre a avea, în faza finală, aur curat.

Cianurarea e un procedeu chimic ce constă în trecerea metalului nobil sub formă de cianură dublă într-o soluție de cianură, precipitîndu-se apoi aurul din soluție, de regulă cu ajutorul zincului.

Trustul aurului Gurabarza. Coordonează minele de aur ale întreprinderilor: minieră Barza, minieră „Gh. Doja"-Zlatna, minieră Roșia Montană, atelierele centrale Gurabarza. Extrag aur nativ din minereuri bogate și aur din minereuri comune.

Aurul nativ se prelucrează separat în instalația existentă cu mori de amalgamare (tamburi).

Minereul cu conținut de aur fin diseminat în masa sa se prelucrează în instalația de șteampuri, flotație și mese de concentrare.

In instalațiile Trustului se obțin lingouri de aur brut, care sînt trimise la Baia Mare la instalația de afinare, obținîndu-se astfel aur fin.

Se mai obțin concentrate aurifere (pirite aurifere) care sînt trimise spre prelucrare uzinelor metalurgice, unde se obține pe lîngă alte produse și aur fin.

Intreprinderea minieră Barza, Gurabarza - Crișcior.

Se află situată la vreo 5 km est de Brad, pe malul drept al Crișului Alb, la confluența acestuia cu pîrîul Barza.

Intreprinderea are ca obiect exploatarea minereurilor auro-argintifere și prepararea lor.

Aici se aduce pentru prelucrare cu ajutorul funicularului minereul scos din minele **Musariu, Valea**

Morii, Barza şi **Brădişor.** Accesul comun în cele trei mine se face prin galeria „1 Mai" de la Barza. Mina Musariu mai are două galerii de mină în colonia **Musariu I** şi **dealul Feţii.** Mina **Valea Morii** are de asemenea guri de mină la **Valea Arsului, Căinel, Ormindea, Hărţăgani** şi **colonia Valea Morii.** Mina Brădişor are guri de mină în **colonia Ruda,** în prezent neaccesibilă.

Lungimea galeriilor principale e de 10.000 metri.

Uzina de prepararea minereurilor aurifere de la Gurabarza-Crişcior e cea mai mare uzină de felul acesta din ţară şi considerată printre primele din Europa.

Uzina are următoarele secţii de prelucrare:

1. **Secţia prelucrării minereului bogat,** constînd din 12 tamburi cilindrici în care are loc sfărîmarea şi amalgamarea minereului, cu un conţinut de 3.000 g/to.

2. **Secţia prelucrării minereurilor prin stampare,** constînd din numeroase baterii de stampare, de cîte 10 săgeţi a 360 kg, urmate de mese de cupru pentru amalgamare, sfarmă la umed minereul comun şi amalgamează aurul liber cu ajutorul mercurului. In continuare, aurul fin concrescut cu piritele, ce scapă procesului de amalgamare, trece prin mesele oscilante, unde se produc concentrate aurifere, care sînt supuse în cele din urmă cianurării, într-o secţie aparte.

3. **Secţia prelucrării minereurilor fin concrescute** (aurul se găseşte diseminat în masa sulfurilor), care tratează prin flotaţie minereu cu un conţinut pînă la 10 gr Au/to şi se trimite la topirea de la Zlatna sau Firiza.

4. Uzina mai posedă o **instalaţie de limpezire** a tulburării ce părăseşte uzina împreună cu materialul steril rămas.

In prezent se pune în funcţie un bazin de decantare, unde se depun rămăşiţele de la flotaţie şi steampuri, iar apa limpede se revarsă în Criş. In forma aceasta nu se va distruge vegetaţia pe şesul Crişului.

Energia necesară acestor instalaţii moderne e furnizată de o centrală termo-electrică, alimentată cu cărbuni din mina de cărbuni a Trustului minier Brad a cărei reţea este legată în sistemul energetic al Ardealului.

Clădirile mai importante din colonia Gurabarza, concepute într-un frumos stil arhitectonic, sînt: **Ateneul „Gh. Gheorghiu-Dej", Căminul „Gh. Apostol", Şcoala profesională** şi **Şcoala de 7 ani.**

Colonia Gurabarza e legată de Brad cu o linie industrială, care transportă şi persoane contra cost.

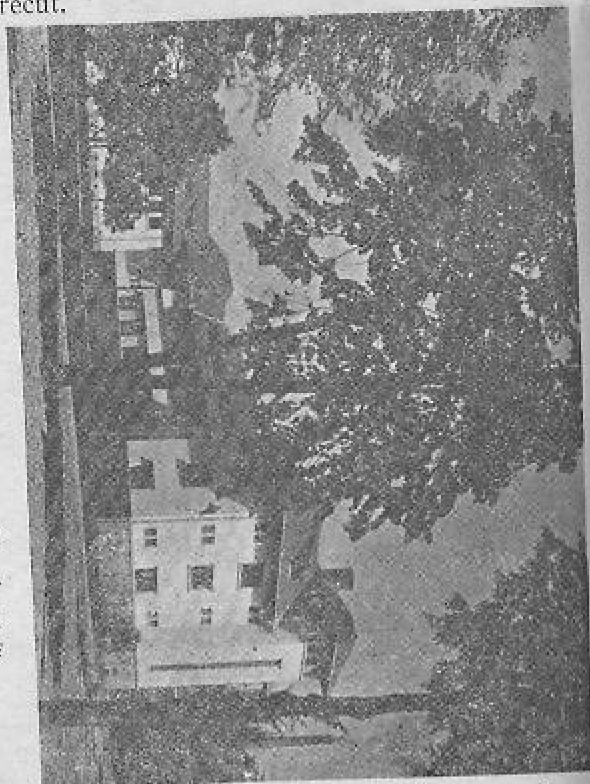
Crişcior. Trecuţi de colonia Gurabarza, intrăm îndată în comuna **Crişcior** (3.128 loc., inclusiv populaţia satului Valea Arsului). **Distanţa:** de la Deva, 43 km; de la Brad, 6,50 km. Este o comună fruntaşă, centru al muncitorilor mineri.

Comuna este o aşezare veche; se crede că a fost chiar reşedinţa unui cneaz romîn. Primul sat atacat, la 1784, în răscoala lui Horia, de iobagii răsculaţi, a fost Crişciorul, cînd au ars şi însîngerat curţile nemeşeşti.

O troiţă de piatră s-a ridicat aici în amintirea faptelor istorice.

Biserica din Crişcior. Biserica veche romînească din Zărand, este „mănăstirea" din Crişcior, ridicată, în secolul al XVI-lea, cu banii voievodului Bălea;

Atît biserica de la Ribiţa cît şi cea de la Cris-cior, au avut un rol însemnat, în luptele romînilor din trecut.

Gurabarza — căminul muncitoresc „Gh. Apostol"

Biserica de la Crişcior, aşezată pe un loc mai ridicat, a suferit în cursul timpului mai multe reparaţii şi refaceri. Mai importantă de cît arhitec-

tura bisericii, care în urma restaurărilor repetate a fost complet transformată, este pictura veche a acestui monument istoric.

Picturile arată o puternică influenţă orientală. Pe lîngă scenele biblice, de o mare importanţă sînt picturile, de la dreapta intrării, care reprezintă pe ctitorii bisericii: Bălea cu soţia sa Vişa. La aceste picturi sînt interesante mai ales costumele personajelor votive. Femeia apare cu o broboadă albă pe cap, iar Bălea cu fiul şi cei doi nepoţi ai săi în costume de cavaleri şi cu părul lung.

Cu toate că pisania acestei biserici nu ni s-a păstrat, totuşi data zidirii şi a zugrăvirii bisericii trebuie fixată între anii 1375-1395.

La Crişcior funcţionează o carieră de andezit uşor de fasonat care se utilizează la obţinerea pavelelor, calupurilor şi bordurilor pentru pavarea şoselelor.

8. CURECHIU ŞI MIHAILENI

Brad — Curechiu — Mihăileni. Excursie de o zi. **Distanţa** de la Deva: Curechiu, 54 km; Mihăileni, 52 km; de la Brad: Curechiu 17 km; Mihăileni, 15 km. **Gara**: în valea Mureşului, gara Deva; pe Criş, gara Brad.

De la Crişcior se desface un drum vicinal spre dreapta, spre localităţile Bucureşci şi Şesuri, sate cu mine de aur, de unde apoi drumul bifurcat conduce: ramura dreaptă spre Hărţăgani şi Băiţa, iar cealaltă prin Curechiu, Porcurea şi Almaşu Mic, unde dă în şoseaua Geoagiu-Deva sau Zlatna-Alba Iulia. Distanţa Crişcior-Almaşu Mic e de 25 km, iar pînă la Geoagiu e de 47 km. Distanţa Brad-Geoagiu, peste Crişcior-Curechiu e de 54 km. Sînt frumoase locuri de excursii, dar nu pot fi străbătute decît pe jos sau călare.

Curechiu (709 loc.). Această localitate mică a devenit istorică. Aici s-a produs atacul mişelesc al nobilimii asupra lui Crişan şi a oamenilor lui, care de la adunarea ţinută la Mesteacăn plecară spre Alba Iulia, pentru a se înscrie grăniceri în oaste. In noaptea de 1 spre 2 noiembrie 1784, trimişii nobililor, căutînd să-l prindă pe Crişan, băteau lumea cu fierul fierbinte. Toate acestea înfuriară întru atît mulţimea, încît omorîră pe trimişii nobililor. In ziua următoare, Crişan adună lumea şi porniră ca prin răscoală să stîrpească nobilimea şi să şteargă iobăgia.

Aici s-a aprins, aşadar adevăratul foc al răscoalei. Crişciorul, Bradul şi Ribiţa, locuite de nobilime, au fost primele sate atacate, prefăcîndu-le în scrum şi cenuşă.

Comuna are o biserică veche de lemn.

In acest ţinut, se produc multe şi foarte bune cireşe. In hotarul localităţii Curechiu, se găsesc numeroase mine aurifere, neexploatate în prezent.

Mihăileni. Continuînd din Crişcior pe şoseaua ce merge alături de Crişul Alb, amîndouă — şoseaua cît şi apa Crişului, cotind aici spre nord, ajungem în localităţile **Zdrapţi** (1.053 loc. inclusiv populaţia Gura Putinilor) şi **Mihăileni** (559 loc.), sate sărăcăcioase de munte, cu o populaţie a cărei ocupaţie principală e lemnăritul şi mineritul.

In răscoala ţăranilor de la 1784-85 o teribilă luptă s-a dat la Mihăileni între ţărani şi oastea colonelului Kray, în care au căzut mulţi din ţăranii răsculaţi pentru un trai mai bun.

In 1848, aici şi-a avut Avram Iancu la un moment dat cartierul, unde căpeteniile revoluţiei îşi făceau planurile de luptă. La acest cartier, a avut loc la 25 aprilie 1849 prima întîlnire a lui Iancu şi a prefecţilor lui cu deputatul Dragoş, trimis pentru împăcare de către Kossuth.

9. PRIN BLAJENI SPRE IZVOARELE CRIŞULUI

Brad — Blăjeni. Excursie de o zi. **Distanţa:** de la Deva, Blăjeni 59 km; de la Brad, 22 km. **Gara:** în valea Mureşului, gara Deva; pe Criş, gara **Brad.**

Nu departe de Mihăileni, din şoseaua naţională, care aici părăseşte Crişul şi trece pe valea Stănijei şi a Buceşului, se desface, spre nord, un drum comunal care ne duce pe apa Crişului în sus la Blăjeni.

Blăjeni (797 loc.) este o comună de munte foarte mare, compusă din mai multe cătune sau crînguri. Raza ei de întindere este extrem de mare. Din marginea şoselei, pînă aproape sub poalele vîrfurilor „Găina" şi „La tîrg", se întind crîngurile mari, cu casele împrăştiate prin văi şi pe dealuri. **Moţii** din Blăjeni trăiesc din arderea cărbunelui de lemn ca şi din cultivarea fructelor de calitate bună ce se produc. Se află şi zăcăminte de cupru aici.

In hotarul localităţii Blăjeni, pe dealul Păltinilor, a fost întîlnirea între Horia, Cloşca şi Crişan, legîndu-se „fraţi de cruce" pentru a se lupta şi a scăpa de asuprirea boierească.

De la Blăjeni putem urca la izvoarele Crişului Alb, dincolo de cătunul **Străutu de Sus**, pe **vîrful Ştiubeiului** (1330 m), de unde ni se deschid vederi spre Arieş. Zărim **Vidra**, satul

lui Iancu și **Albac**, satul lui Horia, precum și tîrgul **Cîmpenilor**. Tot pe la aceste izvoare putem urca pe dealul **Paroșița** (1.115 m), de unde coborîm în cătunul **Ruseștii Bulzeștilor**. In această regiune se află locuri minunate pentru turism, dar nu se pot străbate decît pe jos sau călare. Locuri de odihnă se află la stîne, sau în colibe. Excursionistul va da aici de curioase doline, splendide căderi de apă și peșteri interesante.

10. PE VALEA STĂNIJEI ȘI A „DUPĂ PIETRII"

Brad — Stănija — După Piatră. Excursie de o zi. **Distanța** de la Deva: Stănija, 61 km; După Piatră, 62 km; de la Brad: Stănija, 24 km; După Piatră, 25 km. **Gara:** în valea Mureșului, gara Deva; pe Criș, gara Brad.

Din șoseaua principală se desface, în dreptul comunei Buceș, o vale spre sud-est, care la o mică distanță se ramifică în două vîlcele. Cîte un drum comunal, de-a lungul acestora, ne duce în localitățile Stănija și După Piatră.

Stănija (820 loc.) este un sat de munte cu exploatări aurifere, răsfirat pînă sub **vîrful Fericelii** (1.172 m).

După Piatră (1.499 loc., inclusiv populația satului Tarnița) este la fel un sat mare de munte format din mai multe cătune sau crînguri, împrăștiat pînă sub **vîrful Babii** (1.106 m), care împreună cu **vîrful Dosu** (1.042 m) și **dealul Breteanului** (1.067 m), delimitau vechiul județ al Hunedoarei spre Alba.

Țăranii din această localitate execută foarte bune pietre de moară.

Amîndouă aceste văi și vîrfurile de munți ce le înconjoară, sînt regiuni pitorești; pentru turiști locuri cu vederi minunate.

Din vîrful Fericelii și vîrful Babii se poate coborî, spre sud, în valea Geoagiului, unde dăm în șoseaua Geoagiu-Zlatna.

11. DEFILEUL BUCEȘULUI ȘI MUNTELE VULCAN

Brad — Buceș. Excursie de o zi. **Distanța** de la Deva: Buceș, 56 km; de la Brad, 19 km. **Gara:** în valea Mureșului, gara Deva; pe Criș, gara Brad.

După Mihăileni, continuînd pe șoseaua națională, intrăm în **Buceș** (422 loc.), un sat de munte așezat lîngă strîmtoarea cu același nume, la poalele frumosului munte Vulcan. Șoseaua formează aici, în coborîrea ei către Abrud, o puternică serpentină.

Bucișul a fost loc de serioase lupte în răscoala

Muntele Vulcan

condusă de Horia, ca și în revoluția condusă de Avram Iancu, pentru apărarea defileului.

Aici, a avut loc a doua întîlnire a lui Iancu cu Dragoș, trimisul lui Kossuth și aici s-a încheiat cunoscutul armistițiu, nerespectat însă, care a dus la omorîrea deputatului Dragoș.

Stîncile abrupte și pleșuve ale **muntelui Vulcan** (1.266 m) — o puternică clipă calcaroasă, situată la cumpăna apelor dintre Abrud și Brad — apar minunate. Turistul, urcînd acest vîrf, va fi răsplătit cu una din cele mai rare panorame, căci, pe zare curată, ochiul desprinde bine de aici, spre nord, Muntele Mare din masivul Bihorului, spre nord-est, Detunata, Abrudul și Cîmpenii, spre est, vîrful Vulcoi-Corabia (1.315 m), cu valea Ampoiului, iar spre sud, peste vîrfurile vulcanice ale Cetrașului, apar munții înzăpeziți ai Retezatului. Mai splendidă vedere nici că se poate închipui.

Din Buceș prin cătunul Vulcan, părăsim Zărandul spre a ajunge, pe aceeași șosea, în orașul Abrud, care este foarte aproape de aici.

12. LOCURI ISTORICE: MESTEACAN, ȚEBEA ȘI CRIȘAN

Brad — Mesteacăn — Țebea — Crișan. Excursie de o zi și jumătate. **Distanța** de la Deva: Mesteacăn, 41,50 km; de la Brad, 4 km; Țebea, de la Deva, 45 km; de la Brad, 5 km; Crișan, de la Deva, 44 km; de la Brad, 6 km. **Gara:** în valea Mureșului, gara Deva; pe Criș, gara Brad.

Mesteacăn. Pornind din Brad spre vest, pe șoseaua națională, ce urmează în stînga cursul Crișului la un moment dat se desface un pîrău în stînga. Pe drumul acestui pîrău se află **Mesteacăn** (inclus la Brad). In vechea biserică de aici s-a ținut prima adunare a țăranilor răsculați la 1784. In duminica de 31 octombrie 1784, Gheorghe Crișan aici a luat jurămîntul țăranilor că vor intra ca grăniceri în oastea împărătească, spre a scăpa de iobăgie. De aici porniră apoi, pentru ca oprindu-se la Curechiu, să se întîmple vărsarea de sînge, ce aprinsese răscoala.

Mesteacănul a fost locul unde a început răscoala condusă de Horia.

Țebea. Continuind încă puțin pe șosea, intrăm în comuna **Țebea** (1.472 loc.).

Altitudinea 262 m. Veche așezare minieră și însemnat loc istoric.

Aici pune istoria colonizarea dalmațienilor, aduși de romani ca mineri pricepuți. Tebea este locul unde vorbea Horia în nopțile de vară moților poposiți la umbra secularului gorun despre dreptatea iobagilor.

In cimitirul vechi din Țebea, sub gorunul lui Horia, este înmormîntat Avram Iancu.

Țebea este una din comunele fruntașe ale Zărandului.

O bogăție a subsolului este cărbunele brun care se exploatează în mina Țebea și Lunca la cca. 1 km nord-vest de șosea.

Cam la jumătatea șoselei Brad-Baia de Criș un drum spre nord duce către Ribița, din care la dreapta, un alt drum comunal conduce la **Crișan** (674 loc.), (odinioară localitatea se numea Vaca).

Acesta e satul unde s-a născut Gheorghe Crișan, unul din conducătorii răscoalei de la 1784-85. Fi-

Țebea — gorunul lui Horia

gura eroului este imortalizată printr-un bust ridicat de consătenii săi, urmași ai luptătorului neînfricat.

La nord de această localitate, se află **Juncu de Jos și Juncu de Sus** (968 loc.) și **Potingani** (inclus la Brad).

Juncu este un sat de fluierași, în sensul că locuitorii acestei așezări, aflîndu-se într-un mediu puțin productiv din punct de vedere agricol, au fost obligați să-și caute existența printr-un meșteșug, cel al confecționării de fluiere, instrumente pe care le vînd în cele mai îndepărtate colțuri ale țării.

13. PRIN VALEA BULZEȘTILOR

Brad — Ribița — Bulzești — Ribicioara — Grohot — Tomnatec. Excursie de o zi și jumătate. **Distanța** de la Deva: Ribița, 44 km; Bulzești, 59 km; Ribicioara, 49 km; Grohot, 60,50 km; Tomnatec, 62 km. **Gara**: în valea Mureșului, gara Deva; pe Criș, Baia de Criș.

Cam din același loc de unde din șoseaua Brad-Baia de Criș pleacă drumul la Mesteacăn, pe partea dreaptă, se desface un drum ce trece Crișul pe un pod metalic la comuna Ribița. Aici, ultimele ramificații ale munților Bihorului sînt sparte de apele adunate de valea Bulzeștilor, ce izvorăște chiar de sub poalele muntelui Găina. E cea mai pitorească și lungă ruptură în acești munți. Din păcate, însă, pe ea nu conduce decît parțial o șosea. Turistul, însă, mergînd pe jos sau călare, va întîlni peșteri interesante, chei fermecătoare și doline neobișnuite în altă parte. Distanța pe cursul văii pînă la Bulzești este de vreo 18 km. Pe această vale se află comunele **Ribița, Uibărești** și **Bulzești**,

Ribiţa (822 loc.). Aşezată pe şoseaua destul de bună, a fost un sat de mineri, stăpînit odinioară de nobilimea feudală, şi un loc de aspră răzbunare a ţăranilor răsculaţi la 1784 împotriva nobililor exploatatori.

Biserica monument istoric din Ribiţa. Este situată la marginea satului pe o mică ridicătură. Zidurile bisericii şi bolţile sînt din piatră brută; cărămida a fost întrebuinţată la arcuri; şarpanta e din lemn iar învelitoarea, de dată mai recentă, din ţiglă. Biserica se compune din: pronaos (recent), clopotniţă, navă şi absidă.

Cu prilejul zugrăvirii mai noi a bisericii, s-a dat, sub tencuiala din naos peste picturile vechi, în stil bizantin. Se cunoaşte tabloul votiv cu ctitorii Vladislav şi Miclăuş ca şi pisania.

Sînt interesante costumele ctitorilor cu părul mare, în costume lungi tradiţionale.

Pisania a putut fi citită numai fragmentar. Din ea ştim că biserica din Ribiţa a fost zugrăvită la 15 iulie 1417.

Ultima aşezare pe această vale e **Bulzeştii de Sus** (165 loc.) şi **Bulzeştii de Jos** (212 loc.), comună mare de munte, foarte răsfirată, compusă din mai multe crînguri, care se întind pînă sub poalele muntelui Găina. Localitatea s-a făcut cunoscută mai ales prin „merele de Bulzeşti", ca şi prin cireşele şi alunele „de Bulzeşti". Locuitorii duc în coşuri pe spinarea cailor de munte aceste fructe, specialitate locală, pentru a le plasa la şes.

Căminul cultural din Bulzeştii de Sus, ridicat în ultimii ani, are o rodnică activitate de masă.

Cheile şi peşterile Bulzeştilor sînt adevărate atracţii ale turiştilor ca şi ale oamenilor de ştiinţă, căci aici găsim poate una din cele mai interesante regiuni de peşteri ca **peştera Buldiului,** de formă rectangulară cu două deschizături, avînd o lungime de 90 m, **peştera Poeţii** de sub dealul Pietrii etc.

La Bulzeşti, la confluenţa pîrăului Ribarului cu pîrâul Găina se află **păstrăvăria Bulzeşti,** înfiinţată în vederea producerii de puieţi de păstrav indigen, pentru repopularea apelor de munte din bazinul văii Crişului Alb.

La Bulzeşti se poate ajunge pe o şosea bună ce pleacă din Baia de Criş trecînd prin Rişculiţa.

Cheia şi peşterile Grohotului. Ceva mai la nord de Ribiţa, se desface din valea Bulzeştilor un pîrău alături de care drumuri vicinale ne duc prin satele **Ribicioara de Sus şi de Jos** (383 loc.), **Grohot** (185 loc.), **Tomnatecu de Jos** (244 loc.) şi **Tomnatecu de Sus** (321 loc.).

In dreptul localităţii Grohot, apa Bulzeştilor şi-a tăiat un drum strîmt în stîncile calcaroase, formînd o cheie lungă de peste 4 km, în pereţii căreia sînt mai multe peşteri. Amintim: **peştera Curţii Podieşului** (26 m), fără scurgere de apă, **Vîrtejul Crişului** cu multe doline, **peştera Ţicală,** pe partea dreaptă a strîmtorii, iar pe partea stîngă, la sud de „Sub calea Dealului", **peştera Cocoşilor.** In această localitate creşte în stare spontană liliacul (**Liringa vulgaris**).

14. BAIA DE CRIŞ ŞI VALEA RIŞCULIŢEI

Baia de Criş — Căraci — (valea Rişculiţei) — Rişca — Baldovin — Rişculiţa. Excursie de o zi. **Distanţa** de la Deva: Baia de Criş, 46 km; Căraci, 48.50 km; Rişca, 48 km; Baldo-

vin, 50,50 km; Rişculiţa, 53 km. **Gara:** în valea Mureşului gara Deva; pe Criş, gara Baia de Criş.

Baia de Criş. De la Ţebea, continuînd pe şosea încă 2 km, ajungem la **Baia de Criş** (1.059 loc. inclusiv populaţia satului Petroasa), fosta capitală a vechiului comitat al Zărandului. Altitudinea deasupra mării 257 m.

E un loc istoric; mic tîrguşor în valea Crişului Alb, alături de linia ferată Brad-Arad.

Aici a fost găsit mort Avram Iancu, pe prispa casei covrigarului Ion Stupină, în dimineaţa zilei de 10 septembrie 1872. In amintirea faptului, s-a ridicat un bust într-o mică grădină din localitate.

In revoluţia de la 1848, s-au dat mari lupte în împrejurimi.

Baia de Criş a fost încă din timpurile străvechi (daci şi romani) un centru de exploatare a aurului. Se cunosc urme de spălătorii antice. De aici provin şi trei statui străvechi, extrem de interesante, păstrate în muzeul din Deva.

In veacul al XV-lea, la Baia de Criş funcţiona o monetărie.

O activitate rodnică desfăşoară la Baia de Criş căminul cultural din localitate.

La sud de Baia de Criş, în localitatea **Căraci** (260 loc.), au fost identificate urme din comuna primitivă, iar lîngă **vîrful Căraciului** (799 m) se întîlnesc locuri potrivite pentru excursii. Se pot vedea şi urme ale exploatărilor vechi aurifere.

Pe valea Rişculiţei. Din Baia de Criş spre nord, o şosea ne duce pe valea Rişculiţei, numită şi a Dirţaniei, ce-şi adună apele de pe **vîrfurile Secăturii** şi

ale **Prislopului;** trecem, apoi, prin satele **Rişca** (424 loc.), **Baldovin** (205 loc.), — în stînga rămîne **Valea Mare de Criş** (72 loc.) — şi **Rişculiţa** (981 loc.), pe un drum strîmt, săpat în rocă tare.

Ocupaţia locuitorilor din aceste sate este agricultura, creşterea vitelor şi pomăritul. Insuficienţa suprafeţei terenurilor arabile şi abundenţa, în schimb, a pădurilor a făcut ca sătenii să se orienteze spre valorificarea resurselor forestiere, spre îmbrăţişarea unor meşteşuguri ţărăneşti cum este **confecţionarea spetelor** pentru războiul de ţesut ţărănesc. In Zărand se fac spete la **Baldovin, Dobroţ, Leauţ, Valea Mare de Criş** şi mai ales la **Rişculiţa,** localitate specializată cu veacuri în urmă în a face spete. Ocupaţia e îmbrăţişată de aproape toţi locuitorii satului, bărbaţi şi femei, bătrîni şi tineri, dar mai ales de femei.

Vînzarea spetelor se face pe o arie teritorială foarte întinsă. Incă de la începutul secolului, şi poate şi mai de mult, spătarii rişculiţeni au străbătut de la un capăt la altul nu numai actualul teritoriu al ţării noastre, ci au ajuns pînă pe teritoriul sîrbesc şi cel al Bulgariei. De obicei, schimbul se face în natură (troc).

In prezent, distribuirea spetelor se face mai ales prin cooperativa „Spătarul", care îşi are sediul chiar în Rişculiţa.

De la Rişculiţa şoseaua trece cam în dreptul Grohotului, peste dosul Chicerei, în valea Bulzeştilor, spre **Bulzeşti** şi **Tomnatec.** Atît de aici, cît şi din Bulzeşti, cîteva poteci duc turistul peste vîrfuri ce întrec 1.000 m la comuna Vidra în valea Arieşului, regiunea Cluj. Din Vidra, pe o şosea bună, putem continua drumul prin Cîmpeni-Abrud pentru a ne reîntoarce în regiune prin defileul Buceşului.

15. BAILE VAȚA DE JOS ȘI IMPREJURIMILE

Baia de Criș — Cărăstău — Birtin — Tătărăștii de Criș — Prihodiște — Vața de Jos — Vața de Sus — Căzănești — Basarabasa — Prăvăleni — Ciungani. Excursiile de una și jumătate zi. **Distanța** de la Deva: Cărăstău, 51 km; Birtin, 52 km; Tătărăștii de Criș, 54,50 km; Prihodiște, 56 km; Vața de Jos, 58 km; Vața de Sus, 61,50 km; Căzănești, 66 km; Basarabasa, 57 km; Prăvăleni, 59,50 km; Ciungani, 65 km. **Gara**: în valea Mureșului, gara Deva; pe Criș, pentru Cărăstău, gara Baia de Criș; pentru Birtin și Căzănești, gara Birtin; pentru Tătărăștii de Criș, Vața de Jos, Vața de Sus, Prăvăleni, Basarabasa, Ciungani, gara Vața de Jos; pentru Oci și Ocișor, haltă proprie.

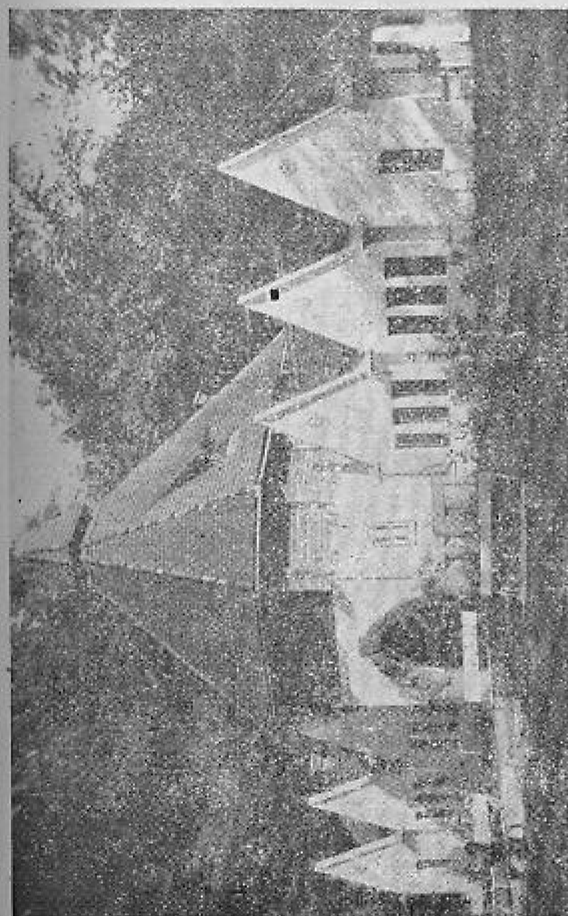
De la **Cărăstău,** o șosea comunală ne duce spre sud-vest, prin localitățile **Birtin** (478 loc.), **Tătărăștii de Criș** (253 loc.), **Prihodiște** (427 loc.), la **Vața de Jos** (529 loc.), apoi spre sud, pe valea Căzăneștilor, la **Vața de Sus** (642 loc.) și **Căzănești** (626 loc.).

De la Vața de Jos, ceva mai spre vest, putem trece în pîrăul Ciunganilor pentru a ajunge, prin **Basarabasa** (398 loc.), la **Prăvăleni** (857 loc.) și **Ciungani** (836 loc.)

La limita regiunii, alături de șoseaua și linia ferată Brad-Arad, se află localitățile **Oci** (439 loc.) și **Ocișor** (335 loc.).

Ocupația de predilecție a locuitorilor acestor sate este creșterea vitelor și lucrul la pădure. Subsolul este bogat. La Căzănești, Vața de Jos, Ciungani și Prihodiște se află zăcăminte de pirită; la Birtin cupru, iar la Vața de Sus se exploatează piatra de calcar.

La Bistra, localitate situată pe malul stîng al

Vața de Jos — clădirea băilor

Crişului Alb, învecinată cu Ţebea, se află o biserică de lemn, construită în anul 1692 şi zugrăvită în 1829.

In hotarul satelor Basarabasa, Brotuna şi Oci, pe terasele Crişului Alb, la locul numit „coasta Cremenii", au fost constatate urmele omului paleolitic. La fel, la Prăvăleni.

In regiunea Basarabasa, Brotuna, Prăvăleni şi Valea-Brad, au fost în activitate, ca fenomene post-vulcanice, izvoare calde din care s-a depus, în mai multe puncte, opalul, întrebuinţat de omul epocii paleolitice în lipsă de silex.

La Vaţa de Jos, funcţionează cuptoare pentru prepararea varului. Piatra de calcar se aduce din carierele de la Vaţa de Sus. Transportul de la carieră la cuptor se face cu trenul industrial.

Turistul găseşte aspecte mulţumitoare în defileele păduroase şi culmile înalte ce despart valea Crişului de cea a Mureşului, putînd cerceta şi cîteva peşteri frumoase. Pe poteci de munte, va putea trece în comuna Braşeu, pentru a cobori prin Valea Almaşului la localitatea Zam, situată pe malul Mureşului. Pe vîrful Măguroaia (904 m), turistul va întîlni un mic lac de munte.

Vaţa de Jos. Dintre toate aceste localităţi, o atenţie specială merită Vaţa de Jos, 12 km depărtare de Baia de Criş, 21 km de Brad şi 58 km de Deva.

Vaţa de Jos e un mic centru economic, cu tîrguri mari, cu exploatări forestiere, cu instalaţii de prepararea varului, şi localitate balneară, cu ape minerale sulfuroase, care dau bune rezultate terapeutice.

Staţiunea este cercetată datorită aşezării ei pitoreşti în valea Crişului Alb. Altitudinea 233 m. Sezon de băi iunie-septembrie. Gară pe linia Arad-Brad. Cazarea la hotel, vile şi case ţărăneşti. Instalaţii de băi reci şi calde, bazin de înot. Cură de reumatism, boli de femei, afecţiuni cronice, paralizii, neurastenie etc. Izvoarele minerale se află la capătul de sud-est al localităţii. Temperatura apei este de 36°. Climat temperat, cu aer curat, lipsit de curenţi, regiune salubră.

16. VALEA OBÎRŞIEI ŞI TÎRNAVA DE CRIŞ

Baia de Criş — Şteia — Tomeşti — Tiuleşti — Leauţ — Dobroţ — Obîrşia — Cărăstău — Tîrnava de Criş — Brotuna. Excursie de una şi jumătate zi. **Distanţa** de la Deva: Şteia, 56 km; Tomeşti, 56,50 km; Tiuleşti, 58 km; Leauţ, 56,50 km; Dobroţ, 56 km; Obîrşia, 58 km; Cărăstău, 51 km; Tîrnava de Criş, 54,50 km; Brotuna, 56 km. **Gara**: pe valea Mureşului, gara Deva; pe Criş pentru Şteia, Tomeşti, Tiuleşti, Tîrnava de Criş şi Brotuna, gara Vaţa de Jos; pentru celelalte, gara Baia de Criş.

Pe valea Obîrşiei, în dreptul comunei Tîrnava de Criş, se varsă în Criş, curgînd dinspre nord, pîrăul Obîrşiei, ce-şi adună apele din dealul Peştii de sub muntele Găina. Pe această mică vale, sînt aşezate satele: **Şteia** (411 loc.), **Tomeşti** (358 loc.), **Tiuleşti** (239 loc.), **Leauţ** (181 loc.), **Dobroţ** (301 loc.) şi **Obîrşia** (393 loc.), de unde, călare sau pe jos, putem urca pe muntele Găina.

Aşezările de mai sus sînt sate de ţărani meseriaşi. Orientarea populaţiei din aceste sate spre meşteşuguri este determinată de condiţiile materiale ale acestor aşezări omeneşti: suprafaţa redusă a terenurilor arabile şi a fînaţelor; o mare parte a teritoriului revenind pădurilor, iar alta fiind cu totul neproductivă.

Leauț — rotar lucrînd obezi și spițe

Dobroț — „butari" lucrînd vase din lemn

De veacuri leauțenii sînt specializați în rotărit. In timpul neocupat de muncile agricole, ei lucrează obezi, spițe și butuci de roți. Roțile sînt de mai multe feluri, confecționate după cerințele locuitorilor din locurile de desfacere: valea Mureșului, cîmpia Aradului, țara Hațegului sau unele ținuturi muntoase. Schimbul se face de regulă în natură, pe cereale.

Obîrșia — ulcior

Locuitorii satului **Dobroț** sînt specializați, în ce privește meșteșugurile țărănești, în dogărit. Ei confecționează diferite vase mai mari sau mici din lemn de stejar sau de brad, berbințe pentru brînză, buți pentru varză, butoaie pentru vin și rachiu, gheoabe pentru unt etc.

Lemnul necesar acestui meșteșug, stejarul, se află din belșug în împrejurimi, ca și bradul.

Produsele se vînd la tîrguri, sau cutreerînd satele, pe bani sau pe bucate.

Pe o scară mai mică, această îndeletnicire este practicată şi de locuitorii satelor **Prihodişte** şi **Birtin**.

Dintre satele din Zărand specializate în olărit primul loc îl ocupă **Obîrşia.**

Hotarul satului, sărac sub raportul agricol, oferă, în schimb, lut de calitate bună pentru fabricarea ceramicei. Obîrşia şi învecinata Tîrnăviţa au produs cunoscuta ceramică zărăndeană, împodobită cald şi atrăgător — produse de autentică artă populară.

Olăritul aici e o îndeletnicire a bărbaţilor ca şi a femeilor deopotrivă.

Desfacerea mărfii se face pe bază de schimb, primind, de obicei, cereale pe măsura capacităţii vasului.

Tîrnava de Criş şi limita regiunii Hunedoara. Ţinînd de la Baia de Criş spre vest şoseaua, străbatem satul **Cărăstău** (436 loc.), unde se trece pe dreapta Crişului, pentru a scurta curba ce o face aici rîul spre sud, ca să ajungem la localitatea **Tîrnava de Criş** (656 loc.).

Puţin înainte, pe şosea, şi sîntem la satul **Brotuna** (301 loc.), la 56 km de Deva, ultima localitate pe valea Crişului în regiune, căci de aici se trece în ţinutul Hălmagiului.

17. MUNTELE GAINA ŞI „TIRGUL DE FETE"

Excursie de 1-2 zile. Se recomandă să se facă cu ocazia „Tîrgului de fete". Case de adăpost nu sînt.

Muntele Găina, care face parte din munţii Bihorului, e un platou înalt de 1486 m, cuprins din toate părţile de valurile munţilor înconjurători, sterpi sau împăduriţi cu stejar, fag sau molid, formaţi din piatră de calcar, diorit, micaşisturi, gresie, bazalt şi deosebit de bogaţi în minereuri.

Vederea de pe acest munte asupra împrejurimilor este de neuitat, iar farmecul şi pitorescul vieţii locuitorilor de la poalele lui e mai impresionant decît oriunde.

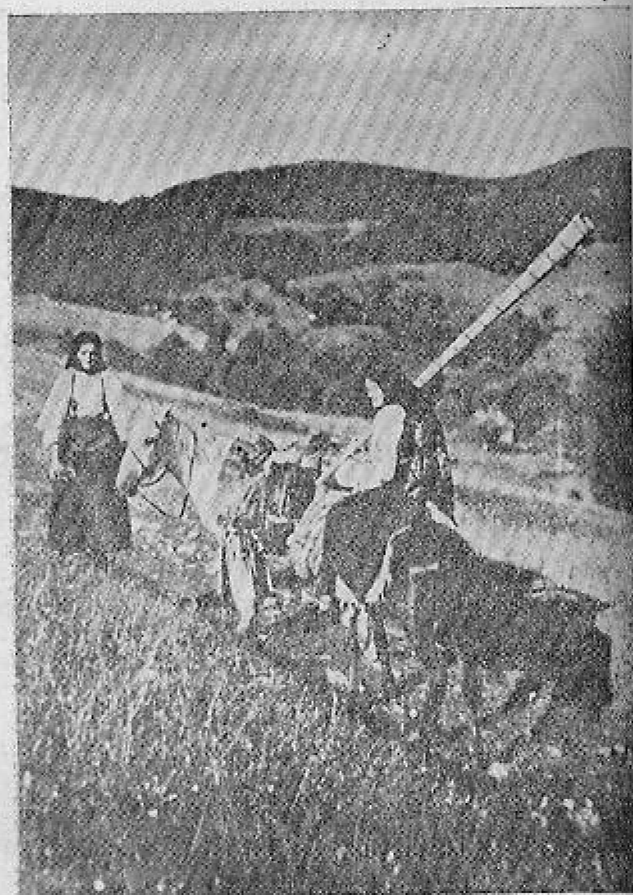
De pe platoul muntelui Găina, se zăresc în depărtare şesurile Aradului, începuturile munţilor Apuseni, pădurile de molid şi brad de la Dragu, culmea Bihorului învecinat, valea fermecătoare a Crişului Alb cu satele ei, forma piramidală a Măgurei, Strîmba, masivul pleşuv al Vulcanului... şi în depărtare de tot Detunata.

Dar ceea ce face faima acestui munte este unicul eveniment de acest fel ce se mai obişnuieşte încă în regiune, renumitul „Tîrg de fete", ce are loc aici în fiecare an, într-o duminică de la mijlocul lunii iulie.

Tradiţionala sărbătoare rustică — „Tîrg de fete" — produsul unui concurs de factori sociali şi geografici, nu are sensul înţelesului propriu al acestei denumiri, că aici s-ar fi negustorit vreodată fete... E o zi de întîlnire a moţilor crişeni şi arieşeni, o serbare regională a veseliei, transformată cu timpul în tîrg anual şi unde, nu rareori, se încheagă legături între fetele şi flăcăii satelor din jur, care duc la căsnicie.

Pe lîngă localnici, tîrgul este vizitat în fiecare an de numeroşi excursionişti plecaţi de la Deva, Alba Iulia, Cluj, Arad, Oradea etc.

Excursionistul plecat din Deva va merge cu autobusul sau cu taximetrul pînă la Baia de Criş. Cu acest prilej se pot vizita întreprinderile de prelucrarea minereului aurifer de la Gurabarza — Crişcior, Ţebea, cu gorunul lui Horia, şi alte locuri interesante,

Cu tulnicul spre „Găina"

ca de la Baia de Criş să ia drumul, pedestru sau călare, pentru a urca vîrful muntelui.

De obicei, lumea merge în aşa fel ca noaptea să poposească la poalele muntelui sau în apropierea platoului de pe culme, urmînd, ca în zorii zilei, să urce pe culme odată cu pîlcurile localnicilor crişeni, îmbrăcaţi în straie de sărbătoare, cu lăutari în frunte şi în sunetul de chemare al fetelor ce suflă în tulnice.

In noaptea premergătoare tîrgului nimenea nu doarme, viaţa în jurul focurilor aprinse, peste tot, oferă priveliştea unei nopţi unice.

In ajun de tîrg, ca şi în ziua tîrgului, muntele freamătă de sunetele tulnicelor, de jocul moţilor, al buceşenilor şi bulzeştenilor, al celor de la Cîmpeni, Vidra şi Abrud.

La tîrgul de pe Găina se petrece mult. Tulnicele, minunea tîrgului, sînt neobosite, ceteraşii cîntă într-una iar aglomeraţia la joc e tot mai mare. Infrăţirea populaţiei, sosită din toate părţile munţilor, se naşte de la sine; de la început moţul crişan este alături de cel arieşan, iar moţul arieşan de cel crişan. E adevărat că jocul le diferă. Specific pentru crişeni e jocul pe loc, pentru moţul de pe Arieş, „ţarina".

Strigătele de joc cuprind adevărate podoabe folcloristice :

„Ţine moţ de hastă straiţă
Să mă hiţ cu hastă moaţă.
Pînă mă hiţai cu moaţa
Se duse moţu cu straiţa".

„Pe sub poala Găinii,
Șade mîndra cu boii,
Pe sub poala muntelui,
Cîntă puiul cucului.
Și așa cîntă de frumos,
De pică frunza pe jos,
Și așa cîntă de cu jale,
De stă și mîndra'n cale".

Pe lîngă manifestările spirituale, se desfășoară la tîrgul de pe muntele Găina și o anumită activitate economică de schimb. In ziua serbării un mic tîrg se înfiripă pe înălțimea platoului.

Intre categoriile de vînzători, primul loc îl ocupă vînzătorii de obiecte de lemn, greble, furci, cozi de coase, donițe, tulnice etc., urmare a lemnăritului, ocupație mult răspîndită între participanții la tîrg.

In unele sate din împrejurimile înălțimii Găina, pe Crișul Alb mai ales, ca Obîrșia, Seliște, Tîrnăvița și altele, locuitorii își asigură traiul din confecționarea și vînzarea oalelor, pe care le vînd și cu acest prilej.

De pe valea Arieșului vin cojocari, care vînd cojoace și pungi pentru bani.

Se mai află în tîrgul de pe Găina articole de bazar, mărunțișuri și diferite stămburi, apoi fructe și spirtoase.

O rămășiță a tîrgurilor de acum cîteva veacuri este schimbul în natură ce se mai practică. Cașul adus pe spinarea cailor în desagi este dat în schimbul vaselor de lut, iar cojoacele lucrate cu măestrie de cojocarii abrudeni sînt schimbate pe piei de miel.

Muntele Găina — „tîrgul de fete"

Nu se putea ca imaginația populară să nu îmbrace muntele Găina, tîrgul de aici, ca și bogăția în aur a regiunii, cu minunate legende. Iată ce spune una dintre acestea:

O zînă bogată și frumoasă trăia pe vîrful muntelui Găina, într-un palat strălucitor ce se vedea de la mare depărtare.

Feți frumoși din țări îndepărtate veneau să o ceară în căsătorie, dar ea nu voia să renunțe la traiul ei de pe muntele Găina pentru nici unul din ei, căci prețuia mai mult fecioria decît dragostea. Nimic nu-i era mai plăcut acestei zîne decît să înzestreze bogat fetele sărace din împrejurimi, cînd acestea se măritau. De aceea fiecărei fete care se căsătorea îi dăruia, dacă mergea la palatul ei, un ou de aur, căci zîna avea o găină cu pene de aur, care în fiecare zi făcea trei ouă de

aur. Vestea acestei găini a mers departe. Trei flăcăi din munți se hotărăsc să o răpească cu orice preț. Pentru a putea pătrunde în palatul zînei, ei s-au îmbrăcat în straie de fată și astfel bătrînul portar al palatului, cu un singur ochi, i-a lăsat să intre. Aflînd de sosirea lor, zîna, socotindu-i fete sărace, poruncește să i se dea fiecăreia ca zestre cîte un ou de aur.

Bătrîna care avea în pază găina cu penele de aur, nesocotind porunca ce avea, a arătat celor trei „fete" și găina închisă într-un coteț de aur. Dar curînd a trebuit să se căiască amarnic de neghiobia ei, căci doi flăcăi o legară, în timp ce al treilea a răpit din coteț găina și odată cu ea și un coș plin cu ouă de aur.

După ce bătrîna a fost închisă în coteț, feciorii au luat-o la fugă. Găina de sub brațul răpitorului, cirîind puternic, a dat de veste păzitorilor răpirea ei. Paznicii, suflînd din tulnice, au adunat o trupă de călăreți, care au pornit în urmărirea fugarilor. Dar coborînd noaptea, răpitorii nu au putut fi prinși. Unul din ei a scăpat în fugă din mînă coșul cu ouă de aur pe malul Arieșului. Ouăle sparte au fost luate de valurile rîului. Găina a fost închisă într-o peșteră, de unde mult timp i s-a auzit cotcodăcitul.

După această întîmplare, frumoasa zînă a căzut într-o mare tristețe și nu peste mult timp a părăsit pentru totdeauna palatul de pe culmea muntelui Găina, pe care l-a dărîmat pînă la temelii...

De atunci Arieșul poartă în albia lui nisipul bogat în aur, iar din munții acestui ținut se scoate aur.

Se spune că și pe culmea muntelui Găina s-au aflat printre stînci, pe vremuri, ouă de aur și, după cum se crede, tot din acele timpuri se urcă pe vîrful acestui munte, an de an, moții, flăcăi și fete, la „tîrgul" de pe muntele Găina.

VI. Valea Cernei și ținutul „pădurenilor"

1. Valea Cernei. — 2. Pe pîrăul Peștișului. — 3. Hunedoara. — 4. Valea Zlaștilor. — 5. Valea Runcului. — 6. Valea de sus a Cernei, „pădurenii".

1. VALEA CERNEI

Deva — Sîntandrei — Bîrcea Mare — Bîrcea Mică — Cristur — Peștișu Mare. Excursie de o zi. **Distanța** de la Deva: Sîntandrei, 7,50 km; Bîrcea Mare, 16 km; Bîrcea Mică, 10,50 km; Cristur, 9 km; Peștișu Mare, 12 km. **Transportul** se poate face pe șosea, cu trenul pe linia Simeria-Hunedoara sau cu autobusul Deva-Hunedoara.

Valea Cernei cuprinde bazinul rîului Cerna cu afluenții săi. Micul rîu al Cernei, care se varsă, nu departe de Deva, în Mureș, formează o frumoasă și fertilă vale, mai largă spre valea Mureșului și tot mai strîmtă cu cît înaintăm spre sud, spre cursul ei de mijloc și de sus, din cauza munților ce se apropie din ce în ce mai mult de albia rîului.

Apele de munte, în drumul lor spre șes, au tăiat văi adînci în lunca cărora omul și-a înjghebat așezări trainice, avînd posibilitatea să facă și agricultură. În poienile munților pasc turme de vite și de oi; perdeaua de păduri de fag a munților oferă o imensă bogăție lemnoasă, iar bogăția subsolului face din acest ținut un important centru de exploatarea și prelucrarea fierului. Zăcămintele cele mai bogate în fier sînt cuprinse pe o mare suprafață : Teliuc, Plosca,

Ghelar, Ruda, Alun, Sohodol, Lunca Cernii, Dealul Gruniului, Vadu Dobrii.

Ţinutul dintre Deva şi Hunedoara — vechiul ţinut al cnejilor şi al Corvinilor, care se reduce în linii mari la valea Cernei, se transformă sub ochii noştri, din ce în ce mai mult, dintr-o regiune agricolă într-un mare şantier industrial.

Ieşind din Deva, prin partea de est a oraşului, prin cartierul ceangăilor, apoi prin satul Sîntuhalm, la marginea de est a acestuia, se desface şoseaua Deva-Hunedoara, care duce pe valea Cernei şi de unde se vede frumoasa localitate **Sîntandrei** (853 loc.), cu o înfloritoare gospodărie agricolă colectivă.

De la Sîntandrei, urmînd pe partea dreaptă a rîului (cursul direct spre sud), ajungem la **Bîrcea Mare** (328 loc.) şi **Bîrcea Mică** (312 loc.), localităţi străvechi, amintite încă din secolul al XIII-lea. Au avut mare importanţă în trecut. Aici se ţineau, într-un timp, chiar adunările judeţene. In secolul al XIV-lea, Bîrcea e amintită şi sub denumirea de **Byrch** sau **Barcha**.

Pe latura de vest a **dealului Cărpiniş** (426 m), în şanţurile adînci, tăiate de apă, aflăm foarte multe urme terţiare, în special **scoici** (**Cherithium** şi Echinus). Ajunge să răscolim puţin ţărnaul cu sapa ca să dăm îndată de ele. In timpuri ploioase, nici nu mai e nevoie să săpăm, ele ies la iveală scoase chiar de apă. Pe dealul Cărpiniş putem urca uşor de la Peştişul Mare.

La Bîrcea Mică, care are şi o staţiune din comuna primitivă, există o biserică din timpul de tranziţie, azi restaurată.

Fie că din Bîrcea trecem pe partea dreaptă a Cernei, fie că din Deva-Sîntuhalm continuăm pe şosea spre sud, ajungem la **Cristur** (1443 loc.) şi **Peştişu Mare** (1221 loc), ambele situate pe ţărmul stîng al rîului.

Cristurul este un sat format din ceangăi colonizaţi, în secolul trecut, din ţinuturile Bucovinei.

La Peştişu Mare, la est de rîu, aflăm cioburi de vase de lut ars, iar lîngă şosea, spre Hunedoara, resturi de ziduri antice.

De la Cristur spre vest, un drum comunal ne duce la satele **Almaşu Mic** (186 loc.) şi **Popeşti** (304 loc). Din Popeşti drumul continuă spre Cîrjiţi şi Cherghes.

La Almaşu Mic, în hotarul „Sub Coasta Buciumului", pe locul zis „Rîpa", se cunosc urme romane, iar dincolo de pîrău, urme din orînduirea comunei primitive.

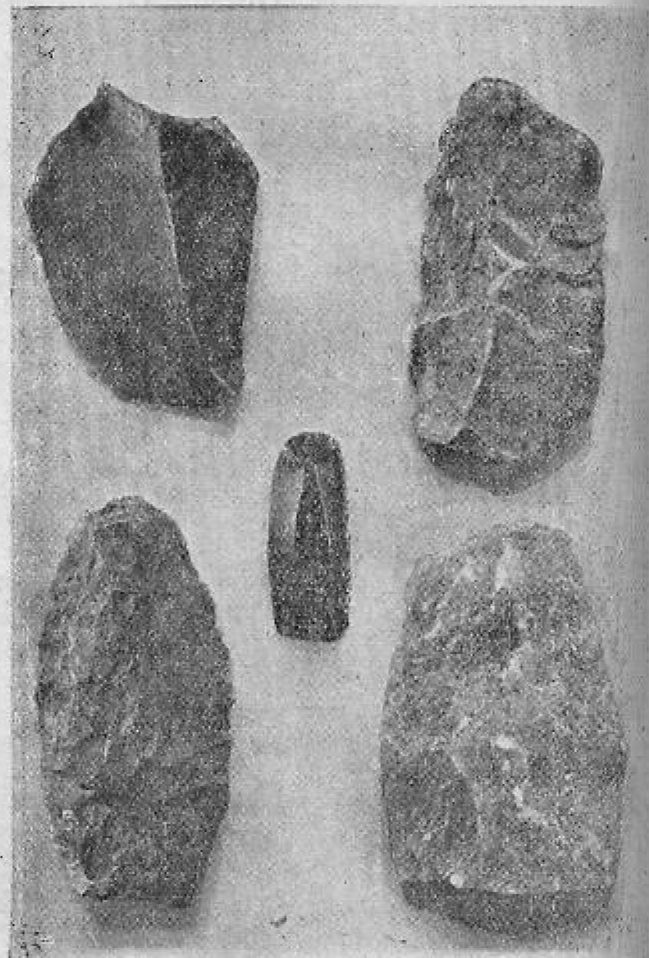
2. PE PÎRÂUL PEŞTIŞULUI

Peştişu Mare — Peştişu Mic — Josani — Valea Nandrului — Nandru. — **Distanţa** de la Deva: Peştişu Mic, 15,50 km; Josani, 18,50 km; Valea Nandrului, 26,50 km; Nandru, 28 km. **Gara**: pentru toate, Peştişu Mare.

La vest de Peştişu Mare, se desface din Cerna un mic pîrău numit Petac, alături de care, pe un drum comunal, ajungem la aceste sate.

De la **Peştişu Mic** (239 loc.) provine o frumoasă decoraţie neolitică, precum şi cîteva inscripţii romane.

In hotarul satului **Josani** (290 loc.), e cunoscută o staţiune din comuna primitivă. La fel, **Nandru** (232

Nandru — unelte ale omului paleolitic

loc.), e vestit pentru urmele aflate în așezarea de aici. In pămînturile arabile din dreapta rîului, putem observa fragmente de vase din lut ars și așchii de cremene. Au fost aflate, între altele, răzuitoare neolitice, vase ornamentate, fragment de brățară etc. In pereții strîmtorii „Valea Roatei" de la Nandru, putem vedea mai multe peșteri. Acestea, ca și cea numită „Huda Zmeului", sînt deosebit de interesante pentru urmele lăsate de omul epocii comunei primitive, cît și pentru resturile de schelete de animale din acel timp, ca de **Ursus, Cervus, Megaceros** etc.

Intre Josani și Nandru, pe latura dreaptă a pîrâului, „La cărămizi", s-au descoperit urme romane, chiar și inscripții.

Și la **Nandru-Vale** (249 loc.) se află o stațiune din comuna primitivă, la est, în dreptul văii, pe înălțimea „Dosu". Aici se deosebesc două straturi culturale distincte. Se cunosc și urme romane, inscripții etc.

De la Nandru prin Răcăștia, putem coborî la Hunedoara, iar spre nord putem urca la Cherghes, Popești, Cîrjiți, Almașu Sec, Deva.

Mai sus de Nandru, la dealul Fețelor, pîrâul Nandrului se desface în două: unul duce, prin frumoase chei cu peșteri, la dealul Dicului și satul Muncelu Mic, în drumul Filimon Sîrbu-Vadu Dobrii, iar celălalt, printre vîrfurile Pleșului și dealul Ursului, pe poteci, pînă în satul Runcu Mic. Pădurenii foloseau aceste poteci și drumuri grele, pentru transportul cărbunelui de lemn.

Aceste pîraie oferă frumoase locuri de excursii. Case de adăpost și alimente nu se pot găsi decît la țărani.

3. HUNEDOARA

Orașul Hunedoara. Castelul Corvinilor. Combinatul siderurgic.

Distanța de la Deva, pe șosea, 18 km; de la Simeria, 15 km. Are 36.498 locuitori.

Gara. Se află la 1, 1/2 km de centrul orașului. Este gară terminus pe linia Simeria-Hunedoara. Birou de voiaj c.f.r. în strada Stalin.

Hoteluri, restaurante, cofetării: Restaurant „Metalul" în strada Lenin, **Restaurant „Ciuperca"** în orașul nou muncitoresc.

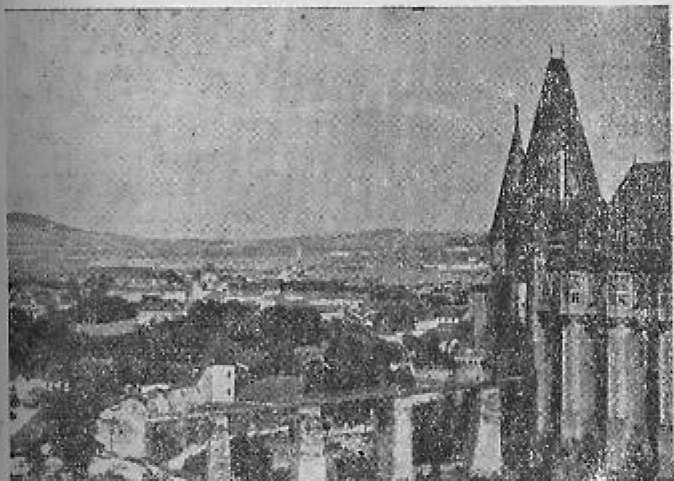
Adrese utile: Sfatul Popular Raional în piața Libertății, **Sfatul Popular Oraș** în strada Lenin, **Banca R.P.R.** în piața Libertății, **Tribunalul Raional** în strada K. Marx, **Poșta și Telefoane** în piața Libertății, **C.S.H. Combinatul Siderurgic** în strada Molotov, **Spitalul unificat** în strada K. Marx, **Biblioteca raională** în strada Lenin, **Clubul „A. Sahia"** în strada Molotov, **Clubul O.T.** (orașul tineretului), **Școala medie mixtă** în orașul nou muncitoresc.

Cinematografe: cinematograful „**Maxim Gorki**", strada Molotov, **cinematograful „I. C. Frimu"**, piața Libertății", **cinematograful „30 Decembrie"**, cabanele „Gheorghe Apostol", **cinematograful „Comunal"**, strada Filimon Sîrbu (în Orașul tineretului), **cinematograful „Stadion"** în Orașul muncitoresc, **„Club Cinema"**, în construcție (în Orașul tineretului).

Autobuse: cursa Hunedoara-Deva.

Tren industrial: de la Hunedoara la Ghelar, pe o distanță de 18 km. Transportă și persoane.

Orașul Hunedoara. Hunedoara, căre'a i se mai zice și Inidoara, sediul raionului cu același nume, este situată la vărsarea apei Zlaștilor în Cerna, la

Hunedoara — vedere asupra orașului

poalele estice ale munților Poiana Rusca. E legată de valea Mureșului, și deci de linia pr ncipală de comunicație București-Arad, prin linia ferată Hunedoara-Simeria, cît și printr-o foarte bună șosea Deva-Hunedoara. Localitatea e tăiată de rîul Cerna. Este un vechiu centru de meser'ași și un oraș al **industriei siderurgice.**

Hunedoara este și un centru turistic, datorită Combinatului siderurgic, a monumentelor sale cît și pentru că este un punct de plecare în ținutul pădurenilor, în munții Poiana Rusca.

De-a lungul căilor de acces dinspre valea Mure-

şului, Hunedoara îşi anunţă şi-şi dezvăluie, prin uriaşele depozite de materiale de construcţie, grămezi de fierărie, cu forme şi destinaţii variate, cu cîţiva kilometri înainte de a-i zării în depărtare silueta, pulsul de mărire şi de grandoare a viitorului.

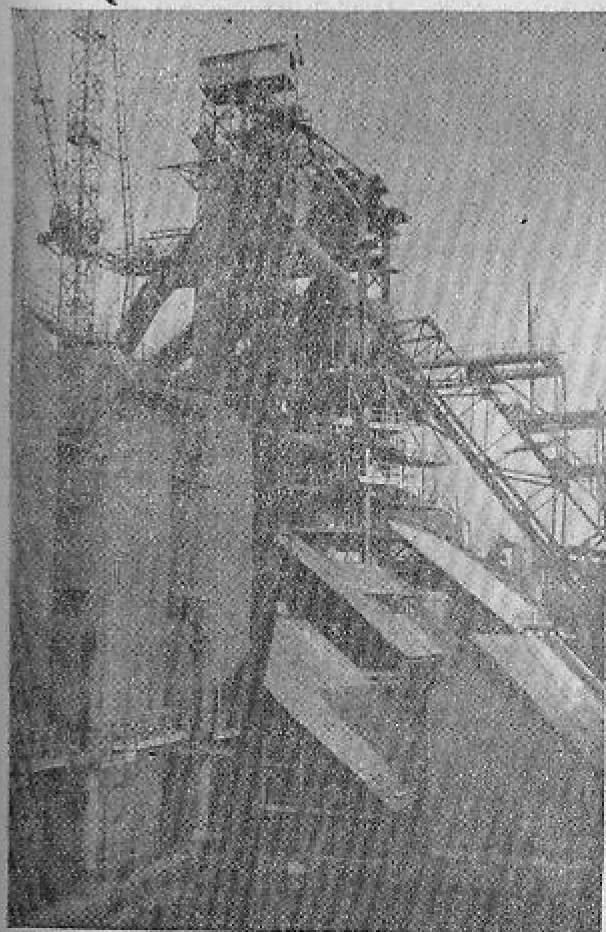
Inainte de a ajunge, pe valea Cernei, la Hunedoara, de pe dealul Buitur şi al Chizidului, ca şi de pe dealul Cărpiniş, avem cele mai frumoase vederi asupra oraşului.

Pitorescul oraşului şi al regiunii înconjurătoare, îl simţim cu o deosebită intensitate, mai ales de pe dealul Chizid şi Buitur, aşezat cam la 2 km nord de oraş, în stînga Cernei. De aici avem o privire de ansamblu asupra întregului oraş şi a împrejurimilor.

La fel, de pe înălţimea dealului Cărpiniş, situat ceva mai la nord de primul, nu ştii încotro să-ţi întorci privirea. Panorama largă a peisajului te farmecă. Spre nord, priveşti în urmă asupra văii Mureşului, a îndepărtatei cetăţi a Devei şi a dealului Uroiu, iar valea Cernei ţi se profilează ca pe hartă, cu toate satele prin care se strecoară rîul, ca un fir lung şi neîntrerupt. In depărtare, lămureşti bine muntele Retezat, iar la picioare, mai aproape de noi, din mozaicul variat al construcţiilor oraşului se desprinde silueta vechiului castel feudal şi a măreţelor furnale.

Hunedoara cetatea oţelului

Hunedoara zilelor noastre apare sub forma peisagistică a unui uriaş şantier. Oriunde îţi arunci privirea, în orice direcţie te mişti, în zi sau în noapte, totul freamătă de ritmul unei activităţi însufleţite şi neîntrerupte.

Combinatul siderurgic Hunedoara — furnal

De la periferia orașului, care mișună ca un furnicar, pînă în inima cetății oțelului, străbați cu greu printre coloane nesfîrșite de mașini. Zgomotul acestora îmbinat cu peisajul industrial, îți oferă imaginea unei simfonii a muncii și a unei frumuseți industriale. Furnalele mereu active, fumegînde, se înalță în văzduh. Gonesc trenuri, urcă și coboară ascensoare și macarale, iar în înălțimi, pe funiculare, aleargă una după alta „coșarci" încărcate cu minereu de la Teliuc, pentru a potoli foamea nesățioaselor furnale.

Șarjele de fontă și de oțel țîșnesc din cuptoare înfierbîntate ca niște jerbe luminoase. Blocuri masive, lingouri, se prefac în bare într-o clipită sub presiunea valțurilor. La cocserie, cărbunele aprins năvălește prin zeci de guri și se încarcă în vagoane.

In plină zi și în miez de noapte, necontenită activitate. Noaptea, cînd toate aceste guri de foc se deschid, cerul se luminează împrejur și îți pare că e un răsărit de soare. Orașul adormit strălucește de văpaia cuptoarelor în plină acțiune.

Combinatul siderurgic Hunedoara

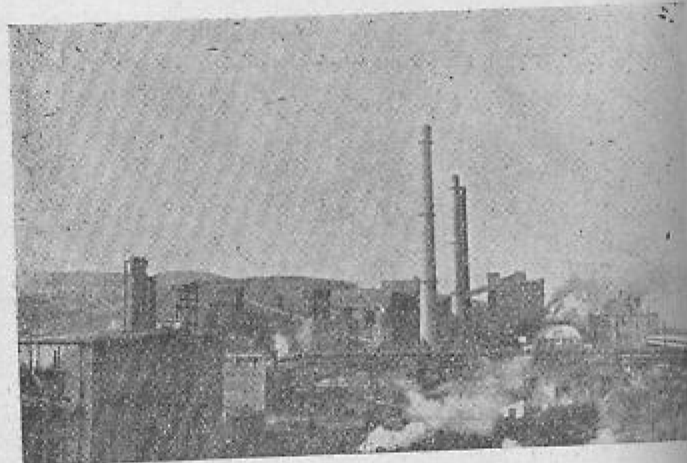
Combinatul siderurgic Hunedoara este o întreprindere ce s-a dezvoltat într-un ritm impresionant după anul 1948, pe scheletul „Uzinelor de fier ale Statului".

In regiunea Hunedoara este cea mai veche exploatare a fierului din țară, bazată pe minereurile de la Ghelar, pe pădurile întinse care ofereau materia primă necesară fabricării mangalului și pe cantitățile de apă ce le putea pune la dispoziție Cerna, împreună cu afluenții ei.

Extragerea minereurilor de fier se practica pe timpul dacilor și s-a dezvoltat în timpul romanilor. Practica extragerii fierului în această regiune a parcurs evoluția industriei siderurgice mondiale. Se pot nota cîteva momente importante în această evoluție: în anul 1750, s-a construit la Toplița primul furnal înalt cu o capacitate de 1.200 tone fontă pe an, renunțîndu-se la cuptoarele mici utilizate pînă atunci. In anul 1806, se pune în funcțiune la Govăjdia un furnal înalt cu o capacitate anuală de 8000 tone, care a funcționat pînă în anul 1918. La sfîrșitul secolului trecut, activitatea industrială se mută și mai jos, construindu-se între 1882-1884 trei furnale înalte la Hunedoara. In anul 1895 se construiește al patrulea furnal, iar în 1903 al cincilea — ambele pentru funcționare cu cocs. Intre 1890-1900 se construiește linia ferată îngustă Hunedoara-Ghelar, pe care se transportă și azi, întreaga cantitate de minereuri de la minele Ghelar. Ca anexe ale furnalelor înalte, pentru întreținere, funcționau: o turnătorie, un atelier mecanic și o forjă. Energia electrică era asigurată de uzinele Cătănaș și Govăjdia, iar în anul 1914 s-a construit centrala din Hunedoara.

In anul 1919 Uzinele de fier din Hunedoara au fost preluate de statul romîn. După această dată, uzinele au trecut prin trei forme de administrație:

1. Administrație în regie directă de stat (1919-1931).

Hunedoara — uzina cocso-chimică

2. Administrație comercială sub formă de regie publică (RIMMA), (1931-1940).

3. Administrație comercială sub formă de societate pe acțiuni, din 1940 pînă la naționalizarea întreprinderilor din 1948.

In prima perioadă, uzinele au avut o activitate extrem de redusă, din cauza sistemului de administrație defectuos.

In această perioadă se poate nota numai punerea în funcție în anul 1927 a unei instalații de turnat tuburi. A doua perioadă aduce cîteva construcții importante: o turnătorie de tuburi și piese de fontă în 1933; un cuptor electric de 1 tonă; atelierul mecanic în 1936 și o hală de construcții metalice în 1937.

In perioada a treia, se fac investiții mai mari, prin construirea oțelăriei Siemens-Martin, a laminorului, a cuptorului electric de 5 tone și echiparea centralei termoelectrice cu două grupuri generatoare de 7500 kw fiecare. In timpul războiului al doilea mondial activitatea uzinelor de fier din Hunedoara crește, din cauza necesităților militare. După război producția acestor uzine cunoaște din nou o depresiune. In urma actului naționalizării principalelor întreprinderi industriale, Hunedoara este aleasă ca principal centru siderurgic al țării. In anii care au urmat, uzinele din Hunedoara cresc de la an la an, mărindu-și producția, atît prin utilizarea din ce în ce mai intensă a agregatelor existente, cît și prin punerea în funcție de unități noi. Ritmul de dezvoltare a uzinelor, care începînd din 1950 se transformă în Combinat siderurgic, a fost posibil numai prin importanța ce a acordat-o guvernul R.P.R. întăririi continue a industriei grele.

Combinatul siderurgic Hunedoara produce: cocs metalurgic, aglomerat feros, fontă cenușie (pentru turnătorii), fontă albă (pentru oțelărie), zgură granulată (pentru fabricarea cimentului), tuburi de fontă, laminate din oțel carbon și din oțeluri aliate.

O parte din cocsul metalurgic, necesar furnalelor înalte,se fabrică în Uzina cocso-chimică, care lucrează cu trei baterii de cocsificare. Uzina cocso-chimică este aprovizionată cu cărbuni din valea Jiului. Minereurile necesare furnalelor sînt aprovizionate de la minele Ghelar și minele Teliuc, iar restul pînă la necesar, se aprovizionează din U.R.S.S. (Krivoi-Rog). Minereul de la Krivoi-Rog, înainte de a fi întrebuin-

ţat la furnale se supune unei operaţii de aglomerare. Aglomerarea se face cu ajutorul a două benzi de aglomerare, de productivitate ridicată. O parte din minereurile de fier de la Ghelar şi Teliuc, carbonaţii de fier, se prăjesc în cuptoarele bateriei de prăjitoare cu ajutorul gazului de furnal.

In Combinatul siderurgic Hunedoara, sînt **6 furnale înalte** dintre care 4 mecanizate şi două automatizate. Cele două furnale complet automatizate, construite după ultimele progrese tehnice de construcţie a furnalelor, sînt şi de cea mai mare capacitate. O parte din fonta produsă de furnale se consumă la turnătoria sau oţelăria proprie, iar restul se livrează altor întreprinderi. Combinatul alimentează în întregime cu fontă toate oţelăriile din ţară şi parţial oţelăria din Reşiţa. O parte din zgura de furnal, se granulează şi în această stare se întrebuinţează la fabricarea cimentului.

Combustibilul întrebuinţat la oţelăria din Hunedoara este păcura, turnarea se face pe vagoneţi, trenurile de turnare fiind pregătite într-o hală special destinată.

Combinatul are un **laminor reversibil** şi poate lamina oţel rotund, oţel pătrat şi platine. Lingourile se încălzesc atît în cuptoare adînci, cît şi într-un cuptor cu propulsie.

Oţelurile speciale se produc la cuptorul electric de 5 tone.

In anul 1955 s-a pus în funcţie a doua centrală termocentrală cu 3 cazane, de o capacitate de 70 t/oră.

Hunedoara — vedere asupra Oraşului muncitoresc

In anii care urmează, capacitatea de producţie a combinatului se va mări prin intrarea în funcţie a unei oţelării Siemens Martin şi a unui laminor bluming. In 1957 a fost pusă în funcţie o oţelărie electrică cu 2 cuptoare de 20 t.

Configuraţia oraşului Hunedoara vădeşte diferenţe simţitoare: **Combinatul siderurgic,** suma tututor uzinelor şi a agregatelor, **Oraşul vechi, Oraşul tineretului, Oraşul muncitoresc.**

Oraşul vechi al Hunedoarei situat în jurul uzinelor, tăiat de rîul Cerna, şi care adăposteşte încă instituţiile administrative, sediile organizaţiilor de partid şi de masă, unităţi comerciale etc., îşi păstrează, în general, sub raportul edilitar, fizionomia de acum cîteva decenii.

In partea de nord a oraşului, în spatele gării C.F.R., de-a lungul şoselei Hunedoara-Deva, s-a ridicat acum cîţiva ani, în mod provizoriu, **Oraşul ti-**

meretului, în vorbirea locală „Ote", cu locuințe scunde, cenușii, pentru a servi ca adăpost muncitorilor de la șantierele de construcții.

Alături de uzine și de orașul vechi al Hunedoarei, se ridică pe dealul Chizidului, dominînd împrejurimile, la margine de codru, **Orașul nou.** El poartă denumirea semnificativă **Orașul muncitoresc,** „Ome" în vorbirea locală.

De-a lungul unor străzi și piețe asfaltate, se înșiră blocuri mari pentru locuit, clădiri mai mici, adevărate vile moderne, confortabile — peste 2.000 de apartamente în care locuiesc aproape 12.000 de oameni — așezăminte de asistență socială, școli, teatru, cinematograf, cluburi muncitorești, stadion, restaurante și magazine cu mărfuri de tot felul.

Trei edificii ridicate în Orașul muncitoresc, care vor fi terminate complet în anul 1957, merită o mențiune specială: **Clubul-cinematograf,** o clădire, la intrare cu coloane și portic, inspirată după proiectul clubului „Grivița roșie", și cu ornamente deosebit de estetice, **Spitalul de contagioși,** frumoasă realizare arhitectonică, clădire de un alb imaculat, cu două etaje și o terasă aparentă de jur împrejur, e socotit ca unul dintre cele mai moderne din țară. **Restaurantul,** sau complexul restaurant-berărie-cofetărie, de un aspect fastuos, cu terase spațioase, cu scări largi și galerii, pardosit cu marmoră și mozaic, cu tavane vopsite în ulei sau din calcio vecchio.

De pe dealul Chizidului, ziua sau noaptea, peisajul întregii Hunedoare este de neuitat... „Dacă urci seara pe dealul Chizidului, în fața ta se arată Hu-

Hunedoara — Casa tehnicianului

nedoara într-o ipostază surprinzătoare... O galaxie de lumini plăpînde, tremurătoare, joacă în aer, clipesc pline de vrajă în valea concavă, ca un cer răsturnat. Și în mijlocul acestui ocean de stele, se așterne umbra masivă a Combinatului de fier, încununată de flăcări și străluciri fugare, galbene, roșii, violete, care răzbesc din cuptoare, din șarje, din aparate de sudură, și par aici, la distanță, vîlvătăile neliniștite ale unor constelații în formare...

Două realizări îl copleșesc pe om prin însăși existența lor, și-l fac mic și caraghios de îndată ce încearcă să le desconsidere: universul nemărginit în timp și spațiu și revoluția ca lege implacabilă a istoriei... Ceva din sublimul acestui univers și al acestei revoluții se reflectă în acea tainică și neostoită roire de lumini...

Elogiul Hunedoarei este elogiul revoluției socialiste".

Și în condițiile noii vieți a Hunedoarei, cetatea oțelului, în iureșul muncii din uzine și al eforturilor înmănunchiate, pe șantierele orașului nou, în parcuri, pe străzi, peste tot, te întîmpină siderurgistul cu sufletul voios, cu țelul său întipărit în minte și în voința-i dîrză: „patriei mai mult oțel".

Cetatea sau castelul de la Hunedoara. Vizitarea castelului se poate face zilnic. Intrarea liberă. Vizitarea numai sub conducerea îngrijitorului sau a îndrumătorului.

Călătorul, care se apropie de valea Mureșului, pe rîul Cerna în sus, spre orașul muncitoresc al Hunedoarei, este întîmpinat, din depărtare, de o construcție măreață, cu acoperișuri înalte, strălucitoare, cu

turnuri și turnulețe, ferestre și foișoare împodobite cu variate cioplituri în piatră și lemn. E minunatul castel al Hunedoarei, ce se înalță deodată, ca și crescut din stînca puternică a botului de deal, care răsare abrupt din valurile micului rîuleț al Zlaștilor — acolo unde acesta se varsă în Cerna.

Castelul Corvinilor, numit și cetatea Hunedoara, se află la marginea de sud-est a localității, iar dealul, care poartă de veacuri pe culmea sa monumentul, face parte din ultimele ramificații ale munților Poiana Rusca.

Prima cetate de la Hunedoara, situată pe locul actualului castel, își are originile în veacul XIII-XIV. Cetatea a fost ridicată, se pare, pe locul unei întărituri mai vechi, romane.

In substrucțiile castelului de mai tîrziu, făcîndu-se cercetări, s-au aflat urmele primei cetăți feudale de la Hunedoara, cetate de formă eliptică, cu o curte mare în care se putea retrage, în caz de pericol, populația orașului.

Un document din anul 1399 amintește un castelan al Hunedoarei, cetate regală, care stătea aici în numele regelui.

Inființată în veacul XIII-XIV, cetatea de la Hunedoara a avut în decursul timpului numeroși proprietari și a suferit însemnate transformări. Trecutul și viața acestui monument sînt legate însă, în primul rînd, de familia Corvinilor, care are în proprietate timp îndelungat cetatea, împreună cu întinse domenii și numeroase sate de țărani.

Pentru prima dată avem amintită această familie la anul

1409, într-un document prin care Sigismund, rege al Ungariei, donează lui Voicu (pentru serviciile făcute de el regelui) cetatea Hunedoarei. Voicu era fiul lui Şerb. Cetatea e dată lui Voicu, fraţilor săi Radu şi Mogoş, unchiului său Radu şi fiului său Ioan (Ioan de Hunedoara).

Voicu a luat de soţie pe Elisabeta Mărgineanu, o fată de cneaz romîn.

Soţia lui Ioan de Hunedoara a fost Elisabeta Szilaghi.

Conform legendei, Ioan de Hunedoara ar fi fiul din flori al regelui Sigismund cu Elisabeta Mărgineanu, legendă pe care o avem reprezentată, după cum vom vedea, şi într-o frescă în interiorul castelului.

Prin donaţia din anul 1409, datorită căreia cetatea ajunge proprietatea unei singure familii, intervine o profundă schimbare în rosturile ei. De aici înainte, ea nu mai e menită să servească de refugiu populaţiei din împrejurimi, ci devine reşedinţa unei familii nobile.

Intrînd în posesia Corvinilor, Ioan de Hunedoara, apoi văduva acestuia Elisabeta Szilaghi, aduc mari modificări cetăţii. O amenajează pentru locuit şi, în acelaşi timp, pentru scopuri militare. Cu timpul, cetatea este transformată într-un castel, potrivit pentru locuit, pentru recepţii şi festivităţi. Elisabeta Szilaghi, după moartea lui Ioan de Hunedoara, pe lîngă transformări mari aduse castelului, îl şi zugrăveşte, după cum se constată în mai multe părţi ale monumentului.

După moartea Elisabetei, imobilul intră în proprietatea fiului acesteia, regele Matei Corvin, şi a urmaşilor lui, apoi în stăpînirea altor familii, fiecare

Castelul Hunedoara

aducîndu-i anumite transformări, după gustul și trebuințele proprii.

In 1618, ajungînd stăpîn al castelului principele Ardealului Gavril Bethlen, încep o serie de noi amenajări și modificări, dictate de nevoi practice și interese mărunte gospodărești, ceea ce aduce însemnate stricăciuni construcțiilor anterioare. De la el, proprietatea asupra castelului trece în mîna mai multor particulari, pînă în veacul al XVIII-lea, cînd intră în stăpînirea statului, fiind declarat apoi monument istoric.

In cursul veacurilor, castelul a suferit cinci incendii mari, ultimul la 1854.

Lucrări de restaurare au avut loc la castel la sfîrșitul veacului al XIX-lea ca și în anii 1907-1917. Rezultatul restaurărilor nu a fost întotdeauna mulțumitor. Noi lucrări de restaurare au început în anul 1956, în care scop au fost alocate importante sume de bani, dovadă a grijii regimului democrat-popular din țara noastră pentru buna păstrare și valorificare a monumentelor culturii materiale.

Lucrările de restaurare, care au în vedere întregul complex al imobilului, se fac după criterii științifice și vor dura cîțiva ani.

După restaurarea completă, monumentul va fi folosit în scopuri culturale, urmînd a fi organizată și o vastă expoziție muzeală.

Așadar, castelul de la Hunedoara nu a luat ființă deodată, din care motiv el nu prezintă sub raportul arhitectonic o unitate. Distingem trei epoci principale de edificare: a. edificările din veacul al XIII-lea (eventual al XIV-lea), b. edificările din timpul lui Ioan de Hunedoara și Elisabeta Szilaghi, c. edificările din timpul lui G. Bethlen. Unele edificări neînsemnate aparțin veacului al XVIII-lea (vezi planșa I).

Cea mai mare parte a acestui important monument istoric aparține stilului gotic; constatăm însă și elemente caracteristice renașterii sau stilului baroc.

Privit de la exterior, castelul de la Hunedoara oferă vizitatorului priveliști mărețe, iar o vizită în interiorul lui este deosebit de instructivă din punct de vedere arhitectural și plină de evocări ale unor timpuri și orînduiri sociale de mult apuse.

Viața și zidirea acestui monument este împletită în imaginația populară cu legende și povești. Una din aceste legende atribuie ridicarea cetății Hunedoara unor zîne cu părul de aur. O altă legendă arată eforturile și munca grea pusă pentru săparea în stînca din curtea castelului a unei fîntîni, adîncă de 30 de metri, prin niște prizonieri turci cărora li s-a promis libertatea, dacă, săpînd mereu în stîncă, vor da de apă. După multă trudă, s-a dat de apă, dar libertatea promisă nu le-a fost acordată. O inscripție pe zid, cu litere turcești, adresată stăpînilor haini ai castelului, atribuită de legendă prizonierilor înșelați — „apă aveți dar suflet nu" — se vede și azi.

Dar, să ne oprim un moment asupra părților mai caracteristice, pe care le oferă vizitatorului acest monument unic al țării noastre.

Intrarea în castel se face azi prin poarta situată sub turnul de pe latura de apus (pl. I, 7), după ce am trecut podul construit peste prăpastia, în adîncimea căreia curge pîrâul Zlaști.

In curtea castelului, la dreapta, e **sala cavalerilor** (pl. I, 9), sală de recepţie construită în stil gotic, în timpul lui Ioan de Hunedoara, împărţită prin coloane octogonale în două nave. Pe cea de a doua coloană de la intrare, se găseşte o inscripţie cu litere gotice şi anul 1452, data terminării lucrărilor. Această sală a fost renovată în anul 1907-1914.

Deasupra sălii cavalerilor, la etaj, se află **sala dietei**, la care conduce din curte o scară în spirală, zidită într-un turn (pl. I, 8). Poarta de acces la scară are pe timpană blazonul lui Ioan de Hunedoara.

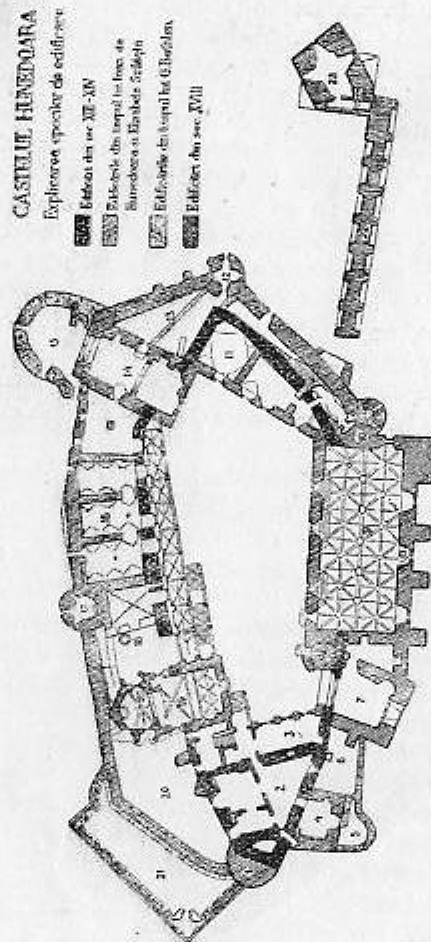
Sala dietei, construită tot de Ioan de Hunedoara, era identică cu cea de jos, dar G. Bethlen desfiinţează această sală monumentală şi o împarte în trei încăperi mai mici, gospodăreşti. Medalioanele pictate de pe pereţi sînt din timpul lui Bethlen. Se află aici şi figuri din istoria Principatelor Romîne: Matei Basarab, Vasile Lupu (Mihai Viteazul (?)).

Spre sud-vest, în continuare de la „sala dietei", e **turnul Capistrano** (pl. I, 10), numit după celebrul călugăr franciscan Ioan Capistrano.

Urmează apoi aripa de miazăzi, numită, după un proprietar de mai tîrziu al castelului **aripa Zolyom** (pl. I, 11-14). Aici îşi construieşte Ioan de Hunedoara o locuinţă, cu care prilej desfiinţează vechea poartă a castelului (pl. I, 14).

G. Bethlen construieşte peste aripa Zolyom încă două etaje.

Bastionul alb (pl. I, 15), de formă semicirculară, în faţa vechiului turn de intrare, a fost ridicat tot de Bethlen ca depozit pentru bucate.

Revenind în curte, în stînga porții pe care am intrat, se află: **aripa Matia** și **Loggia** din fața ei (pl. I, 2, 3), în stil al renașterii. Scenele din picturile de la etajul de sus al loggiei reprezintă legenda despre originea lui Ioan de Hunedoara.

Avem reprezentate următoarele: o femeie cu mărul regalității în mînă, în fața ei un bărbat; apoi un bărbat care întinde femeii din fața lui un inel. Avem apoi o altă femeie cu pîntecele mare, cu broboadă pe cap și cu un inel în mînă pe care il întinde bărbatului din fața ei. Pe un stîlp alăturat, se mai vede un copil (Ioan de Hunedoara), iar pe altul, corbul. Aceste picturi, împreună cu altele mai puțin clare, trebuie puse în legătură cu originea legendară a Corvinilor. Picturile au fost executate, poate, chiar la ordinul Elisabetei Szilaghi, ca să justifice pretențiile lui Matei, fiul ei, la tronul Ungariei.

In vecinătatea aripei Matia, spre nord-vest, amintim turnul de veghe numit **turnul buzduganelor** (pl. I, 1), **sala de tezaur** (pl. I, 4), apoi două bastioane ale incintei (pl. I, 4, 5), cum e înzestrată incinta și în alte locuri (pl. I, 12, 15, 17, 21).

Spre nord-est de aripa Matia menționăm **șanțul urșilor**, unde ar fi fost ținute, după tradiție, diferite animale sălbatice și **bastionul muniției**, avînd partea de sus în formă de terasă.

Drept în fața porții pe care am intrat în castel, e **capela** (pl. I, 19), zidită în anul 1446 de Ioan de Hunedoara în stil gotic. Sub raportul arhitectural, e, poate, azi partea cea mai interesantă a monumentului. In dreapta capelei a fost săpată în stîncă, în epoca lui Ioan de Hunedoara, o fîntînă adîncă de 30 de metri.

Aripa răsăriteană e numită **aripa Bethlen** (pl. I, 16, 15), după numele aceluia care adăugă încă un etaj părții mai vechi a clădirii.

Ioan de Hunedoara a înglobat în sistemul de apărare al cetății vechi și dealul de la sud numit **dealul Sfîntul Petru**. Din acest sistem de întărituri s-a păstrat **turnul „nje boisa"** (nu te teme) și un coridor ce leagă turnul de cetatea propriu-zisă (pl. I, 22, 23).

Sub raportul istoric-social, castelul din Hunedoara a adăpostit o întreagă pleiadă de latifundiari cu moșii întinse și numeroase sate de țărani pe care îi stăpîneau. Acest castel e un important și caracteristic monument civil al orînduirii feudale pe teritoriul regiunii Hunedoara.

In veacul al XV-lea, de domeniul cetății Hunedoara, aparțineau 32 de mii de jugăre de moșii și 43 de sate de țărani cu obligații multe și grele față de stăpînii castelului.

Intre numeroșii săi proprietari, se desprinde ca o figură măreață Ioan de Hunedoara, cel care a condus cu atîta măiestrie la biruințe strălucite, oștile sale de țărani împotriva turcilor. Victoriile repurtate asupra turcilor la **Sîntimbru** (Alba) 1442, **Porțile de Fier ale Transilvaniei** (Hațeg) 1442, **Belgrad** 1456 și altele, fac din **Ioan de Hunedoara** — organizatorul și conducătorul popoarelor din sud-estul Europei la aceste biruințe — **„cel mai mare viteaz și cel mai mare soldat al vremii sale"**, cum spune istoricul Corvinilor, Bonfinius.

Amintirea lui a dăinuit în tradiția popoarelor din acest colț al Europei pînă în zilele noastre.

Astăzi, bătrînul castel al Corvinilor pare stingher, anacronic, în mijlocul iureşului de viaţă din Hunedoara nouă, cetatea fierului.

Un alt monument istoric al localităţii este vechea biserică romînească — monument istoric, aşezată la marginea de est a oraşului vechi, deasupra malului răsăritean al Cernei, faţă în faţă cu castelul Corvinilor.

Epoca zidirii bisercii e discutabilă. Unii dau ca dată a ridicării ei anii 1634-1654, alţii o atribuie unor vremuri mai îndepărtate, secolul XIV-XV.

Zidurile, în cruce greacă, sînt din piatră, iar bolţile de cărămidă. Lungimea totală a bisericii e de 28 m şi se compune din clopotniţă, tindă, navă şi absidă.

Are trei perioade de construcţie. Faptul se poate constata din înfăţişarea şi construcţia navei, absidei şi a clopotniţei. Tinda e un adaus ulterior al navei, iar turnul, cu două etaje, datează abia de la anul 1827.

Deasupra uşii navei, se află o inscripţie care pomeneşte zidirea şi zugrăvirea bisericii în cursul anilor 1634-1654, zugrăvită fiind de „Eu Caian Constantin şi Stan, zugravi".

Pictura este destul de slab conservată din cauza depunerii fumului, totuşi cele mai multe reprezentări au putut fi determinate şi interpretate.

In arhiva bisericii, se află şi cîteva documente interesante: unul e de la anul 1364 prin care Maria, fiica lui Ludovic cel Mare, întărea calitatea de nobili cîtorva romîni dîndu-le proprietăţi.

Un alt document, cam de aceeaşi natură, datează de la anul 1450.

4. VALEA ZLAŞTILOR

Deva — Hunedoara — Zlaşti — Groşi — Găunoasa — Ulm — Arănieş — Cerbăl — Socet — Poiana Răchiţelii. **Distanţa** de la Deva: Zlaşti, 21 km; Boş, 22,50 km; Groşi, 24 km; Găunoasa, 26 km; Ulm, 32,50 km; Arănieş, 38 km; Cerbăl, 35 km; Socet, 40 km; Poiana Răchiţelii, 57,50 km. **Gara**: Hunedoara. Case de adăpost nu sînt. **Transport** pe jos, cu căruţa, iar pe timp foarte frumos, în parte, cu maşina. Excursie de 1-2 zile.

Mica apă a Zlaştilor, ce curge pe sub zidul castelului Corvinilor, unde se varsă în Cerna, trece printr-o romantică regiune, demnă de a fi cercetată de oricine. Apucînd pe cursul ei în sus, pe un drum comunal necarosabil, ne înfundăm tot mai adînc într-un ţinut păduros, dar foarte atrăgător pentru excursionişti. Vom întîlni pe această vale localităţile: **Zlaşti, Boş,** (incluse la Hunedoara), **Ulm** (79 loc.), **Arănieş** (100 loc.), iar sus pe platouri dăm de localităţile **Cerbăl** (399 loc.) şi **Socet** (166 loc.). Lîngă Cerbăl şi Socet se ridică vîrful Pîrvanului (912 m) şi dealul Pleşului (896 m), cu frumoase vederi. De aici, peste Poeniţa Tomii şi Poiana Răchiţelii, drumuri de munte ne duc pînă în Vadu Dobrii şi vîrful Rusca (1359 m).

La Zlaşti, îşi are sediul **Intreprinderea minieră de talc Lelese-Cerişor-Hunedoara,** care are ca obiect extracţia şi măcinarea talcului.

Exploatările au început în 1920 prin particulari. Intreprinderea trece în 1948, prin actul naționalizării, în proprietatea statului.

In procesul de producție, se folosește materia primă indigenă de talc brut și steatit brut realizat la Lelese și Cerișor.

In cadrul întreprinderii există următoarele sectoare de activitate: sectorul minier Lelese, sectorul minier Cerișor-Govășdia, sectorul preparare Zlaști, sectorul preparare Hunedoara, ateliere de întreținere și reparații Zlaști.

Produsele principale fabricate: talc măcinat și steatit măcinat folosit în fabricile de săpun, de medicamente, centrofarmuri etc.

5. VALEA RUNCULUI

Deva — Hunedoara — Teliucu Inferior și Superior — Govășdia — Ghelar — Ruda — Poenița Voinii — Bunila — Vadu Dobrii.

Distanța de la Deva: Teliucu Inferior, 23 km; Teliucu Superior, 25 km; Govășdia, 35 km; Ghelar, 40 km; Ruda, 4[illegible] km; Poenița Voinii, 47 km; Bunila, 49 km; Vadu Dobrii, 6[illegible] km. **Gara**: Hunedoara. Case de adăpost nu sînt. Transportul pe jos și cu căruța, cu mașina numai în parte. **Excursie** de 1-2 zile.

Ceva mai la sud de Hunedoara, pe Cerna în sus, se desface către vest pîrâul Runcului, care își adună izvoarele din vîrfurile situate la est de Vadu Dobrii. E o vale sălbatică și plină de chei romantice. Pe marginile ei nu găsim decît puține sate. Pădurenii s-au așezat în deosebi pe fețele plaiurilor și în poeni, încît

Ghelar — mineri la locul de muncă

drumul, ce străbate aceste locuri, nu însoțește decît puțin apa Runcului, căci urmează culmile munților.

Porniți de la Hunedoara pe șosea, ajungem la Teliucu Superior, unde această șosea părăsește cursul Cernei urmînd pe cel al Runcului. Trecem prin mari serpentine spre a ajunge în comuna **Govășdia** (471 loc.), 17 km de la Hunedoara. Cu multe decenii în urmă, au funcționat aici mari topitorii de fier mînate de apa Runcului.

Pînă la primul război mondial, aici a funcționat un furnal, ale cărui ruine se văd și azi.

Govășdia are o regiune foarte pitorească și merită a fi cercetată de vizitatori. Ca loc de excursii, e

cel mai apropiat și agreat pentru cei din orașul Hunedoara.

Revenind la punctul de afluență al pîrîului Runcului în Cerna, imediat după trecerea podului, se desprinde un drum de 12 km, construit în anii puterii populare, care ne duce la **Ghelar** (2852 loc.), 20 km de la Hunedoara, un important centru minier.

Ghelarul este una din localitățile cele mai vechi cu exploatări de fier. Zăcămintele de fier de la Ghelar au fost cunoscute încă din antichitate. In feudalism, ele au aparținut mai multor familii nobile pînă în 1870 cînd au trecut, prin cumpărare, în patrimoniul statului. Exploatarea în această perioadă era făcută prin camere mari cu pilieri de siguranță în zonele superioare oxidate ale zăcămîntului.

Exploatarea sistematică în subteran a început după anul 1901, cînd a fost deschisă partea inferioară a zăcămîntului, constituită din siderită. Tot în acest timp, a fost construită și calea ferată Ghelar-Hunedoara, pentru asigurarea unui transport de capacitate suficientă pentru alimentarea furnalelor de la Hunedoara.

In perioada anilor 1900-1944, munca minieră s-a desfășurat în majoritatea cazurilor manual, întreprinderea fiind slab dotată cu mijloace mecanizate.

După 1944, întreprinderea a luat un nou avînt prin mărirea forțelor de muncă și a numărului de utilaje, paralel cu aceasta creîndu-se noi condiții de cazare, aprovizionare și culturale. Munca minerului s-a mecanizat în faza tehnologică a tăierii și parțial încărcarea, iar în unele sectoare s-au introdus metode de

exploatare cu surpare, realizîndu-se astfel o productivitate sporită.

Pe tărîm social-cultural, au fost construite locuințe muncitorești pe o suprafață de 3500 mp. Azi există la Ghelar o școală de 7 ani și o școală profesională pentru fiii oamenilor muncii din Ghelar și satele învecinate. Statul întreține cămine, cantine și ateliere, asigurînd tineretului condiții cît mai bune pentru însușirea cunoștințelor teoretice și a deprinderilor practice, pentru a deveni muncitori cu o înaltă calificare profesională.

Au fost renovate instalațiile de alimentare cu apă, s-au sistematizat rețelele electrice industriale și de iluminat.

Pentru descoperirea de noi rezerve de minereu au fost întreprinse o serie de cercetări și deschideri care au dus la mărirea considerabilă a acestor rezerve.

Intreprinderea — deservită de funicularul Vadu Dobrii — Ghelar — Govășdie și de o cale ferată industrială Ghelar-Hunedoara — constă din trei grupe de mine, distincte între ele: mina centrală de vest și mina Vadu Dobrii.

Mina Vadu Dobrii e situată la o depărtare de 22 km spre vest de Ghelar. Lungimea galeriilor principale e de peste 14 mii de metri.

La Govășdia și Ghelar, putem ajunge și cu trenul industrial al uzinelor, care urcă mult, oferindu-ne priveliști minunate.

Ghelarul și Govășdia au avut mare importanță, pe vremea Corvinilor, pentru fabricarea de săbii și lănci.

De la Ghelar spre vest, continuă, pe culmi, un drum comunal ce ne duce în localitățile Ruda, Poenița Voinii, Bunila și Vadu Dobrii. Spre nord de acest drum, aproape de valea Runcului, găsim împrăștiate satele Cerișor, Plop, Lelese, Alun, Sohodol și Runcu Mare.

6. VALEA DE SUS A CERNEI, „PADURENII"

Deva — Hunedoara — Teliucu Inferior — Teliucu Superior — Cinciș — Cerna — Păroasa — Toplița — Goleș — Dobîca — Hășdău — Cernișoara Floreasa — Meria — Lunca Cernii de Jos — Lunca Cernii de Sus. Excursie de 2 zile. **Distanța** de la Deva: Teliucu Inferior, 23 km; Teliucu Superior, 25 km; Cinciș, 26,50 km; Cerna, 28 km; Păroasa, 28 km; Toplița, 35,50 km; Goleș, 39 km; Dobîca, 40,50 km; Hășdău, 43 km; Cernișoara Floreasa, 50 km; Meria, 80,50 km; Lunca Cernii de Jos, 79,50 km; Lunca Cernii de Sus, 77 km. **Gara** pentru Teliuc, Cinciș, Cerna, Păroasa, Toplița, Goleș, Hășdău, gara Hunedoara; pentru Dobîca, Cernișoara Floreasa, gara Ghelar; pentru Meria, gara Peștenița; pentru Lunca Cernii, gara Hațeg. **Transportul**, pe jos sau cu căruța.

De la Hunedoara spre sud, paralel cu Cerna, pe partea stîngă a acesteia, ajungem pe un drum sinuos — un adevărat defileu — la **Teliucu Inferior** (1478 loc.). Inainte de a intra în sat traversăm linia ferată a Uzinei Călan.

In hotarul Teliucului, unde s-au aflat și obiecte din comuna primitivă, se cunosc urmele exploatărilor minelor de fier din timpul romanilor. Pe teritoriul minier, s-au găsit temeliile unor construcții vechi, monede și inscripții romane din secolul al II-lea și al III-lea. După urmele romane aflate, se vede că, sub stăpînirea acestora, a existat aici o puternică colonie de exploatare. Terenurile miniere se află în stînga Cernei.

Zăcămîntul de minereu de la Teliuc e alcătuit din cinci straturi paralele, cu o grosime medie de opt metri și o lungime de cel puțin cinci kilometri. Minereul este mai mult limonită cu 40% fier și siderită cu 32% fier.

E.M.F.T. **Exploatarea minelor de fier — Teliuc** are ca obiect extracția minereului de fier (siderită, limonită, hematită, ancherită, magnetită).

De această intreprindere ține: mina centrală Teliuc, mina Pădurea orașului, mina Boutari, stația de sortare, funicularele, cariera de dolomită Hunedoara-Teliuc, cariera de nisip Sarmizegetusa.

Minele de la Teliuc sînt legate de uzinele de la Călan, cu o linie ferată lungă de 23 km, care duce spre Călan printre dealurile Hășdatului și Nădăștiei.

De la **Teliucu Superior** (197 loc.), care urmează îndată după Teliucu Inferior, la o mică distanță spre sud, se află comuna **Cinciș** (427 loc.).

Legenda spune că a fost întemeiat de 5 strămoși ai lui Ioan de Hunedoara, de unde își trage numirea „cinci inși".

La locul numit „Popeasca", la cca. 800 m de comună spre sud, se constată urmele unei așezări romane (cioburile, fragmentele de țigle și cărămidă sînt răspîndite pe mare distanță). Intre altele au fost aflate mai multe piese reliefate, trei statui, un cap de bărbat etc. Ele se află în colecția școlii locale.

Cincișul are și o biserică veche, cu urme de pictură. Biserica, clădită din piatră, avînd un acoperiș din șindrilă, e de dată mai recentă. Ea poate fi împărțită în clopotniță, tindă, naos și absidă. Tinda și turnul, probabil, sînt de dată mai recentă. Tinda simplă are un tavan drept. Intrarea în naos se face printr-o ușă așezată la mijlocul zidului.

Pe bolta naosului avem urme de pictură. La fel, în absidă.

De la Cinciș, drumul continuă pe apa Cernei, prin adevărate chei și defileuri, pentru a întîlni localitățile: **Cerna** (232 loc.), **Păroasa** (204 loc.), **Toplița** (395 loc.), **Dobîca** (401 loc.), **Hășdău** (522 loc.) și **Lunca Cernii.** La Hășdău, Cerna se împarte în două pîraie, primul (de la nord) curge pe lîngă Vadu Dobrii, iar celălalt (mai de la sud) curge prin Lunca Cernii, adunînd multele izvoare de sub poalele vîrfului Rusca și Măgura Albă.

La nord de acest drum găsim satele: **Goleș** (145 loc.), **Cernișoara Floreasa** (308 loc.) cu o gospodărie agricolă colectivă și **Meria** (1123 loc.). La sud, vîrful Văratecului (1033 m) și vîrful Sorilor (1186 m) închid valea Cernei și cu ea ținutul pădurenilor, în spre versantul țării Hațegului.

Lunca Cernii de Jos (803 loc.) și **Lunca Cernii de Sus** (1150 loc.) sînt două sate mari de munte, înșirate pe 10 km, de-a lungul rîului Cerna, pe coastele și pe pîraiele din jur, locuite de țărani ce se ocupă cu creșterea vitelor și lemnăritul. Prin codrii seculari, pe culmi de munte și pe pîraie șerpuitoare,

Lunca Cernii — gospodărie la munte

excursionistul va găsi priveliști nebănuite. Trebuie însă să ne aprovizionăm cu de toate, căci case de adăpost sau locuri de alimentare nu se află pe aici.

Din Lunca Cernii, două poteci ne duc la Rusca Montană.

Meria e situată pe o coamă de munte la peste 1000 m altitudine, despărțită de alte sate prin vîrfuri înalte de munți, văi adînci și codri deși, încît e foarte greu de a te apropia de ea. E o așezare unică în felul ei. Sătenii, cu obiceiuri și grai specific, sînt oieri și crescători de vite. Se ocupau și cu arderea cărbunelui de lemn. Se spune că în vechime Meria era un sat de haiduci și fugari.

„Pădurenii“. Ţinutul pitoresc al pădurenilor cuprinde ramificaţiile de est ale munţilor Poiana Rusca, ce ne apar ca un întins platou, mărginit la nord de valea Mureşului, la sud de ţara Haţegului, iar spre est oprindu-se abrupt în valea Cernii, pe linia Nandru, Hunedoara, Teliuc.

Intrarea în acest ţinut izolat al regiunii Hunedoara se poate face din şesul Mureşului, din valea Cernii sau din ţara Haţegului, urcînd la început pe drumurile cu pante repezi ale unor văi înguste, abrupte şi inundabile, pentru ca sus, pe platou, să se deschidă drumuri şi poteci de culme, cu largi vederi, ce leagă între ele, trecînd adesea peste povîrnişuri abrupte, satele adunate pe culme, înconjurate de culturi făcute în terase, sau sate de tipul complexelor de cătune. In această regiune aşezările de-a lungul drumurilor care duc pe văile pîraielor sînt puţine.

Mediul geografic şi izolarea acestui ţinut a determinat ocupaţia locuitorilor, în primul rînd creşterea oilor şi a vitelor cornute, agricultura pe terase şi în văile pîraielor, lemnăritul şi lucrul la pădure. Aceste ocupaţii, practicate acolo în munţi, nu pot satisface însă puţinele pretenţii pe care le au pădurenii şi, mai ales, cele necesare traiului. Procurarea pîinii de toate zilele este, ca şi la „moţii“ din partea de nord a Mureşului, una dintre grijile cele mai de seamă ale pădurenilor. Astfel, pornesc la drum spre şes — drum greu de munte, pe care datorită vigoarei lor îl parcurg pe jos încărcaţi uneori cu mari greutăţi — pen-

Portul pădurenilor

tru aprovizionare sau pentru căutare de lucru în centrele industriale de la șes.

In satele de pădureni mai apropiate de marile centre industriale din valea Cernei ca și în cele de pe drumul exploatărilor miniere Ghelar—Poenița Voinii — Vadu Dobrii, se simte tot mai mult influența factorului economic, aducînd schimbări însemnate în viața acestor așezări.

Comunicațiile anevoiase, izolarea ținutului de contactul mai strîns cu orașul, au făcut însă, în general, ca populația din ținutul pădurenilor să rămînă în forma ei arhaică în toate manifestările vieții: casa, portul, obiceiurile, limba etc.

In special ca îmbrăcăminte ei ne apar interesanți și pitorești.

Femeia poartă pe cap o broboadă din giulgi, brodată, ce atîrnă pe spate aproape pînă jos. La gît are salbe, bani sau mărgele. Inainte și în spate poartă două fote, de obicei negre. Cămașa e o adevărată operă artistică, pe umeri și pînă la marginea mînecii, ca și pe piept e țesută cu desene. Peste mijloc au un brîu țesut frumos, împodobit cu mărgele, bani și inele. Peste brîu au încins un lanț. Pe piept poartă pieptare, iarăși cu cusături. Peste acestea își aruncă pe umăr, șuba scurtă, albă, din lînă și gluga. Incălțămintea favorită e opinca.

Imbrăcămintea bărbatului este mai puțin complicată: o cămașă de pînză nu prea lungă, cu mînecí largi, legată peste mijloc cu un șerpar. Pantalonii „cioarecii" sînt din lînă albă. Un pieptar peste care

pun „recălul". Pe cap poartă o pălărie cu marginele strîmte și răsfrînte. In picioare opinci, iar pe umăr șubă.

Portul „pădurenilor", original ca toată viața lor de altfel, de o bogăție rară, este o comoară care a menținut de-a lungul veacurilor elemente prețioase de artă populară.

O excursie în mijlocul „pădurenilor" noștri, populație de munte originală prin toate manifestările ei, este dintre cele mai potrivite. Nici o altă regiune din țară, nu ne poate da ceva mai interesant și mai caracteristic sub aspectul etnografic ca regiunea locuită de acești fii ai munților și ai codrilor. In zile mari de tîrg îi putem vedea coborînd spre vale la Hunedoara, Hațeg, Deva și Dobra, pentru a se aproviziona cu cele necesare traiului.

Aproape întreg masivul Poiana Rusca este bogat în zăcăminte de limonită și siderită, cu un procent mediu de fier la limonită de 40% iar la siderită de 32%. Cele mai însemnate zăcăminte se găsesc la Ghelar, Teliuc, Vadu Dobrii.

De îndată ce intri în acest ținut cu văi strîmte și păduri seculare, dai de o specială conformație a solului și de un deosebit aspect al vieții. După cum aurul dă un specific aparte Zărandului, sau cărbunele de piatră văii Jiului, așa fierul dă un specific deosebit pădurenilor din Poiana Rusca.

Excursionistul, îndrăgostit de varietatea naturii, sau vizitatorul, curios de bogățiile țării, nu va putea trece fără să vadă exploatările de minereu de fier, acest element indispensabil progresului omenirii, în toate formele lui de apariție.

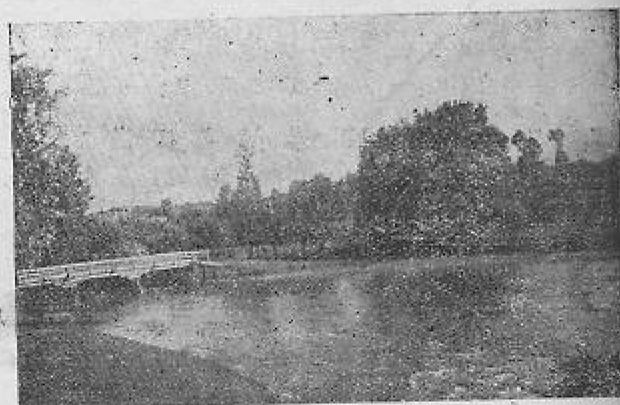

VII. Valea Streiului

1. GENERALITAȚI

În dreptul localității Simeria, în fața Uroiului, rîul Strei (poate anticul Sargetia), tăind transversal valea Mureșului, își varsă apele în partea stîngă a marelui rîu. Valea Streiului, începînd de la vărsarea lui în Mureș și pînă departe spre izvoare, este una dintre cele mai interesante și mai populate părți ale regiunii Hunedoara. Cursul Streiului l-am putea împărți în două secțiuni mari: prima, de la vărsarea lui în Mureș pînă la Subcetate, unde primește și apele aduse de Rîul Mare, iar a doua, cu direcția mai mult spre sud-est de la Subcetate pînă spre izvoare.

Prima parte are caracterul unei văi, largi, bogate în vegetație și bine populată. La dreapta este limitată de ramificații ale munților Sebeș, iar la stînga este despărțită de valea Cernei printr-un șir de coline din formația Poiana Rusca. Străbătînd

Valea Streiului — priveliște

această vale, o priveliște minunată ne întîmpină din primul moment, cu perspectiva grandioasă a Retezatului, apoi a Șurianului și a vîrfului lui Petru.

Prima secțiune și o parte din a doua, foarte bogată, cu sate dese și înfloritoare, cu o populație harnică și bine situată, e socotită printre ținuturile fruntașe ale regiunii. Această parte a văii Streiului aparține la una din regiunile cele mai bogate din punct de vedere economic și cele mai însemnate sub raportul istoric. In șesul din dreapta rîului sînt situate o serie de sate vechi. Pe versantul stîng al Streiului, mai deluros decît celălalt, de asemenea întîlnim sate bine aranjate sub raportul gospodăresc.

Aproape nu există comună în această vale, în hotarul căreia să nu se afle urme arheologice, în special romane.

Trecerea din valea Mureșului, pe valea Streiului în sus, o putem face cu trenul, pe linia Simeria-Subcetate-Petroșani, sau pe șoseaua regională — din care se desprind mai multe drumuri laterale și care urmează cu fidelitate (în stînga) cursul Streiului. Direcția generală, atît a liniei ferate, cît și a șoselei, este nord-sud. Pentru parcurgerea acestui itinerar, ne putem servi foarte bine și de curse de autobuse.

A. *Valea de jos a Streiului*

2. DE LA SIMERIA LA CĂLAN

Deva — Tîmpa — Băcia — Totia — Batiz — Petreni — Sîntămăria de Piatră. Excursie de 1/2—1 zi. **Distanța** de la Deva: Tîmpa, 14 km; **Băcia**, 16 km; **Totia**, 16,50 km; Batiz, 19 km; Petreni, 19,50 km; Sîntămăria de Piatră, 22,50 km. **Gara**: pentru Tîmpa și Totia, gara **Simeria Triaj**; pentru Băcia, Batiz și **Petreni**, gara Băcia și halta Batiz; pentru Sîntămăria de Piatră, gara Călan.

Pornind din valea Mureșului de la Deva peste Simeria, primele localități pe care le întîlnim în valea Streiului sînt **Tîmpa** (607 loc.) și **Băcia** (753 loc.). Ambele sînt situate în stînga Streiului, lîngă „Canalul Streiului", și sînt locuite în majoritate de ceferiști.

Intre stațiunile istorice, de pe valea Streiului, o mențiune merită și cea de la Băcia. La ieșirea de sud a satului, la locul numit „Pălătiște", acolo unde șoseaua națională trece peste calea ferată, se află urme de clădiri romane.

Atît la Tîmpa, cît și la Băcia, au fost ridicate cămine culturale confortabile și bine utilate, care dez-

Timpa — căminul cultural „Dr. Petru Groza"

voltă, prin echipele voluntare de tineret sătesc, o rodnică activitate culturală de masă.

Urmează pe şosea **Batiz** (740 loc.), localitate ordonată, cu locuitori harnici. Este o veche aşezare amintită prin sec. al XIV-lea, colonizată mai tîrziu cu şvabi, aduşi din Alsacia. La 1837, un francez emigrat a întemeiat aici o fabrică de porţelan, care a încetat însă după cîteva decenii de a mai lucra. In hotarul de apus al comunei, într-un şanţ adînc, se află mari cantităţi de scoici, fosile foarte variate.

Un drum vicinal ne duce din Batiz, peste mici deluşoare direct la Hunedoara.

Dincolo de apa Streiului, deci pe dreapta acestuia, stau înşirate satele **Simeria-Veche, Totia,** (224 loc.) şi **Petreni** (453 loc.), apoi **Sîntămăria de Piatră** (322 loc.). La Petreni se exploatează piatră pentru cioplit (pietre de moară, tocile, pilaştri etc). Localitatea are o veche biserică din piatră.

La Sîntămăria de Piatră, cunoaştem cîteva urme preistorice şi o aşezare romană. Are o biserică veche de lemn. In veacul al XVI-lea, un pescar romîn a găsit aici pe ţărmul Streiului, sub rădăcina unui arbore răsturnat, o comoară de galbeni, despre care s-a crezut că ar fi rămăşiţe din comorile lui Decebal. La „Măgura", e cunoscută o importantă staţiune preistorică, ca şi cariera cu piatră de construcţie (calcar conchilic), de unde au scos dacii materialul pentru cetăţile lor din munţii Orăştiei.

3. CALAN

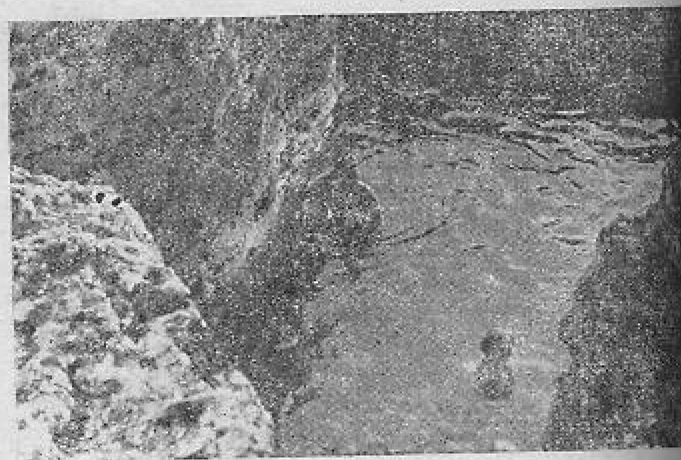
CALAN (3753 loc.). **Distanţa** de la Deva, 21 km. **Gara**: Călan. Excursie de 1/2 zi.

Călan apare ca una din cele mai vechi localităţi ale ţinutului. Aşezarea a fost cunoscută de romani. Pe locul actualelor băi, se pot observa urmele vechilor băi romane. La apus de băi, pe terasa ocupată de localitatea actuală Călan, se întindea aşezarea romană (Aquae). De aici au ieşit la suprafaţă multe monumente romane, unele cu inscripţii. Un frumos altar închinat „Genio Pagi Aquensis" se află în altarul bisericii din Călan. Toate ne amintesc importanţa aşezării, încă din timpuri străvechi.

BAILE CALAN. Distanţa de la Deva, 18 km. **Gara**, Călan Băi. Sezon mai-septembrie. Restaurant. Băile sînt la 1 km de satul **Călanu Mic** (219 loc.).

Ca poziţie geografică, băile Călan se află pe ţărmul stîng al Streiului, îndată lîngă şosea şi linia ferată. Altitudinea 230 m. Are un climat moderat şi

constant. Temperatura apei 27-29° C. Instalaţiile balneare se află într-un mic parc cu arini. Baia este alimentată prin trei izvoare, care ţîşnesc din fundul unui bazin săpat în piatră, folosit încă din antichitate, de romani. Bazinul, în formă de lingură, are un perimetru de aproximativ 94 de metri, lungime de 14 m, lăţime de 7 m şi adîncime de aproape 4 m.

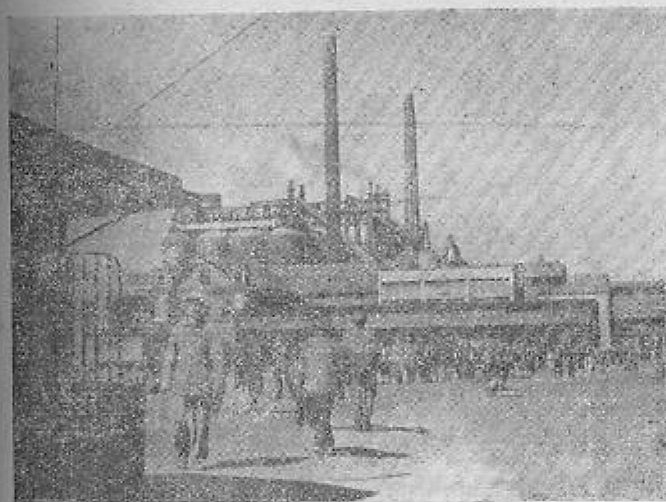
Băile Călan — bazin scobit în piatră

Mai sînt şi alte izvoare, captate într-un al doilea bazin. Băile Călan au ape termale oligometalice, conţinînd carbonaţi de sodiu, calciu, magneziu, sulfat de sodiu şi clorură de sodiu. Ajută mult la tratamentul reumatismului, boli de femei, gută, anemie şi unele afecţiuni ale pielii.

După legendă, baia de la Călan, săpată în piatră, a fost făcută de o zînă, odată cu cetatea Devei şi cetatea Uroiului, la fel zidite de zine. Legenda am arătat-o la capitolul despre Deva.

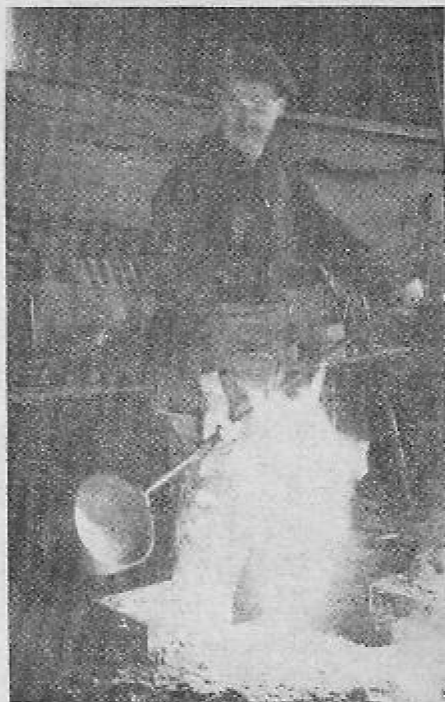
Uzinele Călan. Ceva mai la sud se află uzinele metalurgice „Victoria" Călan. Au fost înfiinţate în anul 1853. Obiectul uzinei: producţia de fontă cenuşie, semicocs şi zgură granulată; produse turnate în fontă: vase, cazane, sobe, tuburi, maşini de gătit etc. Are şi o secţie de emailaj pentru articole sanitare, mai ales.

In 1948, întreprinderea a fost luată de la foştii

Călan — Uzinele metalurgice „Victoria"

patroni capitalişti, prin actul de naţionalizare, şi trecută în posesia statului.

Călan — turnător de la uzinele „Victoria"

Materia primă, minereul de fier, este adusă cu ajutorul unei linii ferate înguste, de la minele Te-

liuc, de la Ocna de Fier (Banat), cu linia normală. şi din străinătate.

Uzina a funcţionat cu un singur furnal. In anul 1952 a fost pus în funcţiune încă un furnal complet mecanizat. La fel, au luat fiinţă depozite mecanizate de fontă şi de minereu, o instalaţie de granularea zgurei, o uzină semi-cocs, ceea ce a determinat creşterea capacităţii de producţie.

Uzina are: **secţia furnale, secţia turnătorie, secţia semicocs,secţia montaj, secţia emailaj** şi câteva **secţii auxiliare gospodăreşti.**

Uzina Călan alimentează toate turnătoriile din ţară cu fonta pentru turnătorie.

Numeroasele blocuri şi apartamente muncitoreşti, aşezăminte de asistenţă socială şi culturale, construite în ultimii ani, arată grija permanentă a regimului, pentru bunăstarea materială şi culturală a oamenilor muncii.

De la Călan spre vest, în apropiere, se află satul **Sincrai** (384 loc.), iar ceva mai la sud, pe o altă şosea ce trece peste deal, putem ajunge prin **Hăşdat** (611 loc.), la Hunedoara.

Cam la jumătatea drumului Hăşdat-Călan, se desprinde spre sud-vest un drum, lung de 5 km, care, trecînd prin localităţile **Nădăştia de Jos** şi **de Sus,** face legătura cu drumul Hunedoara-Silvaş-Haţeg.

4. PE VALEA SINGEORGIULUI

Streisîngeorgiu — Strei Săcel — Valea Sîngeorgiului — Măgura — Grid. Excursie de o zi. **Distanţa** de la Deva: Streisîngeorgiu, 26,50 km; Strei Săcel, 25,50 km; Valea

Sîngeorgiului, 31 km; Măgura, 34,50 km; Grid, 50,50 km. Gara: pentru toate, gara Călan.

Trecuţi de uzinele Călan, la cca. 1 km, se desface din şoseaua principală, spre est, un drum comunal ce trece Streiul pe un pod mare de lemn, pentru a ne conduce în localitatea Streisîngeorgiu. Localitatea este un nod de drumuri pentru ţinutul de la est de Strei, de aici se desprinde valea Sîngeorgiului şi a Boşorodului. Prin valea Sîngeorgiului, pe un drum comunal, carosabil, ce iese la Turdaş în şoseaua naţională Deva-Orăştie, se face legătură cu ţinutul Orăştiei. Din această şosea, pe drumuri comunale, putem trece prin satul Dîncu în valea Beriului, la Orăştioara de Jos sau de Sus.

Streisîngeorgiu (736 loc.). In hotarul acestuia, a fost descoperită o staţiune preistorică precum şi urme de ziduri antice. Din documente, localitatea e cunoscută de la anul 1377.

Biserica din Streisîngeorgiu. Este cea mai veche ctitorie, cunoscută, de nemeşii romîni din Ardeal. Biserica, aşezată pe o colină în partea răsăriteană a satului, a fost clădită de Cîndea Laţcu cu Jupiniţa Nistora şi doi fii ai lor, la începutul secolului al XV-lea. Acest Laţcu era un om cu trecere la curtea lui Sigismund, rege al Ungariei, care îl trimite în solie la domnii Moldovei, Ilie şi Ştefan (secolul XV).

Cu acest prilej Cîndea, Pircălab de Haţeg, plăteşte cilugărului Gavril să scrie evanghelia de la Neamţu.

Biserica se compune din tindă, navă şi altar. E clădită din piatră şi cărămidă.

In navă şi altar, avem urme din pictura de odinioară. Pe peretele răsăritean al clopotniţei avem pictură votivă, un bărbat şi o femeie. Femeia e în costum romînesc. E interesant că biserica votivă nu e la fel cu cea zidită. Clopotniţa de la biserica votivă nu e deasupra navei, cum este de fapt la biserica actuală.

Pictura bisericii slab păstrată, de la anul 1409, trebuie să fie considerată ca originală, căci nu există nici o urmă de pictură anterioară. Cea de la altar este de dată mai recentă.

Imediat la nord de Streisîngeorgiu, se află **Strei-Săcel** (286 loc.), unde au fost aflate mai multe urme din comuna primitivă.

De la Streisîngeorgiu, pe drumul comunal spre nord-est, ajungem în **Valea Sîngeorgiului** (467 loc.). Străvechea aşezare, prin secolul al XV-lea, a fost reşedinţa unui cneaz romîn.

In împrejurimile satului Valea Sîngeorgiului, s-au descoperit urme romane, între care şi o piatră funerară a unui miner. S-a găsit aici, la 1867, şi un schelet de mamut. La nord de sat se află „Dumbrava" şi „Măgura", locuri de exploatare a pietrii calcaroase (calcar conchilic) încă din timpul dacilor şi al romanilor. Se mai află aici multe scoici fosile „cerithium".

La nord de Valea Sîngeorgiului se află **Măgura** (231 loc.), iar la sud-este **Grid** (464 loc.), sate mici de deal.

5. PE VALEA LUNCANILOR

Călan — Ohaba Streiului — Chitid — Ocolişu Mic — Boşorod. Excursie de 1/2-1 zi. **Distanţa** de la Deva: Ohaba Streiului, pe la Hunedoara, 32 km; pe la Batiz, 28 km; Boşorod, 34,50 km. **Gara**: pentru Ohaba Streiului, Chitid şi Boşorod, gara Călan; pentru Ocolişu Mic, gara Călan şi Orăştie.

De la Streisîngeorgiu spre sud-est, pe drumul comunal, înaintăm alături de apa numită valea **Luncanilor.**

Prima localitate întîlnită este **Ohaba Streiului** (168 loc.), din care (spre nord-est) se desface un drum ce duce alături cu pîrăul Gridului pînă la satul **Grid.**

Continuînd pe drumul comunal, ajungem la **Chitid** (775 loc.), în hotarul căruia, pe locul „Pleşa", un punct dominant locuit în antichitate, s-a aflat o bară de aur şi monede antice greceşti.

Puţin după Chitid se desface (spre est) drumul anevoios ce duce pe pîrăul Ocolişului la **Ocolişu Mic** (609 loc.) şi continuă pînă la Ludeşti, în valea Beriului. Pe aici ducea drumul antic roman, care făcea legătură între Sarmizegetusa şi valea Mureşului (Cîmpul Pîinii), cît şi cu cetăţile dace din munţii Sebeşului şi cu castrele romane din aceşti munţi.

Ţinînd însă drumul de la Chitid spre sud, pe valea Luncanilor, ajungem în comuna **Boşorod** (975 loc.), comună mare de munte.

Boşorodul poate fi un punct de plecare pentru excursii în munţii Sebeşului. Plecînd pe pîrăul Luncanilor, apoi peste comunele Luncani şi Grădiştea de Munte, urcăm vîrfurile Godeanu, Şurian, vîrful lui Petru etc. Sau pe acelaşi pîrău al Luncanilor, ţinînd spre sud, ajungem la cetatea dacică de pe înălţimea Piatra Roşie, apoi, spre sud-vest, în regiunea carstică Ohaba Ponor, cu numeroase peşteri, pentru a coborî, la Pui, în valea Streiului. Se va urma ruta Boşorod-valea Luncanilor-Cioclovina-Ponorici-Ohaba Ponor-Ponor-Pui.

6. DE LA CĂLAN LA HAŢEG

Călan — Strei — Ruşi — Ocolişu Mare — Bretea Streiului — Bretea Romînă — Măceu — Strei Plopi — Vălcelele Bune — Vălcelele Rele. Excursie de o zi. **Distanţa** de la Deva: Strei, 26 km; Ruşi, 28 km; Ocolişu Mare, 34 km; Bretea Streiului, 34 km; Bretea Romînă, 35,50 km; Măceu, 32,50 km; Strei Plopi, 36 km; Vălcelele Bune, 27,50 km; Vălcelele Rele, 40,50 km. **Gara**: pentru Strei, gara Călan, pentru toate celelalte, gara Bretea Streiului.

In comuna **Strei** (395 loc.) se ajunge fie din gara Călan, la cîteva sute de metri de gară, fie pe şosea, care trece chiar prin comună.

Biserica din Strei. De la mare distanţă ne întîmpină, nu departe de linia ferată, între aceasta şi şosea, pe marginea răsăriteană a platoului care coboară spre Strei, vechea biserică ortodoxă a satului. Aceasta, împreună cu cea de la Densuş sînt cele mai vechi biserici romîneşti din regiune. Biserica e construită din piatră brută. Acoperişul e din lemn. Pavimentul e făcut din cărămidă romană. Biserica, ca plan, se împarte în turn, navă şi absidă. Intrarea în biserică se făcea odinioară prin clopotniţă. Acum se face prin latura de sud a navei.

Strei — biserica monument istoric

Turnul e împărțit în trei etaje. Intrarea se face prin partea de vest, printr-o ușă încoronată cu un arc frînt. Timpana, de deasupra portalului, e pictată. La etajul de sus al turnului există un chenar din cărămidă, în zig-zag. Parterul turnului are o boltă semicilindrică. Acoperișul se termină în interior printr-o cupolă, iar la exterior printr-o piramidă construită din piatră.

Nava, acoperită de o boltă longitudinală, are trei ferestre, pe latura de sud. Din navă trecerea în absidă, acoperită cu boltă cu ogive, cu o singură fereastră spre răsărit, se face prin trei uși.

Biserica de la Strei a fost pictată în interior cu

picturi foarte interesante. Nu putem ști dacă a fost pictată și la exterior, cum se obișnuia în anumite cazuri.

Data precisă a zidirii bisericii nu o cunoaștem. Probabil că datează din secolul al XIV-lea.

Părțile cele mai vechi ale bisericii sînt clopotnița, nava și absida. De dată mai recentă sînt bolta din lemn, acoperișurile și pridvorul din fața intrării.

După comuna Strei, pe șosea, urmează **Ruși** (328 loc.), cu urme de ziduri antice. La vest de Ruși se află **Ocolișu Mare** (504 loc.), apoi pe șosea **Bretea Streiului** (235 loc.), iar în fața acesteia **Bretea Romînă** (358 loc.). Prima, în stînga Streiului, a doua în dreapta lui. In vecinătatea satului Bretea Streiului, se află **Măceu** (663 loc.), cunoscut pentru cultivarea viței de vie, ca și Ocolișu Mare, cu un vin de un gust plăcut.

Căminul cultural de la Măceu desfășoară o rodnică activitate culturală, prin echipele sale de tineret sătesc. Buna desfășurare a activității este asigurată de căminul cultural, ridicat în ultimii ani, care oferă condiții bune de dezvoltare activității culturale de masă.

De la Bretea spre vest putem trece, pe un drum comunal, la Silvaș și la mănăstirea de la Prislop.

Spre sud, de la Bretea Streiului, șoseaua regională, ce trece pe lîngă **Strei-Plopi** (343 loc), care rămîne la stînga între linia ferată și Strei, duce la Hațeg, urcînd în serpentină prin pădurea „Hațegului".

De la Bretea Streiului, linia ferată duce direct spre sud, spre Subcetate.

In partea dreaptă a rîului Strei (de la Bretea Romînă), drumul comunal duce spre est la **Vîlcelele Bune** (631 loc.) şi **Vîlcelele Rele** (488 loc., inclusiv şi Vîlceluţa). In hotarul acestora, s-au aflat mai multe monede de imitaţie grecească. Spre sud, prin satele **Ginţaga** şi **Covragi,** trecînd Streiul, ajungem la Subcetate.

In hotarul localităţii Ginţaga, au fost date la iveală urme ale societăţii dacice.

7. DEFILEUL STREIULUI LA SUBCETATE

Subcetate — Orlea — Balomir. **Distanţa** de la Deva: 47-48 km. **Gara**: Subcetate. Excursie de 1/2 zi.

Strînsă între vîrfurile Balomirului, ce sînt ultimele ramificaţii din munţii Sebeşului în partea aceasta, şi între dealul Orlea şi vîrful Petrişului, ramificaţii ale munţilor Poiana Rusca, apa Streiului e prinsă aici într-un defileu, prin care e construită şi calea ferată. Drumul antic roman, care venea de la Sarmizegetusa, trecea de asemenea prin acest defileu.

In această strîmtoare se găsesc satele **Subcetate** (549 loc.), **Orlea** şi **Balomir** (401 loc.).

Subcetate. E o aşezare mică, nod de cale ferată. De aici porneşte linia ferată Subcetate-Caransebeş. Numele satului derivă de la cetatea, mai bine zis de la turnul de veghe, de pe dealul Orlea, pe stînca căruia este aşezat.

In dosul staţiei, deasupra satului, la confluenţa Streiului cu Rîul Mare, pe culmea dealului „Orlea", abrupt şi stîncos, se află un turn de pază, de origine medievală, care pare a fi fost înconjurat cu şanţuri.

Subcetate — ruine de fortificaţie

Turnul de pe acest deal, numit „Turnul lui Vece", cu circumferința de 50 m, e construit din piatră și cărămidă romană. Interiorul a fost probabil octogonal. Azi nu a mai rămas din el decît o slabă ruină.

Rostul acestei fortificații a fost acela de a apăra și a face siguranța drumului, care trecea prin valea Streiului pe la picioarele dealului „Orlea".

De pe acest deal, pe care îl putem urca destul de ușor, pe o cărare care conduce pînă sus, avem priveliști foarte frumoase; ochiul poate cuprinde întreaga țară a Hațegului, munții Retezatul și partea sudică a munților Poiana Rusca.

La vest de înălțimea Orlea, care poartă pe culmea sa ruina fortificației feudale, pe dealul Petriș, au fost constatate, prin săpături arheologice, urmele unei așezări hallstattiene, întărită cu valuri.

B. *Valea de sus a Streiului*

8. DE LA SUBCETATE LA OHABA DE SUB PIATRA

Subcetate — Ciopea — Ohaba de sub Piatră. Excursie de o zi. **Distanța** de la Deva: Ciopea, 48 km; Ohaba de sub Piatră, 50 km. **Gara**: Băești.

Valea Streiului, prinsă în strîmtoarea de la Subcetate, o putem străbate pe aici cu trenul, care ne duce către Pui și Petroșani. Hațegul rămîne în urmă, spre vest, căci șoseaua regională, ocolind strîmtoarea de la Subcetate, urcă în serpentină dealul Hațegului și ia direcția vestică pentru a trece prin acest oraș. Din Hațeg șoseaua continuă prin Sîntămăria Orlea și abia la Ciopea se apropie iar de cursul

Streiului, ducînd spre sud, paralel cu acest rîu și cu linia ferată, pînă la Baru Mare, unde se termină valea Streiului.

După unirea Rîului Mare cu Streiul, în dreapta comunei Sîntămăria Orlea, cîmpia Hațegului, cu o înfățișare minunată, rămîne spre vest. De aici putem arunca o ultimă privire asupra satelor de la picioarele versantului vestic al Retezatului. La începutul drumului, vederea spre Retezat e liberă, dar ea dispare din ce în ce, acoperită de munții de la Rîu Bărbat.

Ciopea (370 loc.) este locul unde șoseaua atinge din nou apa Streiului și calea ferată. Toate sînt foarte apropiate una de alta, căci ramificațiile stîncoase și abrupte din munții Sebeșului au făcut țărmul drept al Streiului aproape inexistent. In hotarul satului se cunosc urme de ziduri romane.

Ținînd înainte șoseaua, intrăm în **Ohaba de sub Piatră (383 loc.)**.

9. PIRAUL SALAȘULUI ȘI AL MAȚEȘTILOR

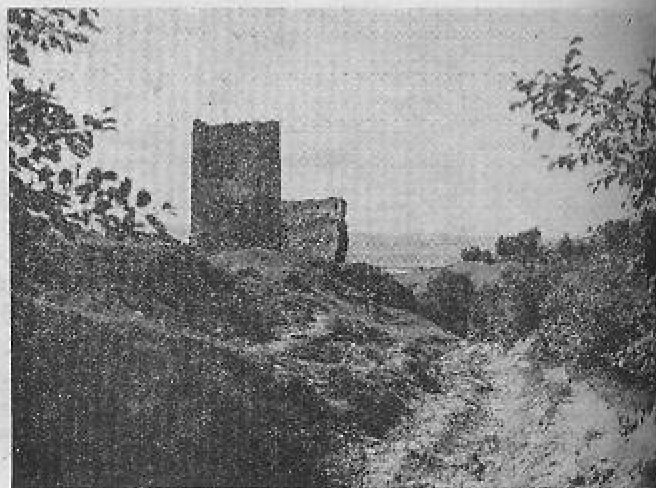
Hațeg — Ohaba de sub Piatră — Sălașu Inferior — Sălașu Superior — Mălăești — Nucșoara. Hațeg — Ohaba de sub Piatră — Mățești — Paroș — Peștera. **Gara**: pentru toate, gara Băești. **Distanța** de la Deva: Ohaba de sub Piatră, 50,50 km; Sălașu Inferior, 52,50 km; Sălașu Superior, 55 km; Mălăești, 77 km; Nucșoara, 60 km; Mățești, 54,50 km; Paroș și Peștera, 50 km. Excursie de o zi.

La Ohaba de sub Piatră, pîrăul Sălașului și cel al Mățeștilor, care izvorăsc din munții Retezatului, se unesc cu Streiul.

în valea primului pîrău, sînt situate localitățile **Sălașu de Jos** (433 loc.), **Sălașu de Sus** (989 loc.), **Mălăești** (259 loc.) și **Nucșoara** (639 loc.), toate legate printr-un drum comunal.

La Sălașu de Sus, în marginea de nord a comunei, avem o ruină feudală, cu patru bastioane, cu pod suspendat și cu urmele unei biserici care se mai văd și azi. Construcția a fost făcută, probabil în veacurile XIII-XIV. Istoria nu ne arată importanța ei, dar aceasta se vede din ruinele rămase.

Pe lîngă anumite urme romane, s-au aflat în această localitate și două tezaure monetare dacice.

Mălăești — Ruine medievale

Unul chiar în comună, conținînd monede dacice, de imitație grecească, altul, în partea de hotar numită „Sasa", format din monede republicane romane, folosite de daci în relațiile lor comerciale.

La Mălăești, se află ruinele unei fortificații.

Mălăești și Nucșoara sînt puncte de plecare pentru excursii în munții Retezatului.

Tot la Ohaba de sub Piatră se varsă în Strei un alt pîrău, numit al Mățeștilor, ce curge dinspre sud, cu un curs foarte repede și cu o albie adîncă, tăiată în terenul calcaros. Pe acest pîrău, se află satele **Mățești** (200 loc.), **Paroș** (492 loc.) și **Peștera** (104 loc.). La Peștera se află o peșteră cu ziduri. Se poate umbla prin ea.

Toate aceste sate sînt străvechi așezări ale cnezatelor romînești, amintite în documente prin secolul al XIV-lea și al XV-lea.

Sălașu de Sus, Mățești, Paroș și Peștera sînt sate ce au făcut parte din regimentul de grăniceri romîni de la Orlat.

10. DE LA BAEȘTI PE RIUL ALB

Hațeg — Băești — Rîu Alb — Vaideii de Munte — Coroești. **Gara**: pentru toate, gara Băești. **Distanța** de la Deva: Băești, 53 km; Rîu Alb, 55 km; Vaideii de Munte, 58 km; Coroești, 59,50 km.

La sud de Ohaba de sub Piatră pe șoseaua regională, urmează **Băești** (519 loc.). Aici se varsă Rîul Alb, izvorît din masivul Retezatul, la Vîrfu Mare, în Strei. Acest rîu important, la Coroești scapă din munții cu cristale de ardezie, trecînd pe la Vaideii de Munte

într-un curs repede, cu albia foarte adîncă şi strîmtă, săpată în straturile diluviale, spre Strei.

La Băeşti, s-au aflat mai multe monede antice. Are o frumoasă biserică în stil romanic. Intreg acest ţinut e vestit pentru trecutul său, cu cneji de origine romînească.

Piatra de marmoră de la Băeşti, exploatată, ar putea fi de mare preţ.

Un frumos cămin cultural se află la Băeşti, care desfăşoară prin echipele sale, formate din tineret sătesc, o vie activitate culturală.

La **Vaideii de Munte** (256 loc.), avem cariere de piatră. Ultimul sat pe acest rîu este **Coroeşti** (363 loc.). De aici drumurile de munte ne duc pînă la **Vîrful Mare**.

In această regiune, pe ţărmul drept al Streiului, terenurile din faţa Băeştilor şi a Ohabei sînt minunate pentru cultivarea viţei de vie.

De la Băeşti spre sud se află **Rîu Alb** (330 loc.), sat amintit prin secolul al XIII-lea ca vechi cnezat romîn.

Localităţile Băeşti, Rîu Alb şi Coroeşti, sînt sate grănicereşti ce au aparţinut regimentului de la Orlat.

11. PUI ŞI VALEA RIULUI BĂRBAT

Deva — Haţeg — Ruşor — Şerel — Galaţi — Fizeşti — Pui — Rîu Bărbat — Hobiţa — Uric. **Gara**: pentru toate gara Pui. **Distanţa** de la Deva: Ruşor, 54,50 km; Şerel, 60,50 km; Galaţi, 57,50 km; Fizeşti, 61,50 km; Pui, 62 km; Rîu Bărbat, 64,50 km; Hobiţa, 67 km; Uric, 67 km. **Drumuri** carosabile. **Excursie** de 1 zi.

Spre Pui. Urmînd de la Băeşti pe şoseaua regională ce ţine direcţia sud-est, ajungem în satul **Ruşor** (434 loc.). De aici spre sud, către munţi, pe un mic pîrău, se află **Şerel** (794 loc.). Pe şosea după puţin timp, urmează **Galaţi** (668 loc.), sat de vechi grăniceri. In faţa acestei localităţi, pe partea cealaltă a Streiului, la poalele munţilor, e situată localitatea **Fizeşti** (745 loc.). Din Fizeşti, pe poteci, urcăm în munţii Sebeşului, trecînd prin cătunele **La Baluşoni, La Costene** şi **Cioclovina**, cetatea dacică de la Piatra Roşie, pentru a ajunge la izvoarele pîrăului Luncanilor, pe care coborîm; prin Boşorod, la Călan, sau urcăm spre vîrful Şurianu (2061 m.).

După Galaţi, pe şoseaua naţională, urmează comuna Pui.

Pui (951 loc.) este un mic tîrguşor, însemnat centru pe cursul de sus al Streiului.

Pe ţărmul drept al Streiului se cunosc resturi de ziduri antice. Pe celălalt ţărm, pe „Măgura", aflăm fosile din cretaceu (Acteonella).

Pui este un centru al tuturor turiştilor care vor să cerceteze versantul sud-vestic al munţilor Sebeş, cît şi partea estică din munţii Haţegului sau munţii Retezat, pe valea Rîu Bărbat în sus. Prin Galaţi-Fizeşti, peste Strei, sînt poteci ce ne duc la cătunele Ponorici şi Cioclovina, de unde putem coborî spre nord, în pîrăul Luncanilor, prin Boşorod la Călan, sau, pe sub dealul Izvoarelor, la Grădiştea de Munte. Alte poteci ne conduc pe muntele **Bătrîna**, dealul Mlăcile, Şurianul şi vîrful lui Petru.

Valea Rîului Bărbat. La Pui se varsă în Strei apa numită Rîu Bărbat, cel mai lung rîu în această

parte. Izvorăşte aproape de vîrful Peleaga.

Pe această vale duce un drum ce trece prin satele **Rîu Bărbat** (255 loc.), **Hobiţa** (249 loc.) şi Uric (356 loc.). Toate sînt străvechi aşezări cneziale, amintite în documentele timpului.

Rîu Bărbat, localitate cu o înfloritoare gospodărie agricolă colectivă, este aşezată la picioarele munţilor, pe marginea pîrăului Rîu Bărbat. Localitatea este legată printr-un drum comunal, care duce spre est cu Valea Lupului şi Baru Mic. Incă din cele mai vechi timpuri, Rîu Bărbat a fost o aşezare puternică din ţinutul cnejilor şi al voievozilor. Cunoaştem un document de la anul 1412 în care ni se vorbeşte de un proces de proprietate dintre protopopul romîn Dobrota şi cneazul Leel şi fiul său Barb. Probabil că de la acest Barb şi-a primit Rîu Bărbat numele. Pe vîrful dealului împădurit, deasupra satului, au fost constatate urme romane.

Pe aici urcă turiştii pe muntele Baleia, unde avem o frumoasă casă de adăpost.

Primul punct, şi cel mai obişnuit de urcat spre Retezatul, este Haţegul (pe la Rîu de Mori şi Gura Zlatii). Al doilea centru de plecare este Pui, mai bine zis Rîu Bărbat, pe cursul rîului (numit la fel), în sus, ale cărui izvoare sînt de căutat în munţii Retezatului, aproape de Rîu Alb, la est de vîrful Peleaga, într-un ochi de mare de la poalele vîrfului Peleaga. Acest rîu, după Rîu Mare, este cel mai mare şi cel mai lung rîu al Retezatului, care conduce pînă adînc în creierul acestor munţi. Intre izvoarele Rîului Bărbat şi ale Rîului Alb, se află **Vîrful Mare** (245[illegible]

m), ce face parte din lanţul de munţi cu acelaşi nume, ţinînd de grupa culmea Galeşu. Popas de noapte, în prima zi, putem face la **Stîna din Rîu.** A doua zi, putem urca la vîrful **Păpuşa** (2502 m), sau la sud de Păpuşa la vîrful **Custura** (2463 m). De la Păpuşa, putem trece la **Peleaga** (2511 m), la **Bucura** şi eventual la cel mai frumos iezer din Retezat, la lacul **Bucura** (2040 m alt.). Intoarcerea, dacă dorim, o putem face pe apa Sibişelului în Jos, pe la Nucşoara. Dar nu e nevoie, pentru cine nu rezistă la o excursie mai mare în munţi, să facă acest drum întreg. Chiar numai o porţiune din drumul de la Hobiţa peste Uric (drum de cîteva ore) ne poate mulţumi prin farmecul pe care îl prezintă.

12. DE LA LIVADIA LA OHABA PONOR ŞI CIOCLOVINA

Deva — Pui — Livadia de Cîmp — Livadia de Coastă — Ponor — Ohaba-Ponor — Federi. **Gara:** pentru toate, gara Livadia de Cîmp. **Distanţa** de la Deva: Livadia de Cîmp, 63,50 km; Livadia de Coastă, 64 km; Ponor, 65 km; Ohaba Ponor, 66,50 km; Federi, 67 km. **Drumuri** carosabile. **Excursie** de 1/2—1 zi.

De la Pui, continuînd pe şoseaua naţională, ajungem la **Livadia de Cîmp** (701 loc.) şi **Livadia de Coastă** (391 loc.), prima pe malul stîng, a doua pe malul drept al Streiului.

Amîndouă sînt sate de grăniceri romîni, ce ţineau de regimentul de la Orlat. La Livadia, la locul numit „Livăzea", se cunosc urmele unei aşezări romane.

Aici se varsă în Strei, curgînd dinspre nord, micul pîrău al Ponorului. Dacă părăsim şoseaua regională şi trecem peste lin'a ferată şi peste apa Streiului, dăm în drumul care ne duce în satele **Ponor** (509 loc.), **Ohaba Ponor** (431 loc.) şi **Federi** (505 loc.). De la Federi, nu departe, se află cătunul şi peştera Cioclovina.

Numele Ponor e semnificativ. In slavoneşte înseamnă peşteră. De fapt, în această regiune, aflăm numeroase peşteri şi doline. Insuşi pîrăul Ponorului iese dintr-o peşteră. La Ponor, la locul „Grădişte", avem urme de ziduri antice, probabil ruinele unui „castellum". La nord de Ohaba-Ponor, se află Feder', cu stînci calcaroase, de natură carstică şi cu multe doline. De la dealul **Padeş** (1028 m), cu vederi minunate, ajungem la cătunul **Ponorici**, unde avem două peşteri şi pîrăul Ponoriciului, care după ce dispare sub pămînt, apare din nou cu numele de pîrăul Luncanilor. De aici, spre nord-vest, coborînd pe vîrful **Felii** (spre Luncani), putem să continuăm drumul pe pîrăul Luncani şi să trecem pe lîngă Cioclovina, care rămîne în urmă la dreapta, ca să coborîm la Luncani.

Staţiunea din comuna primitivă de la Ohaba-Ponor. La sud-est de comună, pe dealul **Bordu Mare**, stîncos, format din piatră de calcar, se află, în partea de sud, o peşteră cu urmele omului paleolitic. Drumul pînă la peşteră duce (de la Ohaba Ponor) pe o vale strîmtă, o adevărată cheie cu margini abrupte, o veritabilă trecere carstică, cu cascade. Se află şi o a doua peşteră la Ohaba Ponor. E mai mică

decît prima. Din ea curge un pîrău, care la gura peşterii prezintă o frumoasă cascadă. Urmele rămase din epoca comunei primitive formează mai multe straturi, cu o grosime de 0,50-1 m. S-au aflat urme ale omului paleolitic, constătătoare din instrumente de tăiat, cuţite, răzuitoare (unele lucrate numai în parte), din cremene, cvarţ sau din os. Dintre animalele fosile amintim: **Ursus spelaeus, Equus Caballus, Canis lupus, Rhinocerus tichorhinus** etc.

Staţiunea de la Ohaba-Ponor, prin obiectele pe care le-a dat la iveală, a constituit, pentru arheologi, un prilej de cercetări asupra ex'stenţei omului primitiv în aceste locuri.

Staţiunea din comuna primitivă de la Federi. Ceva mai sus de Ohaba-Ponor, se află localitatea **Federi**. In dealul calcaros de la „Coasta Vacii", avem cîteva peşteri foarte importante. Urmele omului paleolitic, de aici, ne conduc în epoca mousteriană. Pe lîngă instrumentele caracteristice acestei epoci, a fost aflat, într-un strat roşu de lut, mult cărbune. Poate că a existat chiar un atelier de fabricat instrumente. In dealul „Piatra Muntenilor", din faţa staţiunii de mai înainte, la locul numit „Gaura Cocoşului", se află o altă peşteră, locuită de omul paleolitic. Pe lîngă instrumente din cvarţ şi calcar cristalin, s-au aflat şi oase de **Ursus spelaeus.**

Staţiunea din comuna primitivă de la Cioclovina. O altă staţiune, cea mai importantă în această regiune, e cea de la Cioclovina. La această peşteră putem ajunge fie de la Pui-Federi-Ponorici-Cioclo-

vina, fie de la Călan (prin Boşorod) pe valea Luncanilor în sus.

Peştera se află la sud de satul cu acelaşi nume şi la nord de cătunul Ponorici. In aceşti munţi, putem menţiona de altfel trei peşteri importante: peştera de la Cioclovina, de la Luncani şi cea de la Ponorici.

Peştera de la Cioclovina a fost locuită de omul

Cioclovina — intrarea în peşteră

diluvial. Urmele acestuia au fost constatate prin instrumentele şi urmele de foc descoperite.

Lungimea peşterii e de 430 m. Ea e importantă şi pentru cantitatea mare de fosfaţi pe care o conţine.

Topografia acestei peşteri e destul de complicată, avînd multe coridoare şi încăperi. Vizitînd-o, foarte adesea sîntem siliţi să umblăm aplecaţi.

In peşteră avem de a face cu patru straturi culturale. Urmele omului sînt reprezentate prin instrumente de cremene, opal şi os. Dintre instrumente, unele sînt prelucrate, altele nu, însă toate utilizate de om. Urme de foc şi cărbune s-au aflat peste tot. Desigur că nu lipsesc nici fosilele animalelor diluviale.

O adevărată senzaţie a fost descoperirea, în peştera de la Cioclovina, a unui depozit de obiecte de podoabă din bronz şi chihlimbar, aparţinătoare sfîrşitului epocii bronzului şi începutului celei a fierului (Hallstatt), avînd o vechime de aproximativ 2.500 de ani.

Diferite societăţi au scos din această peşteră, cu stalagmite şi stalactite, de un pitoresc deosebit, mari cantităţi de guano, foarte bogat în fosfor, compus din excremente putrefiate ale liliecilor. Grosimea guanoului e foarte mare. Intrebuinţarea lui ca îngrăşămînt artificial a dat rezultate bune.

Dacă din drumul nostru, Ohaba-Ponor—Federi, trecem la Luncani (sau de la Cioclovina la Luncani) şi nu dorim să ne mai întoarcem la Pui, ne putem continua drumul spre Boşorod-Chitid-Strei-Călan, de unde, cu uşurinţă, ajungem în valea Mureşului. Acest itinerar se poate face în două-trei zile. Loc de odihnă,

peste noapte, aflăm la casele de la Ponorici sau de la Luncani. De la Luncani putem trece, pe valea Apa Orașului, spre Orăștie, sau de la Ponorici spre nord pe la Piatra Roșie, peste dealul Alunului, la Grădiștea de Munte.

18. DE LA BAR SPRE IZVOARELE STREIULUI

Pui — Baru Mare — Baru Mic — Petros. Excursie de o zi. **Distanța** de la Deva: Baru Mare, 67 km; Baru Mic, 68 km; Petros, 69 km. **Gara**: pentru Bar, gara Crivadia; pentru Petros, gara Livadia.

In continuare, pe șosea sau cu trenul, urmează localitățile **Baru Mare** (686 loc.), **Baru Mic** (450 loc.) și **Petros** (1052 loc.), toate așezate foarte aproape una de alta.

Aici se varsă în Strei pîrăul Petrosului, venind dinspre sud, și al Merișorului, ce curge, de la est, alături de șosea.

Baru Mare, comună de grăniceri, e amintită prin veacul al XV-lea. După tradiția locală ar fi fost o colonie de greci și sîrbi, care au avut și o biserică pe locul numit pînă azi „Sîrboveni". Baru Mic, despărțit de un mic pîrăiaș de Baru Mare, este numit de popor și Bărișor.

Petros, sat întins pe cîțiva km de-a lungul unor pîraie, este situat la picioarele înălțimilor Măgura, Pleașa, Băloiu și Muncelu. Numele, se crede, că l-a luat de la stîncile de calcar din împrejurimi. Este sat vechi, amintit în secolul al XIV-lea. Din el au plecat, spune tradiția, cei care au întemeiat Petroșanii

pe Jiu. Pe valea Petrosului se poate merge, pe poteci, pînă la muntele **Oboroca** (1547 m), putîndu-se cobori pe Jiu la Bărbătenii de Sus.

De la Baru Mic, din dreptul carierei de piatră, de la „Pietrosu", cursul Streiului continuă spre nord-est, spre muntele Bătrîna. Pe această vale există și o linie ferată industrială, care începe la Baru Mare. Pe cursul superior al rîului nu se poate merge decît pe drumuri foarte înguste. Cursul lui este flancat de stînci înalte, cu peșteri și cu căderi de apă, cum e cea de la „șipote". Drumul duce, cînd pe o parte, cînd pe alta a rîului, după cum permit stîncile de pe margini. Această vale, cu stînci calcaroase, e vrednică de văzut. O călăuză care să ne conducă e aproape indispensabilă, mai ales la peștera „Petrosului", la care ajungem și mai ușor de la Ponor. Indată după intrare, peștera nu face prea mare impresie. Cu atît mai frumos este interiorul, peștera propriu zisă, la care ajungem trecînd, cu ajutorul unei scări, peste o groapă sau printr-o deschizătură laterală. Se află multe oase de **Ursus spelaeus.**

Excursia se mai poate continua, drumul însă devine din ce în ce mai dificil. Pe un pîrăiaș putem ajunge la dealul **Ruzii** (1299 m) și de acolo spre **Bătrîna** și **Godeanu,** sau de la Strei, spre est, la **Șurianu** și **vîrful lui Petru.**

Peștera „Tecuri". Se află situată în calcarele titonice de la NE de Pui, pe versantul stîng al văii Petrosului, la 2½ h. depărtare de satul Petrosu, comuna Baru Mare. Distanța de la Baru Mare, aproximativ 10 km.

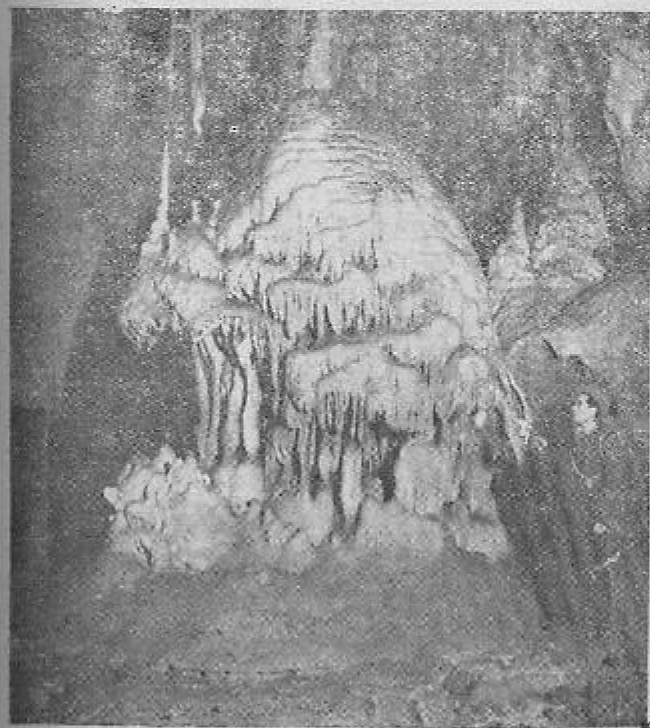
La peşteră — descoperită în ultimii ani — se poate ajunge, pornind din Baru Mare, fie cu trenul forestier, pe Strei în sus, pînă la km 9, iar de acolo urcînd anevoios pe un abrupt, pînă la staţia de funicular, unde se află peştera, fie pe pîrâul ce duce de la est la Baru Mare şi Petros, paralel cu Streiul, spre aceeaşi peşteră. Intrarea peşterii nu e vizibilă din depărtare.

De la intrare — o deschizătură de 3-4 mp — coborîm pe o scară de lemn, cu ajutorul unei frînghii, pînă la adîncimea de cca 10 m, de unde se intră în peştera propriu zisă, printr-o poartă de fier mică (trecătorul fiind obligat a se apleca pînă aproape de orizontală), unde ni se deschid o serie de galerii pe o suprafaţă mare.

Cercetată de către colectivul speologic al Comitetului geologic din Bucureşti, peştera de la Tecuri a fost declarată, în anul 1954, **monument al naturii.**

Ea păstrează încă în interior intacte o serie de formaţiuni concreţionare de o deosebită frumuseţe — stalagmite, perdele şi scurgeri, stalactite etc. — în general de culoare roşiatică, şi prezintă o reală importanţă ştiinţifică, datorită unor formaţii concreţionare rare în peşterile ţării noastre şi, în general, în peşterile din restul Europei, (mase tabulare, stalactite excentrice, pseudostatuete etc.).

Peştera fiind închisă, vizitarea se poate face numai cu aprobarea Comisiei monumentelor naturii. Comisia regională pentru ocrotirea naturii Deva, însoţită de custozii Comisiei monumentelor naturii Haţeg.

Peştera de la Tecuri — interior

14. PÎRAUL CRIVADIEI ŞI AL MERIŞORULUI

Pui — Crivadia — Merişor. Excursie de o zi. **Gară** are fiecare. **Distanţa** de la Deva: Crivadia, 71,50 km; Merişor, 74 km.

Părăsind valea Streiului la Baru Mare, șoselei și liniei ferate li se atașează micul pîrău al Crivadiei și al Merișorului, pentru a străbate anevoios munții Retezatului și ai Sebeșului, care, pe aici, parcă se împreună. Urcușul e mare, linia ferată trece, formînd multe serpentine, prin tunele și viaducte.

Crivadia (260 loc.) și **Merișor** (484 loc.) sînt ultimele sate pe versantul dinspre Strei, căci dincolo, începînd cu Bănița, începe versantul Jiului.

De la gara Crivadia, spre nord, pe vale, la stînca „Cornetu", sîntem întîmpinați de o peșteră, care impresionează mult prin mărime. **Distanța** de la gară: drum de o oră.

Abia ieșim din Crivadia și îndată sîntem în fața unor stînci, care ne silesc să trecem prin mai multe defileuri, iar trenul prin tuneluri.

Turnul de pază de la Crivadia. De la stația Crivadia, la cca. 1,50 km, se află un turn, despre trecutul căruia nu se știe prea mult. E situat chiar pe marginea stîncii. De formă rotundă, el este zidit din piatră scoasă chiar din stînca pe care se află. Dealul pe care se găsește nu e prea dominant; abia cînd ne aflăm pe el, ne putem da seama de rostul și rațiunea pentru care a fost pus acest turn chiar aici. Din acest loc central, se află spre nord pîrăul Merișorului, cu albia dreaptă și adîncă, la est o ripă mușcinată de apele de neînvins, iar la apus și miazăzi avem prelungiri de dealuri domoale.

Exteriorul zidului, tencuit cîndva, e simplu, drept numai sus are un fel de coronament. In interiorul turnului nu putem pătrunde decît prin partea de sud, printr-un crenel, pe care oamenii, în cursul timpului, l-au transformat în intrare. In partea de nord și de sud, șapte creneluri apără terenul liber spre turn. Spre interior, aceste mici ferestruici sînt mai largi.

Intrarea originală se află la o anumită înălțime și nu se putea ajunge la ea decît cu ajutorul unei scări. Terenul în interior nu este nivelat. De altfel, turnul nici n-a fost acoperit. Nu a servit pentru locuit, ci exclusiv pentru apărare și observare.

In interior, sus la coronament, se află un fel de „coridor", lat de 1 m, cu un parapet de 0,80 m, pentru a adăposti și a permite trecerea apărătorilor din interior.

Unii au socotit acest turn de origine dacică sau romană, originea lui însă e medievală.

Urmează **Merișor.** Atît aici, cît și la Crivadia, se află cariere de piatră, care au atras pe vremuri mai multe familii de pietrari italieni.

Merișorul este un sat de munte, împrăștiat prin văi și pe dealuri, locuit de ciobani. E o veche așezare, despre care avem o amintire interesantă. Un document din anul 1514 vorbește că trimișii lui *„Janăș Craiul Ardealului"* și ai lui *„Basarab Voevodu și Domnu a tot pămîntul Ungrovlahiei"*, s-au strîns în cîmpul Jiului, la Merișor și *„sfat făcînd, cu credință și mare blăstăm s-au legat și s-au așăzat cum mai mult de acum înainte acestea două pămînturi gîlceovi și răzmirițe și hoții sau prăzi și jafuri să nu se mai facă, ci să fie cu mare pace și frăție".*

Merișorul este interesant loc pentru turiști, găsind aici o frumoasă cascadă la stînca Comărnicelu, apoi peșterile „Gaura Ioanii" și „Peștera din Pârete".

Drumul, cu stînci pitorești, trece apoi spre Bănița.

Drumul de la Crivadia la Bănița, cu multe serpentine, trece prin defileul Merișor. Punctul culminant al acestuia e Bănița, de unde începem să coborîm spre bazinul Jiului.

VIII. Valea Jiului.

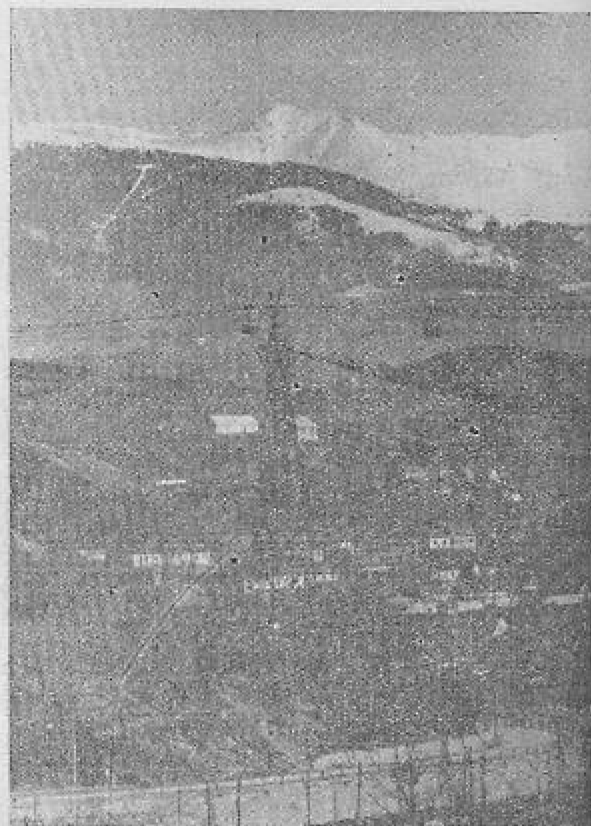
1. Generalități. — 2. Pasul Bănița și dealul Babii. — 3. Petroșani. — 4. Minele de cărbuni. — 5. Pe Jiul de Est. — 6. Pe Jiul de Vest. — 7. Munții Paring. — 8. Munții Vîlcan. — 9. Defileul Jiului.

1. GENERALITĂȚI

Bazinul carbonifer valea Jiului — cea mai importantă bază carboniferă din Republica Populară Romînă — este situat în cursul superior al celor două Jiuri, de unde îi vine și numele de bazinul carbonifer „Valea Jiului". Este străjuit la nord de **munții Retezat** și **Șurian,** la sud de **munții Vîlcan** și **Paring.**

Rîul principal din bazin este **Jiul,** ale cărui ape au săpat în mijlocul unor munți, din cei mai puternici, o vale fără asemănare. Pe teritoriul hunedorean Jiul are două brațe: **Jiul de Est** (sau Jiul Transilvan), care izvorăște din munții Parîngului, și **Jiul de Vest** (sau Romînesc), care izvorăște din munții Vîlcanului. Jiul de Vest curge de la sud-vest spre nord-est, iar cel de Est, de la nord-est spre sud-vest, apoi spre sud, împreunîndu-se la Bărbătenii de Jos, de unde cele două rîuri, unite sub denumirea de Jiu, se îndreaptă spre sud, trecînd prin stîncile falnice ale **pasului Surduc,** prin Oltenia spre Dunăre.

Bazinul Jiului, cu munții ce-l înconjoară, formează o adevărată cetate. Intrarea, în această cetate a naturii, nu se poate face decît, pe la nord, din artera de comunicație a Mureșului, pe valea îngustă a Streiu-

Vedere din bazinul carbonifer

lui, pe o mare întindere gîtuită de munții Retezatului și cei ai Sebeșului, continuînd pe pîrâul Merișoru-

lui în sus, apoi pe cel al Băniței în jos, prin strîmtoarea Bănița — sau pe la sud prin pasul Surduc.

Jiul, cu malurile sale prăpăstioase, înalte și împădurite, secondat de o șosea și de o cale ferată, tăiată în stînca puternică a munților, cu numeroase cotituri și viaducte — construită în anii puterii populare — este artera principală și calea cea mai scurtă care face legătura spre sud, spre Tîrgu-Jiu.

Drumurile vechi coborau în bazinul superior al Jiului, peste culmile Vîlcanului, Parîng sau Șurian. Erau drumuri de culme, iar depresiunea Petroșanilor putea fi un loc de popas în aceste drumuri de munte și de culmi.

Bazinul superior al Jiului ne apare ca o regiune relativ nu de mult timp locuită, mai intens. Așezările permanente se ivesc destul de tîrziu, prin veacul al XVIII și al XIX-lea, în special după descoperirea cărbunelui și deschiderea de mine.

Totuși sînt amintite în documente unele așezări și anterior acestor date, cum este Cîmpu lui Neag sau Petrila, care se cunosc de prin secolul al XV-lea.

Cele mai multe așezări din valea Jiului — Rîu Bărbat, Paroș, Uric, Petros, Hobița etc. — au luat naștere în urma unor imigrări ale țăranilor de pe valea Streiului și din țara Hațegului.

Sub raportul frumuseților naturale, bazinul Jiului cu munții săi, ai Sebeșului, ai Vîlcanului și ai Retezatului, cu apele și defileele sale, este o regiune de mare încîntare și mult cercetată, atît de vizitatorii din valea Mureșului, a Hațegului și a Streiului, cît și de cei de pe celălalt versant al munților Carpați,

mai ales de la Tîrgu Jiu, cel mai important centru turistic și punct de plecare de la sud.

Ceea ce constituie însă caracterul deosebit al văii Jiului, este fără îndoială cărbunele de piatră. Pămîn-

Miner din valea Jiului

tul acestei văi conține zăcăminte uriașe din această bogăție.

Acest prețios element al progresului este adevăratul stăpîn al văii Jiului.

Un pachet de straturi bogate de cărbune se întinde de la izvoarele Jiului de Est și pînă în regiunea Cîmpu lui Neag, în lungime de vreo 50 km, cu o lățime aproximativ de 20 km și o grosime respectabilă.

In regiunea Petrila, Uricani, Cîmpu lui Neag etc., existența cărbunelui poate fi constatată chiar la suprafață, căci el apare uneori deasupra solului.

Bogăția minieră a populat puternic ținutul. S-au construit instalații de exploatare, s-au ridicat orașe, sate puternice, colonii muncitorești, instalații electrice, funiculare, căi ferate, șosele etc., în mijlocul sălbaticilor munți.

In acest cadru de viață nouă nu dispar nici formele vechi de trai. Un însemnat număr, în special populația băștinașă, se ocupă cu agricultura și creșterea vitelor. Prima, agricultura, este socotită ca o bogăție și ocupație secundară, din cauza ținutului muntos.

Pășunile și fînațele, însă, fiind foarte bogate, au asigurat creșterea pe o scară întinsă a animalelor, în primul rînd a oilor.

Caii și vitele cornute ale țăranilor din valea Jiului sînt soiuri de munte, tari și răbdurii. Țăranii umblă mult călare pe caii lor de munte, iar femeile călăresc ca și bărbații. In privința aceasta se aseamănă cu femeile din munții Orăștiei sau cu cele din țara Moților.

Dintre pomii roditori, primul loc îl ocupă prunii, cireșii, perii și merii. Se fierbe multă țuică.

Țărancă pe drum de munte

Exploatarea cărbunelui în valea Jiului începe prin secolul al XIX-lea, pe la anul 1867.

Puternica industrie carboniferă, cu mii de lucrători, mineri, ingineri și funcționari, cu mulți meseriași și comercianți, veniți din toate colțurile țării, a creat un specific deosebit vieții de aici; specificul centrelor mari de industrie minieră.

Intensificarea exploatării cărbunelui, în trecut, mergea paralel cu aceea a acelora ce trudeau să-l aducă la suprafață. „Diamantul negru" pe care țăranul văii Jiului, transformat în miner, îl scotea din adîncuri printr-o muncă anevoioasă și primejdioasă, aducea după sine nu bunăstarea și fericirea celor ce trudeau să-l aducă la suprafață, ci sărăcia: pecetea unei vieți triste și grele.

Indelungată a fost lupta minerilor din valea Jiului pentru un trai mai bun. Numeroși fii ai clasei muncitoare au suferit și sîngerat de-a lungul anilor, în greve înăbușite de către orînduirea nedreaptă. Fiecare din acțiunile greviste, ale anilor 1875, 1906, 1920, constituie o pagină scrisă cu sînge în istoria luptelor muncitorești. Insă cea mai grandioasă, dar și cea mai oprimată, este aceea a anului 1929, cînd în greva de la Lupeni au fost uciși cei mai buni fii ai clasei muncitoare.

Aici, în valea Jiului, au luat ființă primele organizații muncitorești hunedorene: sindicate, celule de partid, organizații ale tineretului comunist; au funcționat case de adunare și tipografii clandestine.

Așa a fost cîndva... dar vremurile au trecut, iar oamenii de pe aceste locuri, stăpîni pe soarta lor, au pus temelii noi de viață. In prezent nimic nu mai poartă amprenta vremurilor nu de mult apuse. Anii puterii populare, metodele înaintate folosite cu pricepere în procesul muncii au imprimat un nou ritm producției; o nouă viață străbate bazinul văii Jiului.

Munca a devenit mai ușoară, avîntul din ce în ce mai mare, viața mai îmbelșugată. Grija organelor de stat și de partid față de oamenii muncii e o preocupare permanentă. Munca omului, atît de grea altădată, a fost ușurată: mașini și unelte noi au fost puse la îndemînă; locuințe, instituții de asigurări sociale, cartiere și orașe noi au luat ființă; noi exploatări miniere au fost deschise pe întinsul șantier al văii Jiului.

Bazinul Jiului freamătă de cîntul nou al muncii și de bucuria vieții noi. Brigăzi fruntașe de mineri se întrec între ele, luînd timpului înainte. Școlile tehnice din centrele miniere, ca și studenții Institutului de mine, se străduiesc să-și însușească cele mai noi procedee de extracția și valorificarea cărbunelui. Teatrul de Stat din valea Jiului este cercetat seară de seară; fiii minerilor învață la conservatorul popular; cluburi, cinematografe, biblioteci te întîmpină peste tot.

Zeci de mii de muncitori, tehnicieni, ingineri și funcționari, de toate naționalitățile, înfrățiți prin muncă și concepții de viață, au creat un specific vieții de aici: specificul de luptă, de muncă, de construirea și apărarea noii vieți a poporului nostru pe drumul construirii socialismului.

2. PASUL BANIȚA ȘI DEALUL BABII

Deva — Pui — Bănița. Excursie de o zi. **Distanța** de la Deva: Bănița, 79,50 km. **Transport**, tren și mașină. **Gara**, în loc.

Pasul Bănița. Pentru a merge din valea Mureșului în bazinul văii Jiului, nu avem altă posibilitate de comunicație decît linia ferată Simeria-Petroșani, sau șoseaua Deva-Simeria-Petroșani.

In valea Streiului, prin care trec aceste căi, trebuie să străbatem o mică curmătură, formată tocmai pe locul unde se împreună munții Retezatului cu munții Sebeșului. Trecerea nu ar fi ușoară, nici cu trenul, nici cu mașina, căci urcușul este mare și lung, dacă calea ferată și șoseaua n-ar fi solid construite și bine întreținute.

Această curmătură, care duce pe pîrâul Merișorului în sus, apoi pe cel al Băniței în jos, formează intrarea principală în valea Jiului, numită pasul Bănița. El face cumpăna apelor între Strei și bazinul Jiului.

Călătoria prin pasul Bănița este încîntătoare.

Trenul face pe aici vreo 66 cotituri, trece prin 8 tunele (avînd în ordine lungimea de 98 m, 45,9 m, 23,7 m, 78,5 m, 137,4 m, 143,2 m și 740,2 m etc) și cîteva viaducte frumoase.

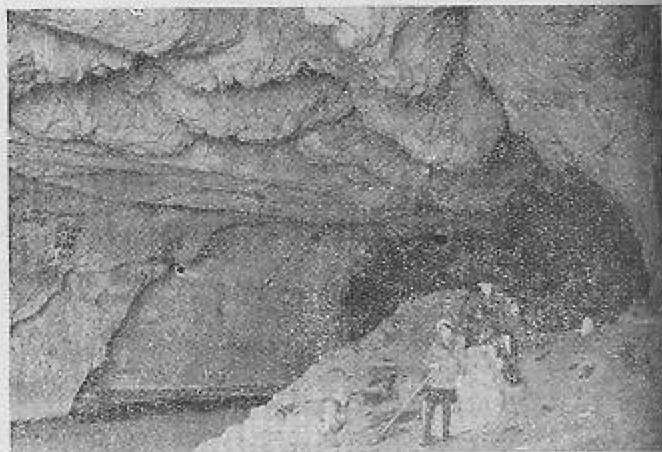
Comuna Bănița (966 loc.), situată la 772 m alt., este importantă sub raportul turistic din cauza peșterilor și îndeosebi prin turnul de pază feudal și peștera Bolii. Dealurile din hotarul comunei, purtînd numele de „Piatra Tătarilor" și „dealul Curuților", ne amintesc timpuri de vechi frămîntări.

Valoarea minieră a subsolului din regiunea Bănița a dat naștere unor întreprinderi pentru exploatarea calcarului metalurgic.

Fabrica de var de la Bănița are o capacitate productivă de 15 t pe zi.

Turnul de pază, numit și cetatea Bolii, era situat pe dealul Bolii. Probabil că e medieval. Pe la 1872, a fost stricat, folosindu-se piatra din el la construcția tunelului și a podului căii ferate. Vederile de pe acest deal sînt foarte frumoase.

Peștera Bolii, numită și cetatea Bolii, situată între Bănița și Petroșani, este una dintre cele mai mari și mai cunoscute peșteri din Ardeal. Numirea se crede că a luat-o de la turnul de veghe, ce a existat pe dealul deasupra peșterii. Gura peșterii, orientată spre

Intrarea în peştera Bolii

sud-est, e de 46 m înaltă. Prin ea curge pîrăul Galbina, care la gura peşterii se împreună cu pîrăiaşul Balta Băniţii. In interior peştera se strîmtează de la un timp, urcîndu-ne însă pe o scară ajungem într-un compartiment superior, în care se poate intra printr-o deschizătură pînă în adîncul peşterii.

Pasul dealul Babii. De la Merişor spre sud se deschide, pe un pîrăiaş, drumul de căruţe, care, trecînd prin dealu Babii (944 m alt.), coboară pe pîrăul Crivărul în localitatea Vulcan. Cîndva, acesta a fost singurul drum spre valea Jiului. Pînă pe la 1867, pînă la construirea căii ferate şi a şoselei peste Băniţa, pe aici ducea drumul de poştalioane de la Haţeg la Vulcan şi către pasul Vîlcan, singurul pe atunci pentru trecerea în Oltenia.

3. PETROŞANI

Distanţa: de la Deva, 90,50 km. Altitudinea, 610 m. Are 23.045 locuitori. **Gara**: se află în interiorul oraşului.

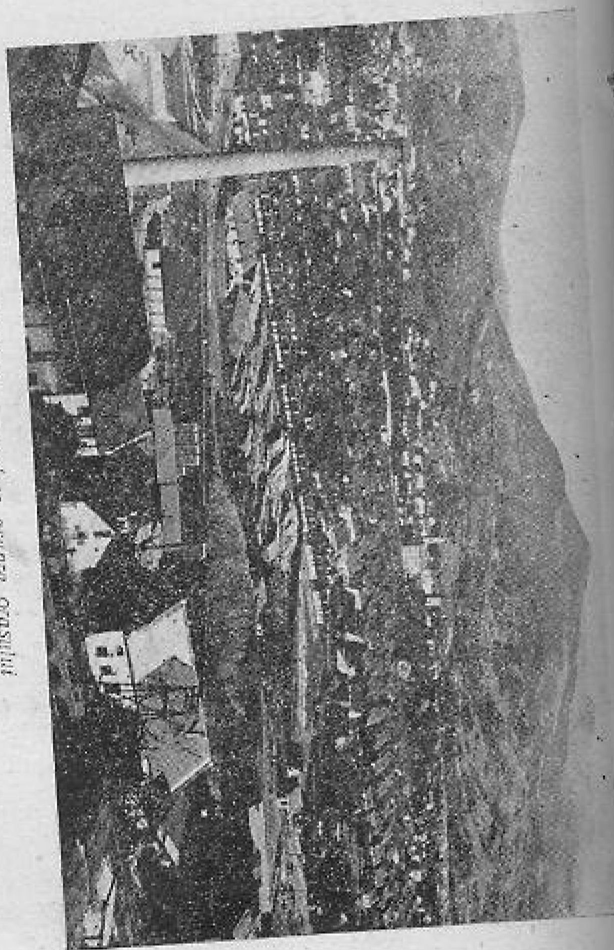
Hoteluri, restaurante, cofetării: restaurant „Minerul", restaurant „Paringu", restaurant „Carpaţi", hotel şi cofetării, toate în strada Gh. Gheorghiu-Dej.

Adrese utile: **Sfatul popular raional, Sfatul popular al oraşului, Banca R.P.R.** şi **Tribunalul raional** în strada Gheorghe Gheorghiu-Dej, **Direcţia combinatului carbonifer** în strada 23 August, **Poştă şi Telefoane** în strada Gh. Gheorghiu-Dej, **Institutul de mine** în strada Institutului, **Teatrul de stat** în strada 23 August, **Şcoala medie nr. 1** şi **Şcoala medie nr. 2** în str. Gh. Gheorghiu-Dej, **Şcoala de artă populară** în str. V. Conta, **Bibiloteca raională** în str. Gh. Gheorghiu-Dej, **Spitalul de stat** în str. Parhon.

Arena sportivă: se află în partea de vest a oraşului.

Oraşul Petroşani este situat pe cursul rîului Jiul de Est sau Transilvan, acolo unde acesta primeşte apa pîraielor Băniţa, Maleia şi Dîlja. Inchis jur-împrejur de munţi înalţi, apare asemenea unei cetăţi puternice. Nici una dintre localităţile mai de seamă ale regiunii Hunedoara nu are o poziţie atît de plăcută, sub raportul frumuseţilor şi al pitorescului împrejurimilor, ca oraşul Petroşani. Munţi înalţi, păduri seculare, pîraie de munte, instituţii care îţi amintesc bogăţia regiunii, iată cadrul în care apare în faţa noastră localitatea.

Oraşul este străbătut, de la un capăt la altul, de o stradă principală lungă şi largă — şoseaua naţională — pe care cad perpendicular o serie de alte străzi, din care unele leagă centrul oraşului de grupările de colonii muncitoreşti.

Petroșani — vedere asupra orașului

Petroșani e localitate de dată mai recentă. A luat ființă în secolul al XVIII-lea. Deși de dată relativ recentă, Petroșanii apare azi, înaintea noastră, ca o așezare în plin progres. Dezvoltarea se datorește importanței economice, determinată de exploatarea zăcămintelor de cărbune din valea Jiului.

Orașul, cu casele mari și frumoase, cu străzi pavate și bine întreținute, foarte animat și mult cercetat, de la prima vedere îți dă impresia unui viu centru economic și muncitoresc. Importanța economică a orașului, ca și a întregii văi a Jiului, e legată în primul rînd de exploatările miniere, de industria carboniferă.

Pe lîngă întreprinderile și instituțiile administrative, legate de exploatarea și prelucrarea cărbunelui, se mai află aici o serie de întreprinderi de industrie locală și altele.

Intreprinderea „6 August Petroșani", care valorifică resursele locale, are următoarele ramuri industriale: **a.** extractivă, **b.** lemn, **c.** exploatări forestiere, **d.** material de construcții, **e.** ateliere metalurgice, **f.** industrie alimentară, **g.** diverse ramuri.

Fabrica de cărămizi presate și nepresate de la Petroșani, înființată în anul 1952, folosește ca materie primă argilă locală.

Ocolul silvic Petroșani execută gospodărirea pădurilor din bazinul Jiului de Est (Transilvan).

I.F.E.T. Petroșani. Ii aparțin exploatările din bazinul geografic al Jiului de Est; Polatiștea, Roșia Jieț, Aușel, Cimpa, Voievodul, precum și cele din izvoarele Streiului (amonte de Baru Mare).

Produce lemn rotund şi semifabricate din lemn.

Petroşani este şi un cunoscut centru turistic şi punct de plecare în munţii Parîngului şi cei ai Vîlcanului.

Oraşul Petroşani este sediu de raion, centrul administrativ al exploatărilor carbonifere; are un tr-

Studenţii de la Institutul de mine în laborator

Împrejurimile centrelor miniere Petroşani şi Petrila

bunal raional și numeroase școli teoretice și profesionale etc.

Dintre clădirile mai importante amintim: clădirea Combinatul carbonifer „Valea Jiului", Institutul de mine, Trustul de construcții etc.

Viața culturală a orașului este susținută de cîteva societăți:

A.R.L.U.S. **Asociația romînă pentru stringerea legăturilor cu U.R.S.S.**, S.R.S.C. **Societatea pentru răspîndirea științei și culturii, Teatrul de stat „Valea Jiului", Școala de artă populară, Biblioteca raională**, diferite **Cluburi** muncitorești și altele

Pe pîrăul Dîlja, se află cătunele **Dîlja Mare** și **Dîlja Mică**, locuite de muncitori țărani mai ales.

Cartierele muncitorești ale Petroșanilor sînt în reconstrucție. In ultimii ani au fost ridicate peste 200 de apartamente în blocuri.

4. MINELE DE CĂRBUNI

Bazinul carbonifer valea Jiului, situat în cursul superior al celor două Jiuri, Jiul de Est și Jiul de Vest, și avînd ca cel mai însemnat centru administrativ orașul Petroșani, este cea mai importantă bază carboniferă a țării noastre.

Primele lucrări de exploatare sistematică a cărbunelui se fac prin anii 1850-1870. Primele lucrări de exploatare au fost cu totul rudimentare, dar creșterea interesului capitaliștilor pentru aceste bogății aduce după sine mijloace de producție din ce în ce mai evoluate și, o dată cu aceasta, extinderea exploatărilor.

Primele deschideri de mine au avut loc în localitățile **Vulcan** și **Petroșani**, apoi în partea de est a bazinului la **Petrila** și **Lonea.** Exploatarea cărbunelui în depresiunea de vest începe la minele grupului **Aninoasa,** în anul 1890, iar la **Lupeni** la 1892.

Bazele grupului minier **Uricani** se pun în anul 1947.

Primul proprietar al minelor din valea Jiului, care începe și primele exploatări, a fost pînă la anul 1870 „Societatea Brașoveană pentru mine și cuptoare". De la 1870, ele trec asupra Societății „Salgo Tarjan" cea mai puternică societate minieră din Ungaria.

In urma actului unirii din 1919, minele din valea Jiului au trecut din proprietatea statului maghiar în aceea a statului romîn. „Petroșani S.A.R.", societate formată din capitaliști și moșieri romîni, maghiari și străini, exploatează sălbatic minele și muncitorimea din valea Jiului pînă la actul naționalizării din 1948, cînd trec în stăpînirea poporului muncitor. De la această dată, datorită modului de organizare socialistă a muncii, a reorganizării unităților pentru extragere și a îmbunătățirii condițiilor materiale și culturale ale muncitorilor minieri, producția de cărbune din valea Jiului este în continuă creștere.

Utilajele miniere, folosite în procesul muncii — perforatoare, ciocane de abataj, haveze, compresoare, pompe, mașini de extracție, mașini de încărcat, scocuri oscilante, benzi de transport, locomotive de mină etc., — sînt dintre cele mai moderne.

Metodele vechi neproductive, folosite în exploatarea zăcămintelor, au fost părăsite și înlocuite cu me-

tode noi, cum este, de pildă, metoda abatajelor frontale, metoda Rindin prin care se înlătură galeria intermediară de pregătire, armarea în abataj cu cadre metalice și așa mai departe.

Depilarea din straturi și extracția la suprafață a cărbunelui se face cu mijloace cu totul moderne. Astfel, pentru exploatarea cărbunelui există în centrele de extracție puțuri moderne de beton, de 3-400 m adîncime, prin care extracția se face cu mașini electrice, acestea servind atît la introducerea personalului și a materialului necesar exploatării cît și la scoaterea producției.

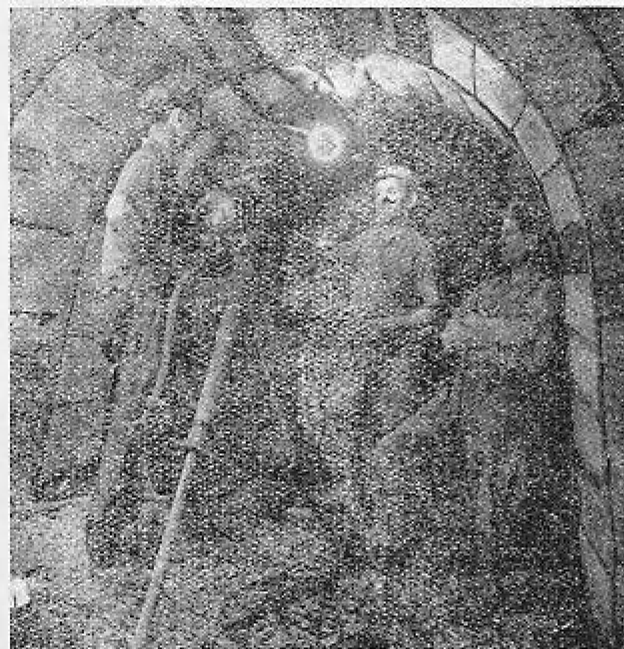
De la puțuri pînă în zăcăminte (groase de la 1-100 m) conduc galerii betonate, înzestrate cu linii ferate, vagonete și locomotive electrice. Prin ele se scurge, spre puțuri, cărbunele, acest prețios animator al vieții economice.

Depilarea cărbunelui se face cu perforatoare și ciocane de abataj pneumatice, haveuze electrice, benzi metalice, benzi de cauciuc, care toate se combină într-un sistem modern de exploatare și transport.

Progrese considerabile s-au făcut și din punct de vedere al salubrității minelor (aerajul, evacuarea apelor, consolidarea galeriilor miniere).

Marele inconvenient al trecutului, incendiile subterane care consumau considerabile sume, sănătate și vieți omenești, sînt pe cale de lichidare.

Aceste ameliorări subterane sînt întregite cu diferite construcții de la suprafață, servind toate același scop, bunăstarea trupească și sufletească a muncitorilor. Băi moderne, săli de lectură, săli de spectacole, arene

Valea Jiului — interior de mină

sportive, locuințe igienice pentru muncitori, spitale, dispensare etc., au fost înfăptuite în anii puterii populare.

Producția brută este supusă la diferite operații de înnobilare în uzine, de prepararea mecanică, una la Petrila și alta la Lupeni. Ambele spălătorii sînt construite după principiul „Rheo“ și altele, și, atît ca debit,

cît și ca înzestrare mecanică, sînt la un nivel tehnic înaintat.

Scopul spălătoriilor este acela de a emancipa atît produsul, cît și pe producători, de inconvenientele sistemului rudimentar de curățire, ce se aplica în valea Jiului în trecut.

Produsul spălat este un produs standard, care satisface cu desăvîrșire cerințele stipulate de cumpărători.

Stațiunea de carbonizare din Petrila are două cuptoare sistem „Abderhalden". Cărbunele, supus în aceste cuptoare la temperatură de 450-500 gr. C., pierde o cantitate dorită din conținutul de volatile, transformîndu-se în așa zis **semicocs**, care este un combustibil valoros, atît în uz industrial, cît și în cel casnic.

Pentru a da acestui semicocs o formă comercială, el este supus producerii de aglomerare, obținîndu-se **brichete**, de formă ovoidă, cubică sau prismatică, după cerință.

In stațiunea de aglomerare se produc și brichete de cărbuni cruzi, spălați, tot în formele de mai sus.

Anexată instalației de carbonizare, funcționează **instalația de recuperare**, în care se prelucrează gudroanele rezultate din carbonizare.

Produsele instalației de recuperare sînt „esențe, uleiuri medii și smoală"; uleiurile medii pot fi utilizate la impregnarea lemnului, la fabricarea explozivelor, în spălătorii etc. Smoala servește în stare topită ca liant (material de legătură), în instalația de aglomerare.

Inzestrarea minelor cu mecanisme moderne — repararea acestora (pompe, ventilatoare, benzi de transport, vagonete, concasoare, compresoare, mașini de extracție etc), se face în bună parte la **„Uzina de reparație a utilajului minier"** din Petroșani (U.R.U.M.P.). Aici găsim instalate cele mai moderne mașini unelte, strunguri-revolvere, mașini de rabotat etc., precum și cubilouri și cuptoare electrice, pentru producerea diferitelor materiale (alamă, fontă de fier, oțel), instalație de galvanizare, prese hidraulice, mașini de sudat electric, atelier electric (înzestrat cu mașini de bobinare) etc. Totul este așezat în săli spațioase și luminoase.

Curentul electric, necesar exploatării minelor și iluminatului public, e produs în Uzina electrică din Vulcan, Petroșani și Lupeni și, în ultimul timp, la Paroșeni.

5. PE JIUL DE EST

Deva — Petroșani — Petrila — Cimpa. Excursie de o zi. Distanța de la Deva: Petroșani, 90,50 km; Petrila, 95 km; Cimpa, 96,50 km. **Gara**: Petroșani.

Șosea carosabilă pînă dincolo de Cimpa, pînă la cota 821, în pîrâul Voievodului.

Din partea de NE a orașului Petroșani, urmînd Jiul de Est, șoseaua națională ne conduce pînă la Petrila. O cale ferată îngustă, de asemenea, urmează această rută.

Orașul Petrila (19.956 loc.), mare centru de exploatare carboniferă, este situat la 675 m alt. pe locul unde apa Jiului și pîrâul Taia se varsă în Jiul de Est. Orașul Petrila, așezat în o mică luncă a Jiului de Est, este ultima localitate pe acest rîu.

Valea Jiului — construcții noi muncitorești

Vîrîtă între munți, are un pitoresc deosebit. Așezarea e mai veche decît exploatările cărbunelui. Orașul Petrila statistic-administrativ e format din mai multe așezări miniere, ca: **Lonea, C'mpa, Jiețu, Dobrești** și cîteva cătune.

O viață nouă, înfloritoare, a creat regimul nostru de democrație și acestui colț important al bazinului

carbonifer. La Petrila, oraș nou al văii Jiului, s-au construit în ultimii ani, 400 de apartamente, iar la Lonea, din 1952 și pînă în prezent, au fost ridicate peste 500 de apartamente în blocuri, care oferă tot confortul locatarilor-muncitori.

Exploatarea carboniferă Petrila exploatează zăcămîntul carbonifer de la est de Petroșani și sud de Jiul de Est. Această întreprindere are un puț pentru activitatea de producție și patru puțuri auxiliare de transport și aeraj, în lungime totală de peste 20 de kilometri.

Intreprinderea pentru prepararea cărbunelui Petrila, înființată și pusă în exploatare în anul 1931, are ca obiect prepararea (scoaterea, spălarea, flotarea, uscarea) cărbunilor bruți, precum și brichetarea și semicarbonizarea cărbunelui.

Activitatea de bază a întreprinderii se împarte în două sectoare: sectorul de preparare și sectorul de prelucrare.

Cărbunele este adus de la Petrila, Lonea și Aninoasa.

Cheile și peștera de la Piatra Roșie. Inainte de a ajunge la Petrila, la nord de Petroșani, putem urca, pe poteci, alături cu pîrăul Roșiei, pentru a străbate sălbatica cheie aflată la poalele vîrfului Piatra Roșie (1196 m), format din stînci de culoare roșie.

In acest munte se află și o peșteră. Ascensiunea numai pentru turiștii antrenați.

In apropiere se află **Piatra Leșului** (1289 m), de pe care avem vederi minunate.

Itinerar turistic: Petroşani — Piatra Roşie (1196) m — dealul Boului (1286 m) — Poiana Dietei (1463 m) — dealul Dobrei (1847 m) — Şurian (2061 m).

Valea Taia şi a Auşelului. De la Petrila (spre nord), se desface, din ultimile ramificaţii ale munţilor Sebeşului, o mică vîlcea numită Taia, care formează Cheia Taia, cu pereţi din stînci calcaroase de forme bizare. Alături cu această vîlcea conduce o potecă spre munţii Sebeşului.

Itinerar turistic: Petrila — pîrâul Tău — Taia — valea Auşelului — dealul Bradului — Şurianu (2061 m).

Petrila — Răscoala — Plaiul Fruntilor — Clobucet (1907 m) — vîrful Auşelului (2013 m) — vîrful lui Petru (2133 m).

Petrila — Cîmpa — Ciric — dealul Voievodului (1360 m). Salanele (1733 m) — Smida Mare (1775 m) — vîrful lui Petru.

Prin valea Taia şi a Auşelului, putem trece munţii, pentru a coborî în valea Sebeşului (Sebeş-Alba), sau în a Cibinului (Sibiu).

Masivul Parîngul poate fi cercetat şi din Petrila pe Jieţ în sus.

Şoseaua duce pe Jiul de Est pînă la cota 821, de aici în continuare, peste dealul Voievodului (1360 m), spre vîrful Tărtărău, unde face legătură cu splendidul drum alpin dintre Novaci (Gorj) şi Sebeş-Alba.

Drumul, numit de localnici „Drumul regelui", străbate în curmeziş un masiv întins. Are 120 km lungime, calculat de la primele sate de pe un versant pînă în cele de pe celălalt versant (de la Novaci la Şugag). El atinge înălţimea de 2123 m pe

Paringu — drumul de munte Novaci-Şugag

coasta Păpuşii din Parîng, ceea ce cu greu întîlnim în altă parte.

In valea Jiului de Est a fost înfiinţată, la confluenţa Jiului cu pîrâul Lolaia, o **păstrăvărie**, în vederea populării apelor de munte din bazinul văii Jiului.

6. PE JIUL DE VEST

Petroşani — Livezeni — Bărbăteni-Iscroni — Jiu Coroeşti — Vulcan — Jiu Paroşeni — Lupeni — Bărbătenii de Sus — Uricani — Cîmpu lui Neag. Excursie de 1-2 zile.

Distanţa de la Deva: Livezeni, 95 km; Bărbăteni Iscroni, 99 km; Jiu Coroeşti, 101,50 km; Vulcan, 104 km; Jiu Paroşeni, 107 km; Lupeni, 109 km; Bărbăţenii de Sus, 110 km; Uricani,

128,50 km; Cîmpu lui Neag, 138 km. **Gară**, pentru toate în loc; afară de Uricani, Bărbăteni de Sus și Cîmpu lui Neag, care au gară la Lupeni.

Acest itinerar îl putem face pînă la Lupeni pe șosea sau cu trenul. De la Lupeni, în continuare, numai pe șosea.

Pornind din Petroșani, spre sud, trecem prin co- muna **Livezeni** (1218 loc., inclusiv populația satul Surduc). Altitudinea 563 m. Are mari întreprinderi forestiere. **Aninoasa** (4924 loc.) a ținut de această comună.

Exploatarea carboniferă de la Aninoasa și-a înce- put activitatea în 1880, fiind amplificată apoi mereu. Exploatează zăcămintele de cărbuni, care se pre- crează la Petrila.

Sursa de aprovizionare cu energie electrică: Uzina electrică Vulcan.

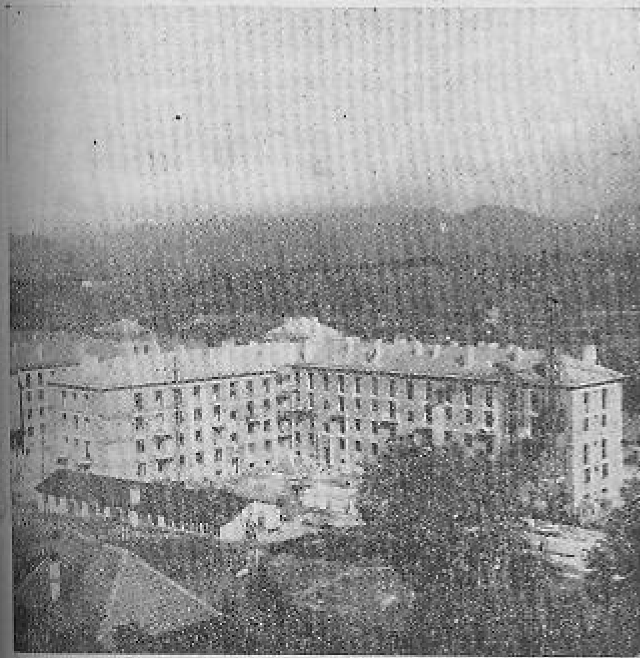
De la Aninoasa se deschide spre apus valea Jiu- lui de Vest, alături de apa căruia conduce o șosea și calea ferată. Jiul de Vest, cu apă mai abundentă de- cît Jiul de Est, formează o vale lungă, bogată și plină de vegetație. Dovada acestei bogății sînt așe- zările omenești foarte dese. Valea se întinde între munții Retezatului și ai Vîlcanului, pe care îi des- parte aproape în lungul lor.

Prima localitate pe Jiul de Vest este **Bărbăteni- Iscroni** (1906 loc.), veche așezare formată, se zice, din coloniști plecați din Rîu Bărbat.

Urmează apoi **Jiu Coroești** (populația inclusă în Vulcan), întemeiat de oamenii plecați din Coroești Hațegului.

Orașul Vulcan (14.859 loc.) este un important centru carbonifer. Vechea așezare s-a format din do

cătune mici de munte, Crivadia și Văidei, prin ciobani veniți aici probabil din satele cu același nume de peste Retezat. Lîngă aceste cătune s-a format o mică colonie de muncitori și funcționari (necesari pazei și controlului pasului Vîlcan, care era pe atunci și singura vamă spre Oltenia), numită Vulcan. Pînă la construirea căii ferate Simeria-Petroșani, centrul administrativ și economic al văii Jiului era Vulcan.

Valea Jiului — realizări noi

„Mina de la Vulcan, părăsită şi inundată altădată de capitalişti şi care astăzi dă tot mai mult cărbune, trezeşte la o viaţă nouă aşezarea muncitorească cu acelaşi nume....... Cele 11 blocuri înalte, moderne, cuprinzînd 400 apartamente, vorbesc despre realizările care s-au obţinut aici în domeniul construcţiilor. Uliţa îngustă, care era altădată strada principală a Vîlcanului, a fost înlocuită de o arteră largă, străjuită de clădiri înalte şi frumoase......... Locuinţele vor fi formate în cea mai mare parte din apartamente cuprinse în blocuri cu subsol, parter şi trei etaje, avînd un caracter tipic orăşenesc, corespunzător unui nivel de viaţă ridicat. In ceea ce priveşte instalaţiile industriale, acestora li s-a stabilit amplasamente în zone speciale, care sînt izolate şi înconjurate de mari spaţii verzi de protecţie sanitară. Clădirile de interes public formează centrul de compoziţie al noului oraş, spre care converg străzile principale..."

„Uzina electrică Vulcan", înfiinţată în anul 1909, a fost mult amplificată în ultimul timp. Beneficiarii principali ai acestei uzine sînt cele mai multe întreprinderi carbonifere din valea Jiului.

Din Vulcan spre sud, duce vechiul drum prin trecătoarea Vîlcan, care coboară prin cătunul Buliga şi Vama Veche, la Tîrgu Jiu.

Multe amintiri istorice se leagă de pasul Vîlcan. Călcat de tătari şi turci, s-au dat multe lupte aici. Mihai Viteazul prin acest pas a trecut cu oştile sale, în amintirea cărui fapt s-a ridicat un monument.

Lupeni — lecţie de istorie asupra trecutului de luptă a minerilor din valea Jiului

Urmează apoi comuna **Jiu-Paroşeni,** întemeiată de cei veniţi din Paroş şi Măţeşti, de unde a rămas şi numirea celor două cătune Paroşeni şi Măţeşteni (inclus la Vulcan).

Termocentrala de la Paroşeni, grandioasă realizare a regimului nostru democrat-popular, transformă cărbunele scos din adîncuri în energie şi lumină.

Specificul uzinei de la Paroşeni: valorifică pe loc mixtele, sortul inferior al preparaţiei Lupeni.

Termocentrala de la Paroşeni este cea mai mare din ţară. Are o capacitate de 150.000 kw.

Lupeni (21.184 loc. inclusiv Bărbătenii de Sus). Este un important oraş minier, vechi centru de luptă al muncitorimii din valea Jiului împotriva exploatării

capitaliste, luptă care a culminat cu acțiunile din august 1929.

Sub regimul democrat-popular, orașul Lupeni, ca toate celelalte centre carbonifere din valea Jiului, înaintează cu pași repezi spre o viață nouă și reînnoire. Numai în ultimii ani s-au ridicat la Lupeni peste 400 de apartamente muncitorești în blocuri, care oferă locatarilor condiții de trai, cum nu au avut niciciînd muncitorii din țara noastră.

Straturile de cărbuni de la exploatările Lupeni, de calitate bună, conțin mult gaz metan.

„Exploatarea carboniferă Lupeni" are ca obiect extragerea cărbunelui cocsificabil. Primele lucrări miniere au început în anul 1881.

„Intreprinderea pentru prepararea cărbunelui-Lupeni" are ca obiect prepararea (sortarea, spălarea, flotarea și uscarea) cărbunelui brun brut. Unitatea se împarte în mai multe sectoare: sectorul de prelucrare, de transport și sectorul de întreținere.

Materia primă folosită: cărbuni bruți, primiți de la minele Lupeni și Uricani și o parte a producției minei Vulcan.

Ocolul silvic Lupeni execută gospodărirea pădurilor din bazinul Jiului.

Intreprinderea forestieră de exploatare și transport, I.F.E.T., care a luat ființă în 1950, execută recoltarea masei lemnoase, scoaterea din parchet, transporturile din depozitele C.F.R. și livrarea lemnului la beneficiari. Guri de exploatare la Straja, Tusu, valea Miileasa, Arcanu, Arsa, Rostoveanu, Buta și Bilugu.

Lupeni — club muncitoresc

Intreprinderea are trei sectoare de producție: sectorul **Uricani-Straja**, sectorul **Arcanu** și sectorul **Cîmpu lui Neag**.

Interesant de vizitat: funicularul de scos bușteni de la Rostoveanu și cel de mangal de la Arcanu și centrul de mangalizare Buta.

Intreprinderea „Filatura Lupeni" produce fibre de celofibră; aduce materia primă de la Zărnești. E cea mai mare fabrică de celofibră din țară. Aprovizionează cu produsele ei aproape o sută de întreprinderi din țară.

La Lupeni avem o mare moară sistematică și una dintre cele mai moderne fabrici de pîine din țară.

In hotarul Lupenilor, s-au aflat urme romane, iar în peștera din dealul Straja, ceramică din orînduirea comunei primitive.

Uricani (4588 loc.). Pe Jiul de Vest, la poalele munților Retezat, într-un cadru cu totul pitoresc, se află situată localitatea Uricani, important centru eco-

Uricani — oraș nou al minerilor

nomic și însemnat punct de plecare spre Retezatul. S-a format, odinioară, prin colonizarea locuitorilor din localitatea Hobița.

La Uricani se înalță azi, cu pași repezi, un viitor înfloritor oraș al bazinului Jiului. In perioada primului plan cincinal s-au construit la Uricani 688 de

apartamente muncitorești confortabile, în care își găsesc odihna și liniștea mii de familii. Un alt număr important al muncitorilor locuiesc în căminele pentru nefamiliști.

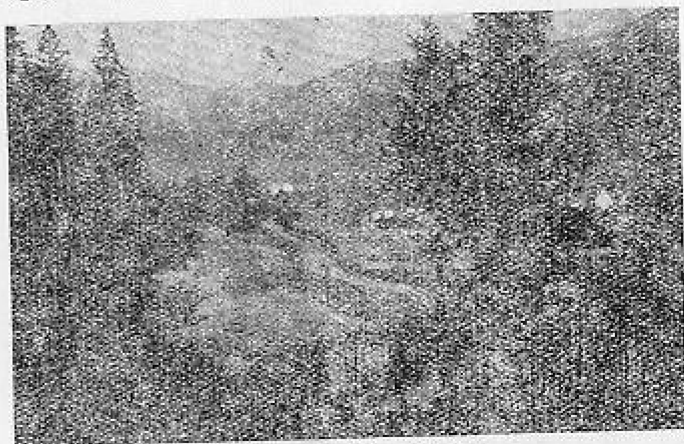
„Exploatarea carboniferă Uricani", înființată și pusă în funcțiune în anii puterii populare, are ca obiect exploatarea cărbunelui cocsificabil.

In anul 1947, s-a construit linia ferată Lupeni-Uricani și au început lucrările de exploatarea zăcămintelor. Incepînd din anul 1948, au început lucrările de deschiderea zăcămîntului, sub administrația minei Lupeni, ca un sector al acesteia. In anul 1951, unitatea a devenit întreprindere independentă. Azi face parte din „Combinatul cărbunelui".

Uricani — țărani la joc

Cimpu lui Neag (763 loc.) a fost înființat în secolul al XV-lea prin emigranții din Țara Romînească, fugiți din cauza turcilor.

Cimpu lui Neag — vedere

In apropierea localității se găsesc exploatările forestiere de la Bilug, Arsa, Arcanu, Rostoveanu, Buta, ale I.F.E.T.-ului Lupeni.

7. MUNȚII PARING

Excursie de 2-3 zile. Aprovizionare, haine de munte, călăuză. Pentru excursia în munții Paringu ne putem folosi și de linia industrială forestieră care duce de la Petroșani, pe cursul rîului Jiul de Est, pînă aproape de originea văii Voievodului.

Case de adăpost. Casa de adăpost „Paringu", situată sub vîrful Paringu la altitudinea de 1680 m. Se pleacă din Pe-

troșani. Puncte de interes turistic: vîrfurile Paring, Cîrja și Mîndra.

Casa de adăpost Voievodu, situată în munții Paringului la cota 950 m. Adăpostește cca 100 de persoane. Se pleacă din Petroșani. Puncte de interes turistic: vîrful lui Petru, vîrful Smida, vîrful Salanelor, lacul Cilcescu.

Casa forestieră la cotul Jiețului, situată pe cursul superior al Jiețului. Adăpostește 15 persoane. Puncte de interes turistic: lacul Cîlcescu, coasta lui Rusu, Mîndra, lacul Roșia.

Itinerarii principale în munții Paring: vîrful Paringu (2075 m), Cîrja (2406 m), vîrful Mîndra (2529), coasta lui Rusu (2306 m), vîrful Capra (1929 m), Gropul (1475 m) etc.

— Petroșani — Slătinioara — Chicioara — casa de adăpost de la Paring — vîrful Paring (cca 5 ore).

— Petroșani — dealul Măleii — Movilișu — Slima — Paring.

— Petroșani — dealul Măleii — Movilișu — valea Jiețului — valea Mijei — Paring.

— Cabana Paringu — Cîrja — vîrful Mîndrei (cca 5 ore).

— Petroșani — dealul Măleii — Movilișu — valea Jiețului — Bărăiei — Cîrja — vîrful Mîndrei.

— Bărăci — Ciobanu — coasta lui Rusu.

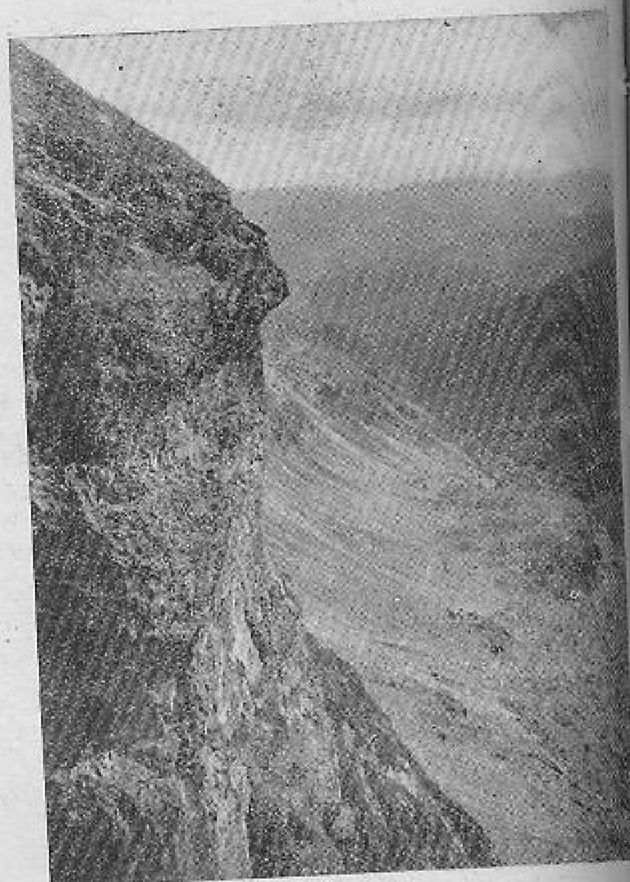
— Petroșani — dealul Măleii — Capra.

— Petroșani — Sălătruc — Măgura — pîrîul Izvorul — pîrăul Polatiste — Gropul.

— Petroșani — Livezeni — pasul Surduc — Petriceaua — Gropul; de la Gropul se poate continua la vîrful Mindrei prin Prisloapele.

Teren de schi: Petroșani — Livezeni — la cabana Paring — Cîrja — Mîndra. Intoarcerea și peste dealul Gemănării la Livezeni.

După masivul Retezatului, cei mai importanți

Paringu — căldarea Mîndra

munţi ai regiunii, sub raportul frumuseţilor naturale, şi cei mai cercetaţi, sînt cei ai **Parîngului,** situaţi între Jiu şi Lotru.

In regiunea Hunedoara se află partea cea mai interesantă din Parîng — creasta **Parîng** (2.075 m), — **Cirja** (2.406 m), — **Mîndra** (2.529 m), al cărui abrupt spre nord-est, **Zănoaga Slăveiului** (2.375 m), cu circurile amfiteatrale, căldările de gheţari şi hornurile ameninţătoare, oferă puncte de vedere care sînt neîntrecute în Carpaţi.

Masivul Parîng prezintă minunate privelişti asupra văilor înalte, cu fundul neted şi circuri glaciare tipice, apoi asupra morenelor şi lacurilor alpine. Unele din lacurile alpine ale masivului se află la înălţimi ce depăşesc 2.000 m: **Iezeru, Cilcescu, Iezerul Pietros** şi **Jeţul** la 2.002 metri altitudine, care îşi oglindeşte apele în fundul unui circ imens, cu diametrul de aproape 3 km, sub uriaşi pereţi stîncoşi adînc crestaţi.

O parte din masivul Parîngului — **lacul Cilcescu şi împrejurimile lui** — a fost pus sub scutul legii ocrotirii naturii, pentru păstrarea florii rare şi a mărturiilor glaciare.

In apropierea înălţimii **vîrful lui Petru** (2.133 m), se află **lacul Şurian** (1.700 m), socotit ca făcînd parte din Parîng (deşi el ţine mai mult de munţii Sebeşului, despărţiţi de Parîng prin valea Jiului de Est).

Vegetaţia muntelui constă din fag pînă la 1.500 m, de acolo în sus brad, pînă la cca. 1.700 m, apoi brad pitic. In regiunea alpină caracteristica locului o formează **Silene Lerchenfeldiana Baumg** (miliţea). Bogatele păduri ale Parîngului adăpostesc multe

specii faunistice, între care și ursul, regele munților noștri; iar poienile dintre păduri și pășunile alpine sînt populate vara de numeroase turme de oi.

In partea nord-estică a masivului, găsim **Muncelul Cimpii** (1556 m), **vîrful Capra** (1929 m), **Poiana Muierii** (1.757 m), locul vestitelor „nedei", unde odată pe vară ciobanii și băcițele se adună la joc și petrecere.

De la Mîndra spre nord-est se află vîrfurile **Gruiului** (2.360 m), **Coasta lui Rusu** (2.306 m) și alte.

Puncte de plecare în munții Paringului sînt **Petroșani** și **Petrila.** O șosea duce din Petroșani—Maleia, pe Jieț, până sub poalele Paringului.

Itinerarii din Petroșani:

La vîrful Paringului: 1. Petroșani — Slătinioara — Ciocioara — casa de adăpost a Paringului (1.680 m), în 1... ore; de aici la vîrful Paringu 1—$1^1/_2$ ore; 2. Petroșani — dealul Măleii — Movilișu — Slima — Paringu; 3. Petroșani — Maleia — Movilișu — valea Jiețului — valea Mija — Paringu.

La vîrful Mindrei: 1. Cabana Paringu — Cîrja — vîrful Mîndrei 5 ore; 2. Petroșani — dealul Maleia — Movilișu — valea Jiețului — Bărăci (1278 m) — Mîndra. De la punctul Bărăci se poate urca peste Ciobanu la coasta lui Rusu.

8. MUNȚII VILCAN

Excursie de 1-2 zile. Excursii ușoare și frumoase.

Case de adăpost: 1. **Casa Vulcan** situată la pasul Vilcan la 1.419 m altitudine. Se pleacă din Vulcan. Puncte de interes turistic: pasul Vilcan, vîrfurile Cîndetu, Straja etc.

Valea Jiului — pasul Surduc

2. **Casa Minerul (Straja) — Lupeni**, situată în munţii Vîlcan la cota 1440 m. Se pleacă din Lupeni. Puncte de interes turistic: Zănoaga, vîrfurile Straja, Mutu, Cioaca etc.

Punctele de plecare pentru excursii în munţii Vîlcanului: Lupeni, Hobiţa, Bărbătenii de Jos, Vulcan.

Itinerarii: Lupeni — vîrful Straja (1870 m) — pasul Vîlcan (1621 m).

— Hobiţa — Uricani — vîrful Şiglău Mare (1684 m).

— Bărbătenii de Jos — Cindelul — Murgile — vîrful Drăgoiul — pasul Vîlcan — vîrful Straja.

Terenuri de schi bune pe înălţimi: Cindelu (1550 m), Drăgoiu (1692 m), Straja (1870), Cornu Zănoaga (1794 m).

Din pasul Lainici, spre vest, se întind munţii Vîlcanului pînă la izvoarele Jiului de Vest, pe unde se împreună cu masivul Retezatului şi cu munţii Cernei. Culmile Vîlcanului străjuiesc hotarul regiunii înspre Gorj. Deşi nu ating înălţimile din Retezat sau Parîng, totuşi sînt atrăgători pentru excursii.

Vîrfurile mai însemnate sînt: **Cindelu** (1550 m), **Straja** (1870 m), **vîrful Pasul Vîlcan** (1621 m), **vîrful Negrului** (1725 m) şi **Cornu Zănoaga** (1794 m).

9. DEFILEUL JIULUI

E una din excursiile cele mai minunate ce le putem face. Excursie de scurtă durată.

Ambele Jiuri se unesc la Bărbăteni-Iscroni formînd un rîu puternic, ce se rostogoleşte cu furie printre stîncile grozave. Căderea Jiului este destul de mare, căci la unirea Jiurilor altitudinea este de 5[illegible] m, iar la hotarul regiunii (podul pîrăului Polatişte) este de 513 m alt.

Drumul croit de apă prin aceşti munţi formează defileul Jiului, cunoscut sub numele de pasul Surduc. Destul de lung şi strîmt, cum mai mult nu se poate, acesta este cel mai frumos şi impunător defileu în Carpaţi. Farmecul lui nu-l poate înţelege decît cei care l-a văzut.

Şoseaua naţională şi linia ferată străbate acest defileu, făcînd legătura între Petroşani şi Tîrgu Jiu.

M-ţii Vîlcan (Mutu) — peisaj de iarnă

IX. Țara Hațegului

1. Generalități. — 2. Hațeg. — 3. Silvaș și mănăstirea Prislop. — 4. Pe valea Fărcădinului. — 5. Valea Hațegului spre Sarmizegetusa. — 6. Sarmizegetusa. — 7. Porțile de Fier ale Transilvaniei. — 8. Pe valea Rîului Mare.

1. GENERALITĂȚI

Ținutul „țării Hațegului" este un mare bazin terestru de o admirabilă unitate geografică, situat în partea de sud a Transilvaniei și în colțul de sud-vest al regiunii Hunedoara, înconjurat de jur-împrejur de brîul unor falnici munți împăduriți. La sud, de la Strei și pînă la Porțile de Fier ale Transilvaniei, se întind, ca un paravan uriaș, munții Retezatului, la apus și nord, munții Poiana Rusca, iar spre răsărit munții Sebeșului.

Această puternică incintă naturală închide o întinsă suprafață de teren roditor, cu lanuri de grîu și secară, cu terenuri cultivate cu porumb, cu livezi de pomi fructiferi și cu o serie de vechi sate romînești.

Intrarea în țara Hațegului se poate face din trei părți: din valea Mureșului și a Streiului inferior, prin promontoriul nordic de la Subcetate; din valea Jiului, prin pasul sud-estic al Merișorului, sau, de la sud, din Banat, pe valea Bistrei, prin Porțile de Fier ale Transilvaniei.

Cîmpia Hațegului e brăzdată de mai multe rîuri și piraie: Rîul Mare, pîrăul Fărcădinului, o parte a

cursului Streiului, care la Orlea adună apele tuturor celorlalte rîuri mai mici, ducîndu-le, spre nord, în Mureș.

Încă din cele mai vechi timpuri, condițiile geofizice favorabile au determinat o intensă și permanentă așezare a oamenilor pe aceste meleaguri.

Satele țării Hațegului sînt așezate, cele mai multe, la poalele munților, de-a lungul Rîului Mare și a șoselei **Simeria-Hațeg-Caransebeș,** care trece prin mijlocul acestei regiuni. Locuitorii se ocupă cu economia cîmpului, cu agricultura; la poalele munților, cu creșterea vitelor, cu lemnăritul și lucrul la pădure. Pomicultura este dezvoltată peste tot. Hațegul, situat în mijlocul văii, a fost întotdeauna un important centru de meseriași și de bresle meșteșugărești.

Țara Hațegului se prezintă ca un ținut important sub raportul prosperității economice și deosebit de interesant în ce privește frumusețile sale naturale. Dar, parcă toate acestea nu pot fi amintite fără a lua în seamă însemnătatea sa istorică și a monumentelor culturii materiale, ce ne întîmpină la tot pasul.

Ca loc de desfășurare a luptelor de cucerire a Daciei de către romani și ca centrul stăpînirii acestora, pămîntul țării Hațegului a păstrat, în adîncurile sale, vestigiile bogate ale acestor vremuri îndepărtate. La marginea de sud, dinspre Banat, a țării Hațegului, la Porțile de Fier ale Transilvaniei, situează învățații istoricul **Tapae,** loc de dîrză împotrivire a dacilor în fața oștilor cuceritoare romane, iar, la numai cîțiva kilometri mai spre nord, se află **Ulpia Traiana**

Sarmizegetusa, capitala Daciei romane. Tot aici, la Zăicanii Porților de Fier, zdrobește la anul 1442 armata de 15 mii de oameni, condusă de eroul hunedorean Ioan de Hunedoara, armata de 80 de mii de turci năvălitori, condusă de beglerbegul Seadedin.

Țara Hațegului, „Terra Harsoc", e amintită, încă din veacul al XIII-lea, ca loc al cnejilor și voievozilor, rămînînd mult timp ca un ținut cu o situație politică administrativă și judecătorească aparte.

În evul mediu, legătura văii Hațegului cu principatele romîne a fost vie și neîntreruptă. Așa se explică cum s-a putut înființa, prin darul lui Mircea cel Bătrîn, de călugărul Nicodim, mănăstirea Prislopului, unde își doarme somnul de veci Zamfira, fiica lui Moise Vodă al Țării Romînești. Tot acestei împrejurări se datorește ridicarea și înzestrarea de către voievozii romîni, cu toate cele necesare, a atîtor biserici și mănăstiri, dintre care unele, ca cea de la Strei și Densuș, sînt cele mai vechi din regiune și chiar din Ardeal. Ba ce e mai mult, e foarte probabil ca reședința voievozilor Litovoi și Bărbat, a Basarabilor întemeietori ai Țării Romînești, să fi fost aici la Hațeg, căci ei stăpîneau atît ținutul de dincolo cît și pe cel de dincoace de Carpați.

Deosebit de caracteristic este acest colț de țară și sub raportul etnografic, folcloristic și, în general, al tuturor manifestărilor populare.

În ce privește portul țăranilor din valea Hațegului e variat și pitoresc. Aproape nu este localitate al cărei port, analizat mai în amănunte, să nu prezinte

unele diferenţe de detaliu faţă de cel al localităţilor vecine.

Ion Pop Reteganu, în lucrarea sa **Din ţara Haţegului,** are următoarele cuvinte despre acest ţinut: „...In desele mele călătorii întreprinse în lungul şi latul scumpului nostru Ardeal, am căutat în citeva rînduri şi acea parte a lui, care se numeşte ţara Haţegului. Frumos e Ardealul fără măsură, dar în el mai frumos este tocmai acest colţ, care din vechi şi pînă astăzi se cheamă aşa: ţara Haţegului... că, deşi e mică ţara Haţegului, ea întruneşte în sine tot ce Ardealul are mai bun şi mai frumos: ţara Haţegului se poate numi cu drept cuvînt un Ardeal în miniatură. Şi de ar fi să am putere, bucuros aşi mai călca o dată acest adevărat rai pămîntesc, care zace la cornul Ardealului de apus şi de miazăzi".

2. HAŢEG

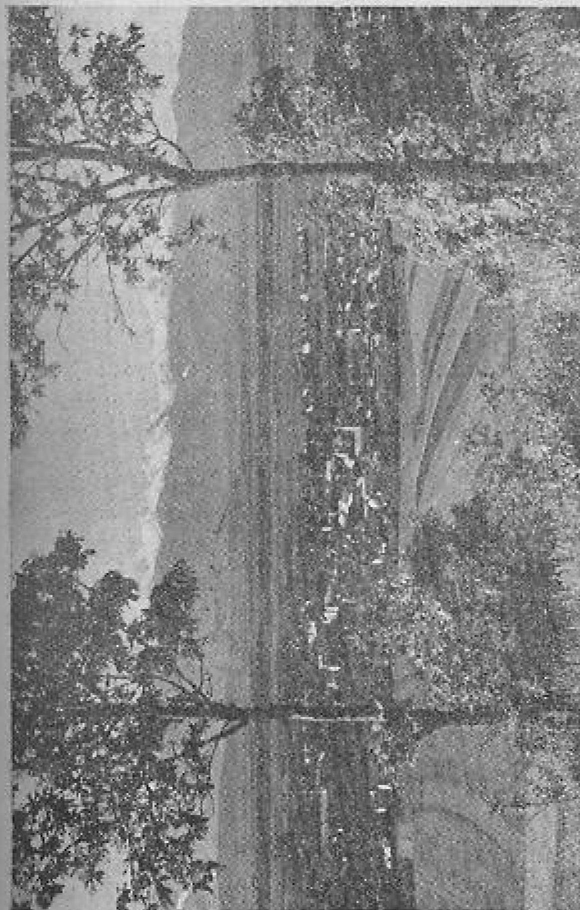
In colţul de nord-est al ţinutului se află oraşul Haţeg.

Distanţa de la Deva: 42,50 km; de la Simeria, 34 km; de la Caransebeş, 73 km. Altitudinea 350 m. Are 3855 loc. inclusiv populaţia localităţii Valea Ungurului.

Gara. Gară pe linia Simeria-Subcetate-Caransebeş. Se află la marginea de est a oraşului.

Hoteluri, restaurante, cofetării: Hotel în piaţa Stalin. **Restaurant** în piaţa Eroilor. **Cofetărie** în piaţa Stalin.

Adrese utile: Sfatul popular al raionului Haţeg în piaţa Stalin. **Sfatul popular oraş,** în strada Ilie Pintilie, **Banca de Stat R.P.R.** în strada 8 Mai, **Tribunalul raional** în piaţa Stalin, **Poşta şi Telefoane** în strada Ilie Pintilie, **Fabrica de marmeladă** în strada Filimon Sîrbu. **Spitalul unificat** în strada Tudor Vladimirescu, **Şcoala medie mixtă** în strada

Haţeg — în fund masivul Retezat

Vînatori, **Biblioteca raională** în strada Ilie Pintilie, **Cămin cultural orăşănesc** în piaţa Eroilor.

Cinematografe: Cinematograf „Popular" în piaţa Stalin.

Trecutul orăşelului, care pînă în secolul al XIV-lea, a fost legat de Ţara Romînească, poate fi urmărit pînă în secolul al XII-lea. După apunerea Ulpiei Traiana desigur că acesta a fost punctul principal al ţinutului, care, aşezat în centrul ţării Haţegului, a menţinut legătura şi cu sudul.

Numele localităţii se pierde cu multe secole în urmă. In cele mai vechi documente, ce ne-au rămas, e numit Hacsag, Hocsok, iar la 1404 apare sub numirea de astăzi, Haţeg, de unde a luat, apoi, întregul ţinut numele de „ţara Haţegului". Localitatea, capitală a districtului şi castru, a fost organizată pe baza unui sistem militar. Districtul era împărţit în mai multe cnezate cu cîte un cneaz, care avea calitatea dublă de administrator şi şef militar.

In Haţeg îşi avea sediul castelanul, şeful suprem, care ajutat de 12 juraţi ai provinciei, cu cnejii şi nobilii, constituiau instanţa de judecată (cu puteri asupra întregului district), pentru rezolvarea litigiilor dintre nobili şi restul populaţiei.

La 1669 Haţegul este investit cu magistratură autonomă, supusă numai guvernului, cu dreptul de a trimite doi deputaţi în dietă.

In timpul incursiunilor turceşti, fiind aşezat la poarta drumului din Banat spre nord, a suferit mult. Cea mai groaznică năvălire a fost cea de la anul 1648, cînd întregul ţinut a fost distrus.

La 1764, prin înfiinţarea unei companii de grăniceri, Haţegul devine un oraş militar. Compania de aici, a II-a, ţinea de regimentul romînesc care îşi avea sediul la Orlat. Creşterea acestor centre grănicereşti romîneşti a avut o mare importanţă pentru localităţile în care au fost create.

Haţegul e un important centru economic pentru întreaga vale a Haţegului; pentru satele din jur, loc de plasare a produselor agricole, cu tîrguri vestite şi centru de aprovizionare a sătenilor cu unelte, mărfuri de manufactură şi altele.

Caracterul pomicol al ţinutului a determinat înfiinţarea unei mari fabrici de marmeladă.

In pădurea Slivuţ, situată în imediata apropiere a localităţii Haţeg, a luat fiinţă în ultimii ani **Parcul de vînătoare** pentru colonizarea cerbului lopătar.

Haţegul este un însemnat centru de excursii spre Retezatul sau spre monumentele romane de la Sarmizegetusa etc.

In ce priveşte regiunea înconjurătoare, Haţegul se află într-un loc foarte pitoresc. De pe dealul Orlea, la 2½ km nord, avem o vedere generală asupra oraşului, ca şi asupra regiunii înconjurătoare.

De la Haţeg spre sud-vest, 3 km distanţă, pe o şosea vicinală, ce duce cu linia ferată şi cu şoseaua naţională Haţeg-Caransebeş, se află **Nalaţivad** (347 loc.). La marginea satului se află un mic castel, în parcul căruia pot fi văzute mai multe monumente romane, provenite de la Sarmizegetusa. Castelul din Nălaţi e folosit ca preventoriu pentru copii.

3. SILVAŞ ŞI MANASTIREA PRISLOP

Haţeg — Silvaşu de Jos — Silvaşu de Sus — mănăstirea Prislop — Curpenii Silvaşului. Excursie de o zi. **Gara:** pen-

tru toate, gara Haţeg. **Distanţa** de la Deva: Silvaşu de Jos, 48,50 km; Silvaşu de Sus, 49 km; mănăstirea Prislop, 54 km; Curpenii Silvaşului, 34 km; Transportul pînă la mănăstirea Prislop cu maşina.

De la Haţeg spre nord-vest, o şosea raională, ce leagă Haţegul direct cu Hunedoara, urcă dealurile Silvaşului, pentru a ne conduce în mica vale a Silvaşului. Locurile sînt atrăgătoare şi interesante. Dacă pornim din Hunedoara, drumul e cu ceva mai lung, dar fiindcă duce, în bună parte, pe culmea dealurilor, ne lasă aproape tot timpul orizontul larg deschis. Pe o zi de vară mulţumirea noastră pe acest drum este completă.

Plecaţi din Haţeg, în această direcţie, prima localitate ce o întîlnim este **Silvaşu de Jos** (744 loc.), comună înstărită. De aici spre vest, pe un drum comunal ajungem la **Silvaşu de Sus** (543 loc.).

Biserica şi mănăstirea Prislop. Distanţa de la Haţeg, 13 km; de la Hunedoara, 16 km.

Mai sus de satul Silvaşu de Sus, în mijlocul codrilor şi al dealurilor, alături de un mic pîrăiaş de munte, se află vechea mănăstire a Prislopului, înfiinţată în jurul anului 1400 de către călugărul Nicodim, cu ajutorul primit de la Mircea cel Bătrîn, domnul Ţării Romîneşti. Ca al doilea ctitor al vestitei mănăstiri e socotită **Zamfira,** fiica lui Moise Vodă. Zamfira, care a şi fost înmormîntată aici (la anul 1580), a purtat o deosebită grijă acestei mănăstiri.

In dezvoltarea culturii bisericeşti a romînilor din Ardeal, mănăstirea, cercetată desigur foarte des de călugării din Muntenia, a avut o mare însemnătate.

Poate că la Prislop a stat un timp oarecare şi călugărul Nicodim, de origine grec, care a venit de la Athos în Ţara Romînească, unde a înfiinţat mănăstirea Vodiţa şi Tismana. In evanghelia sa se spune: „Această sfîntă evanghelie a scris-o popa Nicodim în Ţara Ungurească în 6913 (1404-5)".

In secolul al XVI-lea, a fost reşedinţa episcopului „Silvaşului". Incepînd cu veacul al XVIII-lea, mănăstirea se află, cînd în mîna ortodocşilor, cînd în cea a uniţilor. Din cauza deselor schimbări şi certuri, mănăstirea a suferit mult.

Din mănăstirea veche nu a mai rămas nimic, iar biserica mănăstirii a fost refăcută de mai multe ori.

Cu toate restaurările, planul bisericii, zidită în piatră, a rămas cel vechi, ornamentaţia însă a fost mult schimbată.

Biserica se compune din tindă, navă şi altar. Intrarea e tăiată în peretele de vest al tindei. Deasupra uşii, urme de pictură. La dreapta intrării, se poate vedea o piatră cu stema Ţării Romîneşti şi o inscripţie cu text latin şi alta slavonă. Aceasta este piatra de mormînt a Zamfirei, îngropată la Prislop în anul 1580. Intr-o frescă a bisericii s-a păstrat, pînă prin secolul al XIX-lea, şi chipul Domniţei.

Textul inscripţiei e următorul:

Saphira Moisini ducis inclita filia tandem.
Hac posuit moriens flebile corpus humo
Keserio inprimis uxor dulcissima clausit
Lumin(a) fit consors deinde Nisowski tua
Sic genus excutias nichil hac mag(n)e nobil(e)
Sub Transalpino terra valacha polo videt

Prislop piatra funerară a domniței Zamfira

Huic avis et Genitor princeps și ca(e)
tera spe(ctes)
Huis maestae virum Dacia utrumque gemit
Tu quicum(que) vides Saphira hec monumenta
Saphira dic Saphir nomine digna fuit,

Pe marginile pietrii stă scris: „Saphira filia Moisini Principis Transalpinorum relicta Magci Stanislai Nisowsky moritur anno 1580 die mensis Marty anno aetatis suae XLIV".

Textul inscripției slavone este: „10 Moi..... (și anul) 1580, luna (Mște) martie.
ven(uste)

Deasupra intrării (spre navă), se află o altă inscripție în legătură cu întemeierea a II-a a bisericii din anul 1564. Inscripția datează de la anul 1579.

De la Silvașu de Sus, spre nord-vest, se află satul **Lingina** (406 loc.), iar spre vest, ceva mai departe, este situat satul **Curpenii Silvașului** (203 loc.).

4. PE VALEA FARCADINULUI

Hațeg — Crăguiș — Berthelot — Fărcădin — Găuricea — Tuștea — Ciula Mare — Boița — Vălioara — Ciula Mică — Răchitova — Densuș — Steiu — Lunca Cernii. Excursie de 1-2 zile. **Gara**: pentru Densuș și Steiu, gara Pîclișa; iar pentru toate celelalte, gara Hațeg. **Distanța** de la Deva: Crăguiș, 37 km; Berthelot, 47 km; Fărcădin, 48 km; Găuricea, 48,50 km; Tuștea, 51 km; Ciula Mare, 53 km; Boița, 54,50 km; Vălioara, 56 km; Ciula Mică, 56 km; Răchitova, 60 km; Densuș, 55 km; Steiu, 60 km, Lunca Cernii, 78 km. Case de adăpost nu sînt. Transport pînă la Răchitova și Steiu cu mașina, mai departe cu căruța și pe jos.

De la Haţeg spre vest, pe valea Fărcădinului, primele sate pe care le întîlnim sînt **Berthelot** (459 loc.) şi **Fărcădin** (153 loc.).

Fărcădin — culesul fructelor

In castelul din Berthelot, cîndva proprietatea unor moşieri, între care se numără familia Nopcea, din care făcea parte vestitul „Faţă Neagră", prefect al comitatului Hunedoara şi aventurier-bandit, viaţa căruia a format subiect de literatură, se află azi sediul unei gospodării agricole de stat.

Intreaga vale a Fărăcădinului, de la Berthelot şi pînă la Densuş, este plină de livezi cu pomi roditori, mai ales pruni şi meri, avînd o deosebită importanţă pomicolă prin cantitatea şi calitatea fructelor produse.

Amîndouă localităţile Berthelot şi Fărcădin au făcut parte din regimentul de graniţă de la Orlat.

Satul **Găuricea** (200 loc.), de la nord-vest de Fărcădin, era vestit pe vremuri pentru spălătoriile **de aur**, iar Boiţa zilelor noastre are o deosebită valoare economică prin exploatarea bogăţiilor metalice;

mina de pirită bulgări. In imediata apropiere a Fărcădinului se află **Tuştea** (489 loc.).

La Tuştea se găsesc urmele unei aşezări romane, de unde provin şi cîteva inscripţii.

La ieşirea din Tuştea, drumul principal duce spre Densuş, iar unul secundar la **Ciula Mare** (309 loc.), **Ciula Mică** (304 loc.) şi **Răchitova** (908 loc.).

La Răchitova se află ruina unui turn de pază medieval înconjurat cu şanţ.

Ţinuturile comunei Ciula Mică şi cele de la nord-vest de aceasta, Vălioara şi Mesteacăn, sînt renumite pentru cantităţile mari de oase de **Dinosaurus.** Un zăcămînt important e cel de la Ciula Mică, din secţiunea finală a pîrâului Vîntojilor. Oasele au fost aflate într-un strat de lut calcaros de culoare roşie. Ca urmare şi oasele, foarte bine conservate, sînt roşii. La Vălioara, în pîrâul Neagului, se află cîteva puncte foarte însemnate unde în lutul albastru-suriu, mai bine zis în margă, se află în mare cantitate oasele de culoare neagră, împreună cu resturi de plante. La fel, se află mari cantităţi în pîrâul Ogradilor şi în pîrâul Buduron, ceva mai jos de comună.

Satul **Ciula Mare** se află în văile care coboară din dealurile Poienei Rusca spre miazăzi. Puţin afară din sat, pe un deal, se înalţă biserica clădită la anul 1680, azi declarată monument istoric.

Biserica e din piatră brută amestecată cu cărămizi şi tencuită în întregime. Se compune din clopotniţă, navă şi absidă. Clopotniţa are un singur etaj cu un acoperiş piramidal de şindrilă. El are patru ferestre semicirculare spre cele patru laturi. Dea-

supra lor zidul e împodobit cu un chenar de ocnițe din cărămidă roșie.

Nava e împărțită în două, printr-un parapet de lemn, și acoperită de o boltă cilindrică turtită.

Altarul e acoperit de o cupolă (de piatră) suspendată.

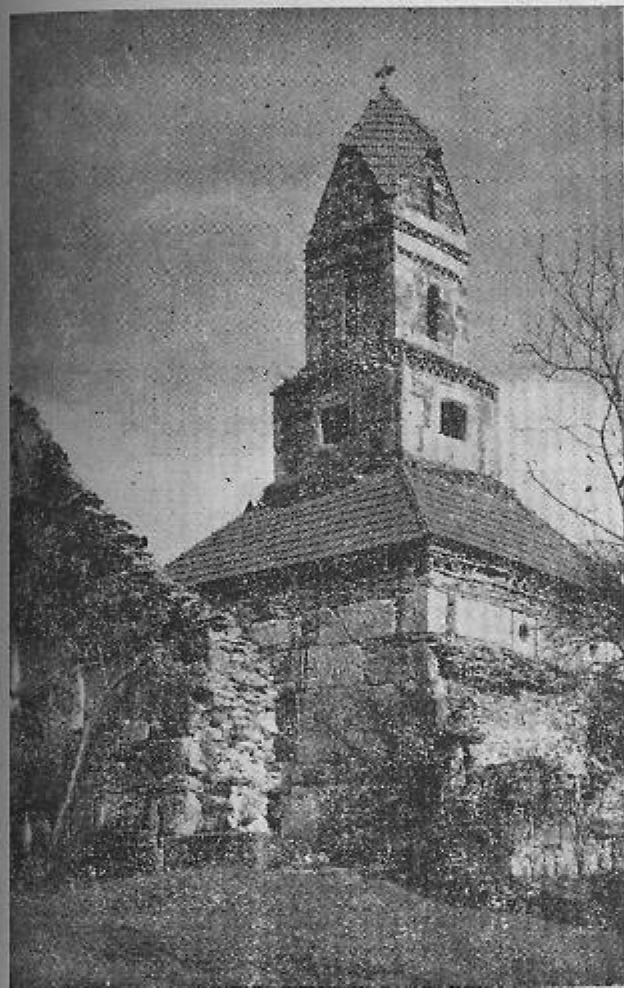
Biserica a fost refăcută și restaurată de mai multe ori.

Densuș (809 loc.). In partea de sud a ramificațiilor Poienei Rusca, la începutul văii, se află satul Densuș; sat nu prea mare, situat într-o vale înconjurată de dealuri mari împădurite. Are o gospodărie agricolă colectivă.

Biserica monument istoric din Densuș. Deasupra satului, pe un mic platou, se ridică o biserică, care, cu toate că nu are proporții prea mari, este totuși, prin particularitățile ei, unul dintre cele mai caracteristice monumente ale țării.

Satul, care este locul de origine al familiei Densușianu, care a dat mai mulți învățați și scriitori, a devenit cunoscut mai ales datorită bisericii, care a fost obiectul de studii și discuții a numeroși istorici de artă.

Data ridicării monumentului nu o cunoaștem. Cei care s-au ocupat de ea, au în privința datării păreri foarte variate. Unii o arată ca datînd din timpul stăpînirii romane, alții o atribuie unor timpuri mai apropiate de noi (sec. al XVII-lea). Probabil că ea datează din secolul al XIII-lea, după cum susțin cei mai autorizați istorici de artă. Sînt valoroase anumite

Densuș — biserica monument istoric

elemente romanice, nord-italice (lombarde) ca și altele.

Biserica, a cărei orientare face excepție de la regula generală, avînd direcția S.N., e zidită din piatră brută și de talie (aceasta din urmă a fost adusă de la Sarmizegetusa, luată din clădirile romane). Faptul că zidurile bisericii cuprind și material roman, chiar inscripții și reliefuri, a făcut pe unii să creadă că originele bisericii sînt de căutat în timpul stăpînirii romane. Greșit s-a crezut, de asemenea, că e un mausoleu al lui Longinus.

In cursul timpului, biserica a suferit mai multe transformări. Cea din urmă restaurare s-a făcut între anii 1889-1890, fără a-i schimba însă forma originală.

Partea principală a clădirii constă din navă și absidă. Clopotnița, mai nouă decît restul, e construită alături de biserică. Nava are forma rectangulară. Altarul la fel e rectangular și se termină într-un semicerc. Deasupra navei se înalță o turlă cu bază pătrată și tambur. In vîrf, turla se termină într-un trunchi de piramidă cu patru frontoane mult prelungite. Vîrful piramidei lipsește. Baza și tamburul, ca și nava sub acoperiș, au la marginea de sus cîte un chenar din cărămidă roșie în formă de zig-zag.

Acoperișul e din piatră și acoperit cu șindrilă. Zidurile exterioare ale navei și ale absidei sînt simple. Intrarea, mărginită de blocuri mari, se află în partea sud-vestică a construcției. Deasupra intrării avem o firidă cu urme de pictură.

Pe latura de nord-vest, zidul e susținut de două contraforturi.

In mijlocul navei patru stîlpi, formați din pietre funerare romane, legați între ei cu arcuri, susțin turla. In interiorul turlei se află o cupolă suspendată.

Nava are pe latura de nord-vest trei ferestre în arc frînt, pe latura sud-estică și sud-vestică alte două (foarte mici) rotunde. Absida are două ferestre, cu partea de sus ascuțite, de o parte și de alta a axei principale.

Zidurile și bolțile din interior sînt tencuite. Intre absidă și navă avem un iconostas, care datează din secolul al XVIII-lea, după cum arată inscripția „1789 Popa Simion zugravu".

Spațiul, închis de ziduri, din fața intrării, care se prelungește în formă de coridor de-a lungul laturei de est a navei este un adaus la construcția veche. Pe aceiași latură, lîngă absidă, se găsește un diaconicon cu boltă semicilindrică.

Pavimentul (în interiorul navei și al absidei) e format din cărămidă romană.

Urme de pictură se constată peste tot.

In biserica din Densuș s-a păstrat și un antimis din jumătatea a II-a a secolului al XVIII-lea.

In continuare de la Densuș, pe cursul aceluiași rîu prin satul Stei, (493 loc.), trecem printr-un ținut cunoscut odinioară pentru uzinele metalurgice. Ele nu au putut progresa și au dispărut, pe de o parte din cauza greutăților de transport anevoioase, în această configurație a terenului, pe de altă parte din cauza concurenței mari pe care au exercitat-o uzinele de la Hunedoara.

Versantul Retezatului dinspre valea Hațegului

De aici se poate face o excursie, foarte plăcută, la sud pe dealul Șeșilor (1186) m) pînă la **Lunca Negoiului**, iar de acolo spre nord la **Lunca Cernii de Jos** (803 loc.) și **Lunca Cernii de Sus** (1550 loc.), cît și spre Poiana Rusca.

5. VALEA HAȚEGULUI SPRE SARMIZEGETUSA

Hațeg — Rea — Totești — Hățăgel — Pîclișa — Cîrnești — Ostrov — Clopotiva — Peșteana — Peștenița — Breazova — Sarmizegetusa — Hobița Grădiște — Poeni. Excursie de 1-2 zile.

Transportul, cu trenul și mașina. **Gara**: pentru Rea, Totești, Hățăgel, Pîclișa și **Poeni**, gara **Pîclișa**; pentru Cîrnești și Ostrov, gara Cîrnești; pentru **Peșteana** și **Peștenița**, gara Peșteana: pentru Clopotiva, Breazova, Hobița-Grădiște și Sarmizegetusa, gara Sarmizegetusa. **Distanța** de la Deva: Rea, 46,50 km; Totești, 48 km; Hățăgel, 52 km; Pîclișa, 49,50 km; Cîrnești, 54 km; Ostrov, 56 km; Clopotiva, 60 km; Peșteana, 53 km; Peștenița, 55,50 km; Breazova, 58 km; Sarmizegetusa, 59 km; Hobița-Grădiște, 61 km; Poeni, 64 km.

Valea încîntătoare de la Hațeg spre sud-vest, foarte largă pînă aproape de Sarmizegetusa, e drumul ce ne duce spre vechea capitală a stăpînirii romane de odinioară, prin Porțile de Fier ale Transilvaniei spre Banat. Acesta e unul din drumurile cele mai instructive și mai frumoase pe care le putem face, fie pe șoseaua regională — cu bifurcații în stînga spre Unciuc și Rîu de Mori sau în dreapta spre Peșteana și Densuș, — fie cu trenul pe lin'a Subcetate-Caransebeș.

Ca loc al centrului stăpînirii romane, aproape că nu aflăm aici locuri în care să nu fi rămas urme ale stăpînirii acestora.

Primele sate pe acest itinerar, de la Hațeg spre vest, sînt: **Rea** (322 loc.), **Totești** (409 loc.), **Piclișa** (1047 loc.), **Hățăgel** (362 loc.) și **Cîrnești** (720 loc.), așezate lîngă șosea și la foarte mică distanță de linia ferată.

Rea este situată la NE de linia ferată. In hotarul satului s-au aflat urme din comuna primitivă și romane.

Comuna **Totești** e o așezare veche romînească. A făcut parte din regimentul de grăniceri romîni de la Orlat. In hotarul ei s-au aflat, în cursul timpurilor, mai multe urme vechi, în special romane.

Piclișa e așezată alături de șosea, pe marginea pîrăiașului Cîrlete.

Fostul castel boieresc de aici azi e folosit ca sediu al unor colonii școlare.

Cîrnești e unul dintre satele fruntașe de la poalele Retezatului, așezat lîngă pîrăul Cîrlete. Și aici se află un fost castel boieresc, folosit azi în scop obștesc. Localitatea a făcut parte din comunele grănicerești.

De la Cîrnești, din șoseaua principală, se desprinde, în stînga (spre sud), un drum comunal, care duce prin satele Ostrov și Clopotiva, iar altul prin Unciuc, Rîu de Mori pînă la Gura Zlata, în munții Retezatului.

Ostrov (537 loc.), sat așezat în valea Hațegului, aproape de valea Rîului Mare, este amintit în documente pe la 1360.

O parte a muncitorilor agricoli ai Ostrovului sînt organizați într-o gospodărie agricolă colectivă.

Are o biserică veche, monument istoric, care a suferit mult în urma incendiilor de la 1883 și 1905. Biserica a fost refăcută de mai multe ori; ca plan a rămas însă neschimbată. Se compune dintr-o clopotniță, navă și absidă. Nava și absida sînt acoperite cu o boltă, care se termină, deasupra absidei, într-o cupolă. Intrarea în biserică se face prin latura de sud a navei. Pe vremuri, intrarea se făcea prin clopotniță. Clopotnița pare a nu fi contemporană cu nava.

In forma ei originală, biserica a fost pictată. Intr-o timpană din navă se observă urme de pictură murală.

In continuare, de la Ostrov ajungem la **Clopotiva** (1084 loc.). E o comună mare, străveche. A făcut parte din comunele grănicerești.

In hotarul ei s-au aflat mai multe urme romane, între altele apeductul care deservea Sarmizegetusa. E un punct de plecare pe Rîul Mare în sus, spre culmile Retezatului.

Ceva mai la sud de satul Cîrnești, din șoseaua regională se desface, în dreapta, un drum comunal spre Peșteana, Peștenița și Densuș.

Peșteana (573 loc.). E o localitate străveche, cu urme arheologice. La 1760 mulți din locuitori au făcut parte din regimentul de grăniceri romîni de la Orlat.

In hotarul satului Peșteana, s-au aflat urme de ziduri romane și alte monumente. Spre Hațeg se constată resturile unei incinte. La împreunarea pîrăului Hațegului cu al Densușului se află resturile unei alte incinte (care socotim că sînt zidurile de împrejmuire ale unor ferme romane, **villa rustica**). La fel, spre

„Grădiştioara". In toate aceste locuri se pot observa urme de ziduri. Cîteva monumente interesante se află şi în cimitirul bisericii. Biserica romînească, foarte veche, a fost complet refăcută. A fost mărită, iar la intrare i s-a adăugat un cerdac. Pe vremuri a fost pictată atît în interior cît şi la exterior. In navă, în peretele din partea stîngă, se mai văd urmele picturii, lăsată special spre a fi văzută. Restul de pictură nu se mai vede, biserica, mai nou, fiind complet tencuită. Urme de pictură se văd şi la exterior, în latura de est a navei.

La intrarea în biserică, pe partea dreaptă a zidului, avem încastrate în zid cîteva monumente romane reliefate.

De la Peşteana, drumul duce (spre nord-est) la Densuş, lăsînd în urmă, în stînga, **Peştenița** (4[illegible] loc.), sat cu o gospodărie agricolă colectivă.

Inainte de a ajunge la Sarmizegetusa, în dreapta şoselei şi a liniei ferate (la cca. 1 şi jum. km), rămîne în urmă satul **Breazova** (223 loc.). Aşezat pe coasta unui deal cu copaci, cu fața direct spre Retezatul, Breazova are o poziție frumoasă. Acest loc, atît de minunat ca poziție, a fost ales ca reşedință şi de familii romane din Sarmizegetusa apropiată. S-au aflat mai multe urme ale existenței acestora aici. La nord de comună, pe dealul „Drăgaia", s-au aflat urmele unei construcții (desigur „villa") şi alături de aceasta un mormînt nejefuit. Obiectele din acest mormînt, ca şi mormîntul însuşi, făcut din cărămidă şi plăci de marmoră, se află la muzeul din Sarmizegetusa.

Urme importante arheologice se află peste tot în hotarul satelor din jurul Sarmizegetusei. La **Hobița-Grădişte** (285 loc.), de pildă, s-a dezgropat prin săpături arheologice complexul unei ferme romane, **villa rustica,** descoperire importantă pentru cunoaşterea mai de aproape a unor astfel de construcții, mult răspîndite în țara Hațegului, valea Streiului şi în lunca Mureşului.

La satul **Poeni** (254 loc.), situat la vest de artera principală de comunicație Hațeg-Sarmizegetusa, putem ajunge, peste deal, fie de la Sarmizegetusa, fie de la Peşteana.

6. SARMIZEGETUSA

Capitala Daciei romane

Distanța de la Deva: 59 km; de la Hațeg, 18 km. **Gară** pe linia Simeria-Caransebeş. La Sarmizegetusa, cu trenul, putem ajunge: din valea Mureşului luînd trenul Simeria-Petroşani, pînă la Subcetate, de la Subcetate trenul spre Hațeg-Sarmizegetusa-Caransebeş; din Banat pe linia Caransebeş-Sarmizegetusa-Subcetate; din valea Jiului pe linia Lupeni-Simeria pînă la Subcetate, de unde luăm trenul Subcetate-Sarmizegetusa-Caransebeş. Cu maşina mergem pe şoseaua Deva-Simeria-Hațeg-Sarmizegetusa, pînă în comună. Are 918 locuitori.

Sarmizegetusa, capitala Daciei romane, se află în colțul de sud-vest al țării Hațegului, în hotarul localității Grădişte — mai nou Sarmizegetusa — într-un loc şes, înconjurată de dealuri şi munți.

Localitatea se află pe principala linie de comunicație ce leagă sudul Dunării cu teritoriul Daciei, drum

Sarmizegetusa — ruine romane

care ducea de la **Drobeta** (Turnul Severin), pe la Tibiscum (Jupa lîngă Caransebeș), la **Tapae** (Porțile de Fier ale Transilvaniei) și **Sarmizegetusa**, iar de aici pe valea Streiului în sus, apoi pe a Mureșului, spre **Apulum** (Alba Iulia), **Potaissa** (Turda), **Napoca** (Cluj) și pînă în nordul Daciei, la **Porolissum** (Jibou).

Așezarea, situată în apropierea locului numit Tapae, loc de crîncene lupte între daci și romani, avea la început un caracter militar, devenind după cucerirea Daciei capitala noii provincii; centrul politic, religios și cultural al Daciei romane. Ea primește gradul de **colonia**, cel mai înalt grad în ierarhia municipală.

Intemeierea **coloniei** s-a făcut, după cum arată monumentele arheologice, pe la anul 110 era noastră, „din porunca împăratului Traian fiul lui Nerva, prin guvernatorul provinciei **D. Terentius Scaurianus**".

Orașul s-a numit la început **Colonia Ulpia Traiana**, după numele fondatorului ei, adăugîndu-i-se, apoi, și numele vechii capitale a lui Decebal **Sarmizegetusa** (care se afla situată la Grădiștea Muncelului în munții Orăștiei). Astfel, localitatea ia numele de **Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa**, sau, prescurtat, **Colonia Sarmizegetusa.**

Sarmizegetusa a fost cel mai important oraș, cu cele mai însemnate instituții și cu cei mai înalți reprezentanți ai oficialității romane, din această provincie.

In secolul al III-lea, Sarmizegetusa, ia titlul de

Metropolis. Localitatea era investită cu **Jus Italicum,** adică locuitorii ei erau scutiți de impozitul funciar.

Aici se afla **Legatus Augusti,** guvernatorul provinciei. In ce privește conducerea orașului, sînt amintiți: **duumviri,** capii orașului **ordo** (consiliul orășenesc) și membrii acestuia **decuriones** (consilieri), ca și alți slujbași mai mari sau mai mici.

Din categoria preoților avem cunoștință de **pontifex, augur, flamen, augustales** etc. Cunoaștem apoi o mulțime de personaje militare, corpuri de trupă, asociații de meseriași (collegia, Collegium fabrum) ș.a.m.d.

O viață prosperă s-a dezvoltat aici, timp de mai bine de un veac și jumătate, pînă pe la 271 e.n. cînd orașul, părăsit de oficialitatea romană, cade, încetul cu încetul, în ruină.

Extensiunea și splendoarea orașului o cunoaștem din monumentele descoperite întîmplător, dar, mai ales, în urma săpăturilor sistematice ce s-au făcut aici. Pe baza descoperirilor și a observațiilor pe teren, s-a putut stabili, cu destulă precizie, topografia orașului și a împrejurimilor lui.

Urmele construcțiilor, din piatră, arată că orașul se întinde peste aproape întreg teritoriul ocupat de actuala comună și în jurul acesteia, mai ales spre est, pe o rază întinsă. Urme de construcții izolate aflăm pînă în hotarele satelor Clopotiva, Breazova, Hobița.

In ce privește numărul locuitorilor, e greu să vorbim de cifre exacte. Desigur că nu a putut fi mic. Importanța localității, extensiunea ei pe teren, mulțimea monumentelor etc. presupun o populație numeroasă de 15-20 mii locuitori. Din monumentele rămase asupra noastră se constată, la Sarmizegetusa, o populație de coloniști foarte amestecată. Elementul oriental e remarcabil.

Din construcțiile orașului cunoaștem un număr mare. Unele din ele sînt amintite în documentele de natură epigrafică, altele identificate pe teren, iar altele, total sau parțial cercetate, și sub raport arheologic.

Zidurile orașului (cetatea). Incă din primele timpuri ale existenței sale, Sarmizegetusa a fost întărită cu ziduri de piatră, groase de aproape 2 metri, construite din blocuri de piatră fasonată.

Forma generală a „cetății" e patrulateră, avînd două cîte două laturi paralele egale (600×540), închizînd un spațiu de peste 300 de mii mp.

Pe fiecare latură a incintei se afla cîte o poartă, iar în colțuri era prevăzută cu turnuri. La exterior zidurile erau întărite și cu un sistem de șanțuri și valuri de pămînt.

Săpături la zidurile orașului s-au făcut pe latura de răsărit și cea de miazănoapte, ca și la colțul de sud-est, care a fost dezvelit în întregime.

In interiorul zidului orașului au fost identificate unele construcții. Dintre acestea au fost dezgropate și cercetate, sub raport arheologic, **clădirea Augustalilor** și **Forul.** Acestea pot fi vizitate.

Pe lîngă **cetate, clădirea augustalilor, for, amfiteatru,** construcții, care au fost scoase la suprafață, mai știm de existența a multor altor clădiri identificate pe teren, dar nedezgro-

Sarmizegetusa — ruine la clădirea Augustalilor

pate. In interiorul zidurilor, în colțul de sud-vest, în ... mai sus de biserica actuală, se află un **templu închinat** ... **„Jupiter Dolichenus"**, în partea stîngă a drumului ce ne ... de la amfiteatru la clădirea augustalilor „thermele", ... un templu al lui **Bel-Hamon** etc. Așezarea se întindea ... și spre est și nord de cetate. Aici au fost identificate, ... amfiteatru (la est), templul zeiței **Nemesis** și **Dis Pater**, ... mai departe, tot spre est, lîngă șosea, se află templul ... **Aesculap** și **Hygia** și un alt templu al lui **Malagbel**. In com... în unghiul format de șoseaua principală și drumul ce ... la gară, se află frumoase urme de clădiri de la care au ... venit interesante mozaicuri, astăzi dispărute. Urme romane ... cunosc și în jurul gării, cît și la N.V. de gară.

Pe dealul **Șelea**, la nord-vest de comună (la cca. 2 km), au fost săpate interesante urme ale unor construcții din piatră.

Clădirea Augustalilor (Aedes Augustalium). Una dintre cele mai monumentale construcții, dezgropate la Sarmizegetusa, este clădirea augustalilor. Se află în interiorul zidurilor cetății la cca. 200 m sud de amfiteatru și e aproape în întregime dezgropată.

Clădirea augustalilor, un adevărat palat grandios, de proporții remarcabile, era clădirea oficială rezervată celui mai înalt colegiu preoțesc, numit **„Collegium Augustal'um"**, înființat în secolul I e. n., în cinstea lui August și a ginței Iulia. Acest ordin preoțesc, care avea și un însemnat rol social și pe care îl aflăm și în provinciile imperiului, era format din mai mulți membri.

Clădirea destinată colegiului se numea **Aedes Augustalium.**

Aedes augustalium, dezgropat la Sarmizegetusa, este o raritate, căci, deși în imperiul roman au fost multe clădiri de această natură, dintre care unele sînt amintite în documentele epigrafice, este unică prin felul cum este conservată și poate fi văzută.

In linii generale, construcția are forma patrulateră, cu diferite încăperi jur împrejur și cu o curte centrală foarte mare.

De la intrarea pe terenul săpăturilor, în stînga și în dreapta, se întind cele două aripi mai lungi ale clădirii. In față (vizavi de intrare), se află partea principală a clădirii (fațada), iar în imediata apropiere a porții de la intrare, pe terenul săpăturii, se află a patra latură, care leagă cele două aripi lungi.

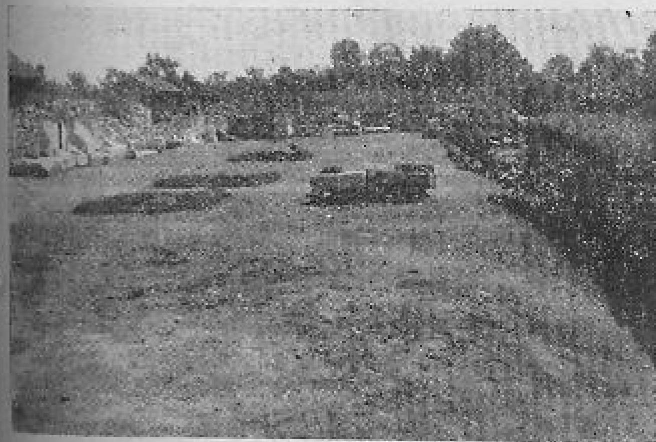
Să amintim cîteva din încăperile mai interesante ale acestei clădiri. Partea principală a clădirii o formează aripa din fund (fațada). In jumătatea stîngă a acesteia, aflăm două cisterne pentru apă, interesante și bine conservate. După acestea urmează o sală mare, apoi o sală mai mică (sală de ședințe), prevăzută cu un sistem central de încălzire (**hypocaustum**).

Funcționa în felul următor: Intr-o parte a clădirii era un fel de cuptor mare (**praefurnium**), unde se făcea foc; de aici, prin niște țevi sau prin alt dispozitiv, aerul cald intra pe sub pavimentul camerii, suspendat pe niște mici coloane sau pilaștri de cărămizi. Uneori aerul încalzit intra și în susul pereților, aceștia fiind căptușiți cu niște țigle cu picior, care permiteau răspîndirea aerului cald în sus prin spațiul rămas liber între zid și căptueșala din țigle.

Urmează cîteva chilii mai mici, care serveau probabil ca locuință augustalilor. Una din aceste camere e foarte îngrijit pavată cu mozaic din lut ars.

In fața acestei aripi a clădirii se află o mulțime de pietre arhitectonice, mari, impunătoare, frumos cioplite, iar unele ornamentate cu reliefuri. Sînt blocuri de piatră căzute din fațada monumentală, prevăzută cu pilaștrii, terminați în capitele interesante și legați între ei, în partea de sus, cu arcade tot din piatră. Numărul mare al acestor blocuri îl explică faptul că ele aparțin unei clădiri înalte cu etaj.

Trecînd de aici, în continuare, la aripa din stînga, dăm de una dintre cele mai interesante părți ale clădirii, **camera de tezaur** și deasupra acesteia **sanctuarul**. Prima e bine conservată și impune prin măreția ei. E așezată la subsol. In ea se ajunge prin cîteva trepte ce precedează intrarea, cu „usciori" din blocuri mari din piatră, prevăzută odinioară cu două uși de lemn. Jos, camera e pavată cu plăci de piatră. Lateral, pereții sînt tencuiți, iar sus încăperea avea o boltă din cărămidă, din care numai puțin a mai rămas. Deasupra acesteia era sanctuarul, cu deosebită atenție executat sub raportul arhitectonic. Zidurile, la exterior, sînt îmbrăcate într-o căptușeală de lespezi groase de piatră. Intrarea în sanctuar se făcea dinspre curte. Urmează o sală foarte lungă, o sală deschisă, un fel de basilică, prevăzută cu coloane. Aripa din fața acesteia, la fel, are o sală lungă, identică cu prima.

Sarmizegetusa — forul coloniei

In mijlocul acestei construcții se află curtea, împărțită printr-un zid în două părți. In mijlocul curții, ce începe de la poarta de intrare pe teren, la stînga, se află un soclu de proporții mari, din piatră legată cu mortar. După anumite indicii se presupune, cu drept cuvînt, că acesta era locul unde se r dicau monumentele în onoarea împăratului — ara augusti — unde se aduna în fiecare an consiliul superior al Daciei. Pe sub acest soclu trece un canal antic făcut din zid de piatră.

Forul. Din clădirea augustalilor, printr-o poartă impunătoare, se face trecerea în for (forum), piață publică, locul întrunirilor publice. Dimensiunile mari presupun un număr însemnat al populației. Are două faze: una mai veche și alta mai nouă.

Un zid ce trece prin mijloc îl imparte în două părți neegale. Prima, cea mai mică, ce se întinde de la clădirea augustalilor la zidul de despărțire, era acoperită cu țiglă. Zidurile forului, lateral și pînă la o anumită înălțime, erau îmbrăcate în table de marmoră lustruită. Jur împrejur, lîngă ziduri, erau așezate, așa cum se vede și acum, diferitele postamente pe care se înalță pietrele votive (dintre care unele se află în muzeul local; una singură mai e pe locul ei de origine), sau statui, închinate diferitelor personalități marcante ale orașului, provinciei sau ale imperiului.

Forul era pavat cu lespezi de piatră. Acesta era centrul vieții publice, locul adunărilor și întrunirilor celor mai însemnate ale coloniei.

Amfiteatrul. La marginea de est a comunei actuale, lîngă șoseaua națională, se află amfiteatrul

Sarmizegetusa — amfiteatrul roman

roman, cea mai impunătoare clădire a Sarmizegetusei antice, locul unde se aduna populația pentru a se delecta la jocurile gladiatorilor, actorilor sau animalelor, cu ocazia reprezentațiilor amfiteatrale.

E construit în întregime din piatră, spre interior din piatră de stîncă, iar spre exterior din piatră de rîu; bolțile (deasupra unora dintre intrări sau a unor celule) erau din cărămidă, iar acoperișul (acolo unde acesta a existat, la galerie) din țiglă.

Amfiteatrul este relativ bine conservat. Zidurile în unele locuri se ridică deasupra temeliei, cu 3-4 metri, și, chiar dacă nu au fost aflate toate piesele arhitectonice la locul lor original, totuși se cunosc aproape toate elementele componente ale vechiului monument.

Ca întindere, amfiteatrul de la Sarmizegetusa este

Sarmizegetusa — amfiteatrul văzut din avion

destul de mare; nu face parte din amfiteatrele mari ale imperiului, dar nici din categoria amfiteatrelor mici. Fiind de formă eliptică, are axa principală de 90 m, iar cea secundară de 70 m, putînd să cuprindă 4-5 mii de spectatori. Pe lîngă intrările pentru public, ce duc la tribune de la exterior la interior, are patru intrări mari, două cîte două față în față. Dintre aceste patru intrări, două, cele de est și vest, care se află pe axa lungă, sînt intrări principale, celelalte, de pe axa mică, secundare.

Clădirea se împarte în locul rezervat publicului (**cavea**) și în arena de formă eliptică (**arena**); locurile rezervate publicului spectator se ridică în jurul arenei. Au fost aranjate, așa cum se obișnuește și astăzi la construcțiile de asemenea natură, în plan înclinat, mai înalte spre exterior și mai înclinate spre arenă, în așa fel ca vederea, spre ceea ce se petrece jos în arenă, să fie deschisă și celor de la spate.

Intre zidul ce înconjoară arena și zidul extern al amfiteatrului, avem mai multe ziduri intermediare, ce cad perpendicular pe acestea, dînd o mai mare rezistență clădirii și formînd o mulțime de încăperi, cele mai multe umplute cu pămînt. Pe acestea erau înșirate băncile, puse în mai multe rînduri, unele în spatele altora, lăsînd din cînd în cînd loc pentru a putea circula de sus în jos și invers.

Băncile, unele cu inițialele persoanelor oficiale cărora le erau rezervate, erau din marmoră sau din piatră. La spate, sus de tot, se pare că au fost bănci de lemn.

Jos, în mijloc, se afla arena, locul rezervat reprezentațiilor. Era pardosită cu pămînt bătut.

Spre arenă, de o parte și de alta a porților principale, se deschid niște celule lungurețe, care, probabil, serveau de cuști pentru animalele sălbatice întrebuințate la reprezentații.

In mijlocul arenei se afla un coridor subteran din piatră, ce ducea din arenă spre exterior, trecînd prin mijlocul porții de nord. La extremitatea din arenă, canalul se termină într-o încăpere, care depășește mult lărgimea canalului. In ea, pe fund, se află un jghiab din lemn.

Canalul servea la conducerea apei din arenă spre exterior, la lucrările de curățire a arenei ca și la activitatea legată de reprezentații.

Amfiteatrul din Sarmizegetusa a fost ridicat în secolul II e. n.

Lîngă amfiteatru, în partea de nord a acestuia, se află ruinele templului zeiței **Nemesis.**

Necropola antică. Locul de înmormîntare al locuitorilor Sarmizegetusei a fost identificat în mai multe puncte ale așezării și anume, spre marginea de sud a satului actual, cît și la vreo 600 metri nord de cetate și amfiteatru.

Din aceste locuri provin mai multe sarcofage din piatră sau cărămidă, foarte variate ca aspect arhitectonic, ca inventar și grijă de execuție.

Principalul loc de înmormîntare e cel din partea de nord a cetății.

Mausoleul familiei Aurelia. Pe locul necropolei antice (de la nordul cetății), alături de drumul roman,

pe dealul lui Balint, a fost dezgropat un mausoleu extrem de interesant. Are forma circulară, cu diametrul de 21 m. Zidul acestui mausoleu e format (jos) dintr-o substrucție din piatră de rîu, de cca. 1 m înalt. Pe această temelie a fost așezat zidul propriu zis, format din blocuri mari de piatră, de cca. 1-1,20 m lungime, prinse între ele cu scoabe puternice din fier. Din aceste blocuri s-au păstrat două rînduri suprapuse. In interiorul acestui zid circular, îngrijit lucrat și interesant de văzut, se aflau mormintele. Unul din aceste morminte, făcut din cărămidă, aflat nejefuit, împreună cu întreg inventarul din el, constător din mai multe vase din sticlă și din lut ars, o brățară, o monedă, cuie etc. a fost reconstruit în muzeul local, unde se poate vedea.

O inscripție arată că mausoleul aparținea familiei lui **Q. Aurelius Tertius decurio et flamen coloniae Sarmizegetusae.** Ca dată, construirea mausoleului e de pus la mijlocul secolului al II-lea e. n.

In jurul mausoleului au fost aflate, pe o rază foarte întinsă, și alte monumente (unul dintre acestea, al unui copil, a fost reconstruit în curtea muzeului), precum și alte monumente cu caracter funerar.

Materialul arheologic provenit de la Sarmizegetusa se află în cea mai mare parte în muzeul din Deva, iar materialul scos mai recent în muzeul „Sarmizegetusa".

Muzeul „Sarmizegetusa". Se află în centrul comunei, la marginea șoselei, instalat în clădirea proprie. E un muzeu afiliat celui din Deva. Are un custode permanent. Este deschis zilnic. Intrarea liberă.

Pentru ca acei ce se interesează de antichitățile

Muzeul Sarmizegetusa — Zeul Pan

romane din capitala Daciei romane (amatori sau specialişti) să aibă un cadru cît mai complet, s-a fondat, odată cu începerea săpăturilor, un muzeu local, cu scopul să adune la un loc tot ce provine de la Sarmizegetusa şi prezintă un interes istoric. In forma aceasta, vizitarea ruinelor de pe terenul săpăturilor, completată cu materialul din muzeu, ne dă o idee clară despre cea mai importantă aşezare romană din Dacia.

Muzeul din Sarmizegetusa cuprinde material exclusiv roman, provenit în întregime de la Sarmizegetusa. Păstrează mai multe monumente onorare, dezgropate în piaţa publică (for), cîteva monumente reliefate şi inscripţii cu caracter funerar, altare închinate diferitelor divinităţi romane sau de origine orientală, fragmente arhitectonice etc. Dintre monumentele epigrafice sînt interesante cîteva inscripţii greceşti.

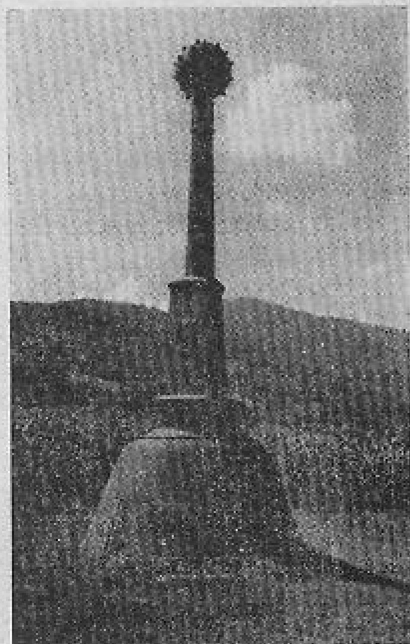
Un capitol important îl formează obiectele mărunte, ceramica, reliefuri şi statuete din marmoră sau din bronz, obiecte de podoabă, arme, instrumente din fier, colecţia de monede etc.

In muzeu se află reconstruit şi un mormînt din cărămidă, împreună cu întreg inventarul foarte bogat (ulcioraşe din lut, vase de sticlă, obiecte de podoabă, monede, cuie, opaiţ etc), provenind de la mausoleul familiei Aurelia, descris mai sus. In curte, de asemenea, sînt reconstruite cîteva morminte

7. PORȚILE DE FIER TRANSILVANE

Hațeg — Sarmizegetusa — Păucinești — Zeicani. **Excursie** de 1-2 zile. **Transport** cu trenul și mașina. **Gara**: pentru Păucinești, gara Sarmizegetusa; pentru Zeicani, gara în loc. **Distanța** de la Deva: Păucinești, 62 km; Zeicani, 63 km.

De la Sarmizegetusa, mergînd pe șoseaua regională (paralel cu șoseaua actuală au fost constatate și urmele vechiului drum roman ce trecea prin strîm-

Zeicani — monument comemorativ (1442)

toarea Porților de Fier) și lăsind în stînga localitatea **Păucinești** (442 loc.), ajungem în satul **Zeicani** (389 loc.). O parte mică a satului e așezată de-a lungul șoselei, iar restul, în partea stîngă a șoselei la cca. 1/2 km.

La sud de satul Zeicani începe trecătoarea Porțile de Fier ale Transilvaniei, prin care se face trecerea din Ardeal spre Banat. Pe lîngă interesul turistic, acest punct strategic, obligator de trecut, are și o importanță istorică.

In partea stîngă a șoselei, între cele două localități amintite mai sus, pe un mic platou, se află un monument din fier, terminat în partea de sus cu un buzdugan. Este ridicat în amintirea victoriei lui Ioan de Hunedoara (de la anul 1442) asupra turcilor.

Una din datele cele mai triste din istoria Transilvaniei este anul 1420, cînd turcii își fac apariția, trecînd din Muntenia în Ardeal, prin Porțile de Fier în țara Hațegului. La anul 1438 năvălesc din nou.

In prima jumătate a secolului al XV-lea, pășește pe scena politică și militară a Ardealului Ioan de Hunedoara, care, în împrejurările tulburi și grele, provocate de atacurile turcești, a reușit să-și pună în valoare calitățile lui de mare comandant și om de stat, cu pătrundere politică și viziune clară.

Un bărbat, cu astfel de calități, nici o dată nu a putut să fie mai prețuit decît, în preajma anului 1442, cînd, în urma înfrîngerii suferite la Sîntimbru, sultanul Amurath însărcinează pe Beglerbegul Seadedin să treacă, împreună cu o armată de 80.000 de oameni în Ardeal. Increzători în armata lor, turcii

credeau că e destul să-şi arate turbanele pentru ca totul să fie după dorinţa lor.

Ioan de Hunedoara, cu o armată mult inferioară ca număr, cca. 15.000, formată în majoritate din elemente recrutate chiar din ţinutul Hunedoara şi al Haţegului, le-a ţinut calea în strîmtoarea Porţilor de Fier, în sectorul dinspre valea Haţegului.

Victoria a fost desăvîrşită; însuşi Seadedin cade pe cîmpul de luptă şi împreună cu el o mare parte din armată. Două sute de steaguri cad în mîinile creştinilor, restul, puşi pe fugă, au fost alungaţi pînă la Dunăre.

La cîţiva km mai sus, urmînd strîmtoarea, ajungem la punctul cel mai înalt al Porţilor de Fier Transilvane (656 m), punctul de trecere dintre Ardeal şi Banat. De aici, privind spre Banat, avem în faţă valea rîului Bistra, care se lărgeşte pe măsură ce coboară. Privind spre Ardeal, terenul coboară şi în această parte, pentru a face trecerea în valea Haţegului.

Mai presus de importanţa acestei strîmtori ca punct de trecere între Ardeal şi Banat, sau ca arteră comercială şi economică, ea este, înainte de toate, un loc istoric.

Incepînd din antichitate şi pînă tîrziu în evul mediu, strîmtoarea Porţilor de Fier ale Transilvaniei a fost aleasă, de nenumărate ori, ca punctul cel mai potrivit de a tăia calea inamicului, ce venea din sud.

Aici, la **Tapae**, s-a dat vestita luptă de la anul 89 e. n. între trupele romane, comandate de **Tetius** Iu-

Rîul Mare — vedere spre Retezat

lianus, și daci, ca și alta la 101 e. n., urmînd apoi, mai tîrziu, șirul invaziilor turcești.

Ca loc de excursii, Porțile de Fier, în mijlocul unui ținut acoperit de dealuri și păduri, sînt foarte potrivite. Excursia făcută aici se recomandă să fie completată cu vizitarea carierei de marmoră de la Bucova. Localitatea Zeicani este punctul de plecare pentru turiștii care vor să urce la **Pietroasa Albă** (1419 m), **Pietranul** (1897 m), vîrful **Galbina** (2012 m) și vîrful **Pietrii** (2195 m).

8. PE VALEA RIULUI MARE

Hațeg — Sîntămăria Orlea — Bărăștii Hațegului — Săcel — Sînpetru — Unciuc — Valea Dîljii — Ohaba Sibișel — Rîu de Mori — Gureni — Gura Zlata. Excursie de o zi. Șoseaua carosabilă. **Distanța** de la Deva: Sîntămăria Orlea, 44,50 km; Bărăștii Hațegului, 48 km; Săcel, 50,50 km; Sînpetru, 51 km; Unciuc, 53,50 km; Valea Dîljii, 57,50 km; Ohaba Sibișel, 58,50 km; Rîu de Mori, 60,50 km. **Gara**: pentru Sîntămăria Orlea, Bărăști, Săcel și Sînpetru, gara Hațeg; pentru celelalte, gara Cîrnești.

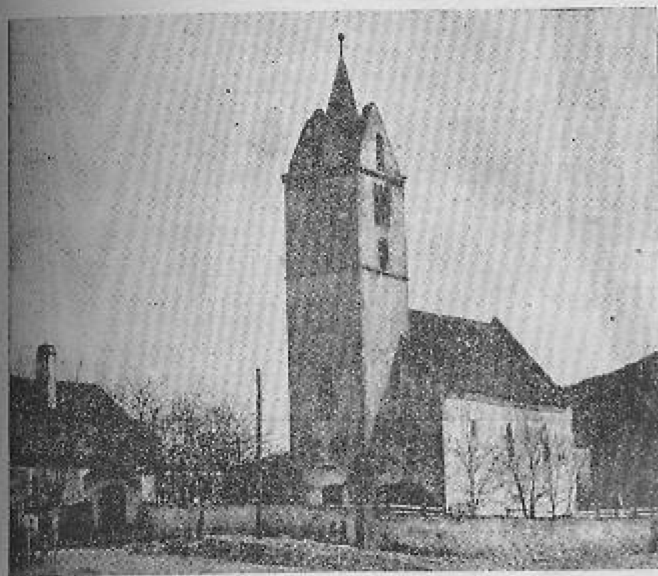
Cea mai mare apă curgătoare în țara Hațegului este **Rîul Mare,** care-și adună izvoarele, chiar de sub vîrful Retezat, din pîraiele Zlatii, cît și de sub vîrfurile Peleaga și Bucura, din pîrâul Lăpușnicului. Această apă a tăiat cea mai mare vale în munții Retezat.

Pe cursul ei duce un drum carosabil de la Sîntămăria Orlea pînă la Gura Zlata. De la Cîrnești prin satul Unciuc, de asemenea se poate ajunge în această șosea. Drumul e frumos și priveliștile încîntătoare. Partea de jos a văii este îndeajuns de populată.

Pornind din Hațeg, pe șoseaua regională către Pui-Petroșani, la 2 km, dăm în valea Rîului Mare, lîngă apa căruia este așezată, alături de șosea, comuna Sîntămăria Orlea.

Sîntămăria Orlea (685 loc.) este o așezare veche. Cel mai vechi document care ne vorbește de sat e de la anul 1363.

Apropiindu-ne de Sîntămăria Orlea, ne întîmpină,

Sîntămăria Orlea — biserica monument istoric

de la distanţă, două construcţii aşezate faţă în faţă, într-un punct dominant: castelul de la Sîntămăria şi biserica monument istoric.

Castelul, fosta proprietate a unor familii de mari proprietari, care stăpîneau întinse terenuri arabile şi o importantă parte din munţii Retezatului, serveşte astăzi ca sediu al unei gospodării agricole colective.

In stînga şoselii, la marginea satului, se află vechea biserică, aparţinătoare astăzi confesiunii reformate; cîndva, ea a fost ortodoxă.

Materialul de construcţie al bisericii este piatra. Biserica, orientată cu axa principală vest-est, constă din clopotniţă, navă şi absidă. E acoperită cu şindrilă. Acoperişul clopotniţei este în formă de piramidă octogonală. Zidurile navei şi ale absidei sînt simple. La clopotniţă deosebim trei etaje, despărţite la exterior prin ciubucuri şi un coridor în zig zag. Uşa principală se află în zidul de vest al clopotniţei. Are un frumos arc, profilat deasupra cu o pajură sculptată în piatră. Parterul clopotniţei e simplu, tencuit în alb. Pronaosul e acoperit de trei bolţi. El se deschide spre navă prin trei arcuri. Deasupra se află o galerie. Din navă, printr-un arc semicercual, intrăm în absidă acoperită cu o boltă.

Tinda, nava şi o parte din altar sînt acoperite cu pictură. Se pot observa foarte bine cele două straturi de pictură, unul mai vechi şi altul mai nou.

In hotarul comunei, spre Haţeg, s-au aflat urme romane, mai ales ţigle şi cărămizi.

Aproape de sat se află dealul Orlea, de la care s-a împrumutat şi numele comunei. Privirea de pe acest deal domină toată regiunea. Cîmpia Haţegului, Porţile de Fier, cetatea Devei, dealul Uroi şi munţii Metalici, pe vreme senină, fac ca panorama de pe acest deal să fie încîntătoare.

De la Sîntămăria Orlea se desface un drum (spre sud-vest), care ne duce prin satele **Bărăştii Haţegului** (424 loc.), aşezat la o mică distanţă în stînga drumului; **Săcel** (391 loc.), sat de grăniceri, cu un vechi castel boieresc intrat în stăpînirea poporului şi folosit azi ca preventoriu; **Sînpetru** (476 loc.), în al cărui hotar pe locul numit „La măr" se află resturile unei incinte; **Unciuc** (236 loc.), cu un castel şi parc; **Valea Dîljii** (440 loc.) şi **Ohaba Sibişel** (448 loc.), amîndouă la mică depărtare de şoseaua principală.

Ultima comună pe acest drum şi pe această vale este **Rîu de Mori** (964 loc.), străveche aşezare de cneji romîni.

Aşezată la picioarele Retezatului, aceasta este poate cea mai cunoscută localitate din partea de sud a ţării Haţegului, ca ultim şi cel mai important punct de pregătire al excursioniştilor în urcarea lor pe valea Rîului Mare în sus la Gura Zlata şi Gura Apii, cu poteci spre vîrfurile Retezat, Bucura, Zănoaga şi altele, sau pe valea Rîuşorului spre cetatea şi biserica Colţ, la fel cu poteci de urcare pe vîrful Retezat, Bucura etc.

De aici îşi iau excursioniştii ultimele informaţii înainte de a intra în afunzişul munţilor şi tot aici se recrutează excelentele călăuze, absolut necesare celor mai puţini cunoscători ai acestor regiuni muntoase.

De la Rîu de Mori, urmînd spre sud-est drumul ce duce prin micul cătun Suşeni, pe apa Rîuşorului

Ţăran din valea Haţegului

în sus, vom ajunge, la ieşirea acestuia din albia lui adîncă şi strîmtă, determinată de ultimele ramificaţii

Ohaba Sibişel — aspectul unei gospodării vechi.

ale Retezatului, la cetatea şi biserica Colţ. Prima e aşezată pe vîrful stîncos al muntelui, care se ridică în dreapta rîului, iar a doua în stînga acestui rîu, în faţa cetăţii care domină prin înălţimea la care se află.

Biserica Colţ, clădită din piatră brută, e aşezată pe panta repede, nu prea înaltă, a dealului ce se înalţă deasupra Rîuşorului, la cca. 40 m depărtare de acesta.

Data fondării nu o cunoaştem, doar, după un sgrafit din interior, se presupune ca dată a zugrăvirii, dar nu a zidirii bisericii, anul 1692.

Biserica servea şi ca cetate de apărare; acesta era rolul turnului aşezat deasupra altarului, de a apăra panta d'nspre răsărit, uşor accesibilă.

Deşi părăsită de mai mult timp şi cu toate ca zidurile ei nu se mai păstrează în întregime, totuşi biserica Colţ s-a conservat într-atît, încît să ne putem face imagine clară despre forma şi arhitectura ei.

Orientarea generală a bisericii (est-vest cu turnul şi altarul spre est) a fost determinată de forma micului platou pe care se află.

Ca plan, ea constă dintr-o încăpere, mai mare, dreptunghiulară (nava) şi alta mai mică, spre răsărit, tot dreptunghiulară (altarul cu turnul deasupră). Intrarea se face prin latura de nord a navei (punerea intrării aici s-a făcut din cauza terenului accidentat din jurul celorlalte laturi). Ca stil, trădează oarecare caracteristici ale bisericilor romanice.

Zidurile de est şi de vest ale navei se termină în cîte un fronton triunghiular; cele laterale (de sud şi nord), în linie dreaptă. Zidurile încăperii mici (altarului) se ridică mult în sus, dînd naştere unui turn terminat într-un acoperiş în formă de piramidă. In exterior, această încăpere e prevăzută, spre răsărit, cu două contraforturi.

Din navă trecerea în absidă se face printr-un arc triumfal. Absida e despărţită de turn printr-o boltă semicilindrică. Acoperişul clădirii lipseşte.

La exterior zidurile au fost tencuite. In interior sînt simple, drepte, doar în latura de sud avem o firidă terminată în partea de sus în semicerc.

In altar, proscomidia şi diaconicul sînt înlocuite prin firide săpate în pereţii de sud şi de nord. Tot în altar, la est şi vest, se mai poate vedea cîte o fereastră terminată sus în semicerc.

Interiorul bisericii a fost zugrăvit peste tot în maniera ritului grecesc. Urmele picturii naive, aparţinătoare secolului al XVII-lea, sînt interesante.

Cetatea Colţ. De la bisericuţă, trecînd pe cealaltă parte a Rîului Mic, aflăm indiciile, foarte neînsemnate, ale unei case boiereşti, de care ţinea odinioară şi biserica.

Ceva mai la dreapta se află casa pădurarului.

Continuîndu-ne drumul prin partea stîngă a dealului, în vîrful căruia se ridică la 726 m înălţime falnica cetate Colţ, vom ajunge, după 30 minute, la zidurile acestei cetăţi.

Zidită pe panta foarte prăpăstioasă, ce se înalţă deodată din vale, cetatea Colţ apare ca o adevărată cheie a drumului şi a văii care duc spre Retezatul. De la această înălţime, panorama ce se deschide îna-

intea ochilor e dintre cele mai minunate. Privind spre sud, avem înaintea noastră întreaga vale a Rîului Mic, pînă departe spre centrul munţilor Retezatul. Spre vest, bisericuţa în ruină. Spre nord ni se deschide larg valea Haţegului, cu satele care apar ca nişte insule: Rîu de Mori, Clopotiva, Breazova, Peşteana etc.

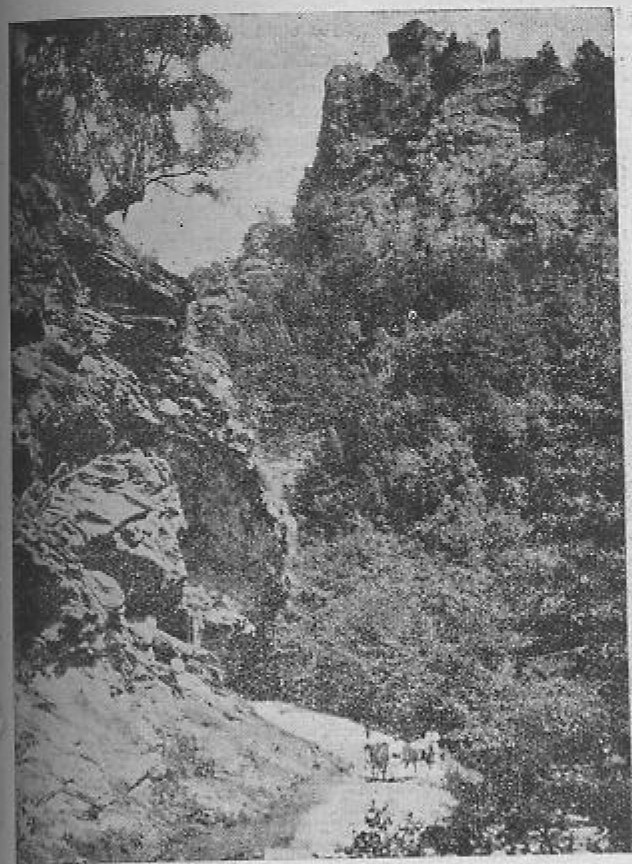
Poziţia excelentă, cadrul înconjurător împădurit, pitorescul cetăţii etc., toate la un loc, lasă vizitatorului impresii de neuitat.

Intrarea în cetate se face prin poarta aşezată în partea de nord. Cu toate stricăciunile suferite în cursul timpului, zidurile impozante, din piatră de stîncă, se păstrează încă pînă la înălţimea de 7-8 m, aşa că ele nu permit trecerea în curte decît pe poarta de odinioară.

Planul cetăţii, ca şi la biserica din faţă, a fost determinat de suprafaţa şi configuraţia stîncii pe care a fost clădită. In linii mari, ea are forma triunghiulară. Două din laturi sînt formate din ziduri puternice prevăzute cu turnuri, iar a treia lipsită de ziduri, căci prăpastia adîncă şi dreaptă, ce coboară pînă jos în fundul văii, nu necesită nici o apărare artificială. Primele două laturi, cea de nord, cu zidurile înalte de cca. 7-8 m şi cea de sud întărită cu două turnuri poligonale, formează un obstacol de nepătruns.

In interiorul zidurilor avem o mică curte, un turn patrat şi două camere de locuit, destinate gărzii cetăţii.

Urmele de tencuială, care se mai păstrează, fac dovada că cetatea era în întregime tencuită.

Vedere asupra cetăţii Colţ

Partea superioară a zidurilor nu se mai menține, așa încît nu ne-a rămas nimic din acoperișul probabil din lemn, de odinioară. La fel a dispărut și podul din lemn, care putea să permită, sau să oprească, accesul prin poartă în interiorul cetății.

Luată în întregime, cetatea ne apare ca o construcție unitară, excepție face doar turnul patrat din interior. Acesta nici nu face parte organică din restul clădirii, semn că a fost clădit separat. El ocupă partea culminantă a stîncii și are două etaje. Incăperea de jos, cu ușă, fără ferestre însă, servea ca depozit. Primul etaj, cu ferestre destul de mari spre est și vest, putea servi ca locuință. Al doilea era amenajat și rezervat apărătorilor.

Celelalte turnuri, legate între ele printr-un zid foarte puternic, erau și ele etajate. Cel de lîngă poartă, cu două etaje, a fost construit pentru apărarea intrării. Celălalt avea, în partea de jos, un rezervor pentru apă, iar partea de sus servea la apărare.

Înălțimea totală a cetății, fără acoperiș, trebuie să fi fost de cca. 10-12 m.

În forma aceasta întărită, cetatea Colț apare ca o fortăreață de necucerit. Singura parte pe unde inamicul s-ar fi putut apropia, pînă sub zidurile cetății, era cea de la sud. Zidurile puternice și cele două turnuri poligonale măreau atît de mult suprafața, încît se puteau concentra aici un număr cît mai însemnat de apărători, așa că nu putea fi un pericol nici aici.

Apărarea drumului de la poalele ei (cu care scop a și fost făcută), drum ce făcea legătura și trecerea

din valea Hațegului peste Retezat în valea Jiului Romînesc la Cîmpu lui Neag, deci cu celălalt versant al masivului, se făcea cu toată ușurința și cu multă siguranță.

Astăzi, nu atît importanța istorică cît mai ales așezarea pitorescă o face interesantă.

O legendă din bătrîni povestește următoarea întîmplare legată de trecutul cetății Colț:

„Odinioară, așa se spune, stăpîna cetățuiei Colțului era Ileana Cindea, o fată fecioară, frumoasă ca zînele din povești. Erau atunci vremuri grele; asupra strămoșilor noștri năpădiseră cete de tătari. Localnicii s-au luptat cu ei vitejește și i-au alungat din hotarele lor, dar vai, mulți dintre ei au căzut prinși și au fost duși în robie. Intre aceștia a fost și iubitul Ilenei. El a fost prins în focul luptei și răpit de tătari și nimenea nu știa unde se află. Ileana, care se topea de dorul lui, ședea adeseori pe zidul cetății și privea, privea îndurerată în depărtare, doară-l va zări venind acasă. Odată, șezînd ea astfel pe zid și privind la cele văi, care îi păreau pustii și cernite de jale, o cuprinse un somn ușor și adormi. Și ce să vezi: în somn i s-a arătat iubitul și i-a spus, că atunci va scăpa din robie, cînd ea va aduna atîta aur, cît să ajungă pînă acolo, unde e ținut el prins.

Ileana nu știa, cum să înțeleagă visul și nici nu prea credea în el. Dar iubitul ei i s-a arătat și a doua și a treia oară în vis. Acum Ileana se hotărî să lucre, să lucre mult, ziua și noaptea, ca să cîștige aurul trebuincios.

Și s-a apucat Ileana de tors și torcea, torcea cu mare sîrguință, ziua și noaptea. Și din ce i se sporea tortul, dintr-aia se simțea îndemnată mai mult la lucru. Odată, într-o noapte înstelată, luminată de razele aurii ale lunii, șezînd

în foişorul cetăţii atîrnat pe marginea stîncii, foarte mult, pînă ce trecu de miezul nopţii. Şi ce să vadă? Tortul, ce l-a tors după miez de noapte era din fire de aur şi dacă torcea oricînd după miezul nopţii, se alegea tot fire de aur. Aşa torcea ea noapte de noapte, cînd odată înspre cîntatori, cine-i prinde fusul, ce sfîrăia în josul foişorului? Era iubitul Ilenei, care în momentul cînd firele de aur au fost atît de lungi cît să ajungă pînă la locul unde era el prins, i-au rupt lanţurile de pe trup şi el a putut să alerge acasă, în braţele iubitoare ale ei".

Cioban din ţinutul Haţegului

X. Masivul Retezat.

Case de adăpost. Puncte de plecare. Itinerarii principale. Descrierea masivului. Flora şi fauna. Parcul Naţional Retezatul.

Excursia în aceşti munţi, pentru a face cunoştinţă cu locurile mai însemnate, reclamă un timp mai îndelungat, cam 5-10 zile. Pe lîngă călăuză, se recomandă îmbrăcăminte caldă de munte, hrană rece şi rezistenţă la drum.

Drumul se parcurge pe poteci, pe jos sau călare pe cai mici de munte, pe care îi putem închiria, la punctele de plecare de la ţărani.

Case de adăpost: 1. **Casa Baleia**, situată pe muntele ce-i poartă numele, la 1450 m înălţime; poate adăposti peste o sută de persoane. Are 15 camere de locuit şi o mansardă. Pînă la Baleia, pe valea Rîului Bărbat, conduce un drum de rară frumuseţea. Şoseaua, care străbate prin păduri de fag şi în urmă de brad pînă la 1.500 de m, este bine întreţinută şi se poate parcurge şi cu automobilul.

Casa e deschisă tot timpul anului, deci şi iarna, regiunea fiind potrivită şi sportului de schi.

De la casa Baleia, se pot face ascensiuni pe vîrful munţilor Baleia, Vîrful Mare, Pilugu Mic, Pilugu Mare, Tulişa, Vasielu, Stîna din Rîu, Galeşu, lacul Galeşu, Custura, Păpuşa etc., aşa că, pe lîngă altitudinea, liniştea şi confortul ce îl oferă această casă, turistul are posibilitatea să facă şi diferite ascensiuni în împrejurimi. De la Baleia se poate face, cu uşurinţă, trecerea şi la lacul Bucura sau la casa de adăpost din valea Pietrile.

Vizitatorii casei Baleia vor scoate bilet de tren pînă la Pui, de unde mai sînt de parcurs cca 22 km cu trăsura.

2 **Casa Pietrile** se află situată la confluenţa văilor Stă-

Casa de adăpost Baleia

nişoarei şi Pietrile, la 1.550 m altitudine. Cuprinde o sufragerie, trei camere, o cămară, baie, bucătărie, antreu la parter; apoi 7 camere, coridor şi două balcoane la etaj.

Casa Pietrile e deschisă tot timpul anului. Drumul de acces: şoseaua Băeşti-Nucşoara 13 km, poteca Nucşoara — cabana Pietrile 3-4 ore de mers. Băeşti se află pe linia ferată Simeria-Petroşani. Puncte de interes turistic: lacul Galeş, vîrful Retezat, lacul Bucura, vîrful Peleaga etc. In sezon de iarnă, teren de schi alpin.

3. **Casa de la Gura Apei,** situată pe valea Rîului Mare, la 998 m altitudine, adăposteşte cca. 50 de persoane. Se pleacă de la Sarmizegetusa sau de la Cîrneşti (pe linia ferată Simeria-Subcetate-Sarmizegetusa-Caransebeş). Puncte de interes turistic: lacul Zănoaga, vîrfurile Zănoaga şi Retezatul, lacul Gemenele etc.

4. Casa **Gura Zlata,** situată pe valea Rîului Mare, la cota [illegible] m, adăposteşte cca. 120 de persoane. Se pleacă din Sarmizegetusa sau din Cîrneşti (pe linia ferată Simeria-Subcetate-Haţeg-Sarmizegetusa-Caransebeş).

Puncte de interes turistic: vîrful Retezat, lacul Gemenele, lacul Zănoaga, vîrful Pietrile, vîrful Zlata etc.

La Gura Zlata se află o **păstrăvărie,** înfiinţată în vederea producerii de puieţi de păstrăv indigen, pentru popularea apelor de munte din bazinul Haţegului.

5. Casa **Buta Mare,** situată în valea Buţii, la 1580 m altitudine. Se pleacă din Lupeni prin Cîmpu lui Neag. Adăposteşte pînă la 50 de persoane. Puncte de interes turistic: vîrfurile Pleşa, Piule, Buta, lacul Bucura, valea Lăpuşnicului Mare.

6. **Casa Stîna din Rîu** (punct de adăpost), situată pe muntele cu acelaşi nume, pe versantul văii Rîului Bărbat. Adăposteşte pînă la 30 de persoane.

7. **Casa Cîmpuşel** (canton silvic şi de vînătoare), situată pe valea Jiului de Vest (Romînesc). Se pleacă din Cîmpu lui Neag. Adăposteşte pînă la 20 persoane. Puncte de interes turistic: Piatra Iorgovanului, Albele, Drăgşanu, Stănuleţii Mari.

8. **Casa Cîmpu lui Neag** (canton silvic), situată în localitatea cu acelaşi nume, pe Jiul de Vest. Adăposteşte cca. 10 persoane.

Puncte principale de plecare în munţii Retezatului. Puncte de plecare îndepărtate: Deva, Simeria, Haţeg, Pui, Petroşani, Vulcan, Lupeni etc. Puncte de plecare mai apropiate de masiv: Cîrneşti, Sarmizegetusa, Rîu de Mori, Clopotiva, Ohaba de sub Piatră, Nucşoara, Hobiţa, Uric, Cîmpu lui Neag etc.

Itinerarii principale (în bună parte marcate).

Itinerarul nr. 1: Ohaba de sub Piatră — Nucşoara — casa Pietrile — lacul Bucura — Gura Bucurii — şeaua Pă-

Casa de adăpost Pietrile

pisi — casa Buta — Cîmpu lui Neag — Lupeni. Excursie de cca. 3 zile. Case de adăpost: casa Pietrile și casa Buta Mare.

Itinerarul nr. 2: Pui — Hobița — Baleia — Cleanțu Cozmii — vîrful Păpușa — vîrful Peleaga — lacul Bucura — Gura Bucurii — muntele Păpușa — Drăgșanu — Albele — Iorgovan — Stănuleț — Paltina — Galbina — Micușa — Piatra Scărișoara — Morariu — Godeanu — vîrful Tocilele — Izvor — Mleci — Cupa — Schit — valea Cernii — Băile Herculane. Excursie de cca. 5 zile.

Case de adăpost: casa Baleia și stîne.

Itinerarul nr. 3: Cîrnești — Clopotiva — Gura Zlata — lacul Zănoaga — lacul Bucura — Gura Bucurii — Păpușa — Custura — Gruniu — Pilugu — Tulișa — Cornetu — Oboroca — Piatra — Zănoaga — Vulcan. Excursie de cca. 3 zile. Adăpost: casa Gura Zlata.

Itinerarul nr. 4: Rîu de Mori — valea Rîușorului — stîna Valerească — Custura Retezatului — vîrful Bucura — lacul Bucura — Gura Bucurii — Păpușa — Drăgșanu — stîna Scorotii — Cîmpușel — Oslea — stîna Nedeuță — dealul Arcanului — Cîmpu lui Neag. Excursie de cca. 4 zile. Adăpost: casa Stîna din Rîu, casa Cîmpușel și stîne.

Itinerarul nr. 5: Cîrnești — Clopotiva — Gura Zlata — Gura Apii — stîna Borăscu — vîrful Borăscu — vîrful Galbina — Plaiu — Gîrdoman — La Schit. Excursie de cca. 3 zile. Adăpost: casa Gura Zlata, casa Gura Apii și stînele în cale.

Itinerarul nr. 6: Cîmpu lui Neag — Piatra Scobită — Cîmpușel — valea Soarbele — Galbina — stîna Paltina — Borăscu — Gura Apii. Excursie de cca. 2 zile. Adăpost: casa Cîmpușel, casa Gura Apii și stîne.

Itinerarul nr. 7: Rîu Bărbat — Hobița — Baleia — Stîna din Rîu — vîrful Păpușa — vîrful Văii Rele — valea Rea —

casa Pietrile. Excursie de cca 2 zile. Adăpost la casa Baleia, casa Stîna din Rîu, casa Pietrile și stîne.

Itinerarul nr. 8: Baleia — Stîna din Rîu — Gura Bucurii — **lacul Bucura** — **vîrful Bucura** — **Stănișoara** — casa Pietrile. Excursie de 2 zile. Adăpost: casa Baleia, casa Stîna din Rîu, casa Pietrile.

Itinerarul nr. 9: Cîmpu lui Neag — Zănoaga — Văcăria — Pilug — **Stîna** din Rîu. Excursie de o zi. Adăpost: casa **Stîna** din Rîu.

Itinerarul nr. 10: Gura Apii — Lunca Berhinii — stîna Slăvei — lacul Slăvei — valea Bucurii — lacul Bucura — casa Pietrile. Excursie de 2 zile. Adăpost: casa Gura Apii și casa Pietrile.

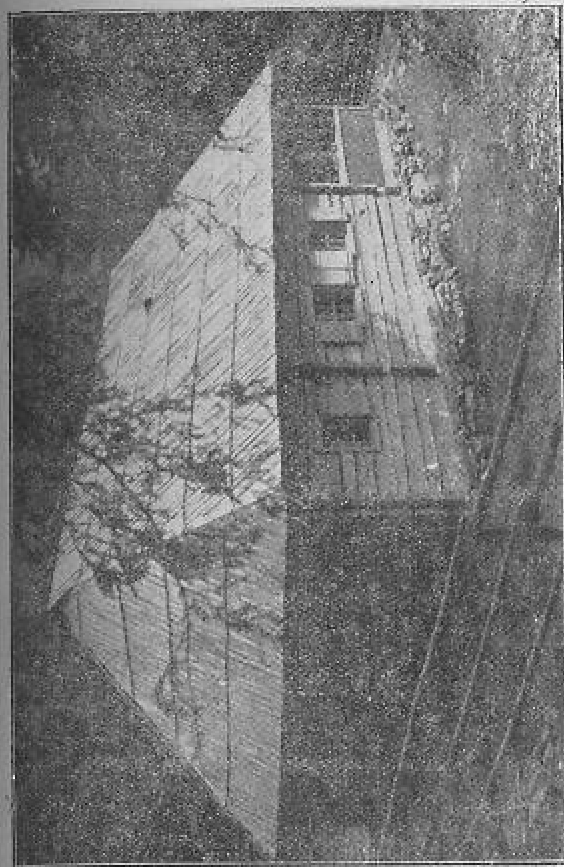
Itinerarul nr. 11: Gura Zlatii — vîrful Radeșu — lacul Zănoaga — vîrful Zlata — Gura Apii. Excursie de o zi. Adăpost: casa Gura Zlata și casa Gura Apii.

Itinerarul nr. 12: Gura Apii — valea Tomeasa — vîrf. Custurii — Bloju — valea Pietrii — Piatra Blojului — valea Paltinețu — Poiana Mărului. Excursie de 2 zile. Adăpost: casa Gura Apii, casa Poiana Mărului (regiunea Timișoara).

Itinerarul nr. 13: Gura Apii — Corciova — Șaua Iepii — valea Ogașului — valea Bistrei — **Poiana** Mărului. Excursie de 2 zile. Adăpost: casa Gura Apii și Poiana Mărului.

Descrierea masivului. Masivul Retezatului, cunoscut și sub numele de munții Hațegului, cu o lungime de peste 50 km și o suprafață de cca. 750 kmp, este situat în vechea țară a Hațegului. El face parte, aproape în întregime, din teritoriul regiunii Hunedoara.

Panorama cea mai frumoasă și măreață, de la distanță, ne-o prezintă din valea Hațegului. De aici Retezatul ne apare deschis și vizibil de la mare depăr-

Casa de adăpost Buta

tare, căci, în această parte, el se ridică din șes deodată, ca un paravan uriaș, fără de nici o trecere mai însemnată de la șes la înălțimi muntoase. Aceste împrejurări fac ca masivul, privit d'n această parte, să ne dea impresia colosală de munte, cu piscuri ce se înalță în negura văzduhului. Cel mai frumos dintre aceste piscuri este cel al Retezatului, care, prin forma lui ciuntită, ne face să-l deosebim ușor dintre celelalte.

Iată cum ne explică legenda, produs al imaginației populare, **numele** și **forma** „Retezatului".

„Din veste și poveste se spune că, în vremuri demult, cînd prin țara noastră trăiau uriași, Retezatul a fost cu piscul ca și ceilalți munți. Un uriaș însă, trăind în dușmănie cu alți uriași, vecini ai săi, a aruncat odată cu mînie un fier de plug după unul din ei și fierul, lovindu-se de munte, i-a retezat vîrful. Așa a devenit Retezatul cu vîrful ciuntit, cum îl vedem și astăzi".

Masivul **Retezatului** este cel mai bine conservat masiv glacial din Carpați; are cele mai răscolite și haotice aspecte; este renumit pentru măreția circurilor sale glaciale; are cele mai splendide și mari lacuri alpine și cascade; prezintă deosebit de interesante și întinse pășuni alpine și are cea mai bogată și neîntrecută floră și faună din munții patriei noastre.

Sub raportul geologic, ca și munții învecinați, el este format din ardezii cristaline, în special philit, cvarț, amfibol, gneiss, granit etc. In sud, întîlnim mai mult rocă sedimentară, rocă calcaroasă, iar în partea centrală, mai ales gneiss, granit, cvarț sur și feldspat gălbui.

Masivul Retezat — Stînă din Rîu

O caracteristică a masivului Retezatului sînt pantele repezi din partea nordică și cele cu mult mai domoale dinspre sud.

Retezatul cuprinde în total peste treizeci de vîrfuri și culmi bine distincte.

Culmile care se pot deosebi sînt:

a) — *către nord — culmea Galeșu sau culmea Pietrile*

b) — *către est — culmea Custura*

c) — *către sud — culmea Drăcșanului cu Soarbele și Borăscu*

d) — *către sud-vest — culmea Zănoaga.*

Vîrful Retezatului (2.484 m), cu toate că nu este cel mai înalt vîrf al masivului, căci este întrecut în această privință de vîrful **Peleaga** (2.511 m), **Vîrful**

Mare (2.456 m), **Păpuşa** (2.502 m), totuşi, prin faptul că este cel mai cunoscut şi mai pitoresc, a făcut ca el să întreacă în însemnătate pe celelalte.

Urmele gheţarilor, amfiteatrele glaciare înşirate în prodigioase trepte suspendate, cuvetele de gheţari şi căldările spaţioase, în care dorm liniştite splendidele lacuri, aproape toate populate de numeroşi păstrăvi, se întîlnesc la tot pasul.

Lacurile, tăurile sau iezerele alpine, peste patruzeci la număr, la altitudini mari, 1.994-2.070 m, **Bucura**, cu o suprafaţă de 18 ha, cel mai întins lac din Carpaţi, **Zănoaga, Galeşu, Păpuşa, Gemenele** etc. cascadele **Galeşu, Borăscu Mare** şi altele, constituie cel mai specific caracter al masivului şi îi dau un

Retezat — lacul Zănoaga

deosebit farmec; stîrnesc curiozitate şi formează ţinta nenumăratelor excursii.

Flora şi fauna. — Munţii Retezatului — cu variaţii de altitudine, cu deosebiri şi interesante caracteristice geologice, în urma felului cum terenul este expus la soare, cît şi datorită multor altor condiţii şi aspecte, care pot determina într-un fel sau altul viaţa plantelor sau a animalelor — apar deosebit de interesanţi şi în ce priveşte flora şi fauna.

Vegetaţia, foarte îmbelşugată a Retezatului, se succede variată şi bogată, de la poalele masivului şi pînă la piscurile înalte şi pleşuve, lipsite de decor vegetal. Incepînd de la poale pădurile foioase, bogate, sînt înlocuite, pe la înălţimea de 1.300 m, cu cele de molid pururea verde, cedînd, apoi, şi acestea locul jepilor pitici şi pajiştilor alpine.

Covorul verde al muntelui ne oferă, pe lîngă normalul tuturor munţilor, foarte adesea, curiozităţi şi rarităţi de specii vegetale. In pădurea de la Rîu de Mori, pînă la Gura Zlatii, observăm prezenţa **nucului sălbatic**, o rămăşiţă a vremurilor prediluviale, copac întîlnit atît de rar la noi. In valea Rîului Mare întîlnim ici-colo **frăsinet de mojdrean** de obîrşie meridională, iar **stejarul sesiliflor** urcă pînă la Gura Zlatii. O caracteristică a muntelui sînt şi **pădurile de pin**, de pe versantul unor văi abrupte, rămăşiţe ale pădurilor următoare topirii zăpezilor diluviale.

Pajiştile alpine, între 2.000-2.400 m, sînt ocupate de covorul des de ierburi grase, avînd presărate pantele mai netede cu mozaicul de flori încîntătoare.

Retezat — valea Pietrile

Minunatele **orhidee de munte** (păpucul doamnei) şi-au găsit un bun sălaş în locul lacurilor alpine de odinioară, ca şi **floarea de colţ** (siminic) pe stîncile cele mai puţin accesibile. Un mare număr de specii din vegetaţia Retezatului îşi are aria de răspîndire în Balcani şi în îndepărtatul Caucaz, iar alte multe specii şi subspecii cresc exclusiv în acest masiv.

In cursul verii, numeroase turme de oi şi vite cornute pasc ierburile grase ale pajiştilor alpine, în sunetul tălăngilor şi fluierului ciobanilor.

In ascunzişul uriaşului covor al vegetaţiei, ca şi în mediul stîncos al masivului, îşi găsesc găzduire şi ocrotire un important număr de vieţuitoare. Putem spune, fără exagerare, că aproape toate animalele din Europa Centrală sînt prezente aici.

Insectele masivului Retezatul sînt atît de variate, încît singuri **fluturii** formează aproape 100 de varietăţi, dintre care unele nu sînt cunoscute în altă parte. Mulţimea şi varietatea acestora se datorează, în primul rînd, diversităţii florei, varietăţii de teren şi climatului favorabil. Acelaşi lucru îl putem spune despre păianjeni şi gîndaci. Intre aceştia din urmă, avem multe specii de **Anophtalmus** rari. Dar nici racii nu sînt pe ultimul plan, de **peşti** nici nu mai vorbim. Cu toată vînătoarea barbară din trecut, păstrăvul abundă în apele şi lacurile muntelui, locul principal ţinîndu-l Rîul Mare.

Dintre animalele mari, **cerbul**, podoaba codrilor, în descreştere acum cîtva timp, a început din nou să se sporească mulţumită măsurilor de ocrotire

Masivul Retezat — lacul Bucura

luate. **Căprioara** este frecventă; mai ales exemplarele feminine. Dar bogăția principală a acestui gen de viețuitoare, în masivul Retezatului, o formează **capra neagră,** stăpîna stîncilor și a pășunilor alpine. Locurile înalte, stîncoase, adăpostesc cirezi întregi de capre negre.

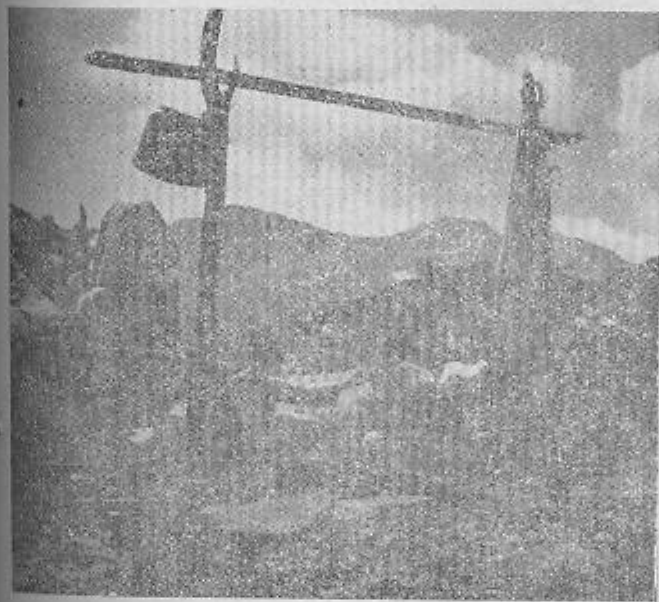
Ursul, de diferite culori, de la gălbui la negru, se ivește adesea ca musafir neașteptat, la cirezile de vite sau la turmele de oi. **M'strețul,** nu rare ori, este trofeul de mîndrie al vînătorilor ca și **lupul,** care face adevărate ravagii turmelor de oi.

Dintre animalele mici, pensionari obișnuiți ai masivului sînt: **vulpea, pisica sălbatică, dihorul,** apoi, în număr mai mic, **jderul** și **risul.**

In lumea păsărilor, o plăcută priveliște oferă excursionistului sau vînătorului norocos, în pădurea de brad, **cócoșul de munte.** Stăpînii piscurilor amețitoare și ai spațiului nelimitat aerian sînt **vulturii** de tot felul, **zăganul, acvila.**

★

Minunatele creații ale naturii sînt frumoase oriunde. Sînt locuri însă care încîntă numai în anumite răstimpuri ale anului iar altele care, prin înfățișarea

Retezat — stînă de oi

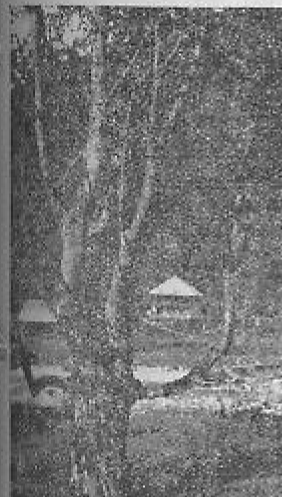
Sport de iarnă în masivul Retezat

și specificul lor, își păstrează farmecul îmbietor în orice împrejurări și anotimp le-am cerceta. Un astfel de loc privelegiat ocupă, în rîndul creațiilor naturale ale patriei noastre, masivul Retezatului.

Dacă această podoabă a regiunii hunedorene atrage vara miile de vizitatori, prin verdeața și umbra copacilor, prin ciripitul păsărilor, prin bogăția florei și murmurul apelor, toamna prin peisajele imense, lor tablouri polihrome, nu mai puțină încîntare și farmec oferă ea, iubitorului de frumos și drumeție iarna, învestmîntată în haina zăpezii, care acoperă întregul conținut al muntelui deopotrivă. Itinerariile de vară, cu pas încet și calculat, sînt înlocuite acum cu pîrtia rapidă a schiorului. Incepînd din decembrie și pînă în mai sau chiar iunie, podișul alb, neîn-

trerupt, de zăpadă strălucitoare, în grosime de mai mulți metri, oferă schiorilor cele mai favorabile pîrtii și peisaje de iarnă încîntătoare.

Excursionistul, care în cursul verii înfrunta cu greu haosul de pietrărie specifică acestui masiv, parcurge acum, în timp de iarnă, cu multă ușurință — urcînd sau coborînd — distanțele cele mai mari. Cînd timpul este frumos, vizibilitatea limpede și zăpada potrivită, e o adevărată minunăție să parcurgi pe schiuri — pornind de la adăpostul cald și prietenos al „Casei Pietrile" — văile Galeșului, Izvorul Pietrile, Rea, Stănișoara etc., sau să urci vîr-

Cabana Gura Apii

Retezat — capra neagră

furile Peleaga, Bucura și uneori chiar culmile Retezatului. Numeroase pîrtii, cu priveliști variate și încîntătoare, se îmbie și oaspeților sportivi ai „Casei Baleia", spre Vîrful Mare și Stîna de Rîu, sau spre Custura Păpușii, ca și pe drumul care ne conduce — parcurgînd 16 km — de la casa Baleia jos, în valea Streiului, la Hobița.

Datorită atenției mereu crescînde ce acordă tineretul nostru sporturilor de iarnă, masivul Retezatului își cîștigă, pe zi ce trece, un frumos renume și în această privință.

Retezatul, Parc național. Datorită interesului științific, biologic și pitoresc, pe care îl prezintă în special zona de centru a masivului, o mare suprafață a teritoriului a fost declarată, de regimul nostru de democrație populară, **Parc național,** fiind ocrotit prin lege. Sînt declarate monumente ale naturii și ocrotite prin lege o serie de plante, specii de păsări și mamifere. In acest teritoriu întins, fiecare animal și plantă își găsește mediul natural și tovărășia de viață proprie, în locul unde ele sînt băștinașe.

Minunatul masiv al Retezatului, ca și toate frumusețile și bogățiile patriei, sînt puse azi la dispoziția poporului muncitor, stăpînul și ocrotitorul lor.

Cunoașterea frumuseților patriei noastre umplu de bucurie inimile tuturor acelora ce le cercetează și prețuiesc. Ele sînt nu numai un puternic prilej de destindere și delectare, ci și un valoros mijloc de educare și dezvoltare a sentimentului de dragoste pentru patrie și frumusețile ei.

XI. Ținutul Orăștiei, cetățile dacice din munții Șebeșului, de la Șibot spre Alba Iulia

1. Din Deva spre Orăștie. — 2. Orăștie. — 3. Valea Sibișelului. — 4. Pe valea Orașului la cetățile dacice. — 5. Prin munții Sebeșului (Godeanu, Șurian și vîrful lui Petru). — 6. Cîmpul Piinii. — 7. Valea Cug'rului. — 8. De la Șibot spre Alba-Iulia.

1. DIN DEVA SPRE ORAȘTIE

Deva — Spini — Turdaș (pîrâul Mărtineștilor) — Mărtinești — Jeledinți — Turmaș — Tămășasa — Dîncu Mic — Dîncu Mare. Excursie de o zi. **Distanța** de la Deva: Spini, 16 km; Turdaș, 22 km; Mărtinești, 25 km; Jeledinți, 20 km; Turmaș, 24 km; Tămășasa, 27 km; Dincu Mic, 30 km; Dincu Mare, 34 km. **Gara** cea mai apropiată, pentru toate, e gara Turdaș.

Pornind din Deva spre Orăștie, cu trenul sau pe șosea, tăiem în fugă valea Cernei și valea Streiului, care se deschid spre sud, pentru a urma, la oarecare distanță de cursul șerpuitor al Mureșului, poalele dealurilor împădurite.

Cîmpul este bogat, satele mari și frumoase, oamenii harnici și pitorești, vederile atrăgătoare. La sud lăsăm în urmă munții Poiana Rusca; în fundul văii Streiului, ni se profilează în depărtare munții majestoși ai Retezatului; la nord ne însoțesc tot timpul valurile uriașe ale munților Apuseni, care coboară pînă în valea Mureșului, mai încolo spăr-

tura văii Geoagiului, apoi în față, la sud-est, ne apar munții Sebeșului și ai Cugirului.

Lăsăm în urmă localitățile Sîntuhalm, Sîntandrei, Simeria, Simeria Veche și Spini. Pe măsură ce înaintăm, valea Mureșului se lărgește.

La nord de șosea și de linia ferată, de-a lungul țărmului Mureșului, ascunsă în parte după o mică colină, se află localitatea **Turdaș** (634 loc.), comună mare, cu case frumoase, cîmp roditor. Distanța de la Orăștie 7 km.

La Turdaș ca și la Spini se află cîte o gospodărie agricolă colectivă.

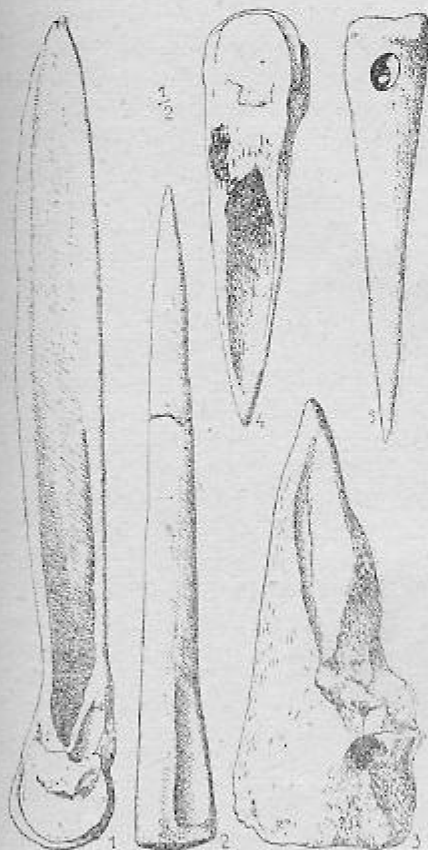
Turdășenii sînt agricultori harnici și pricepuți, buni pescari, dar și minunați jucători ai „călușerului".

Trecutul localității se pierde în adîncul vremurilor.

Așezarea din comuna primitivă de la Turdaș. Importanța istorico-arheologică a așezării o subliniază puternic faptul că aici s-a descoperit una dintre cele mai bogate și interesante stațiuni străvechi din Ardeal.

Stațiunea neolitică de la Turdaș se află pe malul stîng al Mureșului, spre sud-vest de actuala comună, în locul numit „La Luncă". Teritoriul ocupat de această veche așezare a fost foarte extins cîndva, el se diminuează însă mereu din cauza Mureșului, al cărui mal rupîndu-se zi de zi duce cu sine și terenul pe care este așezată stațiunea, descoperită încă pe la anul 1875.

La Turdaș avem de a face cu trei straturi cultu-

Turdaș — unelte neolitice din os

rale, datorite unei dezvoltări succesive a societății omenești de aici.

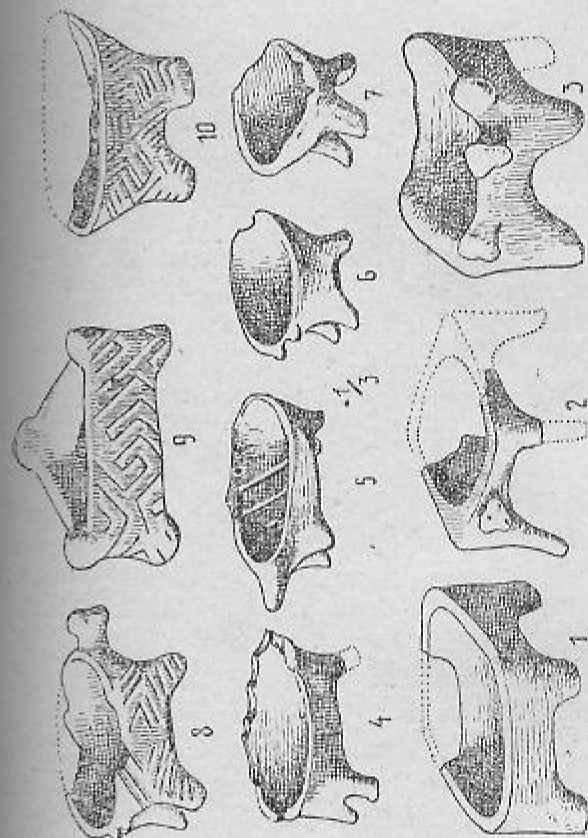
Materialul cel mai frumos, ieșit la iveală la Turdaș, îl formează ceramica ornamentată, cu benzi incizate în argilă, uneori pictată, farfurii, capace, tigăi etc. Cunoaștem apoi o mulțime de arme și instrumente din piatră și os: securi, cuțite, dălți, răzuitoare, săgeți, pumnale, din silex, obsidiană sau din opal, sule, obiecte de podoabă etc. Aflăm și obiecte lucrate cu un oarecare gust artistic, idoli, reprezentînd figuri umane și animale, care au o semnificație religioasă.

Așezarea orînduirii comunei primitive de la Turdaș n-a fost încă pe deplin explorată din punct de vedere arheologic și științific.

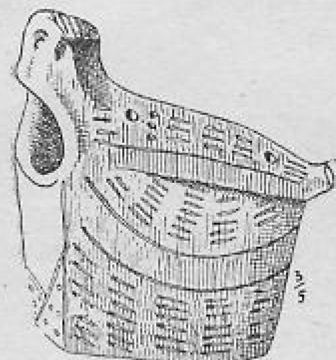
Unele obiecte, ceramică, cărămizi, țigle etc. descoperite în diferite părți în hotarul comunei, fac dovada existenței și a societății sclavagiste romane.

Prin veacul al XVI-lea, a trăit la Turdaș episcopul **Mihail Turdaș**, cel care a tradus, împreună cu alții, Palia de la Orăștie. Fratele său, Pavel Turdaș, a tradus cea mai veche tipăritură romînească cu litere latine (și fonetică maghiară), tipărită în anii 1570-1573.

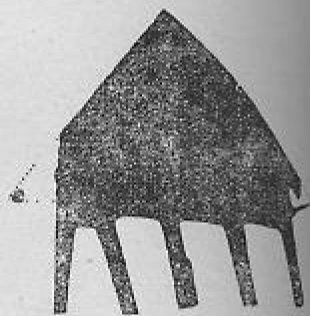
Pe pîrăul Mărtineștilor. Abia trecuți de Turdaș, șoseaua urcă pe o mică terasă, de unde se deschide o vîlcea spre sud. Pe drumul care se desface aici din șoseaua principală și o ia pe această vîlcea în sus, putem ajunge, coborînd pe celălalt versant al dealurilor, la Streisîngeorgiu, în valea Streiului și țara Hațegului.

Turdaș — ceramică (tigăi) neolitice

Turdaş — vas neolitic imitînd forma unei case

Turdaş — colibă neolitică (desen pictat)

Primele localităţi întîlnite pe acest itinerar, la cîţiva km de valea Mureşului, sînt **Turmaş** (109 loc.) şi **Mărtineşti** (334 loc.), ambele cu cîte o gospodărie agricolă colectivă. De aici spre vest, prin **Jeledinţi** (483 loc.), sat ai cărui locuitori de asemenea s-au organizat într-o gospodărie agricolă colectivă, putem ajunge la Simeria, iar spre sud la **Tămăşasa** (314 loc.), **Dîncu Mic** (346 loc.) şi **Dîncu Mare** (658 loc.). De la Tămăşasa se poate trece în valea Beriului sau Apa Oraşului.

In hotarul cuprins de aceste localităţi, au fost aflate, sporadic, diferite obiecte caracteristice orînduirii comunei primitive. La Turmaş a fost dat la iveală un important tezaur monetar dacic, format din monede de imitaţie grecească.

2. ORAŞTIE

Distanţa de la Deva: 26.50 km. Comună urbană cu 10.486 de locuitori. **Altitudinea**, 220 m.

Gara. Se află în partea de nord a oraşului, la 2 km de oraş. Transportul de la gară în oraş se face cu autobusul.

Hoteluri, restaurante, cofetării: Hotel şi restaurant cooperativa „Filimon Sîrbu" în strada N. Bălcescu, **Cofetăria cooperativa „Filimon Sîrbu"** în strada N. Bălcescu.

Băi. Baie de cadă şi aburi în strada Fr. Engels.

Adrese utile: Sfatul popular raional, în strada N. Bălcescu, **Sfatul popular oraş** în piaţa Republicii, **Banca R.P.R.** în strada N. Bălcescu, **Tribunalul raional** în strada M. Gorki. **Fabrica „Vidra"** în strada Petöfi, **Fabrica de cherestea „11 Iunie"** în strada Gării, **Intreprinderea „I. C. Frimu"** în strada N. Titulescu, **Şcoala medie mixtă** în strada Gh. Lazăr, **Biblioteca raională** în strada N. Bălcescu, **Muzeul raional** în piaţa A. Vlaicu, **Casa de cultură** în piaţa Republicii, **Poşta** în strada Gh. Coşbuc, **Telefoane** în strada N. Bălcescu.

Cinematograf: cinematograful „V. Roaită" în strada N. Bălcescu.

Oraşul Orăştie este situat în stînga Mureşului, la marginea de vest a întinsului cîmp al Pîinii, parte pe loc şes, parte pe o mică colină.

Orăştia, unul dintre cele 7 oraşe principale săseşti din Ardeal, a fost colonizată, pe la mijlocul secolului al XII-lea, cu colonişti saşi. Era localitatea cea mai de vest a aşa zisului „Fundus regius", teritoriu atît de privilegiat pentru noii veniţi.

Oraşul, neavînd un zid de apărare, o cetate propriu-zisă, cum se obişnuia la aceste localităţi în feu-

Orăștie — vedere asupra orașului

dalitate, avea o biserică fortificată, prevăzută cu ziduri și cu o curte largă, care putea servi de refugiu populației în caz de primejdie.

Pe la mijlocul veacului al XIII-lea, localitatea și împrejurimile au fost jefuite și distruse de tătari, însă regiunea a fost populată cu noi coloniști. Ținutul este distrus din nou la anul 1420 de către turci, care iau cu ei și 20 de mii de prizonieri.

Elementul romînesc autohton a fost puternic în ținutul Orăștiei, fapt care a dus în cursul veacurilor la asimilarea unei bune părți a coloniștilor sași. In satele din jurul Orăștiei ca, Beriu, Căstău, Romos, Pricaz etc. — cîndva cu populație săsească — azi nu se mai află decît romîni, doar numele unor locuitori de aici — Heițer, Volf, Svarț etc. — mai amintește originea lor îndepărtată. In aranjamentul și sistemul de construcție al localităților și al caselor, cum este cazul la Beriu de pildă, asemenea se mai poate citi originea lor de odinioară.

In anul 1334, cînd „Iohannes Sacerdos" face recensămîntul după „fumuri", existau în toate aceste comune, înșirate mai sus, și elemente săsești.

In Orăștie chiar, numărul sașilor a rămas cu totul redus față de situația din evul mediu, cînd localitatea era un puternic centru comercial și de meșteri breslași.

Jurisdicția „scaunului" de la Orăștie (nemțește Broos), se întindea, pînă spre Alba-Iulia, asupra unor, comune ca Cricău, Ighiu și altele, azi și acestea romînești.

Prin 1850, Orăștie era capitala celui de al X-lea ținut al Transilvaniei și cuprindea Hațegul, Baia de Criș, Ilia, Deva etc.

La Orăștie a trăit, ca judecător regesc, tatăl lui **Nicolae Olahus,** remarcabilul umanist. Unii pun ca loc al nașterii lui Nicolae Olahus, Orăștia. Tot de aici își trage originea și poetul sas Unzius, poet al curții lui Sigismund Bathori.

Orăștia este un oraș cu un bogat trecut cultural și de luptă. De sub teascurile unei tipografii de aici a ieșit, la anul 1582, cunoscuta **Palia de la Orăștie,** tradusă de Mihail Turdaș, una din primele tipărituri în limba romînă. Tipografia cu litere cirile, la care a lucrat fiul lui Coresi, diacul Șerban, exista încă de pe la 1581.

Presa din Orăștie numără de-a lungul timpurilor mai bine de 16 periodice, dintre care amintim **„Consînzeana"**, la care au colaborat însemnați scriitori, „Convorbiri Științifice", „Bunul Econom" etc.

Dar, de Orăștie e legată și lupta proletariatului din

Transilvania, de la începutul acestui veac. Tot de sub teascurile unei tipografii de aci a ieşit, în 1906, ziarul „Tovarăşul", care organiza şi îndemna clasa muncitoare la luptă împotriva nedreptei orînduiri trecute. Un sindicat al muncitorilor constructori a luat fiinţă aici pe la 1905.

Ca centru cultural şi şcolar, oraşul are o **Şcoală medie mixtă**, o **Şcoală de şapte ani, Casă de cultură**, un **Muzeu raional**, care prezintă specificul raionului sub raportul istoric şi al ştiinţelor naturii, o **Bibliotecă raională** etc.

Orăştia, ca centru al unui ţinut foarte populat

Orăştie — aspect din sec. al XIX-lea

şi ca punct de gravitaţie al satelor din jur, a fost întotdeauna un important centru economic, cu vestite tîrguri, întreprinderi comerciale şi industriale.

Azi, localitatea, din punct de vedere economic, este în plină ascensiune, în primul rînd în ce priveşte industria forestieră, alimentară, cea a pielăriei, chimică şi a cărămidăriei.

Intreprinderea de industrie locală „I. C. Frimu" cuprinde în activitatea ei sectoare variate: produse de industrie alimentară, produse de industrie extractivă, materiale de construcţii (cu o mare fabrică de cărămizi şi ţigle), ateliere de reparaţii, industrializarea şi prelucrarea lemnului şi altele.

Fabrica de blănuri „Vidra" are ca obiectiv prepararea şi înnobilarea blănurilor şi obţinerea articolelor de blănărie, marochinărie, etc.

Intreprinderea „Digitalis" e o unitate industrială importantă pentru colectarea şi prelucrarea plantelor medicinale.

U.I.L. Orăştie (unitate de industrializarea lemnului în produse semifinite, cherestea aburită de fag, frize de fag etc.) e situată în imediata apropiere a gării Orăştie.

La fel, activitatea de gospodărirea pădurilor, desfăşurată de **Ocolul Silvic Orăştie** şi activitatea de exploatare şi transport a lemnului, desfăşurată de I.F.E.T. Orăştie, merită o deosebită atenţie.

O cale ferată forestieră (ecartament 760 mm) leagă gara Orăştie — depozitul fabricii — cu pădurile din bazinul rîului Grădişte, cu parchetele, în care mii de muncitori îşi desfăşoară activitatea pen-

tru exploatarea pădurilor de fag. Linia c.f.f. are o lungime de 42 de km. Cu trenul forestier se poate călători pînă la poalele Muncelului și ale Godeanului și la ruinele dacice de la Grădiștea Muncelului.

La Orăștie, a luat ființă, după 1944, una dintre cele mai mari crescătorii de porci din țară. Situată la nord-est de oraș, cuprinde un impresionant număr de construcții și instalații.

La fel, **Stațiunea de mașini și tractoare** ocupă locul de frunte în regiune, avînd un numeros parc de tractoare și tot felul de mașini agricole, pentru deservirea gospodăriilor agricole colective, a întovărășirilor, precum și a sectorului particular.

Orășelul, cu case strînse una în alta (mai ales în centru), după modelul așezărilor săsești, are, totuși, și străzi largi, cu grădini cu arbori, dîndu-i un aspect plăcut de oraș deschis și vesel.

Orăștia este și un însemnat centru de excursii, fie în împrejurimi — de unde se deschid perspective frumoase spre munții Apuseni, dealurile Devei, ca și spre Cîmpul Pîinii, valea Mureșului și a Geoagiului — fie mai departe, în inima acestor munți sau în cei ai Sebeșului și pînă la Godeanu.

3. VALEA SIBIȘELULUI

Orăștie — Sibișel — Măgureni — vîrful Godeanu. Excursie de 1-2 zile. Alimente reci. Adăpost la stîni și casele pădurarilor. Îmbrăcăminte călduroasă. Se recomandă călăuză. **Distanța** de la Deva: Sibișel, 36,50 km; Măgureni, 50 km; **Gara**: Orăștie. **Transportul** pînă la Sibișel cu mașina, în continuare cu trăsura, iar pe Godeanu călare sau pe jos.

Urmînd de la Orăștie spre sud, pe valea Sibișe-

lului, care se îngustează cu cît înaintăm mai mult spre munți, trecem prin **Căstău** și ajungem la **Sibișel** (Sibișelu Vechi 594 locuitori, Sibișelu Nou 251 locuitori), 10 km de Orăștie. Spre est de sat, pe o înălțime de 668 m, se află ruinele unui castel feudal fortificat.

Localitatea e așezată de-a lungul rîului Sibișel, într-un loc foarte pitoresc. E un punct plăcut, pentru excursioniștii din Orăștie în special, unde se poate ajunge fie pe jos, fie cu trăsura sau cu mașina.

E o localitate însemnată pentru cultivarea nucilor, „nucile de Sibișel", bune la gust, mari și cu coajă subțire.

Cîndva, Sibișelul se număra printre localitățile cu uzine de fier, înființate la 1803. Avîntul luat, însă, de cele de la Hunedoara și Cugir, a cauzat sistarea și părăsirea activității acestor uzine.

La Măgureni și vîrful Godeanu. Dacă Sibișelul, pentru cei din Orăștie, este un frumos loc de excursii ușoare, pentru turiști este un punct de plecare în frumoșii munți ai Sebeșului. Pornind pe drumuri de munte, ce duc de-a lungul Rîușorului, fie cu trăsura, fie pe jos sau călare, pe poteca ce urcă pe coama „Delușului", ajungem la Măgureni.

Măgureni (87 loc.) este o așezare specifică de munte, compusă mai ales din oieri. Situată la 24 km de Orăștie, în mijlocul unor munți de peste 1000 m, este des cercetată pentru recreație, de oamenii obosiți sau suferinzi. Adăpost și alimentație se găsesc la țăranii ciobani.

De la Măgureni spre sud, putem lua drumul spre

virful Godeanului (1.659 m). Acesta este drumul cel mai scurt la muntele Godeanu, nu însă și cel mai ușor. Se recomandă călăuze dintre țăranii de la Sibișel sau Măgureni, de la care putem închiria și cai.

Itinerar turistic: Sibișel — virful Naia (1.186 m) — Măgureni — Godeanu (1.659 m). La Naia este teren bun de schi. Durata drumului Sibișel-Măgureni, 3 ore.

4. PE VALEA ORAȘULUI LA CETĂȚILE DACICE

Orăștie — Căstău — Beriu — Orăștioara de Jos — Bucium — Orăștioara de Sus — Ludești — Costești (ruinele dacice de la Costești) — Grădiștea de Munte (cetățile dacice de la Grădiștea Muncelului) — Luncani (cetatea dacică de la Luncani). Excursie de 2 zile. Alimente reci, îmbrăcăminte călduroasă. **Transportul** pînă la Costești se poate face și cu mașina, de la Costești la Grădiște cu trenul industrial, călare sau pe jos.

Distanța de la Deva: Căstău, 30 km; Beriu, 32 km; Orăștioara de Jos, 36 km; Bucium, 39 km; Orăștioara de Sus, 40 km; Ludești, 42 km; Costești, 44 km; Grădiștea de Munte, 57 km; Luncani, 53 km (prin valea Streiului). **Distanța** de la Orăștie: Costești, 18 km; Grădiștea de Munte, 31 km.

Gara ultimă pentru toate, Orăștie.

Pe Apa Orașului (a Beriului sau a Grădiștei), la cetățile dacice.

Excursia se poate face cu trenul forestier Orăștie-Grădiștea de Munte, pînă la picioarele Godeanului. Pînă la Costești și cu căruța sau cu autobusul, iar de la Costești, pe valea Grădiștei în sus, pe jos sau cu trenul forestier. Excursie de 1-2 zile. Cazare la săteni.

Pe tot acest itinerar, cît ține șesul, avem o se-

Apa Orașului — de la Costești la Orăștie

rie de sate de agricultori, pomicultori și crescători de vite, situate la depărtări mici unele de altele.

De la Orăștie, spre sud, urmînd pînă la **Căstău** (999 loc.) drumul care duce și la Sibișel, apoi continuînd pe apa Orașului sau valea Beriului, trecem prin frumoasa comună **Beriu** (651 loc.), 7 km de la Orăștie, cu o gospodărie agricolă colectivă, pentru a ajunge la **Orăștioara de Jos** (523 loc.), **Bucium** (426 loc.), **Orăștioara de Sus** (746 loc.), **Ludești** (519 loc.) și **Costești** (746 loc.).

De la Orăștioara, Bucium sau Ludești (pe o cărare de munte), spre est de la linia noastră principală, urcîndu-ne spre Presaca (1.219 m) și Brusturelu (1.331 m), apoi peste Coaca Ulmului, putem ajunge la Godeanu.

In hotarul Orăștioarei de Sus, la „Lunca Mare",

pe înălțimea din stînga pîrăului, au fost constatate urmele unui castru roman, de unde au ieșit la suprafață mai multe obiecte și monumente romane: cărămizi, țigle, vase și monumente epigrafice sau sculpturale etc.

In apropierea acestui castru, pe înălțimea Glemea, se află urmele unei așezări civile din epoca romană sau dacică.

Pe malul drept al apei Orașului sau a Beriului, la est de satul Ludești, la locul numit **Cetățeaua**, se află o așezare din epoca bronzului și alta din epoca dacică. Tot la Ludești, a fost aflat un tipar monetar **(Caius Marius Capito)**, pentru fabricarea monedelor republicane, folosit fără îndoială de băștinașii daci.

Din Ludești, spre sud-vest, pornește un drum comunal, prin Ocoliș, la Călan, în valea Streiului. E drumul care face legătura cu țara Hațegului.

Incepînd de la Costești, valea „Apa Orașului", care mai poartă numele de „Valea Beriului", iar cursul superior „Valea Grădiștei", se strîmtează mereu, iar așezările încetează, căci de la Costești și pînă la poalele Godeanului nu mai avem decît o singură așezare modernă, satul de munte Grădiștea, o așezare răsfirată pe culmi de dealuri și în poiene. Acest sector cu lucrări de fortificații, cetăți și turnuri de veghe, a avut însă o mare importanță militară în societatea dacică, căci acesta era drumul care ducea spre cetatea cea mare de la Grădiște.

De la Costești se poate merge pe rîu în sus, pe jos sau cu trenul forestier, pînă la **Grădiștea de**

Munte (287 loc.) și chiar pînă la picioarele Godeanului, iar spre sud-vest, peste culmile de dealuri, pînă la **Luncani** (1.187 loc. inclusiv populația satelor Alun, Cioclovina, Prihodiștea, Ursici și Tîrsa), și înălțimea Piatra Roșie.

Satul **Costești** (746 loc.) a devenit important în urma scoaterii la suprafață, prin săpături arheologice, a unor prețioase așezări dacice, situate în apropierea localității.

Așezările dacice din munții Orăștiei.

Teritoriul, pe care sînt răspîndite așezările dacice din munții Orăștiei, cuprinde un spațiu larg limitat la nord de cursul de mijloc al Mureșului, spre vest de valea Luncanilor, spre răsărit de Rîul Mare și alte pîraie, iar spre sud de înălțimea munților Carpați.

In spațiul muntos cuprins între aceste limite, pe culmea înălțimilor, pe spinarea și terasele naturale sau artificiale ale munților și dealurilor, se ridicau, acum 2.000 de ani, o serie de cetăți, turnuri de veghe, construcții religioase și numeroase așezări civile și gospodărești, a căror viață, plină de progres, încetează pe la anul 101-106, în urma cuceririi Daciei de către romani.

Așezările din această regiune — concentrate mai ales în jurul văii Grădiștei — pot fi clasate, după natura lor, în construcții cu caracter militar și așezări civile și gospodării ale țăranilor daci, acestea din urmă răspîndite în poiene și pe terase, ca și în vecinătatea centrelor de locuire a nobililor.

Deși așezările dacice din munții Orăștiei se află

răspîndite pe întregul spaţiul geografic arătat la început, totuşi, noi putem distinge în acest teritoriu larg cîteva puncte mai importante, cercetate pînă în prezent, ca: **aşezarea de pe „cetăţuia“ Costeştilor, cetatea de pe înălţimea Blidaru, cetatea de la „Piatra Roşie“** şi, în sfîrşit, în fund de tot, în creierul munţilor, **aşezarea cea mare de la Grădiştea Muncelului,** centrul politic, militar şi religios al dacilor-reşedinţa regilor daci.

Săpături arheologice de mari proporţii, executate aici, în ultimii şapte ani, de colectivul de arheologi al **Institutului de Istorie al Academiei R.P.R.** şi al **Muzeului Regional din Deva,** condus de academicianul profesor **Constantin Daicovicu,** cu sprijinul şi îndrumarea Guvernului ţării şi al Partidului Muncitoresc Romîn, au adus, prin rezultatele obţinute, o importantă contribuţie la cunoaşterea istoriei străvechi a pămîntului patriei noastre.

Ruinele dacice de la Costeşti. Distanţa: Deva—Costeşti, 44 km; Orăştie — Costeşti, 18 km; din satul Costeşti la terenul cu săpături de pe dealul Cetăţuia, 3 km. Cazare, la casele locuitorilor din satul Costeşti. La terenul cu săpături se află un paznic permanent.

Aşezarea de la Costeşti e situată pe dealul Cetăţuia, înalt de 561 m, situat pe malul stîng al Apei Grădiştei.

Dealul Cetăţuii, cu cetatea de pe înălţimea lui, formează un minunat punct de pază, cu vederi la mare depărtare, tocmai la intrarea în masivul munţilor, acolo unde valea Apei Grădiştei se strîmtează deodată.

Costești — înălțimea Cetățuia

Inălțimea Cetățuia — un uriaș mamelon — este formată dintr-o serie de terase, dintre care unele amenajate de mîna omului.

Așezarea de la Costești constă dintr-un castel locuință, fortificat prin valuri de pămînt, palisade, ziduri și turnuri de apărare. Platoul cel mai de sus al dealului este ocupat de două turnuri-locuință, de formă patrulateră, situate la cele două extremități ale înălțimii și care, prin poziția lor, veghează, unul valea spre Orăștie, iar celălalt regiunea opusă, accesibilă.

Turnurile sînt construite din ziduri groase de 3 m. Partea de jos a zidului e făcută din blocuri mari

de piatră (pînă la 1 metru) așezate unele peste altele fara de nici un material de legătură (fără mortar).

Tehnica zidurilor — în general asemănătoare peste tot la așezările dacice din munții Orăștiei — este următoarea: cele două fețe (internă și externă) ale zidului sînt construite din blocuri mari de piatră de calcar; din loc în loc cei doi pereți (extern și intern) ai zidului sînt legați între ei prin bîrne de lemn, fixate în niște jgheaburi tăiate în blocuri de piatră; spațiul dintre cei doi pereți, astfel construiți, era umplut cu blocuri și fărîmături de piatră și cu pămînt.

Mai sus, zidul de piatră la turnurile-locuință de la Costești continua printr-un zid de cărămidă arsă (de dimensiuni mari, 48×48 cm), făcută din lut amestecat cu multă pleavă și paie.

Deasupra zidului, astfel construit, urma șarpanta de lemn, care susținea acoperișul din țiglă.

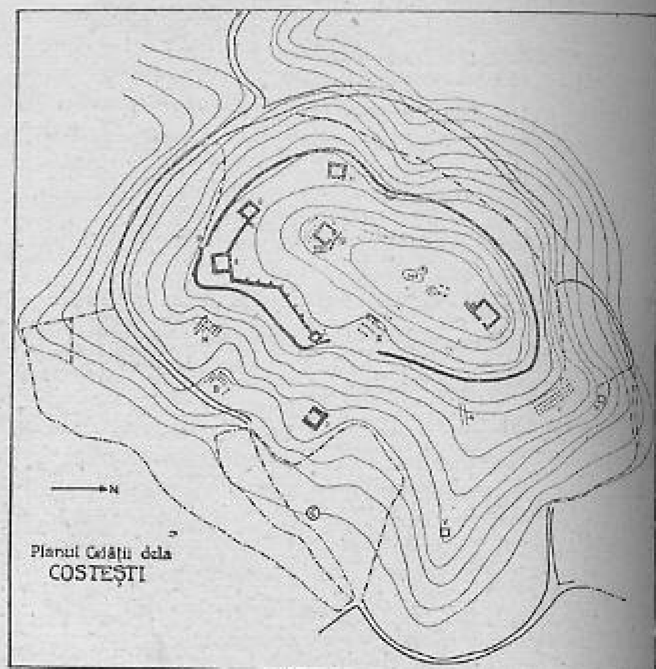
Ambele aceste turnuri, care serveau pentru locuit, aveau cîte un etaj.

Tot pe culmea dealului, pe înălțimea cea mai mare a platoului, se văd temeliile din piatră ale unui turn de veghe, ridicat pe patru stîlpi, ce se fixau în blocurile de colț, ce se mai pot vedea pe teren.

Platoul de sus al dealului, cu cele două turnuri-locuință, și turnul de veghe, este partea principală a așezării dacice de pe Cetățuia. De jur-împrejur, acest platou era întărit pe margini cu o palisadă dublă.

Coborînd mai jos, pe terasele inferioare ale dealului vom da peste un al doilea obstacol format,

de data aceasta, dintr-un zid de piatră, gros de 3 m (construit după tehnica arătată mai sus). Această incintă, care nu impresoară decît partea de sud-est

a terasei, partea pe unde accesul e mai uşor, e prevăzută cu trei turnuri exterioare rectangulare de dimensiuni variate.

Pe lîngă cele arătate pînă acum, cetatea mai este întărită şi înconjurată de jur-împrejur, la marginea

unei terase inferioare, de un val de pămînt, larg la bază de 6-8 m şi înalt de $2\text{-}2^{1}/_{2}$ m.

Acest val are o alcătuire interesantă, complicată şi greu de explicat. In urma cercetărilor făcute pentru lămurirea lui, se constată că a existat aici, într-o primă fază, un val de pămînt întărit şi de o palisadă dublă, a cărei existenţă s-a constatat prin urmele parilor şi ale grinzilor transversale ce legau parii între ei.

In timpul războaielor cu romanii, acest val fiind distrus, s-a ridicat peste el un alt val de pămînt,

Cetatea de la Costeşti — ruinele incintei

Costești — bastion dacic

lipsit de palisadă, conținînd o serie de materiale și dărîmături de la construcțiile anterioare.

Inafară de forma accidentată a terenului și de lucrările de fortificație arătate, accesul spre cetate mai era apărat și de două bastioane situate pe boturile de deal de la nord și de la est de cetate, păzind și controlînd, prin acesta din urmă, și drumul vechi spre cetate. Același scop de paza drumului îl avea și turnul de pe latura estică a cetății.

Pe lîngă construcțiile de locuit și de apărare ale cetății, mai aflăm pe terasele de jos, pe latura de est și de nord a dealului, patru aliniamente formate din mai multe rînduri de tamburi de piatră. Numai unul dintre aceste construcții curioase se află în interiorul teritoriului fortificat, celelalte trei sînt înafara incintei. Se crede, pe drept, că avem de a face cu niște construcții religioase ale dacilor politeiști.

In cursul cercetărilor, s-au mai constatat pe acest teritoriu diferite **cisterne**, săpate în piatră sau în pămînt, destinate asigurării apei pe seama luptătorilor și a garnizoanei cetății.

La fel, au fost identificate, pe diferitele terase, urme de construcții din lemn pentru locuit sau pentru uz gospodăresc, ca și un foarte important număr de obiecte de tot felul.

Timpul de realizare și de înflorire a așezării dacice de pe dealul „Cetățuia" Coșteștilor cuprinde perioada de timp de la Burebista la Decebal (sec. I î.e.n. — sec. II e.n.). Distrusă în urma războiului al doilea de cucerirea Daciei de către romani (105-106), așezarea nu a mai fost refăcută și nici locuită.

Spre nord-est de cetate, pe botul de deal numit Grădiște (cota 405), se află urmele unei fortificații romane formată din val și șanț. E un cantonament provizoriu roman, legat de acțiunile de cucerire a Daciei.

Cetățuia nu este singurul punct din vecinătatea actualei localități Costești unde se află urme de locuire dacică. Lucrări de fortificații sau așezări gospodărești se află aici peste tot — pe **Ciocuța**, pe dealul **Faeragului**, pe înălțimea **Blidaru** etc.

Dintre fortificațiile din sectorul Cetățuii Costeștilor, cea mai importantă — și care a fost explorată și din punct de vedere arheologic — este fără îndoială cea de pe dealul Blidaru.

Fortificaţia dacică de pe dealul Blidaru. Inălţimea Blidaru se află la mai bine de 4 km depărtare de satul Costeşti. De la Costeşti pînă la poalele înălţimii, drumul, foarte plăcut, îl facem urmînd spre sud apa Grădiştei, lăsînd în urmă, la dreapta, dealul Cetăţuia. Excursia de la Costeşti şi pînă la ru nele de pe culmea Blidarului reclamă un timp de o oră.

Blidarul, înalt de 705 metri, avînd o poziţie dominantă, oferă vederi la mare distanţă spre nord, de-a lungul Apei Oraşului, pînă dincolo de Orăştie, spre culmile înalte ale munţilor Apuseni. Vederi largi se deschid şi în celelalte direcţii, astfel încît garnizoana de aici avea sub ochi întreaga porţiune de teritoriu de la Orăştie şi pînă departe pe valea Grădiştei.

Vîrful Blidarului cuprinde un platou întins, care formează o incintă cu ziduri de piatră. Această incintă, de forma unui poligon neregulat, închide un teritoriu de aproape 6 mii de metri pătraţi.

De fapt, fortificaţia de pe culmea Blidarului se compune din două cetăţi legate organic una de alta, dar construite la date diferite.

Prima cetate e situată pe locul cel mai înalt al platoului şi are o formă mai mult trapezoidală, prevăzută în colţuri cu patru turnuri. In interior, se păstrează urmele unui turn-locuinţă.

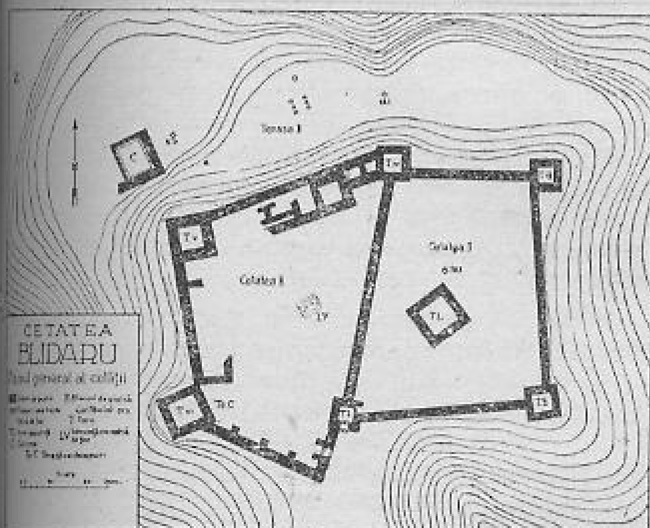
Structura zidurilor, ca şi materialul din care sînt făcute (calcar conchilic fasonat), sînt cele întîlnite şi la celelalte fortificaţii în piatră din munţii Orăştiei.

Pe latura de sud-vest a platoului, cetatea avea

un turn izolat, care servea ca turn de pază în faţa intrării.

Intrarea în cetate se făcea dinspre sud.

Cetatea a doua, construită probabil în urma pericolului roman, se deosebeşte de prima, atît prin

forma ei de pentagon neregulat, cît şi prin aşezarea turnurilor şi aranjamentul ei intern. De fapt ea are un singur turn, cel din colţul de nord-vest, căci celelalte sînt comune cu turnurile primei cetăţi, după cum comună este celor două cetăţi şi latura estică.

Intrarea în cetate se face dinspre est.

Interiorul cetăţii a doua arată deosebiri faţă de prima cetate. La cetatea a doua, pe latura de nord

şi de vest, în spatele zidului de incintă, se află cîte un zid paralel cu incinta, care cu ajutorul unor ziduri perpendiculare formează o serie de mici încăperi, folosite pentru nevoile garnizoanei.

La cetatea a doua, pe latura de nord, aflăm o nouă tehnică de ziduri nesezisată pînă la descoperirea acestei cetăţi. Aflăm aici şi ziduri construite din piatră de stîncă, legate între ele cu pămînt (opus incertum).

Mai amintim că, în turnul din colţul de nord-vest, au fost aflate, cu prilejul săpăturilor, o serie frumoasă de nouă vase uriaşe din lut ars, chiupuri folosite ca rezervoare, adevărate hambare, pentru cereale şi, eventual, pentru lichide.

In scopul aprovizionării cu apă, o problemă importantă pentru cetăţile dacice situate pe înălţimi, s-a construit, îndată sub zidul de nord-vest al cetăţii, o monumentală **cisternă** din piatră, formată dintr-o cameră patrulateră, adîncă de peste 5 m, cu zidurile duble sau întreite şi tencuite gros în mai multe straturi. Lungimea încăperii e de 8 m, iar lăţimea de 6 m.

Pardoseala cisternei este făcută dintr-un strat gros şi foarte rezistent de mortar — un adevărat ciment alcătuit din amestec de mortar, cenuşă şi cărbune de lemn.

Pe o terasă mai joasă, situată la nord-vest de înălţimea Blidarului, numită „Poiana Popii", a fost dat la iveală un puternic **turn de pază**. Asemenea turnuri, unele şi pentru locuit, au fost identificate

peste tot în împrejurimile cetăţii de pe Blidaru, ca şi pe Faeragul învecinat.

Cetatea de pe înălţimea Blidaru, zidită pe vîrful unui deal atît de puternic întărit, cu vederi la mari depărtări, construită într-un punct de primă importanţă strategică, a avut un rol precumpănitor militar.

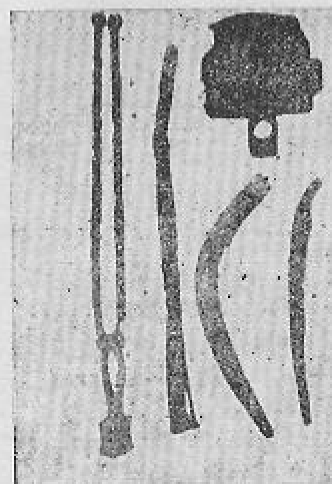
Urmele de viaţă sînt slab reprezentate. Obiectele găsite în cursul lucrărilor de dezgropare au fost foarte puţine, semn al scurtei existenţe a acestei aşezări militare, construită, probabil, în urma pericolului iminent roman — şi apoi, distrusă de aceştia.

Aşezarea dacică de la Grădiştea Muncelului.

Distanţa: Deva — Grădiştea de Munte, 57 km. Orăştie — Grădiştea de Munte, 31 km; de la Grădiştea de Munte la aşezările dacice de pe dealul Grădişte, 8 km.

De la Costeşti, la satul Grădiştea de Munte şi de aici în continuare la terenul cu săpături arheologice de pe dealul Grădişte, putem ajunge pe jos sau cu trenul forestier: pentru satul Grădişte, staţia forestieră „Anineşu"; pentru terenul cu săpături, staţia „Lunca Grădiştii" sau staţia „Cetate". In timp mai scurt, se ajunge pe culmea dealului Grădişte de la staţia „Cetate".

Drumul de la Costeşti la aşezarea dacică de la Grădiştea Muncelului duce, mergînd pe apa strîmtă a Grădiştei, pînă la poalele dealului Grădişte, situat în furca formată de valea Godeanului cu Valea Albă.

Unelte dacice din fier

Intregul teritoriu, cu dealuri înalte şi împădurite din stînga şi dreapta văii Grădiştei, de la Costeşti la Grădiştea de Munte şi pînă la aşezarea de pe dealul Grădişte, e presărat de turnuri de pază şi aşezări civile gospodăreşti, cele mai multe încă numai identificate pe teren, dar nedezgropate încă.

Grupul de ruine de pe dealul Grădiştei, o ramificaţie a Godeanului, cuprinde trei părţi, şi anume: a, **cetatea propriu-zisă**, b, **o aşezare cu caracter religios** şi c, **o serie de aşezări cu caracter civil gospodăresc.**

Cetatea de la Grădiştea Muncelului se prezintă ca o incintă de apărare, construită din blocuri de piatră de var cioplită, avînd forma unui patrulater neregulat. Aşezată la 1.200 m deasupra nivelului mării, ocupă punctul cel mai înalt de pe dealul Grădiştei.

Lungimea cea mai mare a incintei, care se întinde pe 5 terase, închizînd un teritoriu de vreo 3 hectare, este de 240 m, iar lăţimea maximă de 152 m.

Structura zidurilor este în general cea cunoscută la cetăţile dacice: ziduri groase de 3 m, făcute din

conglomerat calcaros, unele din blocuri avînd tăiate jgheaburi, „babe", destinate grinzilor de lemn. Interiorul zidurilor este umplut cu bucăţi de piatră de stîncă sau de piatră de var, uneori cu pămînt.

Incinta de la Grăd'şte nu are turnuri, cum se întîmplă la Blidaru sau la Piatra Roşie. Sub acest raport, cetatea de aici se deosebeşte de celelalte două pomenite. S-ar putea ca Grădiştea să indice o vechime mai mare faţă de Blidaru şi Piatra Roşie.

Pe latura de est şi de vest, două laturi opuse, cetatea avea cîte o poartă. Drumul de pe dealul Grădişte spre cetate conducea prin poarta de vest, în faţa căreia s-a şi dezgropat, pe o lungime de peste 30 de metri, drumul din imediata vecinătate a porţii, pavat cu piatră de rîu.

La fel, de la poarta de est spre centrul religios, conduce un drum larg de 5 m, monumental, pavat cu lespezi de piatră de calcar cioplită, iar pe margini avînd o bordură tot din blocuri de p'atră de var. Drumul se termină lărgit într-o mică piaţetă, în preajma unor sanctuare, cuprinzînd şi o frumoasă canalizare subterană din piatră.

In interiorul cetăţii nu s-au aflat decît urmele unor barăci din lemn.

Săpăturile executate la cetate au arătat că, în cursul războaielor cu romanii, zidurile cetăţii, au fost distruse în unele părţi, apoi refăcute şi întărite din nou cu material de construcţie luat de la alte clădiri, în special de la cele religioase. Această refacere a cetăţii se atribuie romanilor, care după înfrîngerea dacilor au instalat aici o garnizoană formată, după

cum arată unele indicii epigrafice, din detașamente ale legiunii a IV-a Flavia Felix. **Clădirea de piatră** descoperită în interiorul cetății pe latura sud-estică, ca și **baia de lagăr** ce se află la sud de cetate, pe o terasă inferioară cetății, au fost destinate acestei garnizoane romane a cetății.

La vreo 100 de metri est de cetate, se află, pe mai multe terase, construcțiile și instalațiile cu caracter religios. Au fost dezgropate pînă acum, total sau parțial, 6 asemenea construcții.

Ar fi greu să prezentăm aici pe fiecare din aceste construcții. Ne oprim asupra celor mai importante.

Sanctuarul mare rotund — situat pe terasa cea mai de jos a așa zisului centru religios — este cel mai important monument religios de la Grădiște.

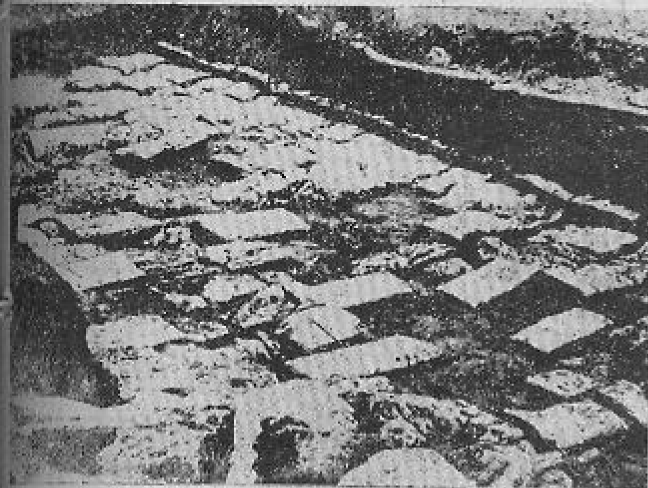
Are forma unui cerc cu diametrul de vreo 30 de metri. Acest cerc, care împrejmuiește la exterior sanctuarul, este format dintr-un rînd de blocuri de piatră sură de andezit, dublat în interior de o serie de stîlpi din aceeași piatră, formînd, prin alternarea a șase stîlpi mai subțiri și mai lungi și unul mai scurt și mai lat, grupuri de 6+1, ce se repetă în total de 30 de ori. În interiorul acestui prim cerc de piatră, a fost constatată existența unui al doilea cerc, cu diametrul de 20 metri, format din 68 de stîlpi de lemn, îmbrăcați în plăci de lut ars, urmînd, apoi, mai spre centrul construcției, o altă serie de stîlpi din lemn, 34 la număr, dispuși în semi-cerc, în formă de potcoavă.

Pe aceeași terasă cu sanctuarul pomenit mai sus, la cîțiva metri de acesta, a fost descoperit un al doilea **sanctuar, mai mic, rotund.** E format din 114 stîlpi

de piatră de andezit, formînd un cerc cu diametrul de 12 m. Așezarea stîlpilor — unii mai groși, alții mai subțiri, formînd 13 grupe — nu este întîmplătoare. Ea are, atît în primul caz cît și în al doilea, un înțeles simbolic.

În imediata apropiere a sanctuarului mic, rotund, se află un al treilea, de formă patrulateră, îngrădit cu stîlpi de andezit, avînd în interior o serie de mici coloane, 15 la număr, așezate pe trei rînduri. Interiorul construcției e lung de 12 m și lat de 9 m.

Un al patrulea sanctuar, tot din stîlpi și de formă patrulateră, în parte distrus, se află la vreo doi metri de cel descris mai sus.

Grădiște — drum dacic pavat cu lespezi de piatră

Urcînd pe terasa superioară aceleia pe care se află sanctuarele amintite mai sus (terase despărțite și printr-un zid puternic de terasament), vom da peste grandiosul **sanctuar cu coloane,** care cuprinde aproape întreaga suprafață a terasei. Lungimea sanctuarului e de 38 metri, lățimea de 32 m.

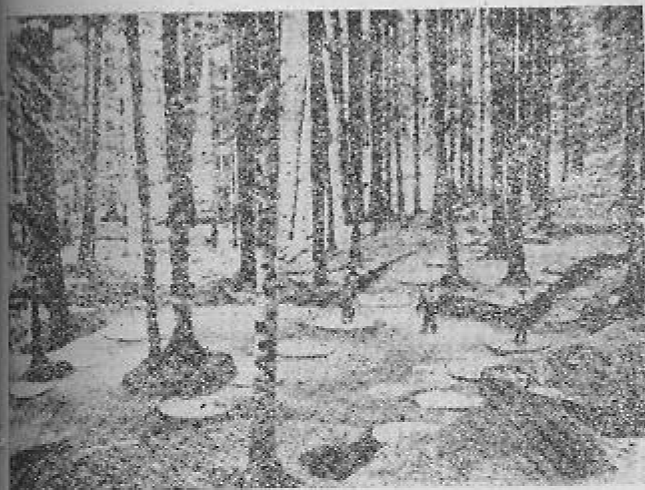
Construcția e formată din 60 de coloane, identificate prin aflarea pe teren a postamentelor coloanelor, niște discuri uriașe din piatră de andezit (diametrul 2,25 m, grosimea 0,40 m; greutatea în jurul la 3.500 kg) — așezate în șase rînduri de cîte 10.

Pe această terasă a existat încă un sanctuar cu pilaștri, anterior templului cu coloane, din care au mai rămas slabe urme.

La nord-est de templul cu coloane, la marginea terasei, se află un **turn de pază,** după cum un alt turn de pază se află la sud-est de sanctuarul mare rotund, pe o terasă inferioară. Aceste două turnuri sînt singurele fortificații în partea de est și sud-est a așezării de la Grădiște, respectiv ale centrului religios.

In dosul sanctuarului cu coloane, se află un nou zid de terasament care susține marginea terasei de sus.

Deși pe această terasă nu ne apar în față construcții monumentale din piatră, totuși ea are o importanță cu totul specială. O viață lungă și intensă s-a dezvoltat în acest loc. Au fost identificate o serie de grupe de locuințe, vetre de foc, chirpic de la pereți, barăci, depozite etc. Peste tot au fost observate urme de gropi deosebite ca dimensiuni și ca formă. In unele din ele s-au aflat fragmente de vase și grîu

Grădiște — sanctuarul mare cu coloane

ars, în altele lemn ars și cuie de fier amestecate cu grîu ars, semn că în chiupurile din lut sau în vasele din lemn așezate în aceste gropi erau păstrate cereale.

Tot aici, au fost descoperite o serie de unelte din fier, uneori aflate în grupuri mari, așezate grămadă unele peste altele. Uneltele perfecționate, pentru diferite îndeletniciri, nicovale, unelte pentru fierari, de dulgherie, agricole, arme etc., arată pe daci ca mari meșteri în prelucrarea fierului.

Pornind de la poarta de vest a cetății, pe muchea dealului terasat al Grădiștei, vom ajunge, la distanța de cca 600 m vest de zidurile cetății, la o depresiune mocirloasă, numită de țăranii din partea lo-

cului „la Tău“, loc cunoscut și sub numirea „Cisternă“.

Săpăturile anevoioase (din cauza terenului desfundat), făcute aici, au dat la iveală instalația unei captări de apă de izvor, care ducea apa printr-o conductă de țevi din lut ars, așezate în jgheaburile largi și adînci ale unor trunchiuri de copaci lungi și acoperite cu blăni de stejar, spre cetate.

Pentru a asigura un debit cît mai mare de apă, a fost captată apa de la două izvoare, situate în direcții diferite, și condusă cu ajutorul țevilor într-un butoi decantor, de unde ieșea, apoi, pe o a treia conductă și dusă spre cetate.

Această instalație de captare a apei e o lucrare prețioasă pentru societatea vremii de atunci, făcută cu multă ingeniozitate.

Terenul mlăștinos nu permite ținerea la suprafață a acestei lucrări, pentru a putea f pusă la dispoziția vizitatorilor.

Dar importanța arheologică a dealului Grădiște nu se oprește la cele înșirate pînă aici. Recunoașterile pe teren au arătat că toată porțiunea de la vest de cetate — culmea și versantul de sud al dealului — care numără cîteva zeci de terase naturale sau amenajate de mîna omului, poartă urmele unor așezări cu caracter civil, gospodăresc sau turnuri de pază și supraveghere. Faptul are o deosebită însemnătate pentru stabilirea amploarei și caracterului vieții și a societății dacice în acest loc.

O serie din aceste terase au și fost explorate din punct de vedere arheologic. Pe una din ele s-a aflat

minunata ceramică dacică pictată, nesezisată în alte părți ale pămîntului patriei noastre; pe alta au fost descoperite fragmentele ceramice cu faimoasa ștampilă: **Decebalus per Scorilo,** iar pe altele, locuințe cu diferite planuri, construite din lemn și chirpic, azi abia mai rămînînd ceva din acest material pieritor, apoi turnuri de pază și alte construcții.

Tot în acești munți au fost aflate, pe lîngă ștampila amintită mai sus, și alte urme ale scrisului dacic, cum sînt blocurile de piatră aflate în preajma sanctuarelor, păstrînd urme de scriere cu caractere grecizante.

Pe lîngă diferitele construcții, s-a aflat, cu prilejul cercetărilor făcute la aceste așezări, și un foarte bogat inventar de obiecte mărunte: ceramică, unelte de tot felul, arme, monede, obiecte ornamentale din bronz sau argint etc.

CETATEA DACICĂ DE LA PIATRA ROȘIE — LUNCANI.

La cetatea de pe înălțimea Piatra Roșie, situată în hotarul satului **Luncani,** putem ajunge pe mai multe căi. Drumul obișnuit, și cel mai ușor, e din valea Mureșului: Simeria-Călan (cu trenul); de la Călan o luăm spre sud-est prin localitățile Strei-Sîngeorgiu — Ohaba Streiului — Chitid — Boșorod — (cu mașina sau cu căruța), apoi de la Boșorod (pe jos), pe Valea Luncanilor pînă la picioarele dealului Piatra Roșie.

Excursionistul, care vizitează așezările de la Costești sau pe cele de la Grădiștea de Munte, poate ajunge la Luncani — Piatra Roșie direct, peste coama dealurilor. Drumul de munte Costești — Luncani sau Grădiște — Luncani, călare sau pe jos, se face în patru ore. E bine să fim conduși de o călăuză

Cetatea de la Piatra Roșie a fost scoasă la iveală prin săpăturile executate în vara anului 1949.

Dealul Piatra Roșie, o înălțime de 832 m, pe vîrful căreia se află cetatea, se ridică izolat, în fundul văii Luncanilor, cuprinsă în furca pîraielor valea Roșie și valea Tisei.

Astăzi, întregul deal, înafară de platoul de pe culme, este acoperit de o pădure de fag.

Ruinele cetății, construită din piatră, se află în jumătatea de sud a acestui platou.

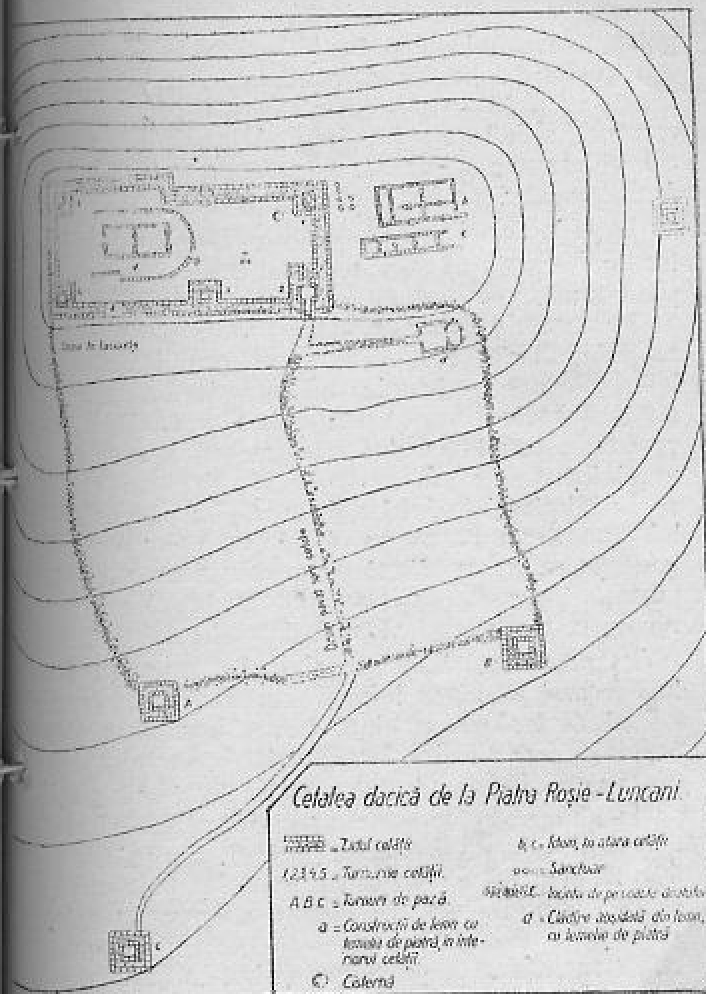
Forma generală a incintei este patrulateră, cu laturile lungi de 102 m, iar cele scurte de 45 m. Are 5 turnuri: patru în colțuri, iar al cincilea cam la mijlocul laturei răsăritene.

In interiorul incintei, se află o clădire din lemn, ale cărei baze de piatră s-au păstrat în întregime. Clădirea are două încăperi, în care se intră pe niște uși, ale căror praguri de asemenea se păstrează. La exterior, clădirea este înconjurată din trei părți de un pridvor, construit din lemn, cu grinzile așezate pe postamente de piatră. Acoperișul a fost din șindrilă sau paie. Urme de țiglă nu s-au aflat.

Pentru colectarea apei, necesare garnizoanei, în colțul de nord-vest al cetății, se află o groapă săpată în stîncă.

Inafara incintei, în imediată apropiere în colțul de nord-vest, se află urmele unui sanctuar, format din aliniamente de coloane de piatră.

La nord de zidurile cetății, pe cealaltă jumătate a platoului superior al dealului, lucrările de săpături au dat la iveală două clădiri, ambele cu un plan rectan-

gular, una avînd patru, iar alta cinci încăperi. Ca şi construcţia din interiorul incintei, şi acestea erau din lemn, avînd doar postamentele (pe care se ridica construcţia de lemn) din piatră. Acoperişul la una din clădiri era din şindrilă sau paie, la alta din ţiglă. Ambele clădiri au fost distruse prin foc.

După obiectele mărunte aflate cu prilejul săpăturilor, se vede că aici a existat o viaţă activă gospodărească.

Pe coasta estică a dealului, se află o altă incintă, ca dată ulterioară celei de pe culmea dealului. Trei laturi ale acestei incinte sînt formate din „zid sec", din piatră de stîncă şi palisadă, a patra latură, cea vestică, o constituie însăşi latura estică a cetăţii de pe platou.

In interiorul incintei a doua, aflăm pe coasta dealului un drum pavat cu piatră, care duce spre cetatea de pe culme. Acest drum este deosebit de bine păstrat în apropierea cetăţii, în interiorul căreia ajungem, trecînd prin turnul de sud-est.

Pe prima terasă de sub platoul superior al dealului, drumul pavat se bifurcă, o ramură mai îngustă, un fel de trotuar, conducînd spre nord la o clădire absidată, formată din 2 încăperi.

Singura parte a dealului Piatra Roşie, pe unde se poate atinge, cu oarecare uşurinţă, platoul superior, e versantul de est al dealului; aceasta din pricina pantei mai domoale şi din cauza teraselor naturale, care se află aici. Ca urmare, pentru asigurarea apărării şi pazei drumului, ce ducea pe aici, s-au construit odată cu cetatea de pe culme, şi trei turnuri de pază,

care dominau, nu numai drumul spre cetate, dar şi accesul dinspre sud-est şi nord-est.

Două din aceste turnuri sînt înglobate în zidurile incintei a doua, formînd colţurile de nord-est şi de sud-est ale acesteia. Al treilea turn se află mult mai jos decît primele, într-un punct obligator de trecere spre cetate. Se pare că drumul trecea chiar prin interiorul acestui turn, terenul fiind accidentat atît în dreapta cît şi în stînga lui.

La sud-est de Piatra Roşie, dincolo de Valea Roşie, se ridică înălţimea pleşuvă şi stîncoasă, numită Vîrful Ţiglei. Pe vîrful şi pe una din terasele acestui deal au fost constatate, prin ceramica aflată, urmele culturii de tip „Coţofeni", de la începutul epocii bronzului.

Apărarea de acces spre Piatra Roşie, dinspre sud-vest — din valea Streiului pe la Pui — Ponorici — se făcea prin valul de pămînt şi piatră de la Cioclovina — Ponorici, numit de săteni „Troianul". Troianul începe deasupra satului Cioclovina (cota 859), mergînd în direcţia nord-vest-sud-est, apoi, spre sud pînă la satul Federi.

Cetatea de la Piatra Roşie, aşezată pe culmea acestui deal izolat, cu prăpăstii abrupte din trei părţi, face parte din acel sistem de fortificaţii, care aveau rostul să apere eventuala apropiere dinspre vest şi sud-vest a inamicului, care ar încerca să atace Sarmizegetusa de la Grădiştea Muncelului, centrul militar, religios şi politic al dacilor.

Săpăturile arheologice, întreprinse la cetăţile şi aşezările din munţii Orăştiei, lărgesc cunoştinţele asu-

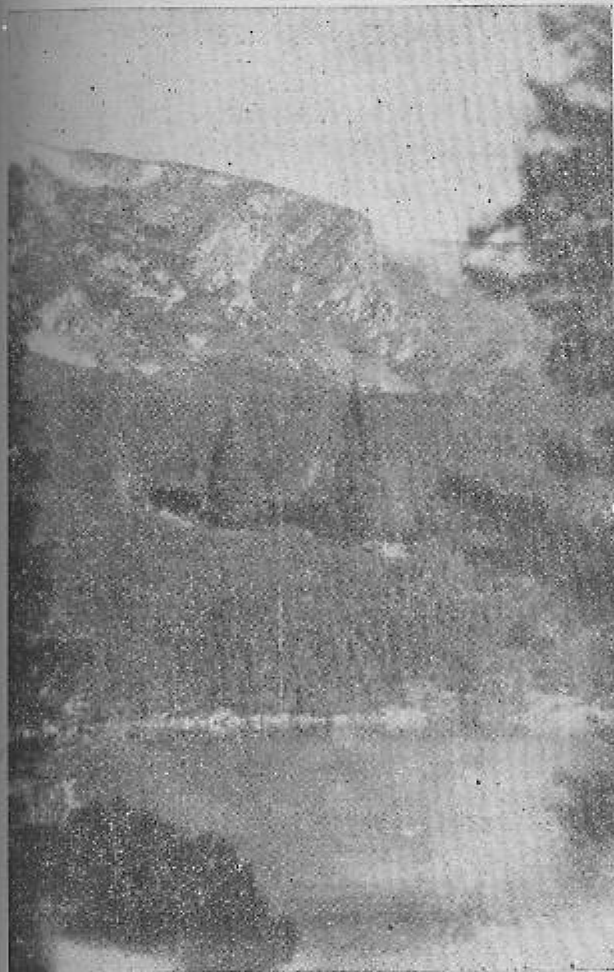
pra societății dacice, din cele două secole anterioare cuceririi Daciei de către romani.

Elementele de datare aduse la suprafață — monede, ceramică, o serie extrem de bogată de alte obiecte, ca și sistemul de construcții — indică, ca timp de dezvoltare și de înflorire a așezărilor din munții Orăștiei, secolul I înaintea erei noastre și secolul I era noastră, așa dar epoca Burebista-Decebal. Ele presupun o solidă bază economică a **societății dacice,** societate împărțită pe clase. Construirea acestor cetăți nu ne-o putem închipui decît cu munca unui mare număr de sclavi și populație aservită.

După distrugerea lor de către romani, în urma războaielor din 101-106, încetează aici orice manifestare de viață independentă a societății dacice, pentru

Luncani — casă veche țărănească

Lacul Surianu

ca, mult mai tîrziu, să se plămădească o nouă viață pe aceste meleaguri muntoase.

5. PRIN MUNȚII SEBEȘULUI

(Godeanu, Șurianu și vîrful lui Petru).

Alimente reci, îmbrăcăminte de munte, călăuză. Adăpost la stînele ciobănești, casele pădurarilor.

Case de adăpost: Casa de adăpost „Naia", de pe vîrful Naia, 1.187 m altitudine. La cca. 2 ore de la Sibișel (Orăștie); Casa „**Șurianu**" de sub vîrful Șurianu, în imediata apropiere a lacului Șurianu, 1.734 m altitudine. Se pleacă din Petroșani și Sebeș. Puncte de interes turistic: lacul Șurianu, vîrful lui Petru, vîrful Șurianu.

La Naia teren bun de schi.

Pe versantul sudic al munților Sebeș (masivul Șurianu), se află următoarele case de adăpost: **Cabana Lunca Florilor**, situată pe valea Taia în punctul lunca Florilor. Adăpostește 50 de persoane. **Cabana de vînătoare Aușel**, situată pe malul rîului cu același nume. Adăpostește 40 persoane. Deservește interese cinegetice.

La cabana lunca Florilor și Aușel putem ajunge și din Petroșani, pe valea Taia pînă la confluența acesteia cu valea Popii, cu trenul industrial forestier.

Tot în masivul Șurianului, se află o seamă de puncte de adăpost, situate de-a lungul liniei ferate forestiere, ce pleacă de la Baru Mare pînă la originea văii Streiului, sub dealul Negru. De la punctul terminus al liniei ferate, se poate ajunge, cu mici eforturi, la **Cabana turistică Șurianu, Casa de vînătoare Poarta Raiului** (Canciu Mare), precum și la cetățile dacice de la Grădiștea de Munte.

Excursia la cetatea de la Grădiștea de Munte poate

fi completată, fără mari greutăți, pînă la culmea Godeanului. De la „Muncel" (1.613 m) pînă la vîrful Godeanului (1.659 m) drumul nu e lung. Acesta este de altfel itinerarul, nu cel mai scurt, dar cel mai obișnuit și mai plăcut spre muntele Godeanu (Orăștie — Costești—Grădiștea de Munte—vîrful Godeanu).

Din vîrful Godeanului, ochiul are cîmpul deschis pînă la cele mai mari depărtări: valea Mureșului, cetatea Devei, munții Bihorului și ai Retezatului.

Pe platoul dintre Muncel și Godeanu se țin niște serbări populare, foarte vestite, asemănătoare întru cîtva cu cele de pe muntele Găina, odinioară poate cu un caracter de bîlci, de unde își trag numele de „Tîrgul Nedeia".

Muntele Godeanu e punctul de plecare al mai multor rîuri. La sud-est de Godeanu își are originea valea Godeanului, care se unește cu Apa Orașului. La nord, rîul Glivii și cel al Zebrului, care se unesc la nord de piscul Glivii cu pîrăul Alunului, luînd numele de Rîul Mare sau Sibișel, care trece prin localitatea Sibișel spre Mureș.

Întoarcerea de la Godeanu nu e nevoie să se facă pe drumul parcurs la urcare, chiar se recomandă ca, coborîrea să se facă spre valea Sibișelului prin Măgureni sau spre Cugir, prin muntele Sernat în valea Rîului Mic. Excursia în munții Cugirului poate fi foarte bine legată de cea precedentă. Acești munți, cu orientarea generală spre est, pot să ne dea prilej de a face excursii, de 3-4 zile, dintre cele mai frumoase. Pe lîngă frumusețea regiunii parcurse, pe lîngă pitorescul codrilor seculari, farmecul acestor munți este mărit prin vederile la mare distanță, care ni se oferă, cu atît mai

mult, cu cît cărările aici duc aproape numai pe creasta înaltă a munților.

De la Godeanu spre nord-est, întîlnim „Zebru" (1.607 m), de la acesta spre sud-est, „Scirna" (1.16[illegible] m), locul de origine al Rîului Mic, pe cursul căruia putem ajunge la Cugir. De la Godeanu, intrînd mai adînc în munții Sebeșului, ajungem la „Șinca" (1.728 m), din care, înspre sud-vest, izvorăște un braț al Streiului, apoi „Bătrîna" (1.794 m), dealul Groșilor (1.498 m) etc.

De la dealul Groșilor, putem continua drumul spre Cugir în două direcții; spre nord, tot pe vîrful munților spre dealul Molivișului (1.467 m), dealul Răchita (1.238 m), sau de la dealul Groșilor putem coborî la Poiana Prelucii (1.253 m), de unde pe

Munții Sebeșului — spre vîrful lui Petru

cursul Rîului Mare ajungem la Cugir. Se recomandă primul itinerar spre Cugir, cu vederi mai plăcute și la mai mari distanțe.

De la muntele Bătrîna spre sud, avem dealul Negru (1.866 m) și ceva spre est urcăm „Pîrva" (1.905 m), apoi Șurianul (2.061 m) și vîrful lui Petru (2.133 m). Regiunea aceasta, a coniferelor pururea verzi, nu poate fi decît un prilej continuu de contemplare a minunățiilor naturii. Pe versantul golaș de nord-est al Șurianului, avem minunatul iezer, atît de cercetat. Tot în aceste locuri aflăm, în luna iulie, **Rhododendron Kotschyi** (smirdarul). Urmele epocii glaciare se observă bine aici, prin amintirile lăsate de retragerea ghețarilor. Șurianul și vîrful lui Petru (unde avem și un castru roman de pămînt, folosit de romani în înaintarea lor spre cetățile dacice), împreună cu Cindrelul (2.245 m) din munții Sibiului, prin așezarea lor centrală în această parte a Carpaților, formează cumpăna apelor între Mureș, Jiu și Olt. De pe înălțimile lor, ochiul prinde piscurile munților Sibiului, Făgărașului, Retezatului, Poiana Rusca și munții Apuseni.

Sînt cele mai îndepărtate vederi, ce le putem avea de pe vreun munte din această regiune. Panorama este neîntrecută.

Ajuns pe Șurianu și vîrful lui Petru, turistul va putea găsi noi plăceri, prin posibilitatea de coborîre; în cele mai variate direcții. Iată unele rute de coborîre: prin Godeanu — Măgureni — Sibișel — Orăștie sau prin Godeanu — Grădiștea de Munte — Orăștie, în valea Mureșului; prin Godeanu — Grădiștea de Munte — Luncani — Boșorod — Călan, în va-

lea Streiului; prin dealul Bradului — valea Auşelului — Cheia — Taia — Petrila — Petroşani, în valea Jiului; prin dealul Fetiţa — Ciban — Duş — Gura Rîului la Sibiu; prin Prigoana — dealul Fetiţa — Şugag la Sebeş Alba.

Munţii Sebeşului, bogaţi în păşuni alpine şi păduri de brad, nu sînt munţi pustii; ciobani cu oi şi stîne, sau exploatări forestiere, întîlnim des.

6. CÎMPUL PÎINII

Orăştie — Pricaz — Gelmar — Aurel Vlaicu — Şibot — Balomiru de Cîmp — Orăştie — Romos — Romoşel — Vaidei — Pişchinţi. Excursie de o zi. Şosele bune. Distanţa de la Deva: Pricaz, 29 km; Gelmar, 36 km; Aurel Vlaicu, 37 km; Şibot, 43 km; Balomiru de Cîmp, 47 km; Romos, 38 km; Romoşel, 44 km; Vaidei, 41 km; Pişchinţi, 40 km.

Gara: pentru Pricaz, halta Pricaz; pentru Gelmar, Aurel Vlaicu şi Pişchinţi, gara Aurel Vlaicu; pentru Romos, Romoşel şi Vaidei, halta Romos-Geoagiu; pentru Şibot şi Balomiru de Cîmp, gara Şibot.

De la Orăştie, spre nord-est şi puţin spre vest, se întinde, pe o rază destul de mare, ţinutul neted al Cîmpului Pîinii. E unul dintre şesurile mari ale Ardealului. Belşugul acestei cîmpii îl arată numele care i-a fost dat: Cîmpul Pîinii.

In stînga cîmpiei avem rîul Mureş, iar la nord de acesta, ramificaţiile ultime ale munţilor Apuseni, foarte sterpe şi mereu diminuate de agenţii naturali, pe de o parte din cauza materialului calcaros din care sînt formate, pe de altă parte din cauza lipsei totale a vegetaţiei lemnoase, care e cea mai bună stavilă în faţa distrugerii exercitate de apă. Intrarea spre inima acestor munţi, aici, o formează valea Geoagiului.

La sud de cîmpie, avem panorama frumoasă a munţilor Sebeşului, brăzdaţi de mai multe pîraie, ce se varsă în stînga Mureşului.

Drumul de la Orăştie, spre est, se poate face, ca şi dinspre vest şi pînă aici, cu trenul sau pe şoseaua naţională, ce însoţeşte linia ferată şi cursul Mureşului.

Localităţile principale pe această cîmpie, la sud de Mureş, sînt: **Pricaz** (798 loc.), **Gelmar** (357 loc.), **Aurel Vlaicu** (811 loc.), **Şibot** (1283 loc.), **Balomir** (750 loc.), **Romos** (1.458 loc. inclusiv populaţia satului Valea Rea), **Vaidei** (1.224 loc. inclusiv populaţia satului Frăsinei) şi **Pişchinţi** (416 loc.), toate localităţi importante sub raportul agricol.

Gospodăria agricolă colectivă „21 Decembrie", de la Pricaz, ocupă locul de frunte în regiune între celelalte gospodării din sectorul socialist al agriculturii. Un sector important, în activitatea variată a acestei gospodării, este cel zootehnic, al creşterii, în special, a porcilor şi a oilor. Silozuri, grajduri şi alte construcţii noi au fost ridicate de harnicii ţărani-colectivişti ai gospodăriei.

O altă gospodărie prosperă, în bogata cîmpie a Mureşului, este **Gospodăria agricolă colectivă „Filimon Sîrbu"** de la Şibot. Ea produce însemnate cantităţi de cereale, mai ales grîu şi porumb, de bună calitate.

Din şoseaua naţională se desprind spre sud, pe văile unor pîraie, mai multe drumuri. Primul duce pe pîrîul Romosului la Romos şi Romoşel. Ceva mai sus de Romos, spre stînga, se află Vaidei, cu urme arheologice caracteristice comunei primitive.

Romosul este legat de Orăştie şi printr-un drum direct ce duce spre vest.

La Romos s-a născut unul dintre umaniştii veacului al XV-lea, acel tînăr — cunoscut sub denumirea „studentul din Romos", — care a tipărit una din primele cărţi ale lumii, „cartea studentului din Romos", apărută la numai 15 ani după cunoaşterea tiparului, tipărită fiind in Franţa.

Romoşelul (1.151 loc. inclusă şi populaţia satului Ciungu Mare) poate fi punct de plecare, pe mai multe cărări, spre munţele Godeanu.

In această mănoasă cîmpie, în satul pe atunci numit Binţinţi, azi **Aurel Vlaicu**, a văzut lumina zilei, într-o casă de ţărani, marele aviator şi inventator romîn **Aurel Vlaicu.**

In casa natală a lui Aurel Vlaicu, din comuna ce-i poartă numele, casă declarată monument al culturii materiale, a fost organizat **Muzeul memorial Aurel Vlaicu.** Pe lîngă o serie de obiecte, schiţe şi planuri ale invenţiilor, tipuri de avioane, corespondenţă, fotografii etc., legate de viaţa şi activitatea lui Aurel Vlaicu, poate fi văzut aici şi atelierul în care a lucrat, în condiţiuni grele, marele inventator, inginerul Aurel Vlaicu.

Lupta lui Paul Chinezul cu turcii. Linia principală de comunicaţie, aici, trece prin memorabilul loc al luptelor cu turcii, din secolul al XIV-lea. Comuna Aurel Vlaicu se află în mijlocul cîmpiei în care s-a dat lupta. In marginea de sud a satului sînt înmormîntaţi cei căzuţi cu acest prilej. Tot aici a fost ridicată o capelă de către St. Bathori, pe locul unde acesta a fost doborît de pe cal de turci şi salvat de viteazul Paul Chinezul.

Lupta cea mai înverşunată s-a dat pe teritoriul cuprins între comuna Aurel Vlaicu şi pîrăul Cugirului. Punctul principal al cimpului de luptă, putem spune că, e marcat prin staţia Şibot. Monumentul ridicat în anul 1890, în amintirea acestei lupte, se poate vedea în parcul gării chiar din tren.

După ce prădă o bună parte din Ungaria de sud şi Ţara Romînească, la anul 1479, la începutul lunii octombrie, begul Ali cu 10 paşale, în fruntea unei armate de cca 60 de mii de oameni, năvăleşte în Ardeal prin Porţile de Fier ale Transilvaniei. Voievodul Ardealului, cu o armată inferioară, se retrage dinaintea inamicului şi se aşează în ţinutul cuprins între Orăştie şi Sebeş, aşteptînd ajutorul lui Paul Chinezul, prefect de Timişoara.

La 12 octombrie, cele două armate se aflau faţă în faţă. Turcii se organizează între Vinerea de azi şi Gelmar. Lupta începe cu norocul complet de partea turcilor. Insuşi voievodul Bathori cade rănit. In ultimul moment le vine salvarea. Apare armata mîntuitoare a lui Paul Chinezul, formată din multe elemente ţărăneşti. Cu puteri supraomeneşti (se zice că Paul Chinezul lupta cu două săbii), victoria, care suride la început turcilor, le-a fost smulsă. Au căzut 30 de mii de turci.

7. VALEA CUGIRULUI

Orăştie — Vinerea — Cugir. Excursie de $^1/_2$ zi. Şosea naţională. **Gara** pe linia secundară Şibot-Cugir. **Distanţa** de la Deva: Vinerea, 47 km; Cugir, 53 km.

Din faţa Şibotului, spre sud, pe Rîul Mare sau al Cugirului, o linie ferată secundară şi un drum comunal duc spre Vinerea şi Cugir.

Pe drumul care secundează cu destulă fidelitate cursul pîrăului, sau cu trenul, ajungem la **Vinerea**

(2.383 loc.), comună curată, cu case impunătoare și cu o înfloritoare gospodărie agricolă colectivă. Locuitorii acestui sat sînt vestiți meșteri în fabricarea scîndurilor și șindrilelor. În dreapta văii, la Vinerea se află urmele unei așezări din orînduirea comunei primitive. Echipele culturale ale căminului cultural din Vinerea desfășoară o rodnică activitate de masă. De la Vinerea pe apă în sus, ajungem la **Cugir** (9.366 loc.). Cugirul, localitate însemnată datorită uzinelor de aici, e așezat la poalele munților, într-o regiune foarte plăcută.

La 1756 adăpostea o unitate de grăniceri romîni.

La 1803 înființîndu-se, la împreunarea Rîului Mare cu Rîul Mic, o uzină metalurgică, Cugirul s-a mărit datorită construcțiilor noi, luînd un avînt deosebit.

Lîngă uzină, localitatea are și un mic parc. Cugirul este și un însemnat centru de exploatare a lemnului, în care scop s-a construit o linie ferată industrială pe Rîul Mic în sus. Această linie trece pe lîngă un baraj de alimentare a Uzinei electrice, foarte frumos ca aspect și poate că și mai interesant de vizitat.

Platoul de sus al dealului Cetății, care domină în întregime localitatea Cugir și împrejurimile, pînă la mare depărtare, e cunoscut, în urma materialului arheologic dat la iveală, ca așezare străveche. Cercetările și indicațiile de suprafață ale terenului arată că dealul cetății a fost fortificat în acele vremuri îndepărtate.

Material ceramic, provenit de la poalele de sud-est ale dealului Cetății, locul numit „Poarta cetății",

în valea Daii, caracteristic epocii a doua a fierului, indică prezența societății dacice în acest loc.

La poalele dealului a fost descoperit și un important tezaur de monede macedonene, folosite de daci, pe la mijlocul secolului II î.e.n.

Dintre excursiile mai importante ce se pot face de aici, amintim pe cea mai plăcută în munți, spre sud, paralel cu apa Rîului Mic, apoi spre sud-est către Răchita, Bătrîna, dealul Negru și eventual pînă la Șurian și vîrful lui Petru.

În munții Cugirului, la punctul Răchita, a fost înființată o **păstrăvărie,** în vederea obținerii de puieți de păstrăv indigen, pentru repopularea apelor de munte din bazinul Cugir și Orăștie.

Itinerarul de la Cugir pe Rîul Mic în sus îl putem face cu trenul forestier pînă la Gura Arieșului, unde se află posibilități de cazare în casele forestiere. De la Gura Arieșului se poate ajunge **la cabana Răchita,** a uzinelor din Cugir, ca și la **casa de odihnă** a uzinelor Cugir, situată la punctul **Prislop** (resp. la originea văii Alunului). La acest punct se află și două cantoane silvice: **cantonul Prislop și cantonul valea Alunului,** la care turistul găsește adăpost.

Ocolul silvic Cugir execută gospodărirea pădurilor din bazinul geografic al văii Cioara și al rîului Cugir (Rîul Mare și Rîul Mic).

Sectorul de exploatare și transportul lemnului-Cugir (pendinte de I.F.E.T. Orăștie) execută exploatarea lemnului și transportul pe calea ferată forestieră din bazinul Rîului Mic (gara terminus la Arieș)

și exploatarea rășinoaselor și transportul lor pe apă din bazinul Rîului Mic.

Interesant de văzut este opustul (barajul) de la Canciu, gara de exploatare și funicularul portativ de scos bușteni de la Arieș-Răchita.

8. DE LA ȘIBOT LA ALBA-IULIA

Șibot — Tărtăria — Cioara — Vințu de Jos — Alba-Iulia. Excursie de o zi. **Distanța** de la Deva: Tărtăria, 48 km; Cioara, 54 km; Vințu de Jos, 57 km. **Gara**: pentru Tărtăria și Cioara, halta Tărtăria; pentru Vințu de Jos, gara Vințu de Jos.

Prima localitate, în valea Mureșului, la est de Șibot e Tărtăria. In dreptul haltei Tărtăria, se desprinde din șoseaua națională, spre sud, un drum care, trecînd prin **Tărtăria** (938 loc.), duce la **Cioara** (1.5.. loc.) și, în continuare, la Vinerea, în valea Cugirului.

In fața cantonului C.F.R. din Tărtăria, se află o importantă stațiune neolitică, în care s-a aflat și ceramică pictată, aparținînd culturii Turdaș. Tot aici s-au descoperit și vestigii din epoca migrațiilor.

La Cioara s-a născut călugărul Șofronie, care a trăit în veacul al XVIII-lea, cunoscut în istoria școalelor țărănești din Transilvania ca animator și conducător al răscoalei din anii 1759-61, împotriva asupririi jugului habsburgic și a catolicismului.

La schitul înființat de Șofronie la Plăișor, la .. km spre munte de localitatea Cioara, a funcționat o școală, la care învățau copiii de țărani. Azi, acest

schit e ridicat în comună, iar la Plăișor s-a clădit în 1938 schitul „Afteia".

De la Tărtăria, urmînd valea Mureșului pe șosea sau cu trenul, ajungem la **Vințu de Jos** (4.120 loc.). Este una dintre comunele mari, prospere ale regiunii, Hunedoara, întinsă pe o mare suprafață, cu terenuri agricole roditoare, ca toate așezările din valea Mureșului, cu livezi de pomi fructiferi și terenuri cu vii.

Castelul, monument istoric, din Vinț, numit castelul „Martinuzzi" a avut o deosebită importanță în evenimentele legate de istoria Transilvaniei, ca și în răscoala din 1784/85 și revoluția din 1848/49.

Nu avem date sigure privitoare la originile acestei construcții. In urma împrejurării că, pe la mijlocul veacului al XVI-lea, a fost locuit de cardinalul și guvernatorul Ardealului Martinuzzi, este cunoscut

Vințu de Jos — castelul Martinuzzi

sub denumirea de castelul „Martinuzzi". Domeniul și castelul de la Vințu de Jos sînt amintite însă și anterior timpului cînd a intrat în posesiunea lui Martinuzzi. Astfel, la anul 1536, castelul, cu cele ce-i aparțineau, a fost donat lui Radu, voievod al Țării Romînești; la 1537 ajunge în proprietatea lui Majlàth Ștefan, voievod al Ardealului, însă în anul 1540 Ioan Zàpolya îl ia de la Majlàth și îl donează din nou lui Radu. Abia după această dată intră în posesia lui Martinuzzi și a lui Castaldo. Aici își găsește, la anul 1551, moartea Martinuzzi, fiind asasinat. Tot aici, a murit la anul 1597, după un arest de doi ani, Aron Tiranul, voievod al Moldovei.

Au urmat apoi o serie de alți proprietari; un timp îndelungat a ținut de episcopia romano-catolică din Alba-Iulia.

Castelul, în formă de cetate, era înconjurat cu un val și șanț, din care se mai păstrează și acum urmele unei mocirle.

Forma generală a construcției este rectangulară, cu ziduri înalte, cu etaj. Aripa de nord, cu fațada și minunată, se vede și azi. Latura de vest și de sud sînt slab păstrate. Acum, intrarea în castel se face pe la nord, pe vremuri era pe la est.

Deasupra porții actuale se află o inscripție, care arată că a fost construită la anul 1733.

La Vințu de Jos șoseaua națională și linia ferată se ramifică. De aici, o putem lua în două direcții fie spre Alba-Iulia—Teiuș, fie spre Sebeș—Sibiu.

XII. Valea Geoagiului și versantul drept al Mureșului pînă la Alba Iulia

1. Geoagiu și Geoagiu Băi. — 2. Pe văile Bozeșului. — 3. Versantul drept al Mureșului de la Geoagiu la Alba-Iulia.

1. GEOAGIU ȘI GEOAGIU BAI

Orăștie — Geoagiu — Geoagiu Băi. Excursie de $^1/_2$-1 zi. Distanța de la Deva: Geoagiu, 37 km; Băile Geoagiu, 39 km; Gara: halta Geoagiu. De la Orăștie, 14 km. De la Deva și Orăștie, în timpul sezonului, cursă de autobuse la băile Geoagiu.

Geoagiu. Ajunși în valea Geoagiului (207 m alt.), pe șoseaua Deva-Orăștie sau, pe dreapta Mureșului, prin Deva-Simeria-Uroi-Rapolt-Bobîlna, apoi continuînd pe pîrăul Geoagiului în sus, spre nord, ajungem în comuna **Geoagiu** (3034 loc.).

Localitatea este situată pe cursul de jos al pîrăului Geoagiu, la confluența acestuia cu Mureșul. Are o întindere foarte mare de-a lungul drumului și a pîrăului. Obișnuit, locuitorii împart comuna în Geoagiu-Joseni și Geoagiu-Suseni.

E centrul economic al văii, localitate vestită pentru pomicultură, creșterea vitelor și pentru cîmpurile sale roditoare.

La Geoagiu a fost înființată, în ultimul timp, o **Stațiune experimentală agricolă.** Stațiunea ca și **Școala horticolă,** din această localitate sînt prețioase instituții pentru dezvoltarea agriculturii.

Gospodăria agricolă colectivă „Drumul lui Lenin", pe lîngă agricultură și zootehnie, își îndreaptă activitatea și spre sectorul pomicol.

La cca. 3 km vest de localitate, se află situat într-un loc pitoresc, în mijlocul unei păduri de brazi un bine utilat **sanatoriu T.B.C.**

Viața culturală a localității este mult animată de activitatea rodnică a căminului cultural.

Din punct de vedere arheologic, Geoagiu este cunoscut pentru așezarea romană **Germisara** (de la Cigmău), care se întinde și în hotarul acestei localități, ca și pentru unele descoperiri monetare.

Geoagiul a fost cîndva sediul unei episcopii ortodoxe.

In timpul revoluției lui Horia, în fierăriile de aici se fabricau lănci pentru înarmarea țăranilor iobagi. Localitatea a devenit cunoscută și cercetată datorită, mai ales, băilor din apropiere, de la Geoagiu-Băi.

Geoagiu Băi (253 loc.). **Halta**: Geoagiu, pe linia București-Arad. De la Orăștie pînă la băi, 14 km. Din Orăștie, în sezonul băilor, curse de autobuse. **Găzduire**: în case de odihnă și case particulare. Sezon 1 mai—15 septembrie.

Stațiunea balneo-climaterică Geoagiu e cunoscută încă din timpul romanilor, din instalațiile cărora se pot vedea urme însemnate. Situată pe versantul drept al Mureșului, într-o regiune înconjurată de păduri, la 352 m altitudine, cu un climat plăcut, cu foarte mici variații de temperatură, este un loc potrivit pentru recreația oamenilor muncii. Are ape oligo-metalice mezotermale, apă calcaroasă termală și feruginoasă,

Geoagiu Băi — bazin în liber

cu temperatură de 33° C. Apa are calități radioactive.

Stabilimentul băilor, format din băi de cadă și bazine închise și două mari bazine ștrand, se află în mijlocul unui parc.

Apa de la Geoagiu este întrebuințată atît în cura internă (afecțiuni intestinale, ficat, căi biliare etc.), cît și sub formă de băi (reumatism, paralizii, organe etc.). In stațiune se găsește nămol feruginos, întrebuințat în scop terapeutic.

In hotarul satului Geoagiu Băi, pe o terasă din apropierea instalațiilor balneare, în locul numit „Hotare", s-a descoperit, întîmplător, un tezaur de monede format din 157 de piese (una din aur, 11 taleri,

139 diferite monede mărunte de argint şi 6 din aramă), din veacul al XVIII-lea. Tezaurul se află în colecţia muzeului din Deva.

Excursii: în pădurile din jur, la peştera de la Cigmău, din Dealul Măgura (1/2 oră la sud de băi), la Săcărîmbu (peste dealuri 3-4 ore), la vîrful Gurguiata (1.030 m), ca şi la cheile de la Mada, de la Băcîia, Ardeu şi la cheile Cibului.

2. PE VĂILE BOZEŞULUI

Geoagiu — Bozeş — Mada — Ardeu — Balşa — Glod — Almaşu Mic de Munte — Almaşu de Mijloc — Almaşu Mare. Excursie de 2 zile. **Distanţa** de la Deva: Bozeş, 48 km; Mada, 51 km; Ardeu, 55,50 km; Balşa, 59 km; Glod, 59,50 km; Voia, 60,50 km; Almaşu Mic de Munte, 63,50 km; Almaşu de Mijloc, 60 km; Almaşu Mare, 68,50 km. **Gară**: halta Geoagiu.

De la Geoagiu spre nord, un drum duce la satul **Renghet** (701 loc.), iar drumul principal la Bozeş (477 loc.), cu izvoare de apă minerală.

De la Bozeş spre nord, se deschid trei văi secundare, fiecare cu cîte un drum. Prima, cea de la apus, duce la satul **Mada** (847 loc. cu satele Gura Oandului, Stăuini şi Trăpărăuţa), cu frumoase strîmtori şi regiuni pitoreşti. A doua, cea de mijloc, duce în comuna **Ardeu** (217 loc.), cu cheile de la Ardeu, iar a treia, la răsărit, duce la **Băcîia** (205 loc.) şi **Cib** unde avem sălbaticile chei de la Băcîia şi Cib.

In pereţii stîncoşi ai acestor strîmtori se află mai multe peşteri.

Intregul ţinut din nordul şi estul Geoagiului, format din rocă calcaroasă, este plin de peşteri. Des întîlnim în aceste locuri vestigii ale omului din comuna primitivă.

Cheile şi peşterile de la Mada şi Balşa. Prima vale amintită este valea Almaşului, care duce prin Mada şi Balşa. Mada este vestită pentru merele şi cireşele ce produce. In hotarul ei se află o staţiune din comuna primitivă. De la Mada la Balşa valea se strîmtează; pîrâul trece printre stînci, care aproape că se împreună pe o lungime de peste 3 km, formînd cheile Mada, de o frumuseţe neîntrecută. Ele nu pot fi străbătute decît călare sau pe jos.

Inainte de a intra în defileu, venind de la Mada la Balşa, în peretele stîncos dinspre est, aflăm „peştera zidită", cu mai multe ramificaţii şi încăperi în adîncime.

Alte peşteri, întîlnite în împrejurimile satului Balşa, sînt cea de la locul numit **Piatra Sincoişului,** în care s-au găsit diferite obiecte din bronz, peştera din **Dosul Măzii,** cea de la locul numit **„Dosul Dobîrleşii",** cu mai multe ramificaţii şi încăperi.

Regiunea din jurul Balşei e cunoscută şi pentru numeroasele urme arheologice. O staţiune din comuna primitivă se află ceva mai sus de biserica satului, altele la locul numit **Piatra Văcarului,** la **Izvorul Berţii,** pe **dealul Cerătului.** In aceasta din urmă au fost scoase la iveală obiecte arheologice — ceramică şi unelte din bronz — caracteristice epocii bronzului.

Cheile şi peşterile de la Ardeu şi Glod. A doua vale, numită valea „Ruptura", duce prin Ardeu şi Glod. Drumul e greu pe aici. Ardeu e o comună interesantă, aşezată într-o dolină mare. Mai jos de sat, valea trece prin cheia Ardeului, care e foarte mică şi trebue trecută prin apă.

La nord de Ardeu, în peretele stîncos numit „Raiu", avem patru peşteri. De aici cu ceva mai la sud, la „Piatra Peştera", într-o peşteră dărîmată, s-au găsit urme ale omului societăţii comunei primitive (vase pictate în roşu, dălţi din amfibolit, aşchii din silex etc.). La „Cheia" avem urme de „cetate", în „dealul Judelui" iarăşi urme ale omului din comuna primitivă. Mai cunoaştem peşteri în această regiune la **„vîrful Cornetului"** şi la **„Cetăţuia"**, unde au fost aflate instrumente din piatră şi bronz.

De la Ardeu, spre nord, putem continua cu vizitarea peşterilor pînă în hotarul satului Glod şi dincolo de acest sat, unde sînt peşterile **„Gaura Mîndrii", „Peştera Feciorului"** şi altele.

Amintim şi valea Cibului, prin care duce un drum anevoios spre satele modeste Băcîia şi Cheile Cibului.

Lăsînd pîrâul, pe cursul superior al căruia e situat satul Cib, drumul trece în valea Glodului şi prin satele Glod, Nădăştia, Almaşu Mare, ajungem în şoseaua Zlatnei.

Pentru excursii, valea frumoasă a Cibului este una dintre cele mai potrivite. Ea se poate străbate numai cu calul, cu piciorul, sau foarte greu cu căruţa. Aici dăm între **Piatra Corbului** şi **Pleşa Ardeului de Cheia de la Băcîia,** iar mai sus, de **Cheile Cibului,** care sînt fermecătoare. Cib este un sat situat într-o regiune sălbatică. Casele, aşezate la umbra cîte unui nuc secular, oferă priveliști romantice, însoţite de zgomotul pîraielor. Din Cib, pe un drum de munte, se poate trece la Zlatna.

Pe această vale găsim cîteva peşteri, amintite şi mai sus, ca: **„Gaura Mîndrii",** după legendă locul zînelor, şi **Peştera Feciorului,** în care, după tradiţie, se ascundeau flăcăii pe vremea cînd îi prindeau cu arcanul pentru a fi duşi la oaste.

Cele trei pîraie ce se întîlnesc la Bozeş, izvorîte din munţi stîncoşi, lăsînd în urmă în cursul lor spre sud dîra de strîmtori, dau naştere, la ieşirea din înaltul munţilor, văii largi a Geoagiului.

Din Bozeş, pe şosea spre nord, după o pantă mare, trecînd prin Ardeu, ajungem la **Balşa** (859 loc.) şi **Voia** (474 loc.). De la Voia spre răsărit, drumul trece prin satele **Almaşu Mic de Munte, Almaşu de Mijloc,** spre **Almaşu Mare,** pentru a coborî pe un drum în serpentine, de o frumuseţe rară şi cu priveliști încîntătoare, la Zlatna. Satele Almaş sînt cunoscute pentru zăcăminte aurifere.

Din Voia, odinioară sat de cărbunari, pe un drum vicinal putem ajunge prin Porcurea, Curechiu, Şesuri, Bucureşci, Crişcior la Brad. Din Almaşu Mic de Munte, un alt drum vicinal trece prin Poiana şi pe lîngă Techereu, valea Iepii, pentru a se întîlni, înainte de Curechiu, cu primul. **Vîrful Fericelii** (1.172 m) şi **vîrful Babii** (1.106 m), din pîntecele cărora se scoate de veacuri aur, domină întregul ţinut.

In această regiune s-au aflat, sporadic, numeroase obiecte romane, rămase ca urme ale exploatărilor străvechi.

3. VERSANTUL DREPT AL MUREŞULUI, DE LA GEOAGIU LA ALBA-IULIA

Geoagiu — Mermezeu-Văleni — Homorod — Ceru Băcăinţi — Băcăinţi — Valea Mare — Ciungi — Bulbuc — Blandiana — Răcătău — Vurpăr — Inuri — Pîclişa — Alba-Iulia. Excursie de 2 zile. **Distanţa** de la Deva: Mermezeu-Văleni, 51 km; Homorod, 42 km; Ceru Băcăinţi, 46,50 km; Băcăinţi, 42,50 km; Valea Mare, 52,50 km; Ciungi, 65 km; Bulbuc, 50,50 km; Blandiana, 58 km; Răcătău, 77 km; Vurpăr, 59 km; Inuri, 62 km; Pîclişa, 80 km. **Gara**: pentru Mermezeu-Văleni şi Homorod, gara Orăştie, Aurel Vlaicu sau Şibot; pentru Ceru-Băcăinţi, Băcăinţi, Valea Mare, Ciungi şi Bulbuc, gara Şibot; pentru Blandiana, halta Blandiana; pentru Răcătău, Vurpăr şi Inuri, gara Vinţu de Jos; pentru Pîclişa, gara Alba-Iulia.

Din Geoagiu sau din Bozeş drumuri comunale ne duc în **Mermezeu Văleni** (573 loc.), un sat aşezat pe loc trudnic.

O şosea vicinală ne duce din Geoagiu, pe la poalele dealurilor, cu versantele către Mureş, prin Vinţu de Jos spre Alba (35 km). Din această şosea, luînd drumul comunal spre nord, pe valea Homorodului, trecem prin **Homorod** (1.549 loc.), la **Ceru Băcăinţi** (479 loc.). Mai la est o altă vale ne conduce, tot din şoseaua amintită, la **Băcăinţi** (746 loc.), (272 m alt.), **Valea Mare** (401 loc.), apoi la **Ciungi**. Din Băcăinţi, spre nord-est, un drum greu duce prin Curpeni (286 loc.), **Bulbuc** (302 loc.), tot la Ciungi. Pe această vale, cu sate împrăştiate, dealurile sînt pline de nuci şi alţi pomi fructiferi.

Urmînd în continuare valea Mureşului spre est

ajungem îndată în satul **Sărăcsău** (417 loc.), cu vii renumite.

În hotarul satului Sărăcsău, în partea de nord-est a localităţii, la locul numit „Sub Boacăş", în drumul de hotar care duce din vale spre nord, paralel cu pîrîul Birişului, a fost aflat un tezaur de obiecte de podoabă dacice, din argint, din secolul I î.e.n.

Urmează apoi, în continuare, **Acmariu** (1.110 loc.), **Blandiana** (842 loc.), **Vurpăr** (sat înglobat la Vinţu de Jos), **Pîclişa** (932 loc.), Alba-Iulia.

De la Blandiana, localitate cu însemnate urme romane şi ceramică slavă deosebit de importantă, ce se întinde mult spre nord, pe pîrău în sus, se poate trece, după ce urcăm la satul **Răcătău** (412 loc.), pe versantul celălalt al dealurilor, coborînd pe pîrîul Galaţului în jos, în valea Apoldului.

Pe malul drept al Mureşului, faţă în faţă cu Vinţu de pe celălalt mal, se află satul **Vurpăr** (înglobat la Vinţ). Deasupra localităţii, pe un semeţ pisc de deal stîncos, golaş, se văd ruinele cetăţii **Zebernic**

(Sărăcsău — obiecte de argint dacice)

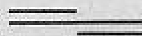
sau **Ebernic**, cum o numeşte poporul şi care, prin anul 1638, apare sub numele de „Felsővár" (cetatea de sus).

Nu se cunoaşte mai de aproape data înfiinţării acestei cetăţi. In ea au fost ţinute, îndelungată vreme, tezaurele familiilor nobile din Vinţ şi Vurpăr, care, în vremuri de restrişte, se refugiau aici. Deşi ruinată, se mai văd diverse încăperi, din care unele par a fi tăiate în stîncă.

La nord de Vinţ, resp. Vurpăr, se află comuna **Inuri** (282 loc.), cu o serie de cătune în jur, aşezate pe înălţimi, la care se ajunge din valea Mureşului urmînd pe valea Vinţii în sus. Vederi largi se deschid, de aici, în toate părţile şi mai ales spre valea Mureşului şi a Sebeşului, pînă departe spre munţii Sibiului.

In hotarul localităţii Inuri a fost descoperită în ultimii ani o importantă aşezare străveche, unde s-a aflat, pe lîngă material ceramic caracteristic epocii bronzului şi celei dacice, şi un tezaur cu monede republicane romane din secolul I î.e.n.

Ultima localitate de la nord de Mureş, înainte de a ajunge la Alba-Iulia, e **Pîclişa** (932 loc.).

XIII. Alba Iulia şi împrejurimile

1. Oraşul Alba-Iulia. — 2. Valea Ampoiului. — 3. De la Zlatna spre Valea Dosului şi Almaşu Mare. — 4. Pe valea Ampoiţei. — 5. Podgoriile Albei. — 6. Partea dreaptă a Mureşului, de la Alba-Iulia la Teiuş. — 7. Partea stîngă a Mureşului, de la Alba-Iulia la Teiuş. — 8. Terasele şi dealurile din stînga Mureşului. — 9. Pe Tîrnavă. — 10. Valea Geoagiului sau a Teiuşului. — 11 Valea Gălzii.

1. ORAŞUL ALBA-IULIA

Oraşul Alba-Iulia. Cetatea Alba-Iulia, Catedrala romano-catolică şi celelalte monumente istorice de pe platoul cetăţii, Muzeul Alba-Iulia, Biblioteca Batthyaneum.

Distanţa de la Deva: 76 km. Altitudinea oraşului faţă de nivelul mării, 224 m; a cetăţii, 249 m.

Gara: se află în partea de sud a oraşului. Depozit de bagaje, bufet. Pentru linia ferată Alba-Iulia—Zlatna, gara c.f.r. şi în partea de nord-vest a oraşului.

Transportul de la gara mare în oraş se face cu autobusul sau cu trăsura. Distanţa pînă în centrul oraşului, $1^1/_2$ km.

Hoteluri, restaurante, cofetării: **Hotel şi restaurant „Mureşul"** în piaţa 1 Mai, **cofetărie** în strada 1 Mai.

Adrese utile: **Sfatul popular raional** în piaţa 1 Mai, **Sfatul popular oraş** în piaţa 1 Mai, **Tribunalul raional** în strada I. V. Stalin, **Banca R.P.R.** în strada Moţilor, **Poşta şi telefoane** în strada Moţilor, **Spitalul de stat** în strada Unirii, **Şcoala medie nr. 1** în strada 13 Decembrie, **Şcoala medie nr. 2** în Platoul Romanilor, **Biblioteca raională** în strada Armata Roşie,

Muzeul regional în strada 13 Decembrie, **Casa de cultură** în strada Armata Roșie.

Teatru și cinematograf: Teatrul de păpuși în strada Bela Brainer, **Cinematograful „Victoria"** în strada Călărași.

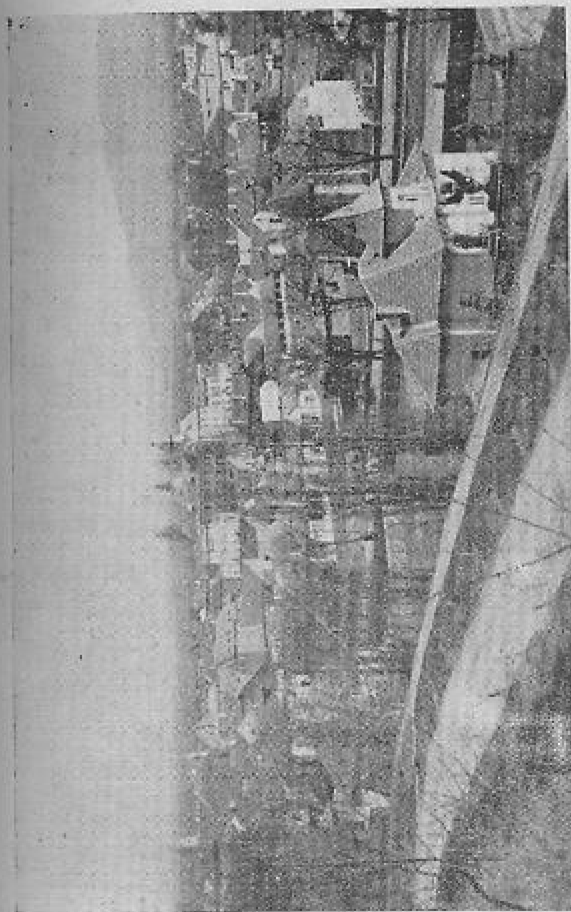
Alba-Iulia e situată la poalele munților Apuseni, pe țărmul drept al rîului Ampoi, nu departe de vărsarea acestuia în Mureș.

Orașul se întinde pe o mare suprafață în lunca Ampoiului, cît și la apus de acesta pe dealul cetății.

Dacă orașul de jos, cu străzile sale mai mult sau mai puțin drepte și paralele, cu piețele largi, oferă mai puține lucruri monumentale de văzut, cu atît mai interesant este, sub acest raport, partea de oraș de pe dealul cetății.

Teritoriul orașului Alba-Iulia, așezat la o răspîntie importantă, centru strategic și natural al Ardealului, cu importante căi de comunicație pe văile rîurilor, cu împrejurimi fertile și subsol bogat, a fost locuit de societatea omenească din timpurile străvechi. In diferitele puncte ale actualei localități, ca și în împrejurimi („Lumea nouă", „Dealul furcilor" „Platoul romanilor" etc.), au fost date la iveală vestigii arheologice, caracteristice epocii neolitice și a bronzului, altele care ilustrează prezența societății dacice, sau subliniază civilizația romană, care a lăsat aici urme mai adînci decît în oricare alt loc al Daciei.

Aici a luat ființă și a înflorit străvechiul **Apulon** al Daciei libere, apoi, după anul 106 e.n., strălucitorul **Apulum** roman. La Alba-Iulia avem de-a face, de fapt, în epoca romană, cu mai multe așezări civile,

Alba Iulia — vedere asupra orașului

situate la o anumită distanță unele de altele și purtînd, în decursul timpului, diferite numiri și titluri.

In jurul castrului roman, de pe platoul cetății de azi a orașului Alba-Iulia, se constată, la începutul cuceririi romane, două așezări civile: **canabae** și o așezare — **vicus** — a localnicilor daci.

Așezarea noilor veniți, canabae, se afla la Partoș, numită apoi Municipium Aurelium, care, ridicat în rang, devine **Colonia Aurelia Apulensis.**

Din așezarea localnicilor din jurul castrului, a luat naștere **Municipium Septimium Apulense,** ridicat, mai tîrziu, la rangul de **colonia** și numit **Colonia Nova Apulensis.**

Colonia Aurelia Apulensis e așezarea propriu-zisă **Colonia Apulensis.**

Apulum, cu puternica fortăreață a **Legiunii a XIII-a Gemina** și care a adăpostit, în cursul timpului, un mare număr de trupe auxiliare, este și un important centru economic, administrativ și religios al provinciei. Drumuri de apă și de uscat legau localitatea de celelalte orașe ale provinciei, ca și de centrele aurifere și salinele munților Metalici. Mărețe edificii publice și private, străzi, apeducte, băi, piețe publice și o intensă viață economică, publică și religioasă, au luat ființă și s-au dezvoltat aici, timp de mai bine de un veac și jumătate.

Apulum este centrul puterii militare din Dacia, sediul Legiunii a XIII-a Gemina, al guvernatorului și al procuratorului etc.

După părăsirea Daciei de către oficialitatea romană, încep, pentru pămîntul Daciei, lungi veacuri

le încercări și prefaceri. Pentru localitatea de mai tîrziu Alba-Iulia, sînt semnificative, în această privință, înseși numirile pe care le ia orașul în decursul veacurilor. De la Apulon, așezarea băștinașilor daci și colonia Apulum a romanilor, se ajunge, în perioada prefeudală, la **Bălgrad** (orașul alb), denumire slavă, ce se păstrează pînă azi în graiul popular, pentru ca localitatea de aici să primească, apoi, după cum vom vedea, și alte denumiri.

După încetarea dominației romane, diferitele materiale arheologice, lingvistice și istorice arată existența, în împrejurimile Alba-Iuliei, în a doua jumătate a primului mileniu al erei noastre, a unei formații statale, care ajunge la plină dezvoltare și maturitate în epoca slavă.

Voievodatul de la Alba-Iulia cuprindea unele așezări fortificate, a căror amintire s-a păstrat în toponimia **Bălgrad** (Alba-Iulia de azi) și **Țeligrad** (Tîrnavia). Aceste două denumiri, din valea Mureșului, sînt dovada existenței unui centru de cristalizare statală slavă, în veacul al X-lea, în regiunea Alba-Iulia.

Faptul că aceste toponimice au fost transmise și păstrate de populația romînească din jurul Alba-Iuliei dovedește existența ei în secolul al X-lea, în această regiune, pentru că, în caz contrar, ea n-ar fi perpetuat denumirile slave, ci ar fi folosit numele unguresc al Alba-Iuliei, **Ghulafehérvár.**

Intr-adevăr, voievodatul de la Alba-Iulia și-a menținut independența față de cuceririle maghiare și anterior cuceririi voievodatului lui Gelu și Glad, pînă în veacul al X-lea, cînd este cucerit apoi de Ghula

(Jula). Astfel apare denumirea Ghulafehérvár, ceea ce reprezintă o traducere a slavului **Bălgrad**, precedat de numele lui Ghula.

Ghulafehérvár, în forma lui latină, este atestat în documente pentru prima dată în 1274, numirea însă, cum am arătat, e mai veche, din veacul al X-lea.

Sașii, mai tîrziu îl numiră **Weissenburg.**

In cursul evului mediu, orașul a avut de suferit numeroase distrugeri. In 1241, tătarii, o dată cu alte localități din Ardeal, devastează și Alba-Iulia, dar este reclădită. In 1277, orașul este prădat de sașii răsculați, conduși de comitele Alard de la Ocna Sibiului, din cauza impozitelor mari, fixate de episcopia catolică de la Alba-Iulia. Alard, fiind ucis de oamenii episcopului, fiul acestuia Ioan (Gan) atacă și pradă orașul. Sînt uciși cu acest prilej 2.000 de locuitori, iar catedrala este incendiată.

Se succed apoi alte evenimente, care au avut puternic răsunet în istoria Transilvaniei ca și în diferitele așezări ale acesteia ca, devastarea cetății Alba-Iulia la 1434 de turci, răscoala țăranilor de la 1437, răscoala din 1514 de sub conducerea lui Doja. La 1469, Matei Corvinul, ca să distrugă aici un cuib de nobili rebeli, dărîmă zidurile cetății. După răscoala de la 1514, de sub conducerea lui Doja, zidurile cetății sînt înălțate din nou, pentru a servi de apărare nobilimii, în cazul unui nou „**tumultus rusticum**".

După dezastrul de la Mohaci din 1526, Ungaria este împărțită în trei: se înființează pașalicul de la Buda, partea de nord intră în stăpînirea împăratului

Ferdinand, iar Alba-Iulia devine capitala principatului ardelean.

După ce dieta de la Turda, din anul 1542, a permis Isabelei și fiului ei Ioan Sigismund intrarea în Ardeal, domeniul episcopal de la Alba-Iulia a fost destinat pentru menținerea casei domnitoare. La adăpostul cetății, Alba-Iulia rezistă, în 1550, asediului celor peste două mii de ostași ai lui Martinuzzi, veniți să scoată din cetate pe Isabela, regină a Ungariei decăzute.

In 1599 Mihai Viteazul intră în triumf în cetatea de scaun a principilor Transilvaniei, unde întemeiază o mitropolie ortodoxă, la care au fost metropoliți Simion Ștefan și Sava Brancovici.

După ce turcii distrug din nou orașul, în anul 1658, se așează, după anul 1691, stăpînirea austriacă, sub care se construiește, în timpul lui Carol al VI-lea, între anii 1715-1738, după planurile lui **Eugen de Savoya,** cetatea de azi. Bălgradul de odinioară primește acum numele de **Karlsburg, Alba Carolina** sau **Károly Fehervár.**

Ajungînd din nou sub austriaci, importanța orașului Alba-Iulia scade.

Ținutul Albei, ca și orașul Alba-Iulia, sînt legate mai mult decît oricare alt ținut de evenimentele răscoalei țăranilor de la 1784-85, de sub conducerea lui Horia, Cloșca și Crișan, iar „Dealul furcilor" de la Alba-Iulia, este locul pe care s-a desfășurat finalul sîngeros al dramei de la 1784-85.

Alba-Iulia a fost teatrul unor lupte îndelungate în revoluția din 1848-49, cînd generalul Bem, co

mandantul armatei revoluţionare, a ţinut cinci luni oraşul sub asediu. In octombrie se afla cu tabăra la Alba-Iulia, în faţa cetăţii, şi Avram Iancu, care avea intrarea liberă în cetate.

Primul război mondial, terminat cu înfrîngerea puterilor centrale, face ca Alba-Iulia să fie locul unde s-a desăvîrşit actul unirii tuturor romînilor.

Alba-Iulia a fost, din cele mai vechi timpuri, nu numai un centru economic şi politic, ci şi unul religios şi cultural. Incă de prin veacul al XIII-lea, a fost sediul unei episcopii catolice ca şi, mai tîrziu, al unei mitropolii ortodoxe, care este mult ajutată în timpul stăpînirii temporare a lui Mihai Viteazul asupra Ardealului.

O serie de şcoli şi aşezăminte culturale au funcţionat, în evul mediu şi pînă în zilele noastre, pe platoul cetăţii, centru vechi de viaţă politică, militară şi eclesiastică.

Pe lîngă mitropolia ortodoxă, a funcţionat o tipografie, de sub teascurile căreia au ieşit, în veacul al XVII-lea, o serie de tipărituri. Astfel, prima carte romînească tipărită la Alba-Iulia, **Gromovnicul**, este din anul 1639. La 1640 apare **Catehismul calvinesc**, consecinţă a tendinţelor de calvinizare a romînilor ortodocşi, în 1641 **Evanghelia cu învăţătură**, la 1648 **Noul testament** al lui Simion Ştefan, în 1687 **Cărarea pe scurt, spre fapte bune îndreptătoare**, carte închinată lui M. Apafi, tipograf fiind Chiriac.

Tipograful Ştefanovici, elev al lui Antim Ivireanu, tipăreşte, pe lîngă alte cărţi, pentru a înlesni copiilor învăţătura spre cărţi, **Bucoavnă**.

Seria cărţilor tipărite este însă cu mult mai mare decît cele amintite mai sus.

Alba-Iulia este socotită, prin trecutul său istoric, prin numeroasele sale monumente, ca şi prin importanţa economică pe care o prezintă în valea Mureşului, unul din oraşele importante ale Transilvaniei.

Dacă cetatea Alba-Iuliei are o deosebită importanţă istorică şi culturală în ce priveşte trecutul, oraşul de jos — mai nou — este centrul vieţii actuale, care pulsează în toate domeniile de activitate.

Prin poziţia sa centrală în lunca Mureşului, înconjurată de o serie de sate prospere din punct de vedere agricol, viticol şi al creşterii animalelor, Alba Iulia este punctul de desfacere a produselor pentru o largă arie a văii Mureşului şi a Ampoiului. Ea este, în acelaşi timp, principala piaţă de aprovizionare pentru locuitorii de pe versantul de nord-est al munţilor Apuseni.

O serie de întreprinderi dovedesc o vie activitate economică: **Intreprinderea „Ardealul"** pentru explorări şi deschideri miniere; **I. S. „Romspirt"** pentru produse spirtoase; **I.I.P.A. „Vinalcool"**, pentru vinuri şi produse alcoolice; **Moara „N. Bălcescu"**; **Fabrica de încălţăminte „Ardeleana"**; **Cooperativa „Imbrăcămintea"**, **Cooperativa „Progresul"**, pentru confecţionare şi desfacere de încălţăminte; **Cooperativa „Munca Nouă"**, cu diferite ramuri de industrie locală ca tîmplărie, curelărie, sitărie, împletituri de nuiele, cofetărie etc.

La Alba-Iulia se află şi o **Staţiune de maşini şi**

tractoare (S.M.T.), pentru muncile agricole mecanizate.

Viaţa culturală a oraşului este susţinută de o serie de societăţi, aşezăminte culturale şi şcoli: **A.R.L.U.S. Asociaţia romînă pentru strîngerea legăturilor cu Uniunea Sovietică, S.R.S.C. Societatea pentru răspîndirea ştiinţei şi culturii, Societatea de ştiinţe istorice şi filologice, Muzeul regional Alba-Iulia, Biblioteca „Batthyaneum“, Biblioteca raională, Teatrul de păpuşi, Casa de cultură,** organizaţii culturale sindicale etc.

Alba-Iulia este şi un important centru şcolar, cu mai multe şcoli teoretice şi profesionale ca: **Şcoala medie mixtă nr. 1 şi nr. 2, două şcoli de 7 ani cu limba de predare romînă, o şcoală de 7 ani cu limba de predare maghiară, o şcoală de patru ani evreiască cu limba de predare romînă; o şcoală profesională agricolă** etc.

In oraşul de jos se află cîteva biserici mai recente, din secolul al XVII—XVIII-lea, declarate monument istoric.

Cetatea. Platoul din partea de apus a localităţii Alba-Iulia (247 m altitudine faţă de nivelul mării, faţă de oraş 25 m), cu vederi deschise de jur împrejur, ne apare în toate timpurile, începînd din epoca romană, de la castrul roman de atunci şi pînă la cetatea din veacul al XVIII-lea, care se păstrează şi azi, ca un loc fortificat.

Documentele istorice şi arheologice pomenesc, în lunga perioadă feudală, ce a urmat de la părăsirea Daciei de către romani şi pînă la construirea cetăţii

Alba Iulia — una din porţile cetăţii (poarta a 2-a)

lui Carol al VI-lea, de distrugeri și incendieri, în urma războaielor și a răscoalelor, de lucrări de reparații și amplificări la zidurile cetăților, ce au existat, în cursul veacurilor pe platoul cetății Alba-Iuliei.

Se știe, că după refacerea cetății slavo-romîne a Bălgradului, apoi, după ocuparea ei de unguri, în veacul al X-lea, ea a fost distrusă apoi refăcută de mai multe ori: la 1241, tătarii o reduc la ruină, dar este refăcută; cu prilejul răscoalei sașilor din 1277 este devastată; în 1469 *Matei Corvinul*, pentru a distruge acest loc de adăpost al unor nobili răzvrătiți, o dărîmă, însă pe la 1516 este refăcută; la 1580, la fel se lucra la refacerea cetății; pagube mari suferă și la 1658 în urma unor atacuri turco-tătare etc.

Pentru vizitatorul de azi al Alba-Iuliei însă, prea puține urme au rămas din toate aceste lucrări.

Actuala cetate de la Alba-Iulia, încă în picioare și în bună stare, a fost construită, la începutul veacului al XVIII-lea, după planurile inginerului italian **Morando Visconti,** avînd ca model celebrele fortificații franceze, sistem Vauban, în formă de stea.

La ridicarea cetății, o contribuție importantă a avut comandantul de oști **Eugen de Savoya,** italian de origine, care a luptat cu atîta succes în slujba Austriei împotriva turcilor.

Zidirea cetății a ținut de la 1715 pînă la 1738.

De jos, din oraș, dinspre răsărit, drumul spre interiorul cetății duce, trecînd în pantă lungă, pe sub două porți monumentale. In interiorul cetății se poate ajunge și prin partea de apus a acesteia, unde de asemenea se mai păstrează o poartă.

Urcînd dinspre oraș, poarta primă pe sub care trecem, situată chiar la picioarele pantei, zidită masiv ca și celelalte de altfel, permite trecerea spre cetate prin cele trei arcuri ale sale, unul central, mai mare, și două laterale mai mici.

Patru coloane puternice, angajate, limitează lateral cele trei arcuri ale porții, din care cele două laterale susțin cîte o gură de tun în acțiune, iar cele de mijloc, una, statuia zeului **Marte,** iar cealaltă, statuia zeiței **Venus,** privindu-se în oglindă. In mijloc, deasupra arcului mare, e stema Austriei, vulturul bicefal cu sceptru și sabie.

Deasupra arcurilor laterale mici, se pot vedea două scene mitologice: în dreapta lupta dintre **Hercule** și **Antheu,** în stînga, **Enea,** părăsind Troia împreună cu tatăl său **Anchise.**

In partea din dos a porții de asemenea avem reprezentate două scene cu caracter mitologic și anume: în dreapta, **Perseu** ținînd în mînă capul Gorgonei decapitate, iar în stînga, **Hercule** ucigînd leul din **Nemeea.**

Urcînd spre platoul cetății, pe drumul mărginit la stînga de un parapet înalt, iar la dreapta de un alt zid puternic din cărămidă, ajungem la poarta a doua a cetății.

Poarta a doua are tot forma unui arc triumfal, cu trei deschizături. La mijloc sus se află statuia ecvestră a lui Carol al VI-lea strivind sub copitele calului niște turci.

Deasupra arcurilor laterale, avem pe fațada porții scene istorice; în dreapta, Carol al VI-lea încredin-

țînd lui Eugen de Savoya steagul și sabia, înainte de a pleca la luptă împotriva turcilor, în stînga, primirea lui Eugen de Savoya, care s-a întors din luptă triumfător. Pe fațadă, se mai află reprezentat, ca ornament, o serie de arme, costume militare etc., iar la mijloc, stema Austriei.

Se crede că în chilia, de deasupra porții, care servește de soclu statuii lui Carol, a fost închis, înainte de execuție, Horia.

Fațada porții, dinspre interiorul cetății, e și ea bogat ornamentată. Patru **atlași**, corespunzători celor patru piloni dintre arcuri, la mijloc, stema cu monograma lui Carol al VI-lea, sub stemă, ca și deasupra arcurilor laterale, cîte un cap de leu, mai sînt reprezentate apoi, pe fațadă, diferite ghirlande de flori, fructe și frunze, arme, costume militare etc.

In partea de sus avem patru statui, care personifică : **Abundența, Ințelepciunea, Cumpătarea** și **Forța** (înșirate de la stînga spre dreapta).

Poarta din partea de apus a cetății, spre deosebire de celelalte două, are o singură deschidere la centru și este mai puțin ornamentată, lucrată fiind, însă, în același stil baroc.

Deschizătura boltită din centru, mărginită de doi stîlpi pe care se află doi **atlași**, avea în partea superioară cîte un obuz aprins. La mijloc, deasupra arcului de boltă, se află iarăși stema Austriei.

Actuala cetate a Alba-Iuliei, cu monumentalele ei porți în stil baroc, înconjurată cu două rînduri de șanțuri, cu bastioane și subterane și o mulțime de clădiri, ridicate pentru nevoile militare ale timpu-

lui său, este un monument unic și bine păstrat, de acest fel, al regiunii Hunedoara.

Catedrala romano-catolică. Catedrala catolică, de pe platoul cetății Alba-Iuliei, este unul dintre cele mai vechi și importante monumente istorice și de arhitectură din Transilvania.

Originile monumentului se pierd în umbra veacurilor îndepărtate. Construită în secolul al XII-lea, în concepția stilului romanic, este transformată total în veacul al XV-lea (1443-1444), în timpul lui Ioan de Hunedoara, într-o biserică de stil gotic.

Transformărilor din secolul al XV-lea le urmează apoi altele, în urma cărora construcția pierde mult din frumusețea originalității.

Starea, în care se găsește în prezent, se datorează, în cea mai mare parte, epocii gotice, vremii lui Ioan de Hunedoara, care, voind a-i da o măreție deosebită și să o lărgească, înlocuiește vechea cupolă romanică, sprijinită pe piloni, cu boltă gotică, și mărește interiorul vechii construcții, adăugîndu-i cele două nave laterale.

Aceleiași epoci de construcție îi aparține și mărețul portal, de la intrarea principală, sculptat cu ramuri înfrunzite de stejar și laur, deasupra avînd o fereastră gotică.

Construcțiile, din timpul lui Ioan de Hunedoara, transformă, mai ales, interiorul în stilul timpului, modificînd, mai puțin, aspectul romanic al exteriorului.

Intrarea de pe latura de nord, cu elemente ale renașterii, este construită la începutul veacului al XVI-lea, avînd fațada frumos împodobită cu sculpturi.

Alba Iulia — catedrala romano-catolică (mon. ist.)

Inscripţia, de pe cornişe, se referă la ctitorul construcţiei, arhidiaconul Ioan Lazones.

Plafonul vestibulului, de la această intrare, în gotic, contrastează cu stilul renaşterii, în care e construită această intrare laterală.

Turnul actual din faţă, înalt de 62 m, este ridicat în timpul lui Gavril Bethlen, în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Constructorii italieni i-au dat forma campanilelor italiene. Ferestrele sînt în gotic şi roman.

Cu totul impunător ni se prezintă, de la exterior, ca întreaga clădire de altfel, altarul în stil gotic, cu contraforturi şi cu ferestre lungi ogive.

Pe celelalte părţi exterioare, monumentul are un caracter mai mult romanic decît gotic.

Interiorul catedralei e împărţit în trei nävi, despărţite între ele prin pilaştri înalţi, cu capitele artistice, împodobite fiecare cu motive proprii, frunze de acant, păsări şi animale fantastice.

Bolta înaltă a altarului, susţinută de coloane angajate în zid şi din care se înalţă opt nervuri, şi ferestrele lungi ogive etc., dau eleganţă şi măreţie, deosebită, acestei părţi a construcţiei.

In interiorul catedralei, se află o serie de morminte. Astfel, în nava sudică avem trei sarcofage: la mijloc, **Ioan de Hunedoara,** în stînga lui, fiul său **Ladislau,** iar în dreapta, sarcofagul fratelui său **Ioan Corvin** (Ioanes Miles).

Capacul sarcofagului lui Ioan de Hunedoara îl înfăţişează pe acesta pe catafalc, iar pe pereţii laterali, scene de luptă; în stînga, o luptă de cavaleri,

iar în dreapta, un convoi de prizonieri turci, escortat de călăreți. Capacul și partea din față a sarcofagului se crede, pe drept, că sînt adausuri ulterioare; execuția acestor piese nu corespunde cu stilul original al sarcofagului.

Toate trei sarcofagele au fost jefuite în vechime.

In nava opusă, de nord, se află sarcofagele, decorate cu reliefuri în stilul renașterii, al Isabelei, soția lui Zapolya, și al fiului său, Ioan Sigismund, principe al Ardealului.

In interiorul bisericii sau în vestibulul de la intrarea principală, se mai află o serie de morminte și pietre funerare cu reliefuri și inscripții.

In lunga-i existență, monumentul a suferit multe stricăciuni pe urma răscoalelor și a războaielor, a luptelor religioase și politice din Ardeal, din timpul feudalității, ca și pe urma diferitelor incendii, dar, toate acesteau au cauzat daune mai mult părților superficiale și acoperișului, neaducînd schimbări mai pronunțate în structura de bază a clădirii.

In prezent, valorosul monument al culturii materiale este în curs de consolidare și restaurare, prin grija organelor noastre de stat.

Clădirea palatului episcopesc e un interesant monument istoric, atît prin vechimea, cît și prin rolul pe care l-a avut în decursul vremurilor. Se află în imediata apropiere a catedralei.

Clădirea, construită pentru a servi de reședință episcopală catolică, nu numai că a suferit în cursul timpului numeroase pagube și că a fost reclădită sau transformată de mai multe ori, dar și-a schimbat și

destinația. Astfel, pe la mijlocul veacului al XVI-lea, după ce Isabella și fiul ei Ioan Sigismund (principe al Ardealului) sînt primiți în Ardeal, își au reședința la Alba-Iulia. Palatul episcopal devine reședința acestora, apoi a Bathoreștilor. Fiind reședința voievozilor ardeleni, aici se instalează, la 1599, Mihai Viteazul, cel care unește, pentru un moment, Țara Romînească, Ardealul și Moldova. Se înțelege că, în acea vreme, clădirea avea o amploare mai mare decît ceea ce a mai rămas, azi, din vechiul monument.

Abia pe la 1715, intră din nou în posesia episcopiei, în a cărei proprietate se află și azi.

Catedrala ortodoxă. In imediata apropiere a secularei catedrale romano-catolice, se află catedrala ortodoxă, construită, după primul război mondial, în anii 1921-1922, după unirea Ardealului cu Romînia.

E zidită în stilul vechilor biserici romînești. Este înconjurată de o galerie de coloane, iar în cele patru colțuri are construcții pentru locuit.

Picturile din interior sînt executate de pictorul Costin Petrescu.

Muzeul regional Alba-Iulia. In aripa nordică a catedralei ortodoxe, din cetate, se află muzeul regional Alba-Iulia, organizat aici în anul 1929.

E considerat printre cele mai bogate și vechi muzee din Transilvania, datînd de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, din anul 1888.

Inființarea muzeului din Alba-Iulia a fost condiționată de bogăția urmelor arheologice, ce au ieșit la iveală, în secolele XVII și XVIII, de pe teritoriul localității romane Apulum, cu ocazia lucrărilor edi-

litare și, în special, cu a construirii cetății actuale; vestigii care se impuneau spre a fi păstrate și protejate.

Muzeul Alba — monument epigrafic

Bogatul material arheologic roman, existent în muzeu, provine însă, în bună parte, din săpăturile efectuate, în decursul timpurilor, pe ruinele fostului oraș Apulum.

Muzeul propriu-zis — sălile de expoziție, cu material ce reflectă, deocamdată, orînduirea comunei primitive, sclavagistă și feudală — se află instalat în patru camere din aripa de nord a catedralei ortodoxe.

Din materialul expus, vizitatorul își poate da seama de drumul de dezvoltare a societății omenești pe teritoriul Alba-Iuliei.

În sala destinată, orînduirii comunei primitive, se găsesc cele mai vechi urme ale omului paleolitic și neolitic, ca: topoare din piatră neșlefuită și șlefuită, forme de tăiat sau obiecte din os. Dintre obiectele expuse, aparținînd epocii neolitice și eneolitice, se remarcă frumoasa ceramică pictată, găsită în așezarea omenească de la Petrești, raionul Sebeș, și cea de la Turdaș, raionul Orăștie. Interesantul depozit de bronzuri — securi și apărătoare de braț — găsit la Ighiel, raionul Alba, și alte obiecte, ca: seceri și topoare din bronz vorbesc de progresele realizate de către societatea omenească în epoca bronzului. Trecerea la orînduirea sclavagistă o fac obiectele și ceramica aparținînd epocii Hallstatt și La Tène.

În sala a doua, orînduirea sclavagistă dacică e reprezentată cu material arheologic provenit din cetățile dacice de la Căpîlna și Grădiștea Muncelului. Epoca sclavagistă romană în Dacia este bogat prezentată, în special, cu monumente provenite de pe te-

ritoriul fostului oraş Apulum, peste care s-a suprapus actuala Alba-Iulia.

Muzeul Alba — Zeiţa Nemesis

Numeroase obiecte, din orînduirea feudală, sînt expuse în sala de la etaj, unde se pot urmări trăsăturile de bază ale epocii feudale, din oraşul Alba-Iulia şi împrejurimi. In aceeaşi sală e reprezentată

răscoala lui Horia, Cloşca şi Crişan şi revoluţia burghezo-democratică din anul 1848.

Colecţia de obiecte, expuse în Muzeul regional din Alba-Iulia, se cifrează la 2700 bucăţi.

Inafară de expoziţia muzeală propriu-zisă, în două galerii ale catedralei sînt expuse cca. 600 de monumente romane, din piatră, dintre care peste 200

Muzeul Alba — relief mitriac

sînt monumente epigrafice, restul piese arhitectonice sau sculpturale.

Dacă în muzeu sînt expuse numai 2700 de obiecte, aceasta se datorește lipsei de spațiu. In depozite se află un număr de peste 18.000 de piese, de toate categoriile.

Muzeul dispune și de o bogată colecție de monede antice și medievale.

Pentru documentația membrilor colectivului muzeului și a cercetătorilor, stă la dispoziție o bibliotecă documentară, de peste 12.000 de volume.

Renumele și importanța Muzeului regional Alba-Iulia atrage un mare număr de vizitatori și oameni de știință, atît din țara noastră, cît și din străinătate.

*** Biblioteca Batthyaneum.**

In partea de nord a cetății, în clădirea de odinioară a mănăstirii călugărilor trinitarieni, care aveau menirea să adune ofrande pentru răscumpărarea prizonierilor creștini de la turci, se află vestita biblioteca **Batthyaneum.**

Institutul **Batthyaneum** a fost întemeiat, pe la anul 1784, de episcopul **Ignat Batthyani,** om de largă cultură, avînd o bibliotecă, colecții de arheologie, numismatică și de mineralogie și un observator astronomic; mai tîrziu, se înființează o tipografie, care e mutată, apoi, la Cluj.

O dezvoltare mare a luat în decursul timpului, mai ales, bibilioteca care cuprinde peste 50 de mii de volume, cărți tipărite, peste 1.000 de manuscrise și aproximativ 560 de incunabule.

Alba Iulia — biblioteca Batthyaneum (interior)

La renumele bibliotecii a contribuit, în mod deosebit, manuscrisele, importante și numeroase, ca și colecția de incunabule, cea mai mare din Transilvania.

Din manuscrisele rare sau unice ale bibliotecii amintim: **Codex aureus** din timpul lui Carol Magnul, scris, între anii 778-820, pe pergament cu soluție (tinctură) de aur, copia cărții istoricului latin C. Sallustius Crispus, **Bellum Jugurthinum,** executată în veacul al X-lea. La fel, în secolul al X-lea, se crede (după notele fără portativ) că a fost copiată și **evanghelia lui Luca,** păstrată în colecția bibliotecii.

O valoroasă lucrare a renașterii este **Codex Burgundus** (Livre d'or), cu numeroase reprezentări în miniaturi.

Din secolul XIII-XV-lea se păstrează aici: **Carte de rugăciuni cu** inițiale artistice, **Biblia** completă, cu miniaturi frumoase, **Psaltirea,** cu calendar pe 150 de ani, copia pe pergament a **epistolelor lui Horațiu,** jurămîntul dogelui **Andreas Vendramini** și altele.

In biblioteca Batthyaneum se pot vedea: vestita **Palia de la Orăștie,** tipărită, la 1582, cu scopul convertirii romînilor la calvinism, **psaltirea cu calendar,** tipărită, la 1694, de Antim Ivireanul la București, ca și **Mărgăritare,** tradusă și tipărită, la 1691, de logofătul Radu Greceanu.

O mare valoare documentară și de artă are și colecția de obiecte religioase și de cult: prețioasă colecție de potire, haina bisericească a cardinalului Andrei Bathori, voievod al Ardealului, ca și alte piese de cult, îmbrăcăminte, tablouri religioase etc.

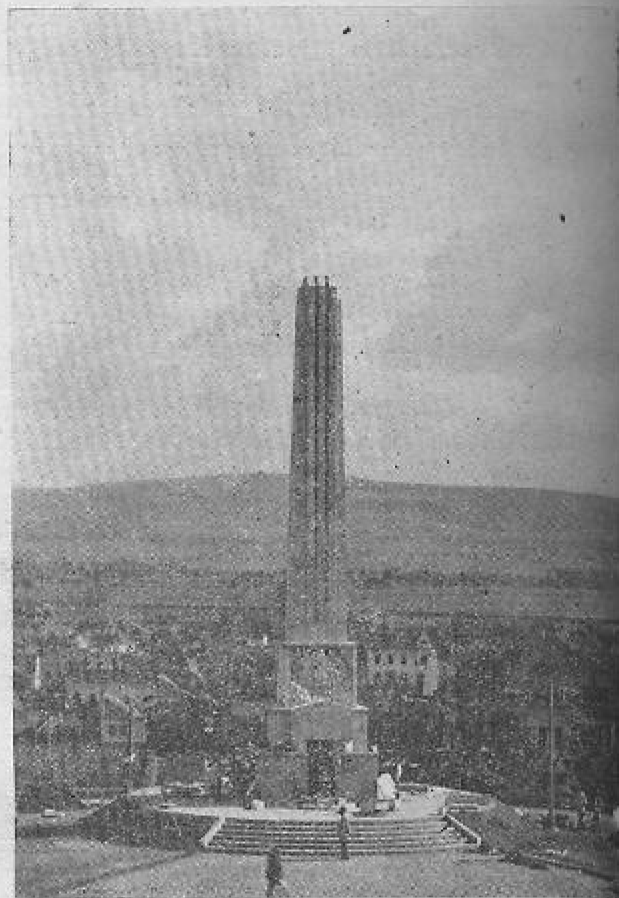
Dintre celelalte monumente, de pe platoul cetății Alba-Iulia, mai amintim: în partea centrală a platoului, în vecinătatea catedralei ortodoxe, clădirea, numită pe vremuri **„Babilon"**, în formă de cetate, cu creneluri în partea de sus și cu turnulețe în colțuri, construcție renovată pe la mijlocul veacului trecut. În fața acesteia, **Casa oștirii,** apoi clădirea fostului liceu **romano-catolic,** una dintre cele mai vechi școli, din Ardeal, și altele.

In parcul din mijlocul platoului cetății, se află un monument comemorativ, în formă de obelisc — **monumentul Custozza** — ridicat în amintirea soldaților și ofițerilor din regimentul 30 infanterie Alba-Iulia, căzuți, în anul 1866, în lupta de la Custozza, dintre italieni, aliați cu Prusia, și austriaci, pentru stăpînirea Veneției.

Monumentul Horia. Urcînd din orașul de jos spre platoul cetății Alba-Iulia, înainte de a ajunge la poarta a doua, avem în fața acesteia o mică terasă, de pe care privirea cuprinde, nu numai orașul, de la poalele ei, ci întreaga regiune înconjurătoare, pînă la mari depărtări. Este locul cel mai frumos pe care ni-l oferă localitatea, sub raportul perspectivelor asupra orașului și a împrejurimilor lui.

La marginea dinspre oraș a acestei terase — putînd fi văzută ca și celelalte monumente de pe platoul cetății de la mare depărtare, de călătorul care se apropie de oraș — se află monumentul ridicat în amintirea eroilor răscoalei țăranilor de la 1784-85, Horia, Cloșca și Crișan.

Monumentul constă dintr-un obelisc de piatră,

Alba-Iulia — monumentul Horia

ind în partea din spre oraş o victorie înaripată, r pe fața dinspre cetate, un relief, reprezentînd pe oria, între Cloşca şi Crişan, vorbind poporului.

Dealul Furcilor. Întinsa terasă de la sud de ce-e, pe care a înflorit odinioară **colonia Apulensis,** mită azi **Dealul Furcilor,** este locul unde au fost inţi cu roata Horia şi Cloşca, capi ai țăranilor răs-laţi la 1784-1785.

2. VALEA AMPOIULUI

De la Alba-Iulia la Zlatna

Miceşti — Şard — Tăuţi — Meteş — Găureni — Poiana mpoiului — Presaca Ampoiului — Feneş — Galaţi — Valea ică — Pătrîngeni — Zlatna. Excursie de 2-3 zile. **Distanța** la Alba-Iulia: Miceşti, 5 km; Şard, 8 km; Tăuţi, 14 km; eteş şi Găureni, 19 km; Poiana Ampoiului, 22 km; Presaca mpoiului, 25 km; Feneş, 28 km; Galaţi, 29 km; Valea Mică, km; Pătrîngeni, 31 km; Zlatna, 35 km. **Gara**: pentru Mi-şti, gara Miceşti; pentru Şard, gara Şard; Tăuţi, halta Tău-i Ampoiului; pentru Meteş şi Găureni, gara Găureni; pen-Poiana Ampoiului, halta cu acelaşi nume; pentru Presaca poiului, halta Presaca; pentru Feneş, Galaţi şi Valea Mică, lta Feneş; pentru Pătrîngeni, halta Pătrîngeni.

Rîul Ampoi se formează din împreunarea, la punc-l „Căsoi", a văii Roşioara, care ia naştere la sud dealul Duşu, cu pîrăul ce izvorăşte de sub alul Mare. Pe parcurs, pînă la Zlatna, cît şi de Zlatna în jos, Ampoiul primeşte, în stînga şi eapta lui, apele a numeroase pîraie, care, prin văile r, formează drumuri de acces, de-o parte şi de alta

a rîului, spre adîncul munților. Pîraiele mai importante, care se varsă în Ampoi, îmbogățindu-i apele, sînt : de la sud spre nord, Valea Mare, Valea Galațiului și valea Bobului, pîrâul Stînii și altele; de la nord spre sud, valea Morilor sau a Vîltorilor, valea Fenesului, valea Bibarțului, valea Meieșului, valea Ampoiței, valea Mare sau valea Ighielului etc.

Căderea rîului Ampoi, de la punctul „Căsoaie" unde curge la o altitudine de 630 m, și pînă la vărsarea lui în Mureș, 214 m altitudine, pe o distanță de 56 de km, este de 416 m.

Apele Ampoiului, în timpuri ploioase sau primăvara, cu prilejul topirii zăpezilor, cresc, curgînd vertiginos la vale, nu rareori ieșind din albie.

In lunca îngustă a Ampoiului, de-o parte și de alta a rîului și uneori pe micile văi laterale, se întîlnesc numeroase sate vechi, compacte și pitorești, cu caracter mai mult de munte. Ocupația locuitorilor din această regiune, cu reduse terenuri agricole, cu dealuri improprii culturilor agricole, dar oferind alte resurse, este variată : agricultură redusă, pomicultură, creșterea animalelor, lucrul la pădure, exploatarea pietrii, mai ales a pietrii de calcar, și prepararea varului etc., iar pe cursul superioar al micului bazin al Ampoiului, mineritul.

De la Alba-Iulia la Zlatna, valea Ampoiului, cu o serie de localități presărate de-a lungul ei, așezate, de obicei, la punctele de vărsare a unor piraie în Ampoi, poate fi parcursă, pe șosea sau pe calea ferată Alba-Iulia—Zlatna.

Pornind pe acest itinerar de la Alba-Iulia, străind lunca fertilă de la poalele dealului Mamut, ungem la **Micești** (1.265 loc. inclusiv populația saui Pîrăul Iovului), localitate așezată într-un teren til. Locuitorii cultivă terenuri întinse cu legume și zavaturi. Se obțin și recolte bune de pepeni. Săi, specializați în această ramură a activității agrile, s-au grupat într-o gospodărie agricolă colectivă. In hotarul localității, situată nu departe de vechiul pulum și pe drumul care conducea în regiunea aurică a Zlatnei, numită odinioară **Ampelum,** au fost date iveală, în cursul timpului, numeroase monumente mane, fără îndoială resturile unor ferme **(Villa stica).**

La nord de Micești, la nu mai mult de 5 km, colo unde linia ferată și drumul Alba-Iulia—Zlatna coleşte brusc spre vest, împreună cu Ampoiul, se lă satul **Șard** (1.752 loc.), localitate cu gospodării case mari și frumoase, ai cărei locuitori, pe lîngă agricultură dezvoltată, practică, pe o scară largă, și icultura. Șardul este socotit, pe drept, ca una din calitățile principale, producătoare de vinuri alese ținutul Albei.

Gospodăria agricolă colectivă de la Șard e în continuă dezvoltare.

Și aici, ca și la Micești, au fost descoperite întîmător o serie de antichități și urme de construcții caracteristice epocii romane.

Continuînd de la Șard drumul spre est, pe valea ci foarte strîmtă a Ampoiului, ajungem la satul Iuți (852 loc.), situat mai ales în partea dreaptă a

rîului. Tăuţi, cuprins atît la nord cît şi la sud între înălţimi mari, este prima aşezare de munte, întîlnită de călătorul care merge de la Alba-Iulia pe Ampoi în sus. La sud de sat, spre vîrful **Măgura Mamutului** (773 m), la aproximativ 2 km depărtare, între înălţimi stîncoase, se află ruinele unei cetăţi din piatră, construită, se crede, în veacul al XIII-XIV-lea; loc de adăpost pentru episcopatul din Alba-Iulia. La cca. 1 km de cetate, se află ruina unei alte clădiri, cu ziduri puternice, din piatră şi cărămidă, despre care se crede că sînt urmele vechii mănăstiri a călugărilor Paulini.

In vecinătatea satului, la locul numit **dealul Boului**, se află urmele unor construcţii romane.

Urmează, pe partea de nord a Ampoiului, localitatea **Meteş** (794 loc.), cu casele înşirate de-a lungul şoselei, ca şi spre nord pe valea Meteşului. In faţa Meteşului, în partea de sud a Ampoiului şi a şoselei Alba-Iulia—Zlatna, se află satul **Găureni** (424 loc.), aşezat în mare parte pe pîrăul, din apropierea gării, ce poartă numele localităţii.

La poalele dealurilor din marginea satului, pot fi văzute cuptoare fumegînde, care prefac, prin ardere, piatra de calcar în var.

Calcarele cu orbitoline, de pe malul stîng al Ampoiului, de la **Piatra Corbului,** din dreptul satului Tăuţi, comuna Meteş — martori geologici şi puncte fosilifere de interes ştiinţific — au fost declarate, în anul 1954, monumente ale naturii şi puse sub scutul legii.

Ţinutul Alba — tînăr cioban

Inălțimea **Piatra Varului** (538 m), între Găureni și Tăuți, iar ceva mai departe, spre sud-est, **muntele Călianului, vîrful Stînii** (920 m), **vîrful Medrii** (908 m), apoi **Gorganul** (877 m), oferă și frumoase locuri de excursii, cu păduri și poiene sau cu stînci abrupte și golașe.

De la Gorgan se poate trece pe la Inuri, pe versantul de sud al munților, în valea Vinții și pe aceasta, în jos, în valea Mureșului.

Continuînd spre Zlatna, pe șosea sau cu trenul, printre puținele culturi de pe valea strîmtă și printre livezi cu pomi fructiferi, ajungem, îndată după Găureni, la **Poiana Ampoiului** (498 loc.), apoi la **Presaca Ampoiului** (690 loc.), **Feneș** (1.281 loc.) și **Galați** (697 loc.). Cele din urmă trei localități sînt apropiate una de alta, înșirate în valea Ampoiului și pe văile pîraielor de la nord și sud de Ampoi. In special Feneșul se prelungește mult din valea Ampoiului spre nord pe valea Feneșului.

De la Presaca Ampoiului, după un drum de aproximativ 2 ore, putem urca la **peștera Bibarț.**

La capătul de jos al satului Presaca, într-o mică plantație de pini, se află un monument ridicat în amintirea evenimentelor petrecute în 1848, pe care se află inscripția „Pax".

In ținutul de la nord de Feneș, o serie de înălțimi pitorești, împădurite, cu unele peșteri și cu vederi la mari depărtări — **Măgulița** (1.229 m), **Corabia** (1.315 m), **dealul Măgurii** (1.252 m), **vîrful Muntișorului** (1.275 m), la est de valea Feneșului, iar la vest **Dîmbău** (1.370 m) se îmbie excursionistului spre vizitare.

Drumul principal, care duce spre aceste înălțimi, secundează apa Feneșului, din care se desprind, la stînga și la dreapta, mici văi și pîraie de munte.

Apele de munte de aici sînt bogate în păstrăvi.

Peștera de la Dîmbău, la intrare cu o deschizătură foarte strîmtă, iar înăuntru cu o cavitate largă și cu mai multe galerii, este punctul de atracție a numeroși vizitatori, ca și locurile de la **Feneșasa** sau mai îndepărtata **Piatra Caprii** (1.312 m).

După Galați urmează **Pătrîngeni** (1.229 loc.). Intre aceste două localități, în dreapta Ampoiului, se desface, spre sud, pitoreasca Valea Mică, cu un cătun ce poartă același nume. La intrarea în cătun trecem printre două stînci de calcar, în formă de poartă. Valea Mică este mult cercetată de turiști.

Clipele de calcar de la Valea Mare, care se găsesc la confluența acestei văi, din dreptul grupului de case de la localitatea Valea Mică, lîngă biserica ortodoxă, au fost declarate, în anul 1954, **monumente ale naturii** și puse sub scutul legii. Ocrotirea lor e o datorie cetățenească.

Tot în dreapta Ampoiului, între Pătrîngeni și Zlatna, se află, la mică distanță, înălțimea împădurită a **dealului Jidovului** (954 m).

ZLATNA. Localitatea principală pe valea Ampoiului este **Zlatna** (4.296 loc.), la care ajungem, de la Alba-Iulia, cu trenul sau urmînd șoseaua, parcurgînd distanța de 35 de km.

La Zlatna mai putem ajunge din valea Mureşului şi pe traseul: Orăştie-Geoagiu-Bozeş-Ardeu-Balşa-Almaş-Zlatna.

E situată la vărsarea în Ampoi, dinspre sud, a Văii Mari, iar dinspre nord a apei Vîltorilor sau a Morii, pe văile cărora se întinde localitatea, înconjurată de munţi cu înălţimi ce ating 1.400 m. Datorită aşezării sale geografice, scutită de curenţi, are o climă plăcută.

Zlatna e un important punct de plecare în toate direcţiile în munţii care o înconjoară peste tot.

Localitatea este o străveche aşezare, ale cărei începuturi ne conduc în epoca comunei primitive şi a celei romane.

A fost, în toate timpurile, centrul exploatărilor aurifere ale acestei regiuni.

In timpul romanilor purta denumirea **Ampelum**, existenţa căruia este pronunţat dovedită prin ruinele clădirilor din jurul actualei aşezări, ca şi prin numeroasele obiecte şi monumente din piatră (între care importante inscripţii şi reliefuri) descoperite aci.

La Apelum se afla, în timpul stăpînirii romane, centrul administrativ al exploatărilor miniere. Urmele lucrărilor de exploatarea aurului în această regiune, cum e la munţii **Corabia, Vulcoi, Boteş** etc., unde avem şi întinse necropole ale lucrătorilor sclavi de la mine, sînt cu totul evidente.

Zlatna, a rămas, pînă azi, un important centru minier, legat de exploatarea bogăţiilor subsolului, în primul rînd a metalelor neferoase.

Intreprinderea minieră „Gh. Doja“ are ca obiect extragerea minereurilor neferoase.

Principalele mine pentru extracţia aurului şi a mercurului se află la **Almaş** şi **Valea Dosului.**

Uzina metalo-chimică a luat naştere, încă pe la anul 1747, ca urmare a dezvoltării mineritului în regiunea munţilor Apuseni. Obiectul întreprinderii este prelucrarea şi valorificarea produselor miniere cu conţinut de metale colorate şi fabricarea de produse chimice.

Spre deosebire de celelalte localităţi, de pe valea Ampoiului, ocupaţia locuitorilor, în acest centru, este mai complexă. Majoritatea sînt mineri sau muncitori la uzine, apoi salariaţi la alte întreprinderi locale şi institutii. Mulţi se ocupă cu agricultura, pomicultura, creşterea vitelor şi a oilor, cu lucrul la pădure sau cărăuşii forestiere etc. Ca şi în regiunea Brad, numeroşi muncitori mineri sînt în acelaşi timp ţărani agricultori.

Zlatna, pe lîngă deosebita importanţă economică, are şi un bogat trecut istoric, legat de lupta ţăranilor din munţii Apuseni, precum şi o importanţă culturală.

La gimnaziul de aici a studiat cîtva timp şi Avram Iancu.

In prezent, are o **Şcoală medie mixtă,** un activ cămin **cultural, bibliotecă** şi alte organizaţii culturale, care desfăşoară o susţinută activitate de masă.

3. DE LA ZLATNA SPRE VALEA DOSULUI ŞI ALMAŞU MARE

Zlatna — Valea Dosului — Trîmpoele. Zlatna — Almaşu Mare — Nădăştia — Glod — Cib. Excursie de 2 zile. Distanţa de la Alba-Iulia: Valea Dosului, 41 km; Trîmpoele, 43 km; Almaşu Mare, 48 km; Nădăştia, 49 km; Glod, 51 km; Cib, 47 km. **Gara**: pentru toate, Zlatna.

De la Zlatna, în continuare, pe drumul care face legătură între Zlatna şi Abrud, ajungem în ultimele două localităţi, din această parte a regiunii Hunedoara: **Valea Dosului** (1.253 loc.), aşezată pe valea cu acelaşi nume, şi, la est de această localitate, la satul **Trîmpoele** (725 loc.).

In hotarul comunei Valea Dosului, pe valea Arinele, se află minele de mercur.

Frumosul castel din valea Ruzii, în care a funcţionat administraţia minelor, serveşte azi ca sediu unor colonii de vară.

De la marginea de nord-vest a Zlatnei, se desprinde un drum comunal, alături de Valea Mare, spre satele **Almaşu Mare** (1.381 loc., inclusă şi populaţia satului Brădet), care trecînd spre sud, în serpentină, coboară pe la Almaşu de Mijloc, Almaşu Mic de Munte, Balşa, Geoagiu, în valea Mureşului.

Regiunea Almaşu Mare este o zonă auriferă bogată, cu importante exploatări miniere.

De la Almaş, un drum vicinal duce, spre sud, la **Nădăştia** (325 loc.) şi **Glod** (481 loc.), de unde, în continuare, putem ajunge în valea Geoagiului.

Spre est de Glod, se află satul **Cib** (890 loc.), la care ajungem pe drumuri grele, fie pe la Zlatna, di

...est spre sud, fie din valea Mureşului, spre nord, pe ...lea Geoagiului, apoi pe cea a Cibului.

4. PE VALEA AMPOIŢEI

Gura Ampoiţei — Ampoiţa — Lunca Meteş. Excursie de ...i. **Distanţa** de la Alba-Iulia: Gura Ampoiţei, 13 km; Am...ţa, 4 km; Lunca Meteş, 17 km. **Gara**: Şard sau Tăuţi.

Cam la jumătatea drumului între Şard şi Tăuţi, ...grupul de case numit Gura Ampoiţei, se desprinde, ...n valea Ampoiului, spre nord-vest, un drum comu...al, care duce, pe valea Ampoiţei în sus, la satul **...mpoiţa** (767 loc.). La sud-est de localitate (la 2 km ...e halta Gura Ampoiţei), se pot vedea doi masivi go...şi, din piatră de calcar, importanţi ca fenomene şi ...artori geologici, declaraţi ca **monumente ale naturii**, ...ub denumirea „calcarele de la Ampoiţa".

Urcînd pe valea Ampoiţei, prin cheile stîncoase ...le văii în ale căror stînci se află şi două peşteri, ...ungem la **Lunca Ampoiţei** (220 loc.), apoi la **Lunca ...eteşului** (125 loc.), două sate de munte.

Atît valea Ampoiţei, cu cheile şi peisajele admi...rabile, cît şi înălţimile din împrejurimi, ca **vîrful Popii** (...04 m), **Dosu Mărului** (945 m) — de la nord-est ...e valea Ampoiţei, ori **Faţa Groşilor** (992 m), **Dosu ...ldarului** (1.098 m), dintre Ampoiţa şi Ampoi, şi alte ...nălţimi şi puncte mai apropiate sau mai îndepărtate, ...înt locuri des cercetate de excursionişti de la Alba-...Iulia şi chiar din localităţi mai îndepărtate.

In apropiere de cheile Ampoiţei, se află zăcă...minte de cupru şi marmoră.

In hotarul localității, s-au aflat diferite ob'ecte și urme de construcții romane.

5. PODGORIILE ALBEI

Șard — Ighiu — Ighiel. Ighiu — Țelna. Ighiu — Bucerdea Vinoasă — Cricău — Craiva — Tibru. Excursie de 2-3 zile. **Distanța** de la Alba-Iulia: Șard, 8 km; Ighiu, 11 km; Ighiel, 14 km; Țelna, 14 km; Bucerdea Vinoasă, 13 km; Cricău, 16 km; Craiva, 17 km; Tibru, 22 km. **Gara**: Alba-Iulia.

Podgoriile Albei se întind la nord de lunca Mureșului, de la Stremț—Cetea, pe coastele dealurilor însorite, din hotarul satelor de la poalele munților Apuseni, pînă la Vințu de Jos—Vurpăr.

Cele mai favorabile terenuri, pentru cultivarea viței de vie, se află pe dealurile și măgurile localităților: Șard, Ighiu, Țelna și Cricău. Aici, terenurile cu podgorii urcă pînă la 470 m. Suprafața totală a terenurilor vit'cole, din această regiune, este de peste 1.500 ha.

Vița de vie se cultivă, în părțile Albei, din vremuri străvechi, iar calitatea vinurilor și-a cîștigat de mult reputația, mai ales vinurile de Șard, Ighiu, Ighiel, Țelna și Cricău.

Vinurile din aceste podgorii sînt fine, chiar dulci adeseori, de o constituție armonică și cu buchet deosebit de del'cat. Au un potențial de alcool pînă la 14% la muscat otonel, risling și sauvignon, de 15% tramină, de 16% la fetească și 17% pinot gris.

La localitățile viticole ale Albei putem ajunge pe calea ferată sau șoseaua Alba-Iulia—Zlatna pînă la Șard. De aici, se desprinde un drum raional care trece pe sub pla'urile viticole și iese, prin localitatea Galda de Jos, în șoseaua națională asfaltată Alba-Iulia—Cluj. Pe vremuri, acesta era drumul care făcea legătura de la Alba-Iulia la Cluj.

In general, localitățile, în această regiune a vinului, sînt așezate pe văile și pîraiele paralele, ce coboară din munții Apuseni spre șesul Mureșului.

Ocupația locuitorilor este, am putea spune, în egală măsură, viticultura și agr'cultura, apoi, în măsură mai mică, creșterea animalelor și pomicultura.

Plecînd din valea Ampoiului, de la Șard — ea însăși localitate vestită în vinuri — spre „țara vinului", la numai 2 km nord, întîlnim înstărita și frumoasa comună **Ighiu** (1.207 loc.), un adevărat tîrgușor pentru satele din jur, cu cooperative și tîrg săptămînal de desfacerea produselor, cu circumscripție medicală, farmacie, școală de 7 ani, cămin cultural etc. Se află și un centru de colectarea și vinificarea strugurilor.

Ighiul are o întovărășire agricolă și una zootehn'că pentru oi.

Cariera de piatră de construcție, din hotarul localității dinspre Țelna, datează din vremuri străvechi. Tot aici, s-au descoperit mai multe monumente romane.

Ighiul este punctul de plecare a unor drumuri în trei direcții diferite. La marginea de sus a satului, se desface un drum spre vest, pe pîrâul Ighielului în sus, la satul Ighiel, pe al doilea drum, cu direcția mai mult nord, secondînd pîrâul Țelna, ajungem la localitatea de la care și-a luat pîrâul numele, la Țelna, iar al treilea drum, cel raional, pe care am venit din va-

Podgoriile Albei — culesul strugurilor

lea Ampoiului pînă la Ighiu, duce spre Bucerdea Vinoasă și Cricău—Galda de Jos etc.

Satul **Ighiel** (962 loc.) este așezat pe ambele laturi ale pîrăului Ighiel, care pornește de la lacul Iezer, trecînd spre sud, prin strîmtori (chei) pitorești.

Pe dealurile care se înalță deasupra localității se cultivă vița de vie. Potențialul economic al satului, în special al hotarului viticol, datorită împrejurării că o bună parte a hotarului o formează munții și pădurile, este mai mic.

Locuitorii, pe lîngă agricultură și cultivarea viței de vie, se ocupă și cu lucrul la pădure și cărăușia forestieră.

Astăzi, există, în această localitate, o gospodărie agricolă colectivă și o întovărășire zootehnică.

Pe valea Ighielului în sus, la depărtare de cca. 14 km, se află **lacul Iezer** (924 m altitudine), declarat monument al naturii. Lacul, de formă ovală, are suprafața de aproximativ 4,5 ha.

Iezerul de la Ighiel, împreună cu înălțimile din jurul lui, ca, spre sud, **dealul Rădăcina** și **Grohota Pragului** (1.246 m), spre nord și nord-vest **vîrful Runcurău** (1.189 m), **vîrful Păltineasa** (1.285 m), **vîrful Lăcustii** (1.316 m), **Grohotiș** etc., oferă vizitatorului puncte încîntătoare spre vizitare.

De la Iezer, spre nord, putem ajunge la **peștera Bisericuța** și în continuare la satul **Negrilești**.

Biserica veche, din lemn, a satului este un prețios monument.

In hotarul localității Ighiel, la locul numit dealul Gruiul Făgetului, s-a descoperit un important depozit de obiecte de bronz, topoare de luptă cu disc și altele, artistic ornamentate, aparținătoare epocii mijlocii a bronzului (1500—1300 î.e.n.).

Localitatea **Țelna** (1.258 loc.), este așezată pe valea Țelnei, paralelă cu valea Ighielului, la cca 2 km nord-vest de Ighiu. Este una din localitățile cu vinurile cele mai bune din regiune și cu pivnițe vechi, de mare capacitate. Viile încep la periferia satului și urcă pînă la 470 m altitudine.

Gospodăria agricolă colectivă de la Țelna e în plină dezvoltare.

De la Țelna se poate face o excursie frumoasă la muntele și **stînca Păltineasa** și la peștera de aici.

Pe dealul **Șeret** și **la Gug**, au fost constatate urmele unei stațiuni din comuna primitivă.

De la Ighiu spre nord-est, pe drumul raional, ajungem la **Bucerdea Vinoasă** (1.352 loc.). Satul începe la marginea șoselei și se extinde, spre nord, pe ambele țărmuri ale pîrâului Bucerdea. Este una din localitățile viticole importante ale ținutului.

Din același drum raional, putem ajunge, spre nord pe cursul unui pîrău paralel cu cel al Bucerzii, pe un drum comunal, la **Craiva** (434 loc.). Satul, situat pe o coastă de deal, este și el una din localitățile vestite pentru podgoriile sale.

De la Craiva, pe muchea dealului în sus, putem pe cursul unui pîrău paralel cu cel al Bucerzii, pe formă de piramidă, în mijlocul munților. Deși mai mică ca altitudine, decît celelalte înălțimi din jur, ea domină prin poziția ei și oferă vederi largi spre valea Mureșului. Pe vîrful înălțimii Piatra Craivei, a existat cîndva un castru medieval, care s-a menținut pînă prin secolul al XVI-lea, și ale cărui origini ne conduc la începuturile veacului al XIII-lea.

Piatra Craivei este un punct des cercetat de excursioniști.

Continuînd itinerarul pe șoseaua Șard-Ighiu-Bucerdea Vinoasă, ajungem la frumoasa și bogata comună **Cricău** (1.681 loc.). Localitatea se extinde de la șosea, mai mult spre nord, pe ambele laturi ale văii Cricăului.

Locuitorii Cricăului și-au cîștigat, pe lîngă cultivarea intensă a viței de vie și obținerea unui vin de calitate, un renume și în cultura pomilor fructiferi.

Pe botul de deal de la marginea satului, se află biserica veche, cu originea din veacul al XV-lea.

De la Cricău spre nord, pe un drum comunal, ajungem la satul **Tibru** (770 loc.), situat pe pîrâul cu același nume; ultima localitate viticolă pe acest itinerar. Odinioară Tibrul a fost sediul unui district („montis Tybri vocati") cnezial romîn.

Pe dealul comunei Tibru, s-a încheiat, la 12 noiembrie 1784, cunoscutul armistițiu de la Tibru, între Cloșca, reprezentantul țăranilor răsculați, și reprezentanții oficialității habsburgice. Prin armistițiul înșelător de la Tibru, comandamentul militar austriac urmărea, pe de o parte, să cîștige timp pentru pregătirea armatei, pe de altă parte, să obțină împrăștierea țăranilor, care cu greu s-ar mai fi putut aduna în pragul iernii — și nici de cum îndeplinirea doleanțelor țăranilor.

In partea de apus a localității, în apropiere de cariera de piatră **„Baia"**, de pe culmea colinei **Măgura**, la punctul numit **„La comoară"**, s-a găsit un tezaur de monede republicane romane, de argint.

Pe valea Mureșului

6. PARTEA DREAPTĂ A MUREȘULUI DE LA ALBA-IULIA LA TEIUȘ

Alba-Iulia — Bărăbanț — Sîntimbru Fabrică — Oieșdea — Sîntimbru — Galtiu — Coșlar — Teiuș — Beldiu. Excursie de 1-2 zile. **Distanța** de la Alba-Iulia: Bărăbanț, 5 km; Sîntimbru

Fabrică, 8 km; Oieşdea, 14 km; Sintimbru, 11 km; Galtiu, 13 km; Coşlar, 15 km; Teiuş, 18 km; Beldiu, 22 km. **Gara**: pentru Bărăbanţ, halta cu acelaşi nume; pentru Sîntimbru Fabrică şi Oieşdea, gara Sîntimbru; pentru Sîntimbru şi Galtiu, halta Sîntimbru; pentru Coşlar, gara cu acelaşi nume; pentru Teiuş şi Beldiu, gara Teiuş.

Toate aceste localităţi, cu un aspect îngrijit, sînt aşezate în lunca fertilă a Mureşului. Locuitorii, pe lîngă o agricultură raţională, se ocupă, în măsură mai mică, şi cu pomicultura şi viticultura.

De la Alba-Iulia la **Bărăbanţ** (1.546 loc.), ajungem fie pe linia ferată Alba-Iulia—Teiuş, fie pe şoseaua naţională asfaltată. Situată la poalele de sud-vest ale dealului **Bilag** (404 m), se întinde de la şosea spre nord, pe marginea drumului comunal şi pînă la malul Ampoiului.

Locuitorii comunei se ocupă cu agricultura, cultivarea viţei de vie şi cu legumicultura. In hotarul comunei au fost găsite urme de construcţii romane.

Pe aceeaşi rută, urmează **Sîntimbru-Fabrică**, cu o colonie de muncitori. Aici se află una din fabricile mari de materiale de construcţie, cărămidă şi ţiglă. Materialul argilos, necesar procesului de producţie, este extras din dealul „Bilag" şi transportat cu vagonetele.

Puţin mai sus de fabrică, din artera principală de comunicaţie a şoselei naţionale asfaltate, se deschide un drum raional, care trece prin localităţile de pe malul drept al Mureşului pînă aproape de Teiuş, de unde urmează cursul Tîrnavei spre Blaj.

Prima localitate pe acest drum este satul **Sintimbru** (971 loc.). Este o localitate istorică. Aici s-a desfăşurat, în anul 1442, lupta între invadatorii turci şi oastea de ţărani a lui Ioan de Hunedoara, care a cîştigat o strălucită biruinţă. In amintirea victoriei, s-a ridicat biserica, în stil gotic, de pe deluşorul de la marginea comunei, important monument istoric al veacului al XV-lea.

Urmează satul **Galtiu** (656 loc.), apoi **Coşlar** (508 loc.). La Coşlar se poate ajunge, din şoseaua naţională, şi pe drumul Galda de Jos—Coşlar. Coşlarul este un important punct feroviar de triaj. Majoritatea locuitorilor Coşlarului sînt salariaţi ceferişti.

Revenind pe şoseaua naţională asfaltată Alba-Iulia—Teiuş şi continuînd itinerarul de la Sîntimbru-Fabrică spre Teiuş, ajungem la satul **Oieşdea** (922 loc.), localitate cu populaţie romînă şi maghiară, cu o gospodărie agricolă colectivă, cu case şi gospodării frumoase, apoi la Teiuş.

Teiuş (4.994 loc.). **Distanţa** de la Deva: 93 km; de la Alba-Iulia, 18 km. Este un important nod de cale ferată spre punctele îndepărtate: Bucureşti, Cluj, Arad.

Majoritatea populaţiei se ocupă cu agricultura şi cu creşterea vitelor, pe o scară mai redusă şi cu viticultura şi grădinăritul.

Fiind un important nod de cale ferată, loc de mare circulaţie a mărfurilor şi cu un larg depou C.F.R., mulţi din locuitori sînt muncitori ceferişti.

Teiuşul este un tîrguşor important din punct de vedere economic; este centru de aprovizionare cu cereale şi mărfuri de larg consum pentru populaţia din munţi, de pe valea Gălzii pînă la Mogoş şi de pe valea

Geoagiului pînă la satele situate la nord de Rîmeț; Tîrgurile de țară de la Teiuș, de vite, cereale și mărfuri, sînt vestite pînă la mari depărtări.

Gospodăria agricolă colectivă de la Teiuș e în plin progres.

Teiușul este în același timp și un centru cultural al ținutului. Are o **școală medie mixtă,** o **școală maghiară de șapte ani, cămin cultural, bibliotecă,** club **sindicat C.F.R., două cinematografe** etc., apoi circum**scripție și dispensar medical, farmacie** și **trei** restau**rante,** dintre care unul în incinta gării etc.

Teiușul, cu veche așezare omenească, a dat la iveală numeroase urme materiale ale societății omenești, din cele mai vechi timpuri. Astfel pe locul numit **„Cetățeaua"** la sud-vest de comună, mergînd spre Cluj, în dreapta șoselei naționale, s-au descoperit obiecte arheologice, caracteristice epocii bronzului, altele specifice epocii fierului, cu importante urme scitice, apoi urme romane, precum și morminte din timpul migrației popoarelor.

Teiușul are trei biserici monument istoric, dintre care una din epoca lui Ioan de Hunedoara, după cum atestă inscripția de pe timpanul porții, cu importante elemente gotice.

Mergînd din Teiuș spre Aiud, pe șoseaua națională, se desprinde din aceasta, la cca. 2 km de Teiuș, un drum care duce la satul **Beldiu** (411 loc.), localitate înstărită, așezată pe țărmul Mureșului.

7. PARTEA STÎNGĂ A MUREȘULUI DE LA ALBA-IULIA LA TEIUȘ

Oarda de Jos — Oarda de Sus — Limba — Ciugud — Șe-[...]a — Drîmbar — Totoi. Căpud — Pețelca. Excursie de 2 [...]. Distanța de la Alba-Iulia: Oarda de Jos, 6 km; Oarda [de] Sus, 8 km; Limba, 9 km; Ciugud, 8 km; Șeușa, 6 km; [Dr]îmbar, 5 km; Totoi, 12 km; Căpud, 23 km; Pețelca, 25 km [G]ara: pentru Oarda de Jos, Oarda de Sus, Limba, Ciugud, [Șe]ușa, Drîmbar, gara Alba-Iulia; pentru Totoi, gara Sîntimbru; [pe]ntru Căpud și Pețelca, gara Teiuș.

Localitățile menționate sînt situate pe terasele [...]oare de pe malul stîng al rîului Mureș. Ele apar, [ce]lui care călătorește pe șosea sau cu trenul, înșirate, [un]a după alta, ca niște așezări bine închegate. Ocu[pa]ția locuitorilor din aceste sate este identică cu aceea [a] celorlalți locuitori din valea Mureșului. Ele apro[vi]zionează învecinata Alba-Iulia cu produse agricole [și] în special cu lapte și derivatele lui; Căpud și Pe[țe]lca gravitează mai mult spre Teiuș.

Cele mai multe din aceste sate fac legătura cu [A]lba-Iulia direct, peste Mureș, cu podul plutitor (bru[...]ni).

De la Alba-Iulia, la **Oarda de Jos** (906 loc.) ajun[ge]m pe șoseaua Alba-Iulia—Sibiu. Această comună se [af]lă pe malul stîng al Mureșului.

Vecină, înspre sud, cu comuna Oarda de Jos este [Oa]rda de Sus (1.279 loc.), care se întinde pe coasta [un]ui deal.

Pornind de la Oarda de Jos, pe drumul raional, [ca]re însoțește Mureșul pe partea stîngă, întîlnim sa-

tele **Limba** (406 loc.), **Ciugud** (637 loc.), **Şeuşa** (761 loc.) şi **Drîmbar** (1.087 loc), de la care, trecînd Mureşul, ajungem iarăşi la Alba-Iul a.

Acest traseu închis poate fi urmat şi invers: Alba-Iulia, Drîmbar, Şeuşa, Ciugud, Limba, Oarda de Jos şi de aici pe şoseaua naţională, la Alba-Iulia.

La Oarda de Jos funcţionează o fabrică de spirt şi o îngrăşătorie anexă de vite.

Tot în stînga Mureşului, se află satul **Totoi** (930 loc), situat în dreptul fabricii de la Sîntimbru, de unde, peste Mureş, pe un pod plutitor, ajungem pe un drum comunal la acest sat.

La Totoi putem ajunge de la Alba-Iulia şi pe drumul Alba-Iulia—Drîmbar—Totoi, urmînd cursul stîng al Mureşului.

La satele **Căpud** (556 loc.) şi **Peţelca** (595 loc.), ambele situate pe dealuri, în stînga Mureşului, se ajunge de la Teiuş. Din apropierea gării Teiuş, un drum comunal, trecînd Mureşul pe poduri plutitoare, ne conduce la aceste două sate.

O parte a locuitorilor satului Căpud sînt uniţi într-o gospodărie agricolă colectivă.

8. TERASELE ŞI DEALURILE DIN STÎNGA MUREŞULUI

Hăpria — Straja — Dumitra — Henig şi Berghin. Excursie de 1 zi. **Distanţa** de la Alba-Iulia: Hăpria, 8 km; Straja, [illegible] km; Dumitra, 12 km; Henig, 14 km; Berghin, 17 km. **Gara**: cea mai apropiată pentru toate, gara Alba-Iulia.

Satele de mai sus sînt aşezate între dealurile din stînga Mureşului, cu altitudine între 400-550 m. Ocupaţia principală a locuitorilor este agricultura, creşterea vitelor, viticultura şi pomicultura.

De la Alba-Iulia, la aceste sate ajungem pe drumul raional Alba-Iulia—Drîmbar—Berghin şi pe ramificaţiile acestuia. Indată după trecerea Mureşului, drumul urcă prin satul Drîmbar şi apoi coboară spre **Hăpria** (888 loc., inclus şi Morăreşti). Din Hăpria, spre nord, un drum comunal urcă pe coastă şi coboară după aceea în satul **Dumitra** (434 loc.). Revenind la drumul raional şi continuînd itinerarul de la Hăpria spre Berghin, în stînga se ramifică un nou drum comunal, care duce la satul **Henig** (1.013 loc.).

De la Hăpria spre dreapta, spre sud-est, un drum comunal urcă la **Straja** (1.026 loc.), situată lîngă **Măgura**, unde s-au aflat în urma unor săpături arheologice diferite obiecte din comuna primitivă.

Tot de la Hăpria, continuînd pe drumul raional, ajungem, urcînd, apoi coborînd, la **Berghin** (1.687 loc.), comună cu populaţie mixtă de romîni şi saşi şi cu o înfloritoare gospodărie agricolă colectivă.

9. PE TÎRNAVĂ

Mihalţ — Obreja — Cistei. Excursie de 1 zi. **Distanţa** de la Alba-Iulia: Mihalţ, 22 km; Obreja, 24 km; Cistei, 24 km. **Gara**: pentru Mihalţ şi Obreja, halta Mihalţ; pentru Cistei, halta Cistei.

De la Alba-Iulia spre Tîrnavă duc două drumuri şi calea ferată Arad-Bucureşti. Un drum se desprinde din şoseaua naţională, din apropiere de Sîntimbru Fabrică, şi duce spre Sîntimbru—Coşlar—Mihalţ, iar altul (numit drumul Blajului) porneşte, la intrarea în Teiuş, tot din şoseaua naţională spre dreapta şi se întîlneşte cu cel dintîi, înainte de **Podul Mureş.**

Comuna **Mihalț** (2.655 loc.), este situată la locul de vărsare a Tîrnavei în Mureș. Mihalțul este una din comunele cu hotarul cel mai extins, mai roditor și mai bogat în cereale din regiunea Hunedoara.

De la Mihalț spre nord-est, în dreapta, pe cealaltă parte a Tîrnavei, se află localitatea **Cistei** (800 loc.), iar în fața acestui sat, în stînga Tîrnavei, se află **Obreja** (700 loc.). La Obreja putem ajunge atît de la Mihalț cît și de la Cistei. Toate trei comunele sînt electrificate. Locuitorii acestor sate se ocupă cu agricultura, creșterea vitelor, viticultura și pomicultura.

La Cistei și Obreja există gospodării agricole colective înfloritoare.

In hotarul satului Obreja au fost constatate urme arheologice caracteristice comunei primitive și culturii daco-getice.

La Obreja, pe dealul pe care se află și satul de altfel, se vede, de la mare depărtare, un frumos castel, folosit azi în scop obștesc.

10. VALEA GEOAGIULUI SAU A TEIUȘULUI

Stremț — Cetea. Stremț — Geoagiu de Sus. Stremț — Geomal. Excursie de 2 zile. **Distanța** de la Alba-Iulia: Stremț, 22 km; Cetea, 25 km; Geomal, 27 km; Geoagiu de Sus, 27 km. **Gara**: pentru toate, gara Teiuș.

Valea Geoagiului sau a Teiușului, cum i se mai spune, care izvorăște din inima munților Apuseni și coboară spre sud, vărsîndu-se la Teiuș în albia Mureșului, oferă, mai ales în partea ei superioară, locuri pitorești și plăcute pentru excursii. Excursia din valea Mureșului, pe această vale în sus, duce la sălba-

ticele **chei ale Rimețului**, care pot fi străbătute numai cu piciorul sau, în unele locuri, prin apă. Itinerarul, printre pereții uriași de calcar, prin aceste chei, de o frumusețe rară, este de peste 1 km lungime.

Drumul pe această vale, în sus, pornește din centrul Teiușului. Prima localitate pe care o întîlnim este comuna **Stremț** (1.709 loc.). Stremțul este o localitate cunoscută pentru viile sale și vinul de calitate bună ce se obține. Are frumoase livezi cu pomi fructiferi.

La intrarea în comuna Stremț, se desprinde, în stînga văii, un drum care duce la satul **Geomal** (793 loc.), localitate situată la poalele înălțimii **Măgura Geomalului** (741 m).

Din capătul de nord al Stremțului, continuînd itinerarul pe valea Geoagiului, cu o mică abatere, ajungem la **Cetea** (1.023 loc.), localitate cu o apreciată gospodărie agricolă colectivă.

De la Cetea putem coborî, pe la Benic, Galda de Jos, în șoseaua Teiuș—Alba-Iulia.

Cetea, ca și Stremțul, cultivă vița de vie și excelează în pomicultură.

Cetea este punctul cel mai potrivit pentru excursii pe valea **Cetii în sus**, la **Piatra Cetii** (1.233 m). Drum de aproximativ 2 ore. Pe lîngă fenomenele geologice interesante, întîlnite aici (peșteri, chei, cascade, fenomene carstice), vîrful Piatra Cetii ne oferă minunate vederi la mari depărtări.

Revenind la Stremț și continuînd itinerarul pe valea Geoagiului spre nord, ajungem la satul **Geoagiu de Sus** (1.357 loc.). Localitatea este deosebit de renu-

mită pentru pomicultură. Sînt vestite pivele cu viltori, unde se apretează pănura.

La Geoagiu de Sus a existat, încă pe la sfîrşitul veacului al XV-lea, sau începutul celui următor, o episcopie ortodoxă, înfiinţată de un domn sau boier din Ţara Romînească.

Cel mai vechi document, care aminteşte această episcopie, datează din anul 1557. Documentul vorbeşte de unele venituri şi foloase pe care le-a avut acel episcop în feudalitate.

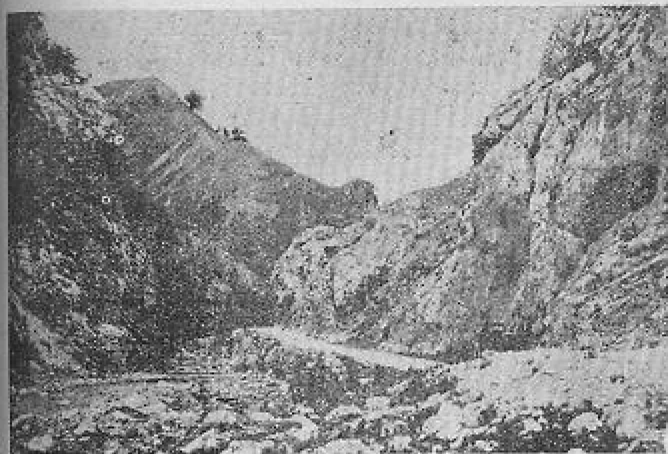
Pe lîngă episcopie, a existat o mănăstire, a cărei clădire veche nu se mai păstrează, fiind dărîmată la 1760. In locul ei s-a ridicat o biserică, în mijlocul unei păduri, pe o coastă. Lîngă biserică se văd şi azi ruinele vechilor chilii călugăreşti în care era o şcoală.

Episcopia de la Geoagiu a avut un rol important în lupta împotriva tendinţelor de calvinizare a romînilor, duse de stăpînirea feudală.

11. VALEA GĂLZII

Alba-Iulia — **Galda de Jos — Mesentea — Benic — Galda de Sus — Intregalde. Excursie de 2 zile. Distanţa** de la Alba-Iulia: **Galda de Jos, 18 km; Mesentea, 21 km; Benic, 24 km; Galda de Sus, 28 km; Intregalde, 38 km. Gara**: pentru **Galda de Jos, gara Coşlar; pentru Mesentea, Benic, Galda de Sus şi Intregalde, gara Teiuş.**

Partea de nord a raionului Alba-Iulia este străbătută de o serie de pîraie şi văi pitoreşti, între care cele mai mari şi mai cunoscute sînt valea Geoagiului, amintită mai sus, şi valea Gălzii, care izvorăşte din adîncul munţilor şi străbate spre sud, printre înălţimi

Cheile Intregălzii

împădurite şi stînci calcaroase, spre rîul Mureş, în care se varsă în apropierea satului Galtiu.

Valea Gălzii, care şi-a primit numele de la satele, cu acelaşi nume, aşezate pe cursul ei, este deosebit de interesantă, în ce priveşte frumuseţile naturale, şi mult cercetată de excursionişti.

Apa Gălzii, ca şi alte pîraie de munte din această regiune, este bogată în păstrăvi.

Urmînd, din valea Mureşului, drumul ce se desprinde din şoseaua naţională Alba-Iulia—Teiuş, pe valea Gălzii în sus, prima localitate pe care o întîlnim este **Galda de Jos** (1.625 loc.). Galda este una din comunele fruntaşe ale raionului Alba, cu teren agricol fertil şi întinse podgorii, care produc struguri şi vin

de calitate. In stînga văii Gălzii, la marginea satului, pe un deal, se află un castel moșieresc, impunător, construit în veacul al XVIII-lea, ce apare călătorului de la mari depărtări. Imobilul este folosit, în prezent, ca sediul unei gospodării agricole de stat.

Puțin mai la nord, pe aceeași vale, urmează la mică depărtare unul de altul, satele **Mesentea** (208 loc.), **Benic** (689 loc.) și **Galda de Sus** (1.146 loc., inclusiv satele Lupșeni, Măgura, Poiana Gălzii, Zăgris).

O gospodărie agricolă colectivă prosperă se află în satul Benic.

Mesentea și Benic sînt localități producătoare de vinuri, ambele renumite și în ce privește pomicultura, ca și Galda de Sus de altfel.

Urcînd de la Galda pe vale în sus, drumul trece prin **cheile Intregălzii,** o frumusețe rară de stînci înălțate, care se prelungesc pe o mare distanță. Aceste chei aparțin versantului de sud al munților Piatra Ceții.

Galda de Sus ca și hotarul Zamului, din partea de vest a regiunii Hunedoara, sînt punctele cele mai joase în care crește floarea de colț, numită și siminic **(Leontopodium Alpinum).**

Floarea de colț, semnul favorit al turiștilor, crește și înflorește pe stînci calcaroase, la mari înălțimi, ca firicele izolate, de unde este culeasă de turiști, înfruntînd adesea primejdii, ca un trofeu prețios al cuceririi înălțimilor.

Cu totul în alte condiții trăiește această plantă rară la Intregalde. In partea de jos a frumoasei strîm-

Floarea de colț la Intregalde

lori, în dreapta văii, la locul numit „Tina", există un covor de verdeață, pe care se ridică, ici colo, răsleț, cîte un colț de stîncă. Pe acest loc, la mică înălțime, în vecinătatea terenurilor agricole cultivate, apare în mici tufe, cu cîte șase pînă la opt și chiar mai multe fire, formînd adevărate buchete.

Trecînd de „cheile Intregălzii", ajungem la comuna **Intregalde** (243 loc.), localitate răsfirată pe o mare întindere, ca și numeroasele sate și cătune ce îi aparțin: **Dealul Geoagiului** (362 loc., inclusiv populația satelor **Iliești, Mărinești, Popești**), **Ghioncani** (212 loc.), **Ivăniș** (204 loc.), **Modolești** (328 loc.), **Necrilești** (564 loc.), **Sfircea** (192 loc.), **Tecșești** (176 loc.).

Ocupația principală a locuitorilor în acest ținut, determinată de cadrul geografic muntos, este în primul rînd creșterea vitelor și a oilor, lucru la pădure, lemnăritul și numai în mai mică măsură, agricultura.

De la satele amintite, se poate ajunge în valea Mureșului fie pe la Cetea—Stremț—Teiuș, fie pe valea Gălzii.

De la unele din aceste sate se poate ajunge, spre nord-vest, în drumul Abrud-Cîmpeni.

De la Intregalde se pot face o serie de excursii în munții și piscurile împădurite sau pleșuve din împrejurimi, între care multe trec de 1.200 m, la poalele și în ascunzișul cărora se află răspîndite așezările amintite.

XIV. Ținutul Sebeșului

1. Generalități. — **2. Pe valea Sebeșului.** — **3. Valea Pianului.** — *A. La sud de rîul Secaș.* — **4. De la Sebeș la Răhău și pe valea Cilnicului.** — **5. Miercurea și Gîrbova.** — **6. De la Miercurea la Jina.** — *B. La nord de rîul Secaș și de șoseaua națională Sebeș-Sibiu.* — **7. Pe valea Slatinei.** — **8. Partea de nord-est a raionului Sebeș.** — **9. Apoldu de Sus, Apoldu de Jos și ultimele așezări din partea de est a raionului Sebeș.**

1. GENERALITĂȚI

Ținutul Sebeșului, care cuprinde, în linii mari, unitatea administrativă raională, cu același nume, se află în partea de răsărit a regiunii Hunedoara. Cuprinde întregul teritoriu din care își adună apele rîul Sebeș și afluentul său Secașul Mare, la care se mai adaugă, la vest, valea rîului Pianului, iar la nord-est partea cea mai mare a văii Secașului Mic, afluent al Tîrnavelor unite. Ținutul Sebeșului se întinde, deci, de la coamele munților Sebeș spre nord, cuprinzînd în sine și colțul de sud-vest al podișului Transilvaniei.

Putem distinge aici două regiuni principale, partea de sud muntoasă și cea de nord mai mult deluroasă. Intinsele platouri împădurite și pășunile alpine vaste, din munții Sebeșului, au dus la dezvoltarea, de veacuri, a oieritului (a păstoritului alpin) și la exploatarea, pe scară mare, a lemnului.

La poalele de miazănoapte ale acestor munți împăduriți, se află terenuri mai joase, deluroase, apar-

ţinînd colţului sud-vestic al podişului ardelean, cu pămînturi fertile şi o climă dulce, mai ales cu veri calde. Ocupaţia principală a locuitorilor de aici, pe lîngă cultivarea grîului şi a porumbului, e creşterea viţei de vie şi pomicultura.

Spre deosebire de alte ţinuturi ale regiunii Hunedoara, cel al Sebeşului nu dispune de bogăţii minerale importante şi în cantităţi mari. Din cauza aceasta nu a putut lua fiinţă nici o industrie grea. Pe baza bogăţiilor naturale ale ţinutului, s-a dezvoltat însă industria uşoară, concentrată la Sebeş şi Petreşti: industria hîrtiei, a lemnului, industria textilă şi de piele. Această industrie foloseşte, în parte, forţa electrică produsă de Uzina din Sebeş.

Aşezat la răspîntia marilor drumuri, soarta Sebeşului şi a ţinutului său n-a fost determinată numai de natura locului şi de hărnicia localnicilor, ci ea a depins şi de marile evenimente istorice, care au adus, în timpuri liniştite, belşug, iar în restrişte pustiiri şi grele încercări.

De pe la mijlocul veacului al XIII-lea încep să fie menţionate, în documente, oraşul Sebeş şi satele din ţinutul Sebeşului.

Din punct de vedere al organizaţiei administrativ-politice, sute de ani de-a rîndul, ţinutul Sebeşului a aparţinut: teritoriul de la nord de Secaşul Mare şi teritoriul muntos de la sud de linia aproximativă Căpîlna—Jina—Poiana, comitatului Albei Inferioare, iar mijlocul ţinutului, scaunelor săseşti, Sebeş şi Miercurea, de pe „Pămîntul Crăiesc".

De pe la mijlocul secolului al XII-lea (de la co-

lonizarea germanilor, a saşilor, 1141-1161), găsim definitiv stabilite şi principalele elemente etnice ale ţinutului: romînii şi germanii.

Năvălirea tătarilor, din 1240-41, a cauzat populaţiei mari pierderi. După ea au urmat însă două veacuri de relativă linişte. Viaţa economică a luat, în acest timp, un avînt deosebit.

Pe cînd romînii se ocupau, mai ales, cu agricultura şi creşterea vitelor, saşii se îndeletniceau, pe lîngă agricultură, cu meseriile şi comerţul. Meseriile şi comerţul se concentrau, mai ales, la Sebeş, fiind aşezat la răscrucea drumurilor.

Incepînd cu veacul al XV-lea, ţinutul Sebeşului a avut mult de suferit din cauza invaziilor turceşti. Primejdia turcească s-a abătut, prima dată asupra lui, în anul 1438. In 1442 a urmat o altă năvălire, apoi altele, tot mai dese în secolul al XVI-lea, la care se adaugă şi cele ale tătarilor. Necazurile populaţiei au fost mărite şi prin luptele dintre pretendenţii la tronul Ungariei, mai în urmă, la cel al principatului Transilvaniei.

Impotriva pericolului turcesc, populaţia satelor, din scaunele Sebeşului şi Miercurei, a căutat să se apere înconjurînd bisericile cu ziduri. In secolele XV-XVI, au luat deci fiinţă fortificaţiile bisericeşti din comunele săseşti, monumente caracteristice ale ţinutului Sebeş.

Dar nenorocirile, pricinuite de războaiele care s-au abătut asupra populaţiei ţinutului, au continuat şi în veacul al XVII-lea, pînă ce turcii sînt bătuţi şi alungaţi din ţară.

In partea a doua a secolului al XIX-lea, se înfiinţează primele fabrici în regiunea Sebeşului. Paralel cu aceasta, apare o nouă categorie socială: muncitorimea industrială în centrele mai importante (oraşul Sebeş şi comunele Petreşti, Sebeşel, Săsciori).

Azi, raionul Sebeşului, cu ogoarele sale întinse, cu podgoriile roditoare, cu turmele de oi şi o înfloritoare industrie uşoară, contribuie, din plin, la prosperitatea economică a regiunii Hunedoara. Muncitorii din fabrici ca şi harnicii colectivişti de pe ogoare îşi asigură, pe zi ce trece, tot mai mult, o solidă bază materială şi o înfloritoare situaţie culturală.

2. PE VALEA SEBEŞULUI

Alba-Iulia — Oarda de Jos — Lancrăm — Sebeş — Petreşti — Sebeşel — Răchita — Săsciori — Cacoviţa — Laz — Căpîlna — Şugag. Excursie de 2-3 zile.

Distanţa: Deva-Sebeş, 59 km; Alba-Iulia—Sebeş, 15 km. Distanţa de la Sebeş: Oarda de Jos, 12 km; Lancrăm, 3 km; Petreşti, 4 km; Sebeşel, 8 km; Răchita, 9 km; Săsciori, 10 km; Cacoviţa, 12 km; Laz, 11 km; Căpîlna, 15 km; Şugag, 29 km. **Gara**: pentru Oarda de Jos, gara Alba-Iulia; pentru celelalte, gara Sebeş, pe linia Vinţu de Jos—Sibiu.

Case de adăpost. Urmînd cursul văii Sebeş, de la nord spre sud, spre originea văii, atingem următoarele posibilităţi de cazare: **Cantonul forestier**, situat la punctul **Tău**; **Cantonul forestier**, situat la gura **Cibanului**; **Cabana silvică Oaşa Mare**, situată lîngă lacul de acumulare Oaşa Mare; **Cabana forestieră Oaşa Mică**, situată la punctul cu acelaşi nume, unde se

pot caza circa 40-50 de persoane. Pe lîngă cabana forestieră la punctul **Oaşa Mică**, mai sînt două cabane de vînătoare, ce servesc în interes cinegetic şi piscicol, precum şi o **casă de odihnă** a fabricii „Simion Bărnuţiu" din Sebeş. La punctul Tărtărău se află, de asemenea, un canton silvic, unde se poate poposi.

Pentru casele de adăpost din munţii Sebeşului vezi şi capitolul X din această lucrare.

Părăsind valea Mureşului de la Alba-Iulia spre sud, prima localitate întîlnită, pe itinerarul urmat pe şoseaua Alba-Iulia—Sebeş—Sibiu, este Oarda de Jos. De aici ni se deschid, spre sud şi sud-est, două văi: **valea Sebeşului şi cea a Secaşului.** Rîul Sebeş, înainte de a se vărsa în Mureş, primeşte în dreapta, mai sus de Oarda, apele leneşe ale Secaşului, conti-

Munţii Sebeşului — cabana Oaşa Mică

nuîndu-şi drumul pînă la vărsarea sa, în dreptul Parfoşului, în Mureş.

Cursul general al rîului Sebeş este sud-nord, străbătînd de-a latul, pe mare întindere, munţii cu acelaşi nume şi adunînd, în albia sa, apele mai multor pîraie din aceşti munţi.

Valea Sebeşului este cea mai importantă vale a munţilor Sebeş, care, împreună cu văile ei secundare, oferă, în cursul ei superior, încîntătoare peisaje alpine, cu păduri întinse de brad, cu munţi cu coaste stîncoase şi căderi de apă, iar în partea inferioară, terenuri agricole roditoare.

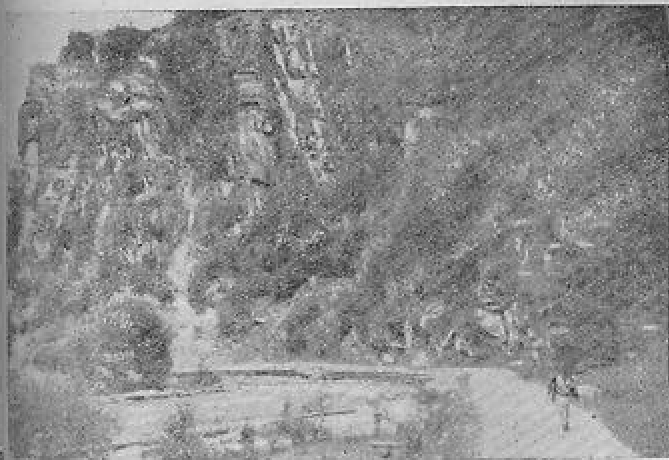
Locuitorii de pe valea Sebeşului sînt romîni, iar în partea ei de jos, la Petreşti şi Sebeş, aflăm şi populaţie săsească.

In general, satele, de pe cursul Sebeşului, au un caracter de munte, unele din ele se întind, cu casele împrăştiate, pe văile laterale şi pe coastele dealurilor.

Ocupaţia locuitorilor e condiţionată de caracterul muntos al ţinutului: în părţile de sus, creşterea vitelor, pădurăritul, cultivarea redusă a porumbului şi a cartofilor, iar în părţile de jos, agricultura, cultivarea viţei de vie şi a pomilor fructiferi.

O ocupaţie a locuitorilor, de pe valea rîului Sebeş, e şi plutăritul.

Primele sate întîlnite pe valea Sebeşului, pornind din valea Mureşului, sînt **Oarda de Jos** (931 loc.) şi **Lancrăm** (1.070 loc.), sat mare romînesc, ai cărui locuitori se ocupă cu agricultura, producînd,

Pe valea Sebeşului

în special, grîu de calitate superioară. Se cultivă multă varză.

In hotarul comunei Lancrăm a fost identificată o aşezare din comuna primitivă, precum şi numeroase urme romane, mai ales în lunca de la nord de actuala aşezare. Pe aici trecea şi vechiul drum roman, numit de localnici „drumul cel vechi", de la Alba-Iulia spre Sebeş.

SEBEŞ. Distanţa: de la Deva, 59 km; de la Alba-Iulia, 15 km; de la Sibiu, 54 km. Are 11.623 locuitori.

Gara. Gară pe linia Sibiu—Vinţu de Jos. De la gară pînă în centrul oraşului aproximativ 500 m.

Hoteluri, restaurante, cofetării: **Hotel şi restaurant Nr. 1** în strada Lenin; **Cofetărie** în strada Lenin.

Adrese utile: Sfatul popular raional în parcul 8 Mai, **Sfatul popular oraş** în parcul 8 Mai, **Banca R.P.R.** în parcul 8 Mai, **Tribunalul raional** în parcul 8 Mai, **Poşta şi Telefoane** în strada Mihai-Viteazul, **Uniunea raională a cooperativelor** în strada Lenin, **Şcoala medie mixtă** în strada Lenin, **Şcoala medie mixtă germană** în strada Lenin, **Muzeul raional** în parcul 8 Mai, **Biblioteca raională** în parcul 8 Mai, **Casa de cultură raională** în strada Lenin.

Cinematografe: Cinematograf „Progresul" în strada Lenin.

Băi. Baie populară în strada Dobrogeanu Gherea.

Oraşul Sebeş, locuit de romîni şi saşi, e situat pe ambele maluri ale rîului Sebeş, acolo unde valea lui, mult lărgită, se uneşte cu cea a Secaşului. Vechiul centru al oraşului, întemeiat de saşi, înconjurat, încă de pe la sfîrşitul veacului al XIV-lea, cu ziduri de apărare, întărite cu turnuri, se află în dreapta rîului. Aici locuiau meseriaşii şi negustorii, în urma activităţii cărora oraşul ajunge, în secolul al XIV-lea, la o stare înfloritoare. In 1345 Sebeşul e denumit pentru prima dată oraş (civitas).

Negustorii sebeşeni mergeau cu mărfurile lor pînă la Viena şi Praga şi aveau relaţii de schimb de mărfuri şi cu Ţara Romînească.

In centrul oraşului se află unul din importantele monumente istorice şi artistice din Transilvania: marea biserică evanghelică. Cea mai veche biserică a Sebeşului era o bazilică romanică. Pe la 1350, sebeşenii au hotărît să ridice, în locul vechii biserici romanice, o mare biserică gotică. Pe la 1382, partea dinspre est a acesteia, „corul", era gata. Pe atunci mai era, însă, încă în picioare partea de vest din ve-

chea biserică romanică. Aceasta n-a mai fost dărîmată şi nu s-a mai continuat nici cu executarea planului nou. Astfel, biserica, în forma în care ni se prezintă azi, datează din două epoci diferite.

Legenda explică ruptura vizibilă în construcţia bisericii, astfel:

Meşterul, care zidea biserica nouă din Sebeş, executa în acelaşi timp şi Biserica Neagră din Braşov. Neputînd fi în acelaşi timp în ambele locuri, a încredinţat zidirea bisericii din Sebeş celei mai iscusite dintre calfele sale. Venind o dată în inspecţie la Sebeş, vede că opera calfei era mai perfectă decît a lui. Din invidie, meşterul a aruncat calfa de pe schelă. Nu s-a mai găsit cine să continuie opera măreaţă a calfei.

Adevărata cauză a neterminării bisericii gotice a fost împrejurarea că locuitorii Sebeşului au trebuit să-şi îndrepte toate forţele spre fortificarea oraşului, în faţa pericolului turcesc.

Privită pe dinafară, biserica, cu ansamblul clădirilor din jurul ei, impresionează prin aspectul pitoresc, care rezultă din varietatea formelor arhitectonice pe care le prezintă.

Valoarea artistică a corului gotic constă, pe de o parte, în frumuseţea interiorului, ţinut în proporţii elegante şi armonioase, pe de altă parte, în bogăţia decorului sculptural, cu care e prevăzut atît în interior cît şi în exterior. In interior, mai e de menţionat marele altar, cu picturi şi sculpturi în lemn, de o deosebită valoare (lucrat de meşteri din şcoala lui Veit Stoss).

Lîngă biserică se află o **capelă** fină, în stil gotic, unică în felul ei în Ardeal. Biserica fusese încon-

Sebeş — biserica evanghelică, monument istoric

jurată de o incintă, din care s-a păstrat o parte din zid şi turnul din sud-est.

Incinta mai mare, care înconjura tot oraşul vechi, s-a păstrat pe de-a întregul, doar în cîteva locuri e deteriorată.

Din turnurile de fortificaţie ale oraşului mai sînt în picioare: **turnul breslei croitorilor** şi al **cizmarilor**, cîte un turn la nord-estul şi la nord-vestul incintei. S-a păstrat şi o parte din poarta de vest a oraşului. Tăul, din parcul comunal, e ultimul păstrat dintr-un sistem de lacuri, care serveau drept rezervoare de apă, din care se umplea şanţul adînc, care înconjura fortificaţiile oraşului. Alte monumente istorice ale oraşului sînt: biserica romano-catolică din vea-

cul al XIV-XV-lea, biserica din cimitirul ortodox, zidită în 1778, şi alte două biserici ortodoxe, zidite la începutul secolului al XIX-lea.

Un valoros monument istoric, de arhitectură civilă, este casa în care se află în prezent Muzeul raional, datînd din veacul al XVI-lea.

Cînd, în 1438, Sebeşul a căzut prima dată în mîinile turcilor şi populaţia lui a fost dusă în captivitate, unii dintre orăşeni n-au vrut să se predea şi s-au apărat într-un turn. Turcii, cucerindu-l, au făcut prizonier pe un tînăr de 15-16 ani, elev al şcolii germane din Sebeş. Acesta, numit mai tîrziu „studentul din Romos", trăind 22 de ani în sclavie în Turcia, s-a întors pe la 1458 şi a scris o carte despre turci, vestită pe vremea aceea şi tipărită, între 1470 şi 1540, în 24 ediţii în ţările apusene. E prima lucrare literară tipărită a unui ardelean. In timpul luptei pentru tronul Ungariei, între Ferdinand de Austria şi Ioan Zapolya, şi în ţinutul Sebeşului au avut loc ciocniri armate între cele două partide. In 1540 a murit Zapolya la Sebeş. In 1707, „curuţii", partizanii lui Francisc Rakoczy, au dat foc oraşului.

La sfîrşitul secolului al XVI-lea şi în secolul al XVII-lea s-au tipărit la Sebeş diferite cărţi religioase, fie de tipografi romîni (în 1580 a tipărit Coresi la Sebeş un sbornic slavonesc), fie de autori şi tipografi romîni în limba romînă: în 1683 Popa Ioan (Zoba) din Vinţ a tipărit la Sebeş, în „tipografia nouă" romînească, „Sicriul de aur", o carte de propovedanie la morţi, în limba romînească locală, şi î.

1685 „Cărare pe scurt", un tratat de moralizare pentru uz școlar și popular.

Pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, au fost colonizați în Sebeș, ca și în Pianul de Jos și Petrești, germani din Germania de sud-vest (Durlacher și Hanauer), așezîndu-se în trei străzi ale lor, în suburbia de nord a orașului. In timp de o sută de ani, s-au amestecat cu vechii locuitori sași, precum s-au contopit cu romînii din Sebeș și familiile de comercianți greci, așezate tot într-o stradă separată „Greci".

In timpul revoluției din 1848/49, comandantul armatei revoluționare ungare, generalul Bem, și-a avut cîtva timp cartierul la Sebeș, cînd a asediat cetatea din Alba-Iulia.

In jumătatea a doua a secolului al XIX-lea, s-au înființat primele fabrici la Sebeș (una de cherestea, una de piele și o țesătorie de bumbac).

In primele decenii ale secolului al XX-lea, s-au ridicat la Sebeș cîteva clădiri importante, de interes public: uzina electrică, spitalul, cazarma, abatorul, baia publică.

La fabricile existente s-au mai adăugat, una de chibrituri, una de ciorapi și una de cloșuri (pălării).

Actuala **Fabrică de piele „Simion Bărnuțiu"** are patru sectoare: a, tăbăcărie, b, marochinărie, c, confecție de haine de piele, d, articole de sport. Sectorul cel mai important e marochinăria cea mai veche și cea mai mare fabrică de acest fel din țară. Se lucrează genți, serviete și diferite articole mici de piele. In anii din urmă marochinăria și-a mărit pro-

ducția de 3-4 ori, față de trecut, se construiesc noi clădiri și instalații pentru amplificarea ei.

Mai există la Sebeș o **Fabrică de ciorapi** și una de **cherestea. Fabrica de ciorapi și tricotaje „Sebeșul"** este o întreprindere textilă care prelucrează fire de mătasă vegetală și lînă. Se produc ciorapi de mătasă, lingerie de mătasă, pulovere, fulare, ciorapi și mănuși. Sub regimul democrat-popular, fabrica și-a mărit producția și și-o va mări și mai mult, prin punerea în funcție de noi mașini de tricotat, în special pentru confecționarea de ciorapi bărbătești.

U.I.L. Sebeș, fabrică de cherestea, unde se prelucrează în cherestea lemnul de rășinoase, ce se exploatează din valea Sebeșului.

Ocolul Silvic Bistra si Sebeș, gospodăresc pădurile din bazinul geografic al rîului Sebeș și valea Pianului.

I.F.E.T. Sebeș (Intreprindere forestieră de exploatare și transport) conduce activitatea de exploatare și transportul lemnelor pe apă (prin plutire liberă), pe rîul Sebeș, precum și exploatarea și transportul lemnului, cu autocamioane, din bazinul rîului Ampoi și valea Pianului.

Are sectoare de exploatare la Zlatna, Alba-Iulia, Sebeș, Tău și Oașa.

Interesant de vizitat, opustul (barajul) de la Oașa Mare și valea Cibanului.

Cu toate că Sebeșul, de sute de ani, e un centru meșteșugăresc și comercial, și e, de cîteva decenii, și un centru industrial, o mare parte din locuitorii lui sînt plugari. Se află aici și o gospodărie agricolă colectivă.

Datorită solului fertil și a climei dulci, pe lîngă grîu, porumb, cartofi, se cultivă mult pomii fructiferi și vița de vie.

Vinul Sebeșului are un nume bun, mai ales cel produs din viile de la poalele „Rîpelor Roșii".

Rîpele Roșii, din hotarul Sebeșului, adevărate piramide de pămînt, produse prin acțiunea de șiroire a apelor, exercitată asupra depozitelor neomogene cu variată alternanță de roce, loc important și sub raportul botanic, sînt declarate monument al naturii și ocrotite.

Rîpele Roșii, frumoasa „Pădure Mare", de stejari și fagi, ca și dealul „Fățîra", din dosul ei, cu o frumoasă priveliște pînă departe, sînt locuri de plăcute și ușoare excursii pentru cetățenii orașului.

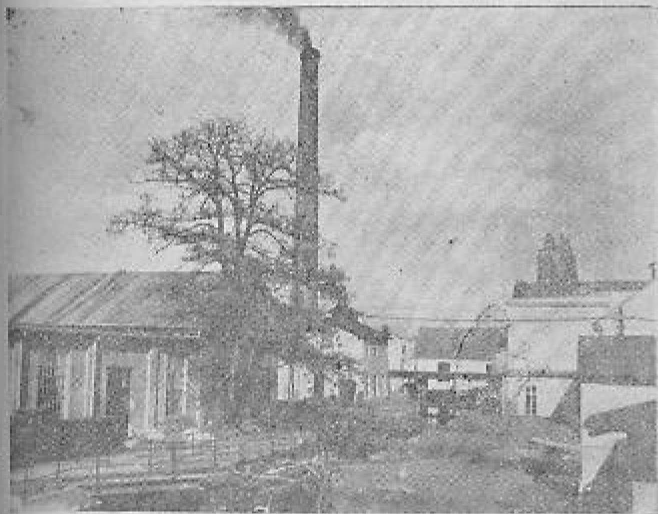
Ca centru școlar și cultural, Sebeșul are o școală medie mixtă de zece ani, cu o secție germană, o școală mixtă de șapte ani germană, mai multe societăți culturale, o bibliotecă raională, un muzeu raional și o casă de cultură.

La poalele ultimelor dealuri, dinspre nord, ale munților Sebeș, se află localitatea, cu populație mixtă romîno-germană, **Petrești** (2.889 loc.)

Muncitorii agricoli de la Petrești sînt organizați într-o gospodărie agricolă colectivă.

Comuna Petrești a devenit cunoscută prin fabrica de hîrtie, una dintre cele mai mari din țară.

Fabrica de hîrtie de la Petrești pînă la naționalizare funcționa cu două mașini, care fabricau aproximativ 6.000 de tone de hîrtie anual. După naționalizare, prin măsuri tehnico-organizatorice, s-a mărit

Petrești — fabrica de hîrtie

volumul producției, ajungîndu-se la peste 8.000 de tone. Incepînd cu anul 1948, a luat ființă o nouă secție de confecționare de caiete, iar în 1952 a fost creată secția recuperări deșeuri.

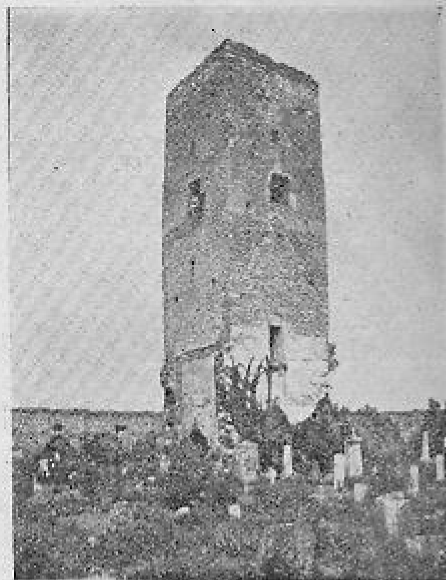
In ultimii ani, profilul de fabricație a hîrtiei a fost îndreptat spre sortimente superioare.

Celuloza, folosită în procesul de fabricație, este adusă de la fabrica din Zărnești.

Urmele arheologice, aflate în împrejurimile localității, fac dovada existenței societății omenești, în acest loc, încă din orînduirea comunei primitive. Ceramica, aflată aici, este caracteristică pentru cultura

Turdaş şi a cercului de ceramică pictată sud-vest transilvăneană.

Ruina bisericii fortificate datează de la începutul secolului al XIII-lea.

Petreşti — turn de cetate

Ceva mai sus, pe valea Sebeşului, urmează satul **Sebeşel** (954 loc.). In hotarul satului, la locul numit „Şermag" şi „Ocing-Găuroi", se află urmele unor exploatări vechi de aur. Se pare că extragerea aurului s-a făcut, aici, din timpul dacilor şi al romanilor. Ultimele cercetări după aur s-au executat pe la sfîrşitul veacului trecut.

Pe **Gorgan** a fost constatată existenţa unei aşezări din comuna primitivă, caracteristică culturii „Coţofeni". In partea de răsărit a Gorganului, „In vii", se află urme romane.

In satul Sebeşel s-a născut vestitul pictor **Sava Henţa.**

Cam la jumătatea drumului între Petreşti şi Sebeşel, se desface, spre sud-vest, printre dealurile **Bisericii** (528 m) şi dealul **Sărata,** un drum comunal, care duce la **Răchita** (531 loc.), de unde putem ajunge, prin **valea Tonii** sau a **Pianului,** spre sud-vest, la Strungari, iar spre nord-vest, la Pianu de Sus.

La Răchita, în partea de hotar **vîrful Zăpozii** (Gherghelău), s-a identificat o aşezare în terase din comuna primitivă, cultura „Coţofeni", iar în **pîrăul Vocii** a fost descoperit un depozit de bronz.

Indată după Sebeşel, spre sud, urmează **Săsciori** (1.544 loc.). Comuna Săsciori e una din localităţile mai importante din munţii Sebeşului. E situată, în cea mai mare parte, pe ţărmul drept al rîului, la poalele unui deal conic, ale cărui feţe însorite sînt acoperite de vii, iar pe vîrf poartă ruinele unei cetăţi feudale — cetatea Săsciorului — a cărei menire era să apere intrarea în valea Sebeşului.

In hotarul localităţii, pe valea Lenderului, s-a constatat o aşezare din orînduirea comunei primitive.

Tîrgurile de la Săsciori sînt locuri de întîlnire şi de schimb între locuitorii din satele învecinate, din regiunea deluroasă sau de la munte.

Din mijlocul comunei Săsciori, se desface spre est, pe pîrăul Cacoviţa, un drum comunal, spre **Cacoviţa** (273 loc.), de unde, în continuare spre est, pe acelaşi drum, coborîm la Cîlnic.

De la Săsciori spre sud-vest, pe un drum comunal, ajungem la satul **Loman** (453 loc.), aşezat pe plai, cu cele două cătune ale sale, Pleşi şi Tonea, care se întind răsfirate pe mai multe zeci de kmp, pînă sub zona alpină.

Ocupaţia locuitorilor, şi aici, este tot creşterea vitelor şi oieritul. **Vîrful Tonea** (966 m) este admirabil loc pentru excursii, cu vederi pînă departe pe Mureş în jos, pînă la Ilia, în sus, pînă la cheile Turzii, spre est, pînă la şesul Sibiului.

După Săsciori urmează **Laz** (558 loc.), cu urmele unei circumvalaţii vechi romîno-slave. Laz a fost unul din centrele de pictură a icoanelor pe sticlă.

Lăsînd în urmă, spre est, satul **Deal**, de unde, pe un drum comunal, se poate merge spre Cîlnic, ajungem la **Căpîlna** (1.041 loc.).

Dealurile din jurul Căpîlnei, sat de munte, cu casele răsfirate pe o mare întindere, sînt în parte pleşuve, lipsite de păduri. Deosebit de important, sub raportul istoric, este dealul **Cetăţuia**, care poartă, pe culmea sa, ruina unei fortăreţe dacice, construită din blocuri mari de piatră de calcar, după sistemul de construcţie al celorlalte cetăţi din munţii Sebe-

şului sau ai Orăştiei: Piatra Roşie, Blidaru, Costeşti, Grădiştea de Munte.

În dosul satului Căpîlna urcă o cărare, care duce, peste dealul Marga, spre Jina. Cărarea este atît de prăpăstioasă, încît poporul spune că numai dracul a putut străbate la început pe ea, aunci cînd a răpit pe frumoasa Ileana. Această cărare prăpăstioasă de munte se şi numeşte, în graiul localnicilor, „Poteca-Dracului".

Continuînd în sus, pe cursul şerpuitor al Sebeşului, cuprins, tot mai mult, între înălţimi puternice,

Munţii Sebeşului — cabana Bistra

Căpîlna — pitorescul rîu al Sebeşului

pe care se găsesc aninate case izolate, ajungem la ultima comună, de pe cursul superior al acestui pitoresc rîu, **Şugag** (2.705 loc. inclusiv Bîrsana, Jidoştina, Mărtinie, Arţi, Tău, Bistra).

Şugag e cea mai mare comună de munte de pe valea de sus a Sebeşului, ai cărei locuitori se ocupă exclusiv cu păstoritul şi creşterea vitelor.

De la Şugag în sus, pe măsură ce înaintăm în adîncul munţilor, valea Sebeşului e tot mai slab populată. Pe partea stîngă a rîului, se zăresc, ici-colo, case izolate sau grupe de case şi reduse terenuri cultivate, în timp ce ţărmul drept este încadrat de stînci măreţe. Pe văile pîraielor afluente Sebeşului (pîrăul Mărtiniei, Dobrei, Bistrei etc) şi pe înălţimile din preajma acestora se află răspîndite o serie de case şi gospodării de munte, uneori grupate în mici cătune, ca: Mărtinie, Dobra, Bîrsana, Jidoştina, Arţi, Tău.

La Tău se află un frumos dispensar muncitoresc, construit în anii puterii populare, care deserveşte muncitorimea de la lucrările forestiere din codrii de brazi ai munţilor Sebeş.

In ultimul timp, au început lucrări preliminarii pentru construirea unei mari hidrocentrale.

Bistra ca şi Oaşa sînt colonii importante sezoniere (de vară). Tot aici se află şi două lacuri — Ciban şi Oaşa — necesare plutitului pe rîul Sebeş. Cel din urmă, Oaşa, este socotit ca unul dintre cele mai mari din ţară.

In punctul Oaşa Mică se află o **păstrăvărie**, înfiinţată în vederea producerii de puieţi de păstrăv in-

Munţii Sebeşului — jilip

digen, pentru repopularea apelor de munte din valea Sebeşului şi cea a Ampoiului.

De la vărsarea pîrăului Dobra, în dreptul Şugagului, în Sebeş şi pînă sus, la vărsarea Bistrei în acelaşi rîu, al Sebeşului, locul cel mai interesant este „La ţuroaie", un impresionant „cataract", prelungit, al rîului Sebeş. Apa cade şi se rostogoleşte, clocotind cu sălbăticie, cu mare repeziciune şi zgomot, peste stîncile şi bolovanii din albie, tulburînd linişte codrilor seculari.

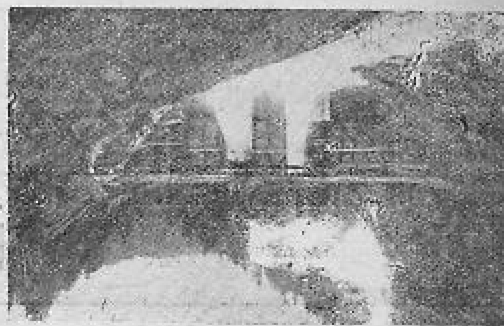
De un aspect admirabil sînt unele stînci, întîlnite de drumeţul de munte pe aici, ca stînca „Masa Jidovului", „Masa Dracului" sau stînca „Grumazi", care străjuieşte malul drept al rîului.

Despre stînca Masa Jidovului, un uriaș stîlp înalt de 50 m, cu vîrful retezat, muntenii spun că pe această masă se află bucate și scumpeturi, la care nimeni nu a putut să se urce și să le vadă, decît haiducul Dăianu, care petrecea în jurul acestei mese cu ortacii săi.

Despre stînca „Grumazi", localnicii spun că este trupul pietrificat al unui om nelegiuit, care a fost prefăcut în stană de piatră.

Cu cît înaintăm mai spre sud pe rîul Sebeșului, valea se strîmtează din ce în ce mai mult, iar munții ce ne înconjoară sînt tot mai falnici, pînă la muntele Frumoasa, în locul de obîrșie al acestei ape, la est de uriașul vîrf al lui Petru și cel al Șurianului.

Valea rîului Sebeș, cu pereții și versantele ei de multe ori prăpăstioase și sălbatice, altă dată oferind aspecte mai idilice, dar mereu vederi noi și atrăgătoare, e de o rară frumusețe.

Oașa — baraj pe apa Sebeșului

Valea frumoasă — la Oașa

De la Oașa în sus, valea Sebeșului, numită aici ...lea Frumoasei, se lărgește din nou; orizontul dru...ețului se mărește: se deschid vederi pitorești spre ...aring, Mîndra, vîrfu lui Petru.

Din valea superioară a Sebeșului, excursionistul ...poate îndrepta, spre stînga și spre dreapta, pe ne...umărate plaiuri — poteci vechi ale oierilor în dru...ul lor spre munte sau spre șes.

Itinerarii turistice din valea superioară a Sebeșului:

Gura-Prigoanei, trecînd pe lîngă cantonul silvic Prigoana ...e unde avem o frumoasă priveliște) — **vîrfu lui Petru** — ...esaca — **Cabana-Șurianu** (4 ore).

— **Gura Prigoanei — cantonul Prigoanei — lunca Pri...oanei — cabana Șurianu** (3 ore).

— **Oaşa** — **Fetiţa** — **cabana Şurianu** (3-4 ore).
— **Oaşa** — **Cindrel** (4 ore).
— **Oaşa** — **Cindrel** — **colonia de vară Păltiniş** (munţii Sibiului), (9-10 ore).
— **Oaşa** — **Tărtărău** — **Novaci.**

3. VALEA PIANULUI

Pianu de Jos — Pianu de Sus — Strungari — Purcăreţi. **Excursie de o zi. Distanţa** de la Sebeş: Pianu de Jos, 12 km; Pianu de Sus, 15 km; Strungari, 19 km; Purcăreţi, 22 km. **Gara**: pentru toate, Vinţu de Jos.

Ieşind din Sebeş, spre apus, pe şoseaua Sebeş-Şibot-Orăştie, la aproximativ 7 km distanţă de Sebeş, se desface, spre sud, un drum raional, care duce pe cursul pîrăului Pianului în sus.

Prima localitate întîlnită pe acest traseu este **Pianu de Jos** (1.180 loc.). Comună cu populaţie romînească şi săsească.

Atît la Pianu de Jos cît şi la cel de Sus, se află cîte o gospodărie agricolă colectivă.

Valea Pianului, ca şi cea de jos a Sebeşului, sînt locuri vestite pentru agricultură, în special pentru cultura cartofilor de vară.

In hotarul localităţii au fost identificate, în mai multe locuri, urme din epoca bronzului (la Padia). Urme romane s-au aflat la locul numit „Lisca" şi „Unghete".

Biserica evanghelică săsească din localitate, zidită în stil romanic, datează din veacul al XII-lea.

Continuînd acelaşi drum, spre sud, urmează **Pianu de Sus** (1.853 loc.). Urmele arehologice, aflate în

împrejurimile localităţii, datează din epoca societăţii primitive şi epoca romană.

Pianu de Sus e un loc vechi de exploatarea aurului prin spălare. Incepînd din partea de vest a Pianului de Jos, peste Cornu Pianului—valea Şermagului şi Sebeşel, se află centrul cel mai important al zăcămintelor aurifere aluvionare din această regiune.

In partea de sud a localităţii Pianu de Sus, valea rîului se îngustează brusc. De aici, printre dealuri masive, acoperite cu păduri de fag şi stejar, se ajunge la satul **Strungari** (291 loc.).

Strungari e o localitate mică, de munte, ale cărei case sînt înşirate ca nişte mărgele, de o parte şi de alta a albiei rîului, fără posibilitate de extindere, din cauza cercului de dealuri acoperite de păduri.

Chiar din mijlocul satului avem vederi frumoase. De aici, se vede uriaşul **vîrf al Tonii** (966 m), situat, la sud, în furca văii Tonii şi valea Rece sau a Tăcărăului.

Pornind din centrul localităţii Strungari, pe „plaiul" dinspre sud-vest, după un drum de 4 km, ajungem la cel mai răsfirat sat de munte din acest ţinut, **Purcăreţi** (596 loc. inclus şi Plaiuri).

Localitatea a ţinut cîndva, din punct de vedere administrativ, de **Răchita** (531 loc.). Locuitorii sînt crescători de vite şi oieri, care cutreieră cu turmele pînă la mari depărtări.

A. La sud de rîul Secaş

4. DE LA SEBEŞ LA RÂHAU ŞI PE VALEA CILNICULUI

Sebeş — **Râhău** — **Cîlnic** — **Deal. Cîlnic** — **Reci** — **Cărpiniş.**

Excursie de 1-2 zile. Distanța de la Sebeș: Răhău, 7 km; Cîlnic, 13 km; Deal, 15 km; Reci, 30 km; Cărpiniș, 32 km. **Gara**: pentru toate, gara Cîlnic.

Localitățile de la sud de rîul Secaș și de șoseaua națională Sebeș-Apoldu de Sus (ce vor fi menționate la punctul 4-6), sînt situate spre est de rîul Sebeș, între Secaș și șoseaua Sebeș-Apoldu de Sus, la nord, și ultimele ramificații ale munților Sebeș, la sud.

La aceste localități se poate ajunge pe drumuri comunale, ce se desprind din șoseaua principală Sebeș-Apoldu de Sus.

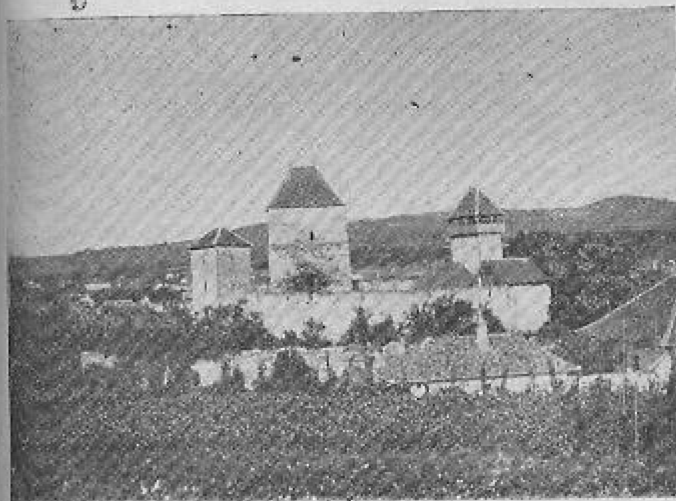
Pornind de la Sebeș spre sud-est, pe șoseaua națională sau pe linia ferată, prima localitate, situată la sud de șoseaua națională asfaltată, este **Răhău** (1.585 loc.), comună ascunsă între două coline ușoare, ca într-o covată, de unde numirea unei părți a localității „Moldărești" (moldă în graiul local înseamnă covată).

Casele frumoase ale satului se înșiră, în general, de-a lungul celor două ulițe ale comunei.

Din hotarul localității Răhău, ca și din altele din valea Secașului, sînt cunoscute vestigii, din trecutul îndepărtat al acestui ținut, de la comuna primitivă la feudalitate.

Continuînd pe șoseaua națională, sau pe linia ferată, în dreptul gării Cut, se desprinde din șosea, spre sud, un drum care duce la **Cîlnic** (1.668 loc.), comună mixtă romîno-germană, cu o gospodărie agricolă colectivă.

La Cîlnic se păstrează unul dintre monumentele feudale cele mai vechi și mai importante din ținutul

Cîlnic — cetatea feudală

Sebeșului: **cetatea feudală a Cîlnicului**. Ea nu este o biserică cetate ca atîtea alte biserici-cetăți săsești, ci e o cetate a țăranilor, înconjurată de o triplă incintă, avînd la mijloc un puternic turn de apărare.

La origine, cetatea a aparținut conților (greefilor) de Kelling, care apar în documente la anul 1267.

Familia conților de Kelling a jucat, în acea vreme îndepărtată, un rol deosebit în luptele pentru tronul Ungariei. Ca răsplată pentru sprijinul dat unora dintre pretendenți, acești conți primesc moșii întinse. Pe la 1430, moștenitorii conților de Kelling vînd cetatea comunității săsești din Cîlnic, pentru a-i servi

ca loc de apărare împotriva turcilor.

Intrată în posesia comunității, țăranii repară, întăresc și amplifică zidurile de incintă, iar turnul-locuință al vechilor proprietari este transformat în turn de apărare.

Astăzi, cetatea e în ruină, oferind însă un măreț aspect.

Zidirea, aspră și simplă ca înfățișare, fără de nici un ornament, are un caracter țărănesc.

Zidurile de apărare ale cetății sînt întărite cu două turnuri și un bastion. Partea cea mai impunătoare a întregului complex al clădirii este turnul din mijloc, numit de popor „Siegfried".

Din trecutul cetății, știm că în anul 1438 a fost ocupată, prin trădare, de către turci. In 1599 este asediată de Mihai Viteazul, care însă nu o poate ocupa. La începutul veacului al XVIII-lea a fost asediată de „curuți", partizanii lui Francisc Rakoczy al II-lea.

Urmele arheologice, sezisate din plin în hotarul comunei, atestă existența societății omenești din cele mai vechi timpuri.

La numai cîțiva km la sud de Cîlnic, urmează satul **Deal** (951 loc.), așezat pe un platou ceva mai ridicat decît Cîlnicul.

Revenind la Cîlnic și reluînd drumul spre sud, ajungem, peste o ușoară colină împădurită, la **Reci** (641 loc.), sat cu o gospodărie agricolă colectivă, și, în continuare, la **Cărpiniș** (984 loc.).

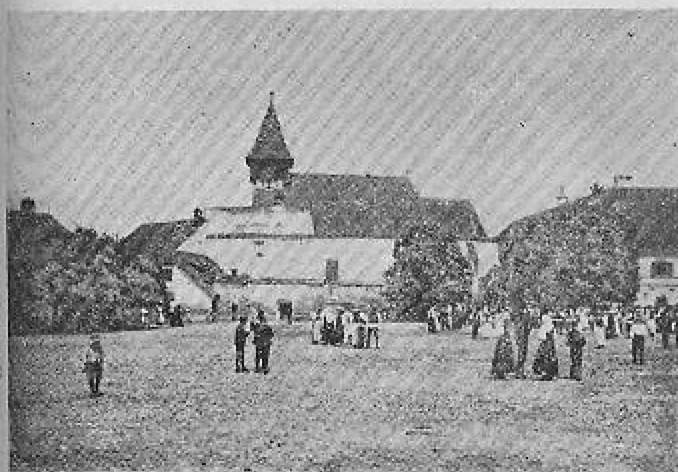
Satul Reci, locuit de romîni și sași, cu o biserică din feudalitate, ca și Cărpinișul, sat romînesc, cultivă intens vița de vie și pomii fructiferi.

Cărpinișul, cu străzi pardosite, așezat între două dealuri împădurite cu brad și fag, oferă o priveliște plăcută.

5. MIERCUREA ȘI GIRBOVA

Excursie de o zi. **Distanța** de la Sebeș: Miercurea, 19 km; Girbova, 25 km. **Gara**: pentru ambele, gara Miercurea.

Pornind de la Sebeș spre Sibiu și lăsînd la stînga satul și gara Cunța, prima localitate întîlnită pe șosea este tîrgușorul **Miercurea** (2.302 loc.). Pînă în 1876 tîrgul, locuit de romîni și sași, era reședința scaunului săsesc al Miercurei. In strada prin-

Miercurea — centrul comunei

cipală, lată, ca şi în piaţa, mare şi înconjurată de clădiri spaţioase, se mai oglindeşte şi azi rolul de frunte pe care l-a avut Miercurea ca centru administrativ-politic al comunelor din jur.

La nord, piaţa e mărginită de biserica-cetate, care datează încă din veacul al XII-lea. Ea a suferit însă în cursul timpului mai multe transformări. Zidurile incintei sînt bine conservate.

La exterior au numeroase contraforturi, iar în spre curte sînt şiruri de şoproane, sprijinite pe stîlpi de lemn, şi un drum de strajă de jur împrejur. Sub şoproane sînt numeroase hambare şi lăzi individuale, pentru păstrarea cerealelor. Inchise cu lacăte puternice, ele sînt folosite pînă în ziua de azi. In partea de apus a zidurilor, mai există nişte pivniţe, pentru adăpostul oamenilor şi al proviziilor.

Activitatea socialistă în agricultură se desfăşoară în comuna Miercurea, în mod viu, printr-o puternică gospodărie agricolă colectivă şi o staţiune de maşini şi tractoare fruntaşă. Ferma de păsări de aici e în permanentă dezvoltare.

Miercurea e şi o staţiune balneară. Băile se află înafara localităţii, spre nord-vest de aceasta. Băile au o haltă pe linia ferată Sebeş-Sibiu. Se află în regiunea de şes. Altitudinea 130 m. Instalaţii balneare simple, cu cîteva cabine. Natura apelor: ape cloruro-sodice. Sezon de băi: 1 aprilie—15 septembrie.

Gîrbova (2.022 loc.). Comună mare, cu case solide, locuită de romîni şi saşi.

Pe dealul dinspre est de comună, în cimitirul evanghelic, se află ruina unei bazilici romanice. Din cele

trei nave de odinioară nu a mai rămas în picioare decît cea mijlocie cu turnul.

Un cîntec popular săsesc păstrează o legendă legată de această biserică. O fată frumoasă era îndrăgostită de un fecior sărac. Tatăl ei o ameninţa însă, cu blestemul său părintesc, dacă nu se va logodi cu un tînăr bogat pe care i l-a ales el. Fata se supune. Iubitul ei pleacă în lume. Ea însă lincezeşte văzînd cu ochii. Se apropie ziua nunţii, nuntaşii urcă dealul spre biserică.

Mireasa se roagă să fie scăpată de chinul sufletesc în care se află. Ea moare pe loc. Cununa miresei a fost atîrnată pe peretele bisericii, unde se vede şi astăzi prefăcută în piatră.

In vale, în mijlocul satului, se află o puternică **cetate**, care are în interior un turn, de mari proporţii (asemănător celui din Cîlnic), cu primele două etaje din secolul al XIV-lea şi cu celelalte adăugate mult mai tîrziu. Un al doilea turn apără intrarea. Gangul de dedesubtul lui, boltit cilindric, din distanţă în distanţă cu arcuri puternice de susţinere, nu merge în linie dreaptă, ci deviază spre dreapta. In acest fel, chiar dacă eventualul inamic ar fi pătruns în prima porţiune a gangului, mai exista o posibilitate de a fi oprit, cînd ajungea la unghiul de cotitură.

Vorbind de monumentele istorice, trebuie să pomenim şi ruina unei cetăţi, care se află la distanţa de cîţiva km la sud de comuna Gîrbova, în munţii de dedesubtul comunei Jina. Locul înconjurat de ziduri (pînă la patru metri înălţime) are o lungime

de 80 de m şi o lăţime de 20 de m. Despre originea acestei cetăţi feudale nu se poate spune nimic sigur.

Cine vrea să vadă o comună în care portul ţărănesc săsesc se păstrează nealterat, poate să viziteze comuna Gîrbova într-o duminică. E o plăcere să vezi sătenii în haina lor de sărbătoare.

Gîrbova — grup de bărbaţi saşi în port de sărbătoare

Venitul principal de trai al gîrbovenilor l-a adus şi îl aduce cultura viţei de vie.

In anii din urmă se dezvoltă aici şi o gospodărie agricolă colectivă fruntaşă care, pe lîngă sectoarele

Ţinutul Sebeş — săsoaică, mireasă

agricole obişnuite şi cel viticol, a înfiinţat şi un mare heleşteu pentru creşterea peştilor.

6. DE LA MIERCUREA LA JINA

Miercurea — Dobîrca — Poiana — Jina. Excursie de 2 zile. **Distanța** de la Sebeș: Dobîrca, 23 km; Poiana, 31 km; Jina, 37 km. **Gara**: pentru toate, gara Miercurea.

La ieșirea din Miercurea, se desface, din șoseaua principală Sebeș-Miercurea-Sibiu, un drum comunal spre sud, pe traseul căruia (urcînd spre munte) se află cîteva sate. Primul sat întîlnit încă în vale este **Dobîrca** (1.336 loc.). Locuitorii satului, romîni și sași, cultivă vița de vie și pomii fructiferi, vînzînd toamna mari cantități de struguri mai ales pe piața Sibiului.

Locuitorii satului Dobîrca sînt organizați într-o mare gospodărie agricolă colectivă.

Biserica-cetate din Dobîrca, situată pe dealul deasupra satului, masivă, cu incinta întărită cu patru turnuri, oferă poate aspectul cel mai pitoresc dintre bisericile-cetăți săsești din ținutul Sebeșului. Dar și din punct de vedere al construcției are un caracter deosebit. Aici, biserica nu e numai o clădire destinată cultului, prevăzută cu elemente de fortificație, ci însăși biserica a fost tranformată într-o clădire fortificată. Aceasta se observă mai bine la turnul de vest al bisericii. Vechea biserică romanică a fost refăcută mult, între 1481 și 1515, dar și-a păstrat vechiul turn.

La începutul secolului al XVII-lea, după ce Mihai Viteazul cucerise cetatea, pentru a-i da mai multă putere de rezistență, turnul romanic a fost îmbrăcat în exterior cu un al doilea turn cu ziduri puternice, lăsîndu-se între cele două rînduri de ziduri un larg

Poiana — corul căminului cultural

spațiu boltit, loc de refugiu, pentru familiile celor asediați.

In această haină de ziduri imense, care îl făceau de necucerit, ni se prezintă turnul azi.

La altitudinea de 1.000 m se află situat vestitul sat de oieri **Poiana** (4.094 loc.), cunoscut sub denumirea de Poiana Sibiului.

Caracterul pastoral al așezării rezultă din toate manifestările vieții de aici.

Spre deosebire de alte sate de munte, Poiana are aspectul unui tîrgușor ridicat, atît sub raportul material cît și cultural.

Casele acestor oieri sînt frumoase, îngrijit lucrate și curate, după cum deosebit de pitoresc este și portul pe care îl păstrează, cu mîndrie, nealterat.

Poiana, vara, este mai mult așezarea femeilor și a bătrînilor, cei tineri fiind duși cu turmele de oi la

munte, uneori la mari depărtări, acolo unde află păşuni îmbelşugate pentru turmele lor.

Păstoritul a adus, după sine, crearea unei industrii şi a unor meşteşuguri legate de specificul ocupaţiei principale a locuitorilor — oieritul — ca: prepararea brînzeturilor şi a altor derivate ale laptelui, torsul şi ţesutul lînii, prelucrarea pieilor şi cojocăritul.

La fel, frumosul port al poienarilor, în întregime şi pînă în cele mai mici amănunte, este lucrat de mîna iscusitelor femei şi a harnicilor bărbaţi din acest sat.

Dar, poienarii sînt tot atît de mult atraşi şi de viaţa culturală. Nu o dată, corul de ciobani din Poiana, luat la întrecere, pe ţară, cu alte formaţii similare, a fost clasificat fruntaş. Pe măsura oamenilor şi a preocupărilor lor, este şi căminul cultural din localitate, construit în ultimii ani.

Dispensarul medical, casa de naşteri, farmacia, magazinele şi cooperativele, căminul cultural, biblioteca, muzeul sătesc etc., puse la dispoziţia locuitorilor din această aşezare pastorală, arată grija statului nostru democrat-popular pentru bunăstarea materială şi culturală a poporului.

Ceva mai adînc în inima munţilor, la extremitatea itinerarului pe care l-am parcurs, se află o altă comună mare, de oieri, **Jina** (4.174 loc).

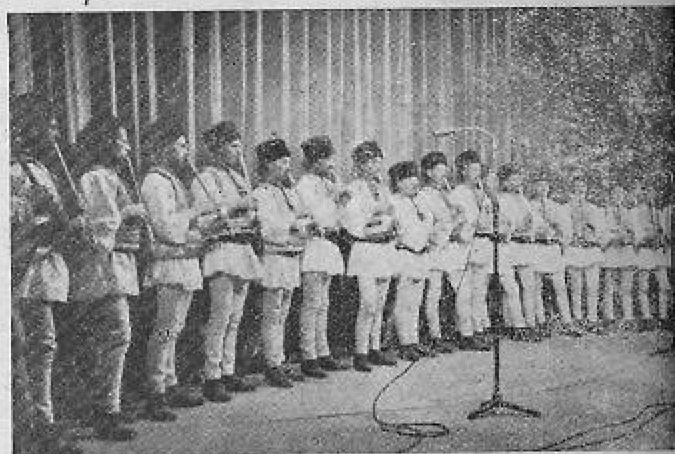
Spre deosebire de Poiana, care are mai mult un caracter pastoral-negustoresc, fără munţi proprii şi fără prea mare hotar, Jina este o aşezare de foşti grăniceri, dotată cu un hotar muntos foarte întins.

Poiana — solistă a căminului cultural

In timp ce poienarii practică un păstorit transhumant — trecînd după anotimp în căutarea păşunilor bogate, de la munte la şes şi de la şes la munte — [jinarii], cu păşuni proprii bogate, pleacă, în mai mică măsură, la „păşunatul de la ţară".

O parte din locuitori se ocupă cu fasonarea lem-

Fluieraşii din Jina

nului de brad, dovedindu-se mari meşteri în obţinerea scîndurilor, şindrilei şi a materialelor de dulgherie. Ei sînt şi mari constructori de stîni, ogrăzi de vite, staule etc.

Dacă poienarii se remarcă ca vestiţi cîntăreţi şi corişti, cei din Jina nu sînt mai puţin iscusiţi ca fluieraşi, cunoscuţi azi în toată ţara.

B. La nord de rîul Secaş şi de şoseaua naţională Sebeş-Sibiu

7. PE VALEA SLATINEI

Sebeş — Daia — Ghirbom. Excursie de o zi. **Distanţa** de la Sebeş: Daia, 10 km; Ghirbom, 16 km. **Gara**: pentru ambele, gara Sebeş.

Chiar din partea de est a oraşului Sebeş, se desprinde din şoseaua naţională, spre nord-est, pe valea Slatinei, cunoscută pentru izvoarele sale minerale, un drum raional, care traversează calea ferată Sebeş-Sibiu, apoi ceva mai la nord Secaşul, şi se îndreaptă spre satele **Daia** (3.190 loc.) şi **Ghirbom** (1.463 loc.). Ambele sînt localităţi aşezate într-o regiune favorabilă agriculturii. Se cultivă în special cereale. La Daia se află o gospodărie agricolă colectivă.

Daia, vechi sat de iobagi, în care s-au menţinut, pînă în ultimele decenii, o serie de mari proprietari, a pornit cu avînt pe calea bunei stări. Gospodăria agricolă colectivă este socotită, pe drept, cea mai mare din raionul Sebeş. Localitatea a fost complet electrificată, în ultimii ani; o şcoală impunătoare se ridică pe o mică colină, la marginea satului.

La ridicarea nivelului cultural al locuitorilor, ţinuţi veacuri de-a rîndul în întuneric de marii proprietari de pămînt, pe ogoarele cărora iobăgeau, a contribuit din plin şi căminul cultural, dotat cu cinematograf propriu, cu staţie de radioamplificare şi echipe artistice.

In hotarul localităţii Daia, s-au găsit urme de construcţii romane.

La Ghirbom sînt cunoscute izvoare de apă minerală, neexploatate însă.

De la Ghirbom spre nord, urmînd pe acelaşi drum pe care am venit de la Sebeş, putem continua itinerarul spre **Berghin** (de unde se poate merge la Alba-Iulia), sau de la acelaşi Ghirbom spre sud putem

ajunge prin Vingard-Draşov-Cunţa în valea Secaşului, la şoseaua naţională Sebeş-Sibiu.

8. PARTEA DE NORD-EST A RAIONULUI SEBEŞ

Sebeş — Cut — Cunţa — Draşov — Şpring — Vingard. Şpring — Ungurei — Roşia de Secaş — Tău — Ohaba — Secăşel — Colibi. Draşov — Boz — Doştat. Excursie de 3-4 zile. **Distanţa** de la Sebeş: Cut, 9 km; Cunţa, 13 km; Draşov, 16 km; Şpring, 23 km; Vingard, 21 km; Ungurei, 30 km; Roşia de Secaş, 37 km; Tău, 41 km; Ohaba, 43 km; Secăşel, 43 km; Colibi, 45 km; Boz, 21 km; Doştat, 26 km. **Gara**: pentru Cut, gara Cîlnic; pentru celelalte, gara Cunţa.

La localităţile Cunţa, Draşov, situate la nord de valea Secaşului se poate ajunge pe calea ferată sau pe şoseaua naţională Sebeş-Sibiu (după ce lăsăm în stînga satul Cut), din care se ramifică, la Cunţa, spre nord, un drum raional.

La vreun kilometru de şoseaua naţională, ni se profilează, pe un mic platou, satul **Cut** (1.925 loc.), cu casele lui albe, curate, de vrednici ţărani, de la marginea de nord a căruia se întind, pe o mare suprafaţă, terenurile acoperite cu vii.

Echipele culturale ale căminului, edificat în timpul din urmă, cultivă tradiţiile locale ale artei populare, între care jocul „de bîtă" este cu totul caracteristic.

Trecutul străvechi a lăsat, şi aici, urmele sale, fie din comuna primitivă fie din epoca daco-romană, mai ales pe înălţimea „Gruiul de Cremene".

De la **Cunţa** (673 loc.), sat mic pe Secaş, porneşte spre nord drumul ce ne duce la **Draşov** (1.163 loc.), astăzi sat de harnici lucrători agricoli, odinioară aşezare iobăgească, care a cunoscut din plin exploatarea feudală, ca toate satele, de altfel, din nord-estul Secaşului.

De la Draşov spre nord, ajungem la **Şpring** (1.609 loc.), sat situat într-un cadru pitoresc cu oameni avînd un port ales.

La Şpring şoseaua se bifurcă, un drum comunal duce spre nord, spre Vingard, iar cel pe care am venit, din valea Secaşului, continuă spre Ungurei etc.

Vingard (2.004 loc., inclusiv Carpenii de Sus şi Măgherat) e o comună cu populaţie mixtă romîno-germană.

Frumoasa biserică gotică din Vingard — azi monument istoric — a fost ridicată, în 1461, de către Iohannes Gereb de Vingard, capul unei puternice familii feudale, înrudită cu Corvineştii, Iohannes Gereb era cumnat cu Ioan de Hunedoara, soţiile lor fiind surori. Feudalul bogat a dispus de mijloacele necesare pentru a încredinţa zidirea bisericii unor meşteri iscusiţi. Aceasta o dovedesc atît proporţiile bine chibzuite ale interiorului, mai ales ale corului, păstrat nealterat, cu o boltă fină, cu nervuri în formă de reţea, precum şi executarea decorului plastic la ferestre şi la diferitele blazoane de deasupra uşilor sau de la cheile de boltă. Biserica a ajuns, mai tîrziu, din proprietatea foştilor iobagi ai familiei Gereb, în proprietatea comunei bisericeşti a saşilor luterani din Vingard.

La 7 km de Şpring, urmează satul **Ungurei** (1.205 loc.), cu populaţie romîno-germană, situat la mar-

gine de pădure de-a lungul unei văi, într-un cadru geografic plăcut. Sat cu întinse podgorii, din care harnicii agricultori știu să scoată un vin de calitate. Atît la Vingard, cît și la Ungurei și Drașov se află cîte o gospodărie agricolă colectivă.

Pădurile din jurul satului sînt bogate în vînat, mai ales în mistreți.

In continuare, pe șoseaua nou amenajată, urmează **Roșia de Secaș** (1.580 loc.), cu o frumoasă clădire a sfatului popular și un bine utilat dispensar.

Ultimele așezări pe acest traseu, în partea de nord a raionului Sebeș, sînt **Tău** (1.493 loc.), cu o frumoasă școală; la nord-vest de acesta, **Ohaba** (1.930 loc.), sat izolat cu acces greu spre liniile principale de comunicație, apoi **Secășel** (860 loc.) și **Colibi** (400 loc.).

Revenind la Drașov și continuînd pe un drum comunal, care ia direcția nord-est, se ajunge la **Boz** (1.133 loc.), apoi la **Doștat** (1.545 loc.), ambele localități cu cîte o gospodărie agricolă colectivă. Sînt sate cu roditoare ogoare, cu o populație care păstrează un vechi și valoros port.

Școli frumoase și confortabile sînt puse la dispoziția fiilor de țărani muncitori.

La Boz sînt semnalate urme din comuna primitivă, epoca bronzului, iar la Doștat a fost aflat unul dintre cele mai monumentale și binecunoscute reliefuri mitriace, cioplit în piatră de marmoră.

Biserica evanghelică din Boz, construită în stil gotic, terminată în 1523, a fost declarată monument istoric.

Boz — biserica fortificată (monument istoric)

Clădirea bisericii însăși e o mică cetate. Este unul dintre exemplarele cele mai perfecte ale bisericilor fortificate, prin transformarea podului sanctuarului în așa fel încît să servească cît mai bine în vederea apărării. Partea construcției de sub acoperiș este prevăzută cu niște largi deschizături, pentru lansarea proiectilelor asupra inamicului, care s-ar apropia de această fortăreață. Scopul religios la această biserică este subordonat, din punct de vedere al arhitecturii, celui de apărare.

9. APOLDU DE SUS, APOLDU DE JOS ȘI ULTIMELE AȘEZĂRI DIN PARTEA DE EST A RAIONULUI SEBEȘ

Apoldu de Sus — Apoldu de Jos — Singătin — Ludoș — Gusu — Presaca — Păuca. Excursie de 2 zile. **Distanța** de la Sebeș: Apoldu de Sus, 23 km; Apoldu de Jos, 23 km; Singătin, 26 km; Ludoș, 29 km; Gusu, 30 km; Presaca, 32 km; Păuca, 35 km. **Gara**: pentru Apoldu de Sus și de Jos, gară proprie.

La ieșirea de est din Miercurea, șoseaua se bifurcă: șoseaua principală, ce leagă regiunea Hunedoara de cea a Sibiului, duce spre sud-est la Apoldu de Sus, iar șoseaua raională spre est la Apoldu de Jos.

Apoldu de Sus (2.896 loc.) e o comună mare, curată, cu case mîndre și masive, cu curți pietruite. Locuitorii germani de azi ai Apoldului de Sus sînt urmașii vechilor apolzeni sași, care, în timpurile viforoase din epoca invaziilor turcești, se împuținaseră foarte mult la număr, și urmașii coloniștilor germani veniți din Austria Superioară **(Landler)**, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, care au fost siliți să-și părăsească patria pentru că n-au vrut să se lepede de credința lor luterană și să treacă la catolicism. E de remarcat că „landlerii" și-au păstrat pînă azi dialectul lor strămoșesc.

Apolzenii sînt oameni harnici și iscusiți. Baza materială a vieții lor e viticultura, pe care o practică cu multă pricepere. In multe curți se mai pot vedea încă niște teascuri bătrînești, uriașe, de lemn, pe care și le-au lucrat ei înșiși.

Mulți dintre ei sînt bărdași pricepuți și practică această meserie și în alte părți.

Apoldu de Sus pe lîngă o gospodărie agricolă colectivă deosebit de puternică, cu o frumoasă gospodărie anexă a stupăritului, are și o gospodărie agricolă de stat care a făcut, pe terenuri întinse, plantații de pomi fructiferi.

In hotarul comunei e o vărărie.

Apoldu de Jos (2.158 loc.) e o localitate care se aseamănă ca proporții, nivel economic și social, cu Apoldu de Sus și cu Miercurea.

Și la Apoldu de Jos se află o gospodărie agricolă colectivă.

Cîmpia roditoare, pe care se cultivă, pe lîngă vița de vie, tot felul de cereale, plante industriale și furajere, a contribuit la prosperitatea economică și culturală a comunei. Cele mai multe produse rezultate pe urma muncilor agricole sînt desfăcute de apolzeni pe piața Sibiului.

Comuna are frumoase așezăminte de cultură și

administrative, ca: școală, cămin cultural, dispensar, casă administrativă etc.

In hotarul comunei au fost descoperite, nu odată, urme de construcții romane.

De la Apoldu de Jos putem continua excursia, pe un drum comunal spre nord, la ultimele așezări de la limita de est a regiunii, la **Singătin** (868 loc.), o așezare păstorească, încadrată în mozaicul livezilor de pomi roditori, sau pe șoseaua raională la **Ludoș** (1.847 loc.), **Gusu** (861 loc.), **Presaca** (1.100 loc.) și **Păuca** (1691 loc.).

La Gusu și Păuca se află cîte o gospodărie agricolă colectivă.

Localitatea Ludoș se caracterizează printr-o agricultură dezvoltată. Pe terenuri întinse se cultivă castraveți, o specialitate locală, căutați pînă în mari depărtări.

Pe lîngă o agricultură înfloritoare, Păuca este bine cunoscută și în ce privește creșterea animalelor, în mod special porcii de rasa „Bazna".

Biserica evanghelică din Păuca și-a căpătat înfățișarea de azi prin transformarea radicală a unei biserici mai vechi romanice, cu două turnuri.

Descoperirea arheologică de la Păuca, cu vestigii din prima epocă a fierului (aparținînd culturii materiale a sciților, formată din obiecte de podoabă din metal, bronz și argint), a fost obiectul de studiu al învățaților arheologi de la începutul acestui secol.

INDICE

A

B

D

N

O

P

R

S

LISTA ILUSTRAŢIILOR

CUPRINSUL

